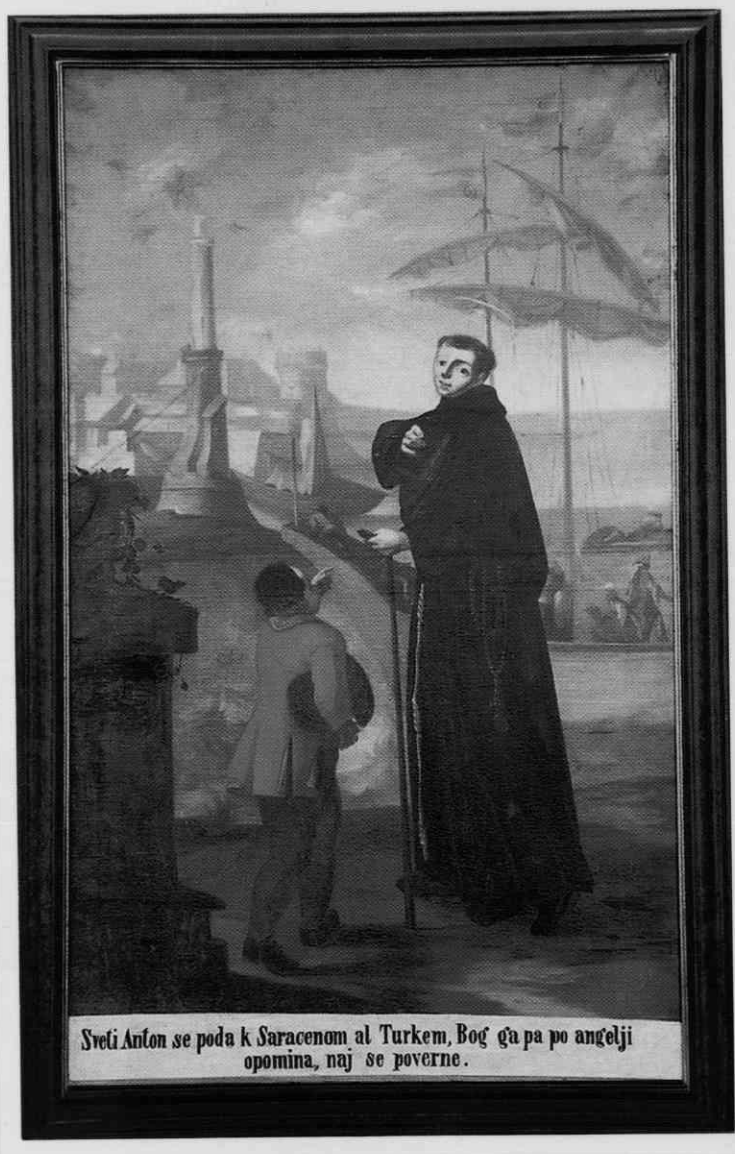

Uredniški odbor :

dr. Janez Cvirn, dr. Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Aleš Gabrič, dr. Ferdo Gestrin, dr. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Eva Holz (glavna urednica), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Peter Vodopivec, Maja Žontar in dr. Maja Žvanut

Prevodi :

Katarina Kobilica - angleščina
mag. Niko Hudelja - nemščina

Bibliografska obdelava :

Branko Goropevšek

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, tel. 061 17 69 210

Sofinansirajo :

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije

Računalniški prelom :

MEDIT d.o.o.

Tisk :

Grafika - M s.p.

Na naslovni strani : Slika iz cikla zgodb o svetem
Antonu Padovanskem na Slovenskem
(foto: Blaž Resman)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS
štev. 415-4/92 z dne 5. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se
plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni
številki 3 Zakona o prometni davku (Ur. list RS, št. 5/92)

KAZALO

Darja Mihelič :	K razmerju denarnih enot v Primorju in notranjosti srednjeveškega slovenskega prostora	1
Ana Lavrič, Blaž Resman :	Slike pri Sv. Antonu na Pohorju - najboljšejejši cikel zgodb o sv. Antonu Padovanskem na Slovenskem	6
Maja Žvanut :	Ljubljanski župan Jurij Vertaš pl. Scharffenegk in njegovi	22
Boris Golec :	Velikolaška živinska trgovina na debelo v drugi polovici 18. stoletja. Zgodba kmečkega povzpelnika Valentina Kožarja	29
Renata Lesar :	Družina v Ribnici 1848 - 1878	39
Tatjana Mavrič :	Prvih sto let knjižnice v Šiški 1878 - 1978	54
Metka Gombač :	Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor in njegovo delovanje v zvezi s problematiko meje med Italijo in Jugoslavijo 1945 - 1947	74
France Kresal :	Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem ..	82
Majda Pungerčar :	Sto let kolesarstva v Novem mestu od 1897 do 1997	87

Jubileji

Profesor dr. Tone Ferenc 70-letnik (Vida Deželak Barič)	97
---	----

Poročila

Ob 80-letnici preboja pri Kobaridu (Petra Svoljšak)	99
Mednarodna konferenca Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji, Koper, Nova Gorica, 25. - 27. september 1997 (Metka Gombač)	100
Sistemi oblasti in oblasti institucij, teorija in praksa držav evropskega Sredozemlja v novem veku s posebnim ozirom na jadransko območje; Koper, 9. - 11. oktober 1997 (Eva Holz)	103
Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci 1997 Trakoščan, 1. - 4. julij 1997 (Miha Kosi)	106
4. mednarodni medievistični kongres (IMC) Univerza v Leedsu, Anglija (14. - 17. julija 1997) (Miha Kosi)	108

Ocene

- Kolokvij Mednarodne komisije za zgodovino mest Rušenje in vnovično izgrajevanje mest, Kallithea - Halkidiki, 12. - 16. september 1997 (*Darja Mihelič*)111
- Ustanovitev in dejavnost "Mednarodnega združenja za zgodovino Alp" (*Darja Mihelič*)115
- Mednarodni kolokvij Mednarodnega združenja za zgodovino Alp, Mobilnost in meje v Alpah, Grenoble, 25. - 27. september 1997 (*Darja Mihelič*)118
- Nabrežina skozi stoletja, Nabrežina 1996, 350 strani (*Jure Gombač*)122
- France Štukl, Knjiga hiš v Škofji Loki III: Stara Loka in njene hiše, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 17, Ljubljana 1996, 329 strani (*Jože Žontar*)125
- Brane Kozina, Republiški upravni organi v LRS od 1945 do 1953, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1996, 223 strani (*Jože Žontar*)127
- Darja Mihelič, France Mihelič, Jasna Pocajt: Piran, mesto in ljudje pred sto leti. Pirano, la città e i suoi abitanti cent' anni fa. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1996 (Knjižnica Annales; 12), 190 strani, ilustr. (*Mojca Ravnik*)128
- Puhovi: od biologije do kuhinje = Dormice: in biology and the kitchen: katalog izložbe, Zagreb, Hrvatski prirodoslovni muzej, 1997, 32 strani (*Martin Šteiner*)130
- Vestnik univerze v Ljubljani, leto 1996, letnik 27, številke 1 - 2 do 11 (*Tatjana Dekleva*)131
- Sašo Radovanovič, "Bog se usmili uboge grešne duše. Amen." Čarovniški procesi na slovenskem Štajerskem v letih 1546 - 1746. Murska Sobota: Pomurska založba, 1997, 160 strani (*Martin Šteiner*)132
- Univerzitetna revija, I, 1994 (1). Maribor: Univerza v Mariboru, 1994, 42 strani
- Univerzitetna revija, I, 1994 (2). Maribor: Univerza v Mariboru, 1994, 57 strani
- Univerzitetna revija, II, 1995 (1 - 2). Maribor: Univerza v Mariboru, 1995, 64 strani
- Univerzitetna revija, III, 1996 (1). Maribor: Univerza v Mariboru, 1995, 42 strani
- Univerzitetna revija, III, 1996 (2). Maribor: Univerza v Mariboru, 1996, 55 strani
- Univerzitetna revija, IV, 1997 (1). Maribor: Univerza v Mariboru, 1996 56 strani (*Tatjana Dekleva*)133
- Les Alpes de Slovénie = Die Alpen Sloweniens. Histoire des Alpes = Storia delle Alpi = Geschichte der Alpen. 2. Zürich 1997, 171 strani (*Eva Holz*)136

Darja Mihelič

K razmerju denarnih enot v Primorju in notranjosti srednjeveškega slovenskega prostora

Kadar govorimo o daljni preteklosti in skušamo svoje izvajanje podkrepiti z natančnejšimi podatki, neredko sežemo po konkretnih številkah, ki naj bi natančneje predočile naše trditve. Številke uporabljamo v opredelitvah časa in kraja, v omembah števila predmetov in ljudi, v zvezi z raznovrstnimi izmerami (dolžine, površine, prostornine, teže itd.) in - ne nazadnje - pri navajanju cen, mezd in raznovrstnih plačil v denarju in na druge načine.

Pri izmerah ter količinskih navedbah v nekdanjih merah, kakor tudi pri navedbah cen in plačil v nekdanjih denarnih enotah, se praviloma srečujemo s številnimi problemi. Neredko si pri merah in denarju, ki jih omenjajo stari zapisi, nismo na jasnem, kaj pomenijo. Raziskave mer in denarja so zatorej nepogrešljive za vsak poskus kvantifikacije količinskih in denarnih podatkov iz srednjeveških in zgodnjenovoveških virov.

Vzlic svojemu pomenu pa je obravnavanje mer in denarnih sistemov razmeroma nehvaležna naloga. Uporablja dolgočasna preračunavanja, se pogosto na eruditski način sklicuje na citate v virih in z njimi dokazuje svoja sklepanja. Bralci tovrstnih prispevkov so praviloma uporabniki: v takih raziskavah iščejo pojasnil za lastne izsledke in omembe mer ter denarja, na katere so sami naleteli v virih. Za ostale, ki se ne soočajo z nerazjasnjenimi merami in denarjem, pa so raziskave s tega področja praviloma nezanimive. Ne vsebujejo namreč niti splošno uporabnih sintetičnih spoznanj (le metodološka, z razmeroma ozkim uporabnim spektrom) niti dopadljivih, privlačnih pikantnosti. Še več: poslužujejo se matematike, ki je marsikateremu zgodovinarju trn v peti.

Mere, ki so se na naših tleh uporabljale v preteklosti, so bile silno raznolike. Šele Marija Terezija je v drugi polovici 18. stoletja ukazala poenotiti razne mere po dunajskih. Do "Metrskega dogovora", ki je bil osnova sodobnemu sistemu, pa je prišlo leta 1873. V starejših razdobjih mere celo v istem okolju niso bile konstantno velike, ampak so se tekom časa spreminjale. Istoimene mere, ki so se sočasno uporabljale v različnih okoljih, so se neredko razlikovale med seboj.

Prevajanje nekdanjih merskih enot v sodobne, dostopne našemu pojmovanju, ki nam omogočajo konkretno predstavo, spremljajo velike - pogosto nepremostljive - težave. V ta namen si pomagamo z omembami razmerij med merami (če je znana ena mera, moremo iz znanega razmerja te mere do druge izračunati velikost le-te), pa tudi z materialnimi ostalinami (v bližini srednjeveških mestnih trgov so se neredko nahajale uradne, predpisane mere na oz. iz kamna ali iz drugega trpežnega materiala) itd.¹

Tudi pri dojemanju in razumevanju navedb, ki omenjajo nekdanji **denar**, naletimo na podobne probleme. Goldinar, dukat, libra, funt, marka, šiling, sold, denarič, pfenig, krajcar itd. so pojmi, pri katerih vemo, da pomenijo plačilno sredstvo oz. denar, nekatere nam v ušesih zvenijo žlahtneje (kar pa ni zanesljiva sodba o njihovi vrednosti) - to pa je za večino tistih, ki se ne poglobljajo v ta vprašanja, že skoraj vse.

Da bi jasneje predočili vrednost posamezne denarne enote, pogosto uporabljamo njeno kupno moč, izraženo v nekem splošno potrošnem blagu (žito, vino, meso). To pa za starejša razdobja ni vselej zanesljivo. Cene (zlasti) živil namreč niso bile stalne, ampak so bile odvisne od letine: ob slabih letinah so bile višje, ob dobrih nižje. Cena živil je bila tudi od okolja do okolja različna: žito je bilo npr. v notranjosti cenejše kot v primorju.

Zadevo še bolj zapleta dejstvo, da je slovenski srednjeveški prostor poznal dva denarna sistema: Primorje je uporabljalo beneški denarni sistem, notranjost pa avstrijskega (v dveh variantah). Oba sta bila neodvisno drug od drugega podvržena neenakomernemu padanju vrednosti denarja, kar dodatno otežuje usklajevanje valutnih vrednosti celo znotraj enega sistema (npr. znotraj beneškega sistema razmerje dukat - libra), medtem ko je raz-

¹ Za zgodovino mer prim.: S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer, na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI. - XIX. stoletje), Zgodovinski časopis VIII/1954, 27 - 86; M. Vlainac, Rečnik naših starih mera u toku vekova 1, SANU, Posebna izdanja 349/40, Beograd 1961; 2, 372/47, Beograd 1964; 3, 418/63, Beograd 1968; 4, 472/74, Beograd 1974.

merje med obema sistemoma še trši oreh.

Stare denarne enote obravnava literatura na dva načina. Pri prvem, numizmatičnem, raziskovalci proučujejo obliko, kov, težo, vsebnost kovine v kovancih. Glede na to, konkretno vrednost, izračunavajo tudi razmerja med različnimi kovanci. Tak pristop omogoča absolutne primerjave kovanecv ne glede na čas ali prostor, ko in kjer so bili v rabi.²

Pri drugem načinu so zunanje značilnosti in dejanska "dragocenost" kovanca potisnjene v ozadje, v ospredju pa je uporabna oz. računska vrednost, ki jo je imel kovanec v obtoku. Na ta način je o denarstvu pri nas pisal Sergij Vilfan in objavil zlasti dva tehtna prispevka o denarnih sistemih v slovenskih deželah s sklicevanjem na pomembnejšo tovrstno novejšo literaturo.³ Poudarek njegovih raziskav pa je na prvih dveh stoletjih novega veka, saj (v prvi od omenjenih razprav) meni, da je nakazal "še le smeri, v katerih bi morala slovenska denarna zgodovina v prihodnje povezovati numizmatična dognanja s podatki o denarnih tečajih, ki jih najdemo v pisanih virih. Dokler to delo ni opravljeno, nam ostaja zlasti za 14. in za del 15. stoletja marsikaj nejasnega".⁴

Ta prispevek nima večjih stremeljenj kot postreči z nekaj konkretnimi, nepopolnimi podatki o razmerju med denarnimi enotami na naših tleh od 13. do 15. stoletja. To ni nikakršen poskus sintetičnih zaključkov, ampak le eden od mozaičnih kamenčkov, ki bo prispeval k celostni podobi denarnih razmerij v našem prostoru v preteklosti. Poudarek prispevka je na valutah, ki so bile v obtoku v severozahodni Istri pred sredo 14. stoletja, v 15. stoletju in okrog leta 1600.

Najmanjša denarna enota, ki je bila tam v uporabi v srednjem veku, je bil mali denarič (*denarius parvus, parvulus*). 12 teh je sestavljalo sold (*soldus, soldo*), 20 soldov pa libro malih denaričev (*libra denariorum parvorum*).

Lestvica enakih razmerij je bila izpeljana tudi iz velikega denariča ali groša (*denarius grossus*). V zadnji četrtini 13. stoletja je na Piranskem njegova vrednost z ozirom na mali denarič nihala od 26 do 32 le-teh. Konec osemdesetih let 13. stoletja se je ustalila na zgornji omenjeni meji, ki jo povzema

tudi piranski statut iz leta 1307.⁵ 12 grošev je sestavljalo sold grošev (*soldus denariorum grossorum*), 20 teh pa libro grošev (*libra denariorum grossorum*).

Manjša denarna enota, ki se je uporabljala v notranjosti slovenskega prostora, a je našla pot tudi v Piran, je bil še breški denarič (*frixacensis*) iz kraja Breže - Friesach na Koroškem. Njegov novi kov (*frixacensis novus*) je sredi osemdesetih let 13. stoletja na Piranskem veljal 14 malih denaričev, katerih 30 je tedaj sestavljalo groš.⁶

Vilfan omenja, da so v prvi polovici 12. stoletja v Brežah kovali po kölnskem vzorcu in iz lažje marke (210,42 g) izkovali 144 breških denaričev. V drugi polovici 12. stoletja so prešli na težjo marko (233,81 g) in iz nje izkovali 160 (standardnih) denaričev. Od leta 1287 naprej so breške denariče kovali po dunajski marki (275,35 g).⁷

Pri breških denaričih, ki so se pojavljali v Piranu z vzdevkom "novi", gre najverjetneje za kovanice, ki se naslanjajo na dunajsko marko, moti pa izjemna zgodnost piranskega podatka.

Kako velik je bil nemški (?) denarič (*denarius allemus*), ki ga tudi srečamo v srednjeveškem Piranu, pregledani viri ne omenjajo.

Večja denarna enota je bila marka (*marca*). Njena vrednost je znašala 5 soldov grošev oz. 8 liber malih denaričev.⁸ Izjemno se omenja tudi utežna (?) marka srebra (*marca argenti*), ki je imela ceno 19 liber.⁹ Od večjih zlatih enot so Pirančani poznali dukat (*ducatus*), florin (*florinus*) in utežno (?) libro zlata (*libra auri*). Medtem ko vrednost drugih dveh v pregledanih virih pred sredo 14. stoletja ni posebej omenjena, pa je bil v tridesetih letih 14. stoletja dukat vreden 3 libre in 4 solde, ali drugače, 10 dukatov je bilo enakovrednih libri grošev.¹⁰

² Najopaznejši avtor, ki pri nas obravnava denarstvo na ta način, je Peter Kos.

³ Prim.: S. Vilfan, Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja, Zgodovinski časopis 40/1986, 397 - 412 (ponatis v: Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem, Posvetovanje ob štiridesletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984, Ljubljana 1987, 19 - 32); S. Vilfan - B. Otorepec - V. Valenčič, Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 8, Ljubljana 1986, 168 - 184.

⁴ S. Vilfan, o. c., Zgodovinski časopis 40/1986, 402.

⁵ Piranski arhiv, Notarska knjiga 1, folium 17 - 1283, 4. 5.; D. Mihelič, Najstarejša piranska notarska knjiga (1281 - 1287/89), SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 7, Ljubljana 1984, št. 210; M. Pahor - J. Šumrada, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10, Ljubljana 1987, 61 - 67.

⁶ Piranski arhiv, Notarska knjiga 2, folium 15 verso-16 - 1285, 27. 5.; D. Mihelič, Piranska notarska knjiga (1284 - 1288), SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 9, Ljubljana 1986, št. 172.

⁷ S. Vilfan, o. c., Zgodovinski časopis 40/1986, 401.

⁸ Piranski arhiv, Vicedominska knjiga 1, folium 114 verso - 1325, 11. 11.; A. S. Minotto, Documenta ad Forum Julii, Patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Gortiam spectantia 1/1, Acta et diplomata e R. Tabulario Veneto 1/1, Venetiis 1870, 56 (1304/?, 12. 6.).

⁹ Piranski arhiv, Vicedominska knjiga 1, folium 132 - 1325, 22. 12.; A. S. Minotto, o. c., Venetiis 1870, 76 - 77 (1315, 15. 12.): ta sicer omenja "srebrno" marko (*marca argentea*), vendar pa je zanesljivost prepisa vprašljiva.

¹⁰ Piranski arhiv, Vicedominska knjiga 7, folium 122 - 1337, 3. 10.; A. S. Minotto, o. c., Venetiis 1870, 111 (1331, - -).

Razmerje denarnih enot znanih vrednosti na Piranskem pred sredo 14. stoletja

libra grošev	marka srebra	marka	dukat	sold grošev	libra malih denaričev	groš	novi breški denarič	sold malih denaričev	mali denarič
1	1,68	4	10	20	32	240	548,57	640	7680
	1	2,38	5,94	11,88	19	142,5	325,71	380	4560
		1	2,5	5	8	60	137,14	160	1920
			1	2	3,2	24	54,86	64	768
				1	1,6	12	27,43	32	384
					1	7,5	17,14	20	240
						1	2,29	2,67	32
							1	1,17	14
								1	12
									1

Preselimo se zdaj v naslednje stoletje k mlajšemu podatku o menjalnih razmerjih med valutami! Člen 95 tretje knjige tržaškega statuta iz leta 1421¹¹ in kasnejše dopolnilo k njemu nudijo konkretne podatke o predpisanem razmerju primorskega denarja in tistega, ki je bil v rabi v notranjosti slovenskega prostora.

Ni slučajno, da je tovrstni uradni zapis nastal prav v Trstu. Trst je bil namreč (od leta 1382) habsburško pristanišče, kamor so težile kopne trgovske poti iz habsburškega zaledja. Kot pristanišče pa je ležal ob - po sebi imenovanem zalivu - v severnem delu Jadrana. Jadransko morje je večji del srednjega veka veljalo za beneško domeno. Prav v Trstu je prihajalo do živahnih trgovskih stikov beneškega in habsburškega območja.

Pri statutarnem določilu pa je razviden tudi nedvoumen odklonilen odnos do dunajskih denaričev - vinarjev, valute, ki je bila v rabi v habsburškem zaledju. Statut je skušal na eni strani zagotoviti, da vinarjev ljudje ob predpisani menjavi ne bi odklanjali (kar se je očitno dogajalo), na drugi strani pa je želel s prepovedmi njihovega dotoka preprečiti poplavo teh kovancev v Trstu in njegovi okolici (kar kaže, da dunajska valuta tudi sami oblasti ni bila ravno povšeči).

Člen 95 omenjenega tržaškega statuta nosi naslov *De vianensibus sive vianariis recepta*. V prevodu se glasi: "Določamo, da vinarji (*vianenses sive vianarii*) našega presvetlega gospoda Fridrika, po božji milosti slavnega vojvoda Avstrije in tudi vse slavne avstrijske hiše, odslej naprej krožijo in morajo krožiti v razmerju osem (malih) denaričev (*parvulus*) za vsak vinar in da ne more in ne sme noben meščan (*civis*), prebivalec (*habitor*) ali okoličan (*districtualis*) takega kovanca zavrnil ali odkloniti njegov sprejem po omenjenem obračunu pod kaznijo 100 soldov (malih) denaričev (*soldi*

parvorum) za vsakega kršilca in za vsako kršitev. Ne glede na to, ali je kazen plačal ali ne, mora (kršilec) tak denar sprejeti, kot je rečeno, izvzete so le pravice tiste osebe, ki je posojala v preteklosti, ali ki bi naj dobila drug denar, ali ki se je dogovorila, da bo v prihodnosti dobila drug denar. In da v bodoče (vrednost) dukat(a) (*ducatus*) ne more zrasti, niti se ne sme sprejeti, porabiti ali dati za več ali manj kot v razmerju po pet liber ob polovičnem izplačilu v kovancih, ki so trenutno v obtoku, pod prej omenjeno kaznijo za vsakega kršilca in za vsako kršitev. Omenjenemu je treba dodati še to, da nihče ne more ali naj si ne postopi kupiti zase ali za drugega takih kovancev od kakega trgovca ali tujca, ki pride sem, niti zamenjati, iti ali poslati koga ven z namenom nakupa ali menjave vinarjev, niti takih vinarjev pripeljati ali prinesiti ali dati prinesiti v mesto Trst ali njegovo okolico, pod kaznijo 100 liber (malih) denaričev (*libra parvorum*) za vsakega kršilca in za vsako kršitev. In vsak sme obtožiti in tožitelj naj prejme tretjino globe, glede omenjenega pa naj ob prisegi uživa polno zaupanje."

Razmerje denarnih enot znanih vrednosti po tržaškem statutu iz leta 1421

dukat	libra malih denaričev	sold malih denaričev	vinar	mali denarič
1	5	100	150	1200
	1	20	30	240
		1	1,5	12
			1	8
				1

Leta 1459 pa je prišlo do valutne spremembe pri vinarjih, v obtok je očitno prišel nov, slabši kov. Tedaj je nastal dodatek k omenjenemu 95. členu tržaškega statuta iz leta 1421. Predpisoval je, da naj do 1. marca leta 1459 vsi novi vinarji (*vianenses novi*), kolikor niso bili povsem rdeči ali iz-

¹¹ M. de Szombathely, Statuti di Trieste del 1421, Archeografo Triestino 20 (3. vrsta), Trieste 1935, 323 - 327.

recno železni, krožijo (po starem) v razmerju 8 (malih) denaričev za vsak vinar, oz. 3 vinarji za 2 solda. Od prvega marca naprej naj bi dobri, stari vinarji (*boni vianenses veteres*) krožili po obračunu 8 (malih) denaričev za vsakega kot v prejšnjih časih. Posli, ki so se sklepali po 1. marcu in niso natančno opredeljevali, v kakšnih novcih naj bi bila poravnava, pa naj bi se poravnali pol v dobrih kovancih (*in bona moneta*),¹² pol pa v dobrih starih vinarjih. Če pa trgovci za to, drugo polovico ne bi imeli dobrih vinarjev, bi morali plačati dva nova vinarja za vsakega starega, torej 60 vinarjev za libro. Od 1. marca dalje naj bi krožili v Trstu dobri stari vinarji ali dva nova za enega starega in nihče jih ne bi smel odkloniti. Dolgovi, pri katerih se ni dalo ugotoviti cene kovancev v času dogovora, so se prevedli v dukate v razmerju 10 liber za posamezen dukat. Tisti, ki so morali plačati davke, so morali pol vsote - za 2 meseca oz. za pol mandata obstoječih oblastnih organov (ki so se menjavali na štiri mesece) - plačati v novih vinarjih, polovico pa v dobrih, starih vinarjih oz. v novih v razmerju dva nova za enega starega. Enako so se obračunali tudi prejemki komunalnih uslužbencev. Da bi se ta denar potrošil, od 1. marca naprej nihče, ne glede na položaj, ni smel prinesiti v mesto Trst ali njegovo okolico novih vinarjev z namenom, da bi jih zamenjal. O tem je bilo treba obvestiti tudi tuje trgovce, ki so prihajali v Trst. Za razpoznavanje kovancev so 1. marca za leto dni imenovali tri pristojne uradnike. Vinarji, ki bi jih oni razpoznali za dobre, so se smeli uporabljati v Trstu in nihče jih ni smel zavrniti. Če se je uradnik zmotil, je moral sam povrniti škodo oškodovancu.

Razmerje denarnih enot znanih vrednosti po dodatku iz leta 1459 k tržaškemu statutu

dukat	libra malih denaričev	libra (novih vinarjev?)	sold malih denaričev	stari dobri vinar	novi vinar	mali denarič
1	5	10	100	150	300	200
	1	2	20	30	60	240
		1	10	15	30	120
			1	1,5	3	12
				1	2	8
					1	4
						1

Ob nespremenjenih razmerjih bi za čas okrog leta 1500 mogli v tabelo umestiti tudi črne denariče iz zaledja, ki jih navaja Vilfan.¹³ beneški

sold je tedaj štel 2 črna denariča (po 6 beneških malih denaričev), libra pa 40. Na vrednostni lestvici tabele bi se črni denarič uvrstil med stari dobri in novi vinar.

Pri razmerju libre in dukata (10 : 1), ki ga omenja dodatek k 95. členu tržaškega statuta, gre verjetno za libro, ki je vsebovala enako število (30) novih vinarjev, kot je prej starih dobrih vinarjev. Ker se je vrednost vinarja z novim kovom prepolovila, je imela tudi libra iz 30 novih vinarjev le pol prejšnje vrednosti. To je razvidno iz njenega razmerja do (trdnega) dukata: ta je leta 1421 veljal 5 liber po 30 dobrih starih vinarjev, leta 1459 pa 10 liber po 30 (slabših) novih vinarjev, kar je bilo po statutarnem dopolnilnem predpisu enakovredno. Vrednost libre (malih denaričev) proti dukatu je bila v tem času še nespremenjena, dukat je še vedno štel 5 liber.

Tu naj opozorim na opazen razkorak med omenjenim tržaškim dukatom in cesarskim (renskim) goldinarjem, ki ga je v denarni reformi leta 1510/11 prevzel cesar Maksimilijan. Vilfan v svoji razpravi¹⁴ za čas okrog leta 1540 obračunava vrednost goldinarja v notranjosti slovenskega prostora s 4,5 libre. Na Primorskem je libra v razmerju do dukata kazala nedvomno tendenco padanja; ob upoštevanju tega dejstva je dukat na Primorskem v prvi polovici 16. stoletja gotovo veljal že več kot 5 liber.

V severozahodni Istri ilustrirajo padanje libre v razmerju do dukata podatki iz Pirana. Na prelomu 16. v 17. stoletje je na Piranskem dukat štel že (včasih) 6 liber, običajno pa 6 liber in 4 solde.¹⁵

Razmerje denarnih enot znanih vrednosti na Piranskem okrog leta 1600

dukat	libra malih denaričev	sold malih denaričev	mali denarič
1	6,2	124	1488
	1	20	240
		1	12
			1

V ilustracijo kupne vrednosti denarnih enot omenimo, da je slabega pol kilograma mesa v devetdesetih letih 13. stoletja stalo 6 do 10 malih denaričev, leta 1604 pa 5 soldov (60 denaričev).¹⁶

¹⁴ S. Vilfan, o. c., Zgodovinski časopis 40/1986.

¹⁵ Piranski arhiv, Kopije listin, škafka 1, sešitek 4, folium 57 - 57 verso - 1600, 4. 6.; prav tam, folium 59 - 60 - 1600, 29. 10.; prav tam, folium 61 - 1601, - -.

¹⁶ C. de Franceschi, Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano I. (1062 - 1300), Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria 36, Parenzo 1924, št. 221; M. Pahor - J. Šumrada, o. c., SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10, Ljubljana 1987, 591 - 592.

¹² Vsiljuje se misel, da gre pri teh kovancih za beneški denar.

¹³ S. Vilfan, o. c., Zgodovinski časopis 40/1986.

Seveda je meso v tistih časih predstavljalo večje razkošje kot danes, čeprav ne vemo, ali je strošek zanj v družinskem proračunu vselej pomenil enako veliko postavko. Nekoliko špekulativno smemo vendar zaključiti, da je vrednost denaričev in soldov v odnosu do cene mesa v dobrih treh stoletjih padla 6 do 10-krat.

Zlasti pri dukatih, v katerih so obračunavali opravljena dela na impozantnih (cerkvenih, komunalnih) zgradbah, se pojavlja vprašanje, koliko so kovanci tolikšne vrednosti v resnici krožili med ljudmi. Verjetno so bile v obtoku uporabnejše manjše denarne enote, predvsem denariči in soldi, medtem ko so dukati služili predvsem kot obračunska enota.

ZUSAMMENFASSUNG

Zum Verhältnis der Geldeinheiten im Küstenland und im Innern des slowenischen Territoriums

Der Artikel bringt einige konkrete Angaben über das Verhältnis der Geldeinheiten in den slowenischen Ländern vom 13. bis 15. Jahrhundert. Er bietet keine synthetischen Schlüsse, sondern versteht sich lediglich als einen Beitrag zum ganzheitlichen Bild der Geldverhältnisse in der Vergangenheit Sloweniens. Besonderes Augenmerk wird dem Geld geschenkt, das im nordwestlichen Istrien im Umlauf war. Die kleinste Geldeinheit im Mittelalter war dort der kleine Denar (*denarius parvus, parvulus*). 12 Denare bildeten einen Solidus (*soldus, soldo*), 20 Solidi eine Liber kleiner Denare (*libra denariorum parvorum*). Das gleiche Verhältnis beruhte auch auf dem großen Denar oder

Groschen (*denarius grossus*). Im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts schwankte sein Wert im Verhältnis zum kleinen Denar zwischen 26 bis 32 der letzteren. Ende der achtziger Jahre des 13. Jahrhunderts stabilisierte sich sein Wert auf dem höheren der oben genannten Wertmaße, das auch im Piraner Statut aus dem Jahre 1307 verzeichnet wurde. 12 Groschen bildeten einen Solidus von Groschen (*soldus denariorum grossorum*), 20 aber eine Liber von Groschen (*libra denariorum grossorum*).

Eine kleinere Geldeinheit, die im Innern des slowenischen Raumes im Umlauf war, aber auch nach Piran gelangte, war der Friesacher Pfennig (*frixacensis*) aus Friesach in Kärnten. Seine neue Prägung (*frixacensis novus*) hatte Mitte der achtziger Jahre des 13. Jahrhunderts im Raum Piran einen Wert von 14 kleinen Denaren, 30 Denare bildeten damals einen Groschen.

Eine größere Geldeinheit war die Mark (*marca*). Ihr Wert betrug ungefähr 5 Solidi von Groschen bzw. 8 Liber kleiner Denare. Von größeren Geldeinheiten kannten die Piraner den Dukaten (*ducatus*), der vor der Mitte des 14. Jahrhunderts 3 Liber und 4 Solidi wert war.

Eine neuere Angabe über die Wechselverhältnisse zwischen dem küstenländischen Geld und jenem, das im Innern des slowenischen Raumes im Umlauf war, enthält Artikel 95 des dritten Buches des Triester Statuts aus dem Jahre 1421 und seine spätere Ergänzung. Hier wird das Verhältnis zwischen dem Wiener Pfennig (*vianensis, vianarius*) und den kleinen Venediger Denaren (*parvulus*) erwähnt; ein Wiener Pfennig war im Jahre 1421 8 Denare wert und ein Dukat 5 Liber.

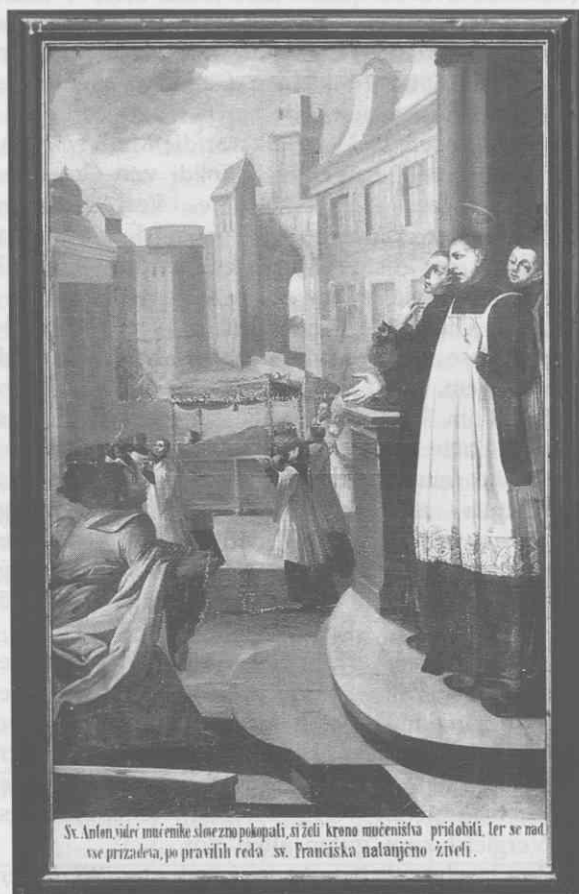
Im Jahre 1459 erfuhr der Wiener Pfennig eine Abwertung. Es wurde eine neue, schlechtere Prägung in Umlauf gesetzt. Damals entstand der Zusatz zum oben erwähnten Artikel 95 des Triester Statuts aus dem Jahre 1421. Er schrieb einen um die Hälfte niedrigeren Wert des neuen Wiener Pfennigs im Vergleich zum "guten, alten" vor.

Im nordwestlichen Istrien sank der Wert der Liber im Verhältnis zum Dukaten. Am Übergang vom 16. zum 17. Jahrhundert hatte der Dukat im Raum Piran einen Wert von 6 Liber und 4 Solidi.

Ana Lavrič, Blaž Resman

Slike pri Sv. Antonu na Pohorju - najboljšežnejši cikel zgodb o sv. Antonu Padovanskem na Slovenskem

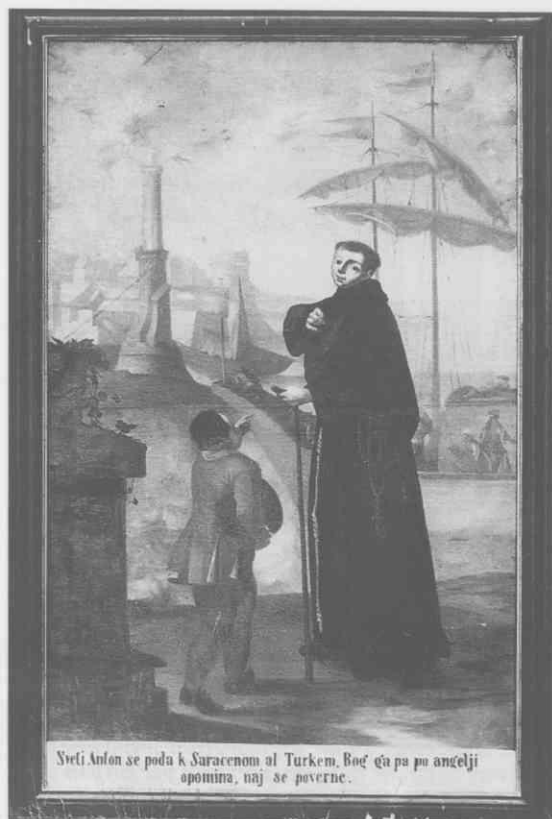
1a

Sv. Anton Padovanski sodi med najbolj priljubljene krščanske svetnike, saj si je kot veliki "čudodelnik" pridobil simpatije vseh družbenih stanov po vsem svetu, celo med nekatoličani. Rodil se je pred osmimi stoletji, leta 1195, v plemiški družini de Bulhom v Lizboni. Krstili so ga na ime Ferdinand. S petnajstimi leti je stopil k avguštinskim kanonikom. Tu je temeljito študiral teologijo in se poglobljal v sveto pismo. Leta 1220 je pod vtisom frančiškanskih mučencev, katerih relikvije so pripeljali iz Maroka in pokopali pri avguštincih v

1b

Coimabri, prestopil v red manjših bratov in si izbral ime Anton. Tudi sam se je, želeč si mučeništva, odpravil na misijonarsko pot v Afriko, vendar mu je bolezen preprečila načrte. Na povratku ga je vihar zanesel na Sicilijo. V Messini se je pridružil sobratom in se spomladi 1221 udeležil generalnega kapitlja v Assisiju, kjer je srečal Frančiška Asiškega. Med redovniki tedaj ni vzbudil posebne pozornosti. Zatem je odšel v tihoto samostana Monte Paolo pri Forliju. Tu je živel odmaknjeno in spokorniško, dokler niso odkrili njegovega izrednega

2a

2b

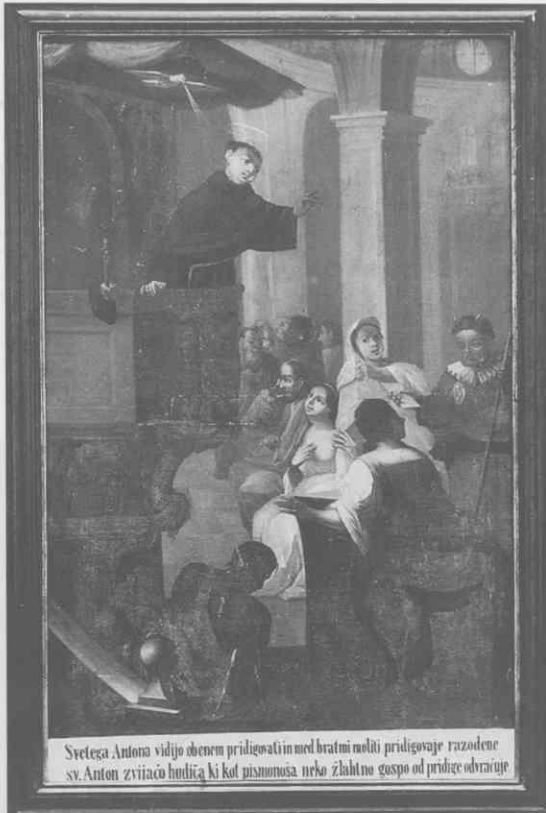
govorniškega daru. Odtlej je po naročilu predstojnikov deloval po mestih in trgih kot potujoči pridigar, Frančišek pa mu je zaupal tudi vzgojno in izobraževalno delo v mladem redu in ga imenoval za prvega profesorja teologije. S svojo besedo je nastopal proti nauku verskih sekt katarov in albižanov, ki so bili razširjeni v severni Italiji in južni Franciji. Na njihovem področju je deloval vse do smrti: med leta 1224 in 1227 v Franciji, sicer v Italiji. Leta 1227 je postal provincial za pokrajino Romagna. Ko se je leta 1230 preselil v Padovo, se je popolnoma posvetil pridigarstvu, sestavil pa je tudi knjigo nedeljskih in prazničnih govorov *Sermones*. V pridigah se je dotikal socialnih in političnih razmer, nastopal proti oderuštvo in se zavzemal za dolžnike, ki upnikom niso zmogli plačati svojega dolga. Na Antonov predlog je bil v letu 1231 v Padovi sprejet celo zakon njim v prid. Nič čudnega torej, da so ga ljudje vzljubili in množično hodili poslušat njegove pridige. Izčrpan od naporene službe se je bolehn redovnik umaknil v Camposampiero, kjer mu je na njegovo željo gostitelj grof Tiso zgradil celico na orehu. Na smrt bolan se je želel vrniti v Padovo, a je že na poti 13. junija 1231 izdihnil v samostanu Arcella, star komaj šestintrideset let. Že naslednje leto je bil prištet med svetnike, leta 1568 pa so mu podelili in 1946 tudi uradno potrdili naslov cerkvenega učitelja. Uvrščajo ga med naslavnejše

pridigarje katoliške Cerkve.

K svetnikovemu grobu v Padovo so se takoj začele zgrinjati množice romarjev. Zaradi številnih čudežnih uslišanj (47 so jih našteali že ob kanonizaciji) se je češčenje sv. Antona zelo razmahnilo, vendar je bilo sprva vezano zlasti na Italijo, od 16. stoletja dalje pa se je razširilo po vsej katoliški Cerkvi. Na naših tleh, če izvezemo obalno Primorsko, kjer se je svetnik zaradi italijanskega vpliva prej uveljavil, ga srečamo šele v 2. polovici 17. stoletja.¹ Prelomnico predstavlja leta 1660 pri ljubljanskih frančiškanih ustanovljena bratovščina sv. Antona, ki je spodbudila njegov kult tudi po drugih mestih in vaseh.² Češčenje se je med ljudmi tako hitro razcvetelo, da je sveti redovnik v nekaj desetletjih dobil pod patronat ne samo mnogo oltarjev, ampak tudi večje število cerkva in kapel. Priljubljen ljudski svetnik je ostal vse do jožefinskih reform, ko je z ukinitvijo bratovščin nekdanja pobožnost upadla, a že v dobi katoliške restavracije sredi 19. stoletja se je spet obnovila. Kot priprošnjik v najrazličnejših stiskah in nadlogah je sv. Anton tudi danes aktualen.

¹ V liturgičnih tekstih zasledimo sv. Antona Padovankega tudi pri nas že precej pred časom razširitev njegovega kulta med ljudstvom.

² V literaturi ponavadi srečujemo napačno letnico ustanovitve Antonove bratovščine pri ljubljanskih frančiškanih, 1600 (cf. Niko KURET, *Praznično leto Slovencev*, 2, Celje 1967, 78).

3a

3b

Med cerkvami, ki so zrasle na slovenskih tleh že v prvem valu širjenja svetnikovega kulta, je tudi svetišče v kraju Sv. Anton na Pohorju. Njegov nastanek je povezan s krajevno legendo o svetnikovi podobi, ki so jo našli na stari brezi; na mestu katere so nato postavili cerkev,³ realno pa bi ga morda smeli povezati z rudarji, ki so tod kopali železovo rudo,⁴ saj je bil sv. Anton njihov patron. Iz pisanih dokumentov izvemo, da so cerkev zgradili v letih 1681 - 1683, v času vuzeniškega nadžupnika in arhidiakona Jakoba Križaja, pod katerega upravo je sodila; ker pa so zemljišče zanjjo odstopile dominikanke iz radeljskega (marenberškega) samostana, so si nad njo lastile pravico patronata. Novozgrajena cerkev je kmalu postala priljubljena božja pot. Postopoma so jo opremili z bogatimi oltarji in slikami. Med temi predstavljajo

3b*

³ Niko KURET, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842)*, 1/1, Ljubljana 1985, p. 56. - Legenda pripoveduje, da je na tem kraju nekoč rasla stara breza, na kateri so našli svetnikovo podobo, zaradi katere so menili, da si sv. Anton želi cerkve. Tudi potem, ko so podobo prenesli niže na prostor, ki se jim je zdel za zidavo prikladnejši, se je spet znašla na brezi. Tako so se nazadnje vendarle odločili za lokacijo, ki jim sprva zaradi višine in neprimerne lege ni ustrezala.

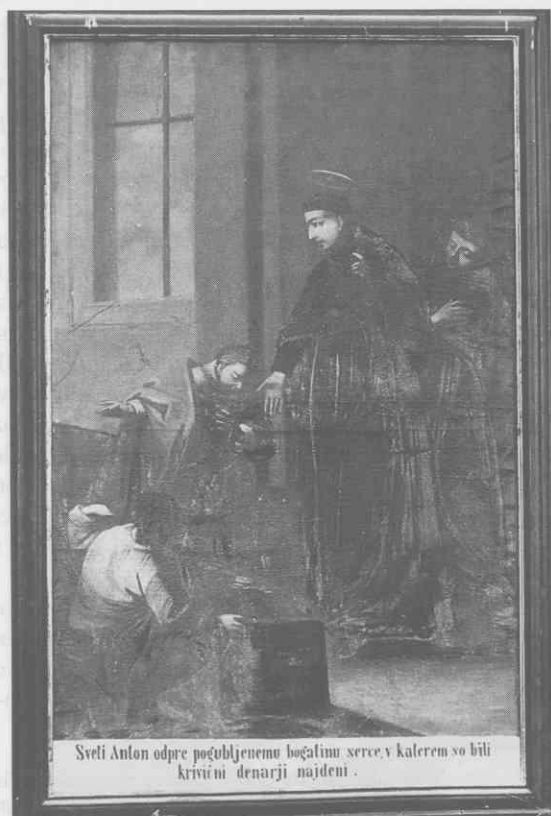
⁴ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, p. 158, omenja opuščene rudniške rove na Kopnikovem posestvu.

4a

4b

5a

5b

6a

6b

posebno zanimivost velike, po slopih v ladji in na pevskem koru razobešene oljne podobe Antonovih čudežev. Skupno jih je kar osemnajst in sestavljajo največji Antonov slikani cikel na Slovenskem. Kdo je dal pobudo zanje, lahko le ugibamo (morda redovnice?), vsekakor pa je naročnik dobro poznal svetnikovo ikonografijo v evropski umetnosti.

Poglejmo, kaj nam o slikah povedo objavljeni zapisi. Na vprašalnico Georga Götha je župnik pri Sv. Antonu na Pohorju⁵ leta 1843 odgovoril, da v cerkvi visi osemnajst podob, ki prikazujejo čudeže sv. Antona, pristavil pa je, da slikar, baje Italijan, ni znan.⁶ Pozneje (1874) iz poročil o obnovitvenih delih pod župnikom Repičem izvemo, da so bile podobe prenovljene, namesto nemških pa so bili pod prizori napravljeni slovenski napisi.⁷ Krajevni leksikon Dravske banovine leta 1937 o znamenitih slikah še dodaja, da so stare okoli 250 let;⁸ nastale naj bi bile torej prav kmalu po dograditvi cerkve, nemara še v osemdesetih letih 17. stoletja, a bomo pozneje videli, da so zagotovo nekoliko mlajše.

Če pogledamo slike, kljub njihovi navidezni enotnosti opazimo, da so delo dveh različnih umetnikov in da so bile naslikane v dveh fazah. V prvi je nastal večji del, kar petnajst podob, pozneje pa so bile dodane še tri. Med njimi je opazna razlika v slogu, spremenil pa se je tudi svetnikov lik in celo njegova redovna obleka se je iz minoritske prelevila v frančiškansko.⁹ Medtem ko prvi slikar še vedno ostaja v anonimnosti, pa o drugem lahko zapišemo domnevo, da gre za Franca Mihaela ali za mlajšega Janeza Antona Straussa. Predvsem skupina bolnih in umirajočih spominja na njune karakteristične like siromakov, v opusu mlajšega Straussa pa naletimo tudi na podoben Antonov lik. Kot je videti, Strauss ni le nadomestil starih slik, ki bi v tako kratkem času tudi težko tako propadle, da bi že terjale zamenjavo, ampak je cikel povsem na novo dopolnil s prizori iz znamenitega svetnikovega responzorija.

V navadi je bilo, da so se umetniki pri svojem delu zgledovali po grafičnih predlogah. Pri hagiografskih upodobitvah so jim bili v najboljšo oporo ilustrirani življenjepisi svetnikov. O sv. Antonu Pa-

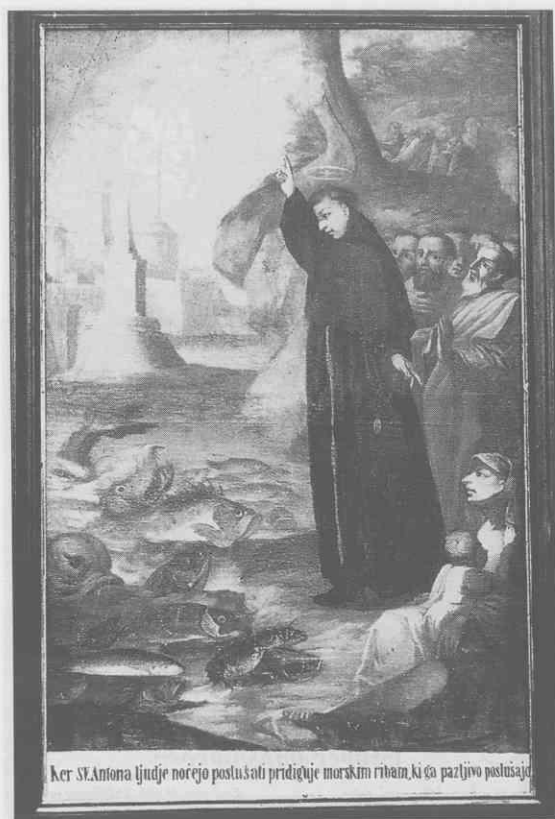
⁵ Župnija naj bi bila ustanovljena leta 1761 (cf. KURET 1985, p. 55).

⁶ KURET 1985, p. 55.

⁷ Slovenski gospodar: Podučiven list za slovensko ljudstvo, (Maribor) 1874, p. 9.

⁸ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, p. 159.

⁹ Ob tem velja omeniti, da so se slikarji naročnikom iz različnih frančiškovih redov (frančiškanom, minoritom in kapucinom) prilagajali tako, da so tudi sv. Antona Padovanskega upodabljali kot enega od njih, torej v njihovem habitu.

7a

7b

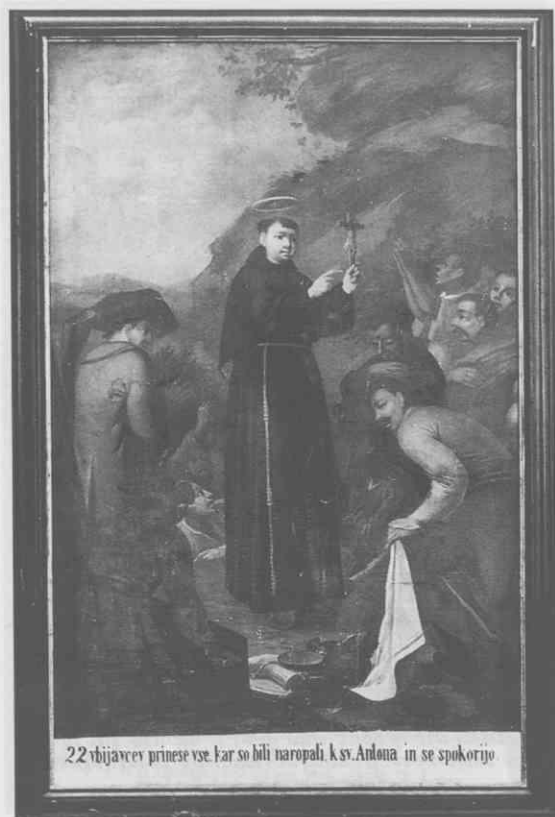
7c

dovanskem jih je bilo veliko na izbiro, a likovno večinoma niso bili posebno bogati. Posebnost med njimi predstavlja najbolj odmevna, najboljirneje ilustrirana, v verzih spisana Antonova biografija, ki jo je leta 1698¹⁰ na pobudo Johanna Kauffmanna iz Salzburga po risbah znanega salzburskega slikarja Johanna Friedricha Perrettija¹¹ s 53 bakrorezi opremil augsburški mojster Andreas Matthäus Wolfgang.¹² Izdajo knjige je Kauffmann oskrbel v zahvalo, da se je njegova pogrešana tovorna ladja srečno vrnila iz Indije. Naslovni list je dal okrasiti s podobo sv. Antona, ki so jo častili v novozgrajeni (1685 - 1686) božjepotni kapeli v kraju Hallwang pri

¹⁰ Beda KLEINSCHMIDT, *Antonius von Padua in Leben und Kunst, Kult und Volkstum*, Düsseldorf 1931, pp. XXVI, 321. - Avtor prvič navaja letnico izida 1698, drugič 1699. Knjigo je predstavil v poglavju o knjižni ilustraciji (pp. 320 - 323) in objavil nekaj slik (sl. 10, 27, 277 - 280).

¹¹ *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* (Ulrich THIEME - Felix BECKER), 26, Leipzig 1932, pp. 402 - 403. - Johann Friedrich Pereth (Peretti), r. 1643, je bil najpomembnejši predstavnik slikarske družine, ki je delovala v Salzburgu v 17. in na začetku 18. stoletja. Poleg oltarnih slik je risal tudi osnutke za različne grafike in šolske teze.

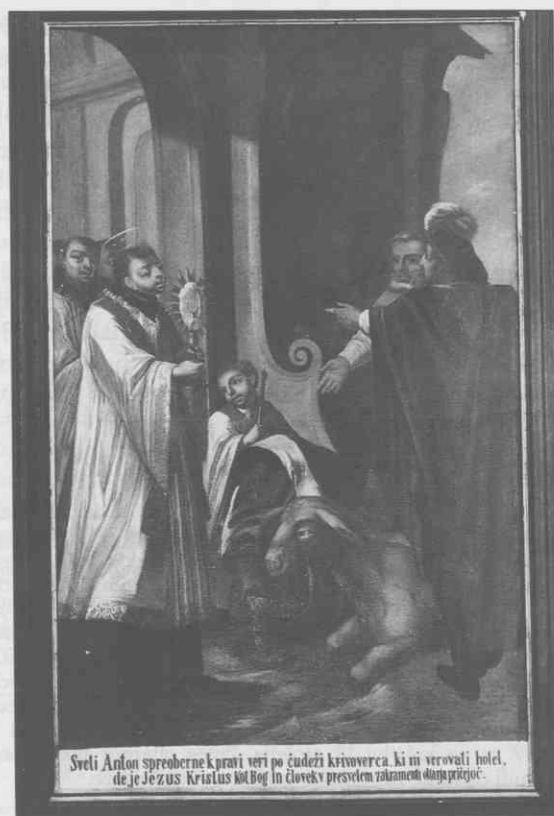
¹² KLEINSCHMIDT 1931, p. 322; *Allgemeines Lexikon* ..., 36, Leipzig 1947, p. 221. - Andreas Matthäus Wolfgang (Wolfgang), živel v letih 1660 - 1736, je kot bakrorezec deloval v Augsburgu.

8a

8b

9a

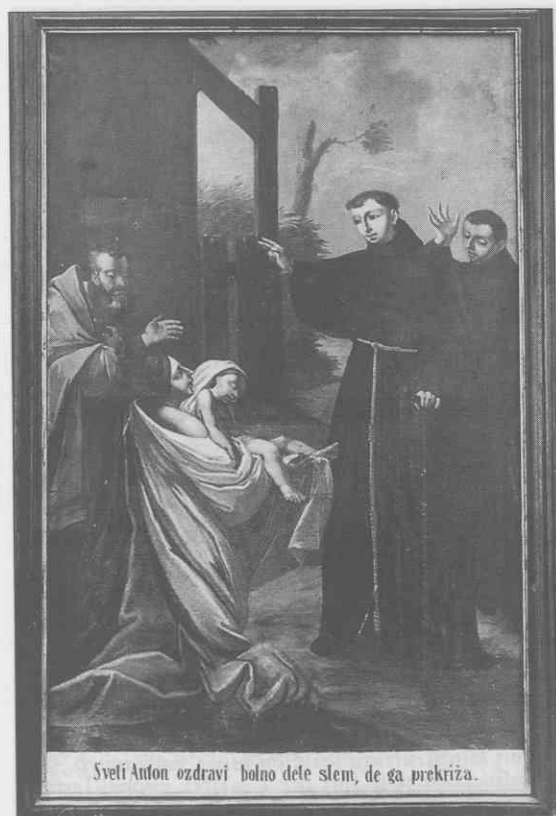
9b

10a

10b

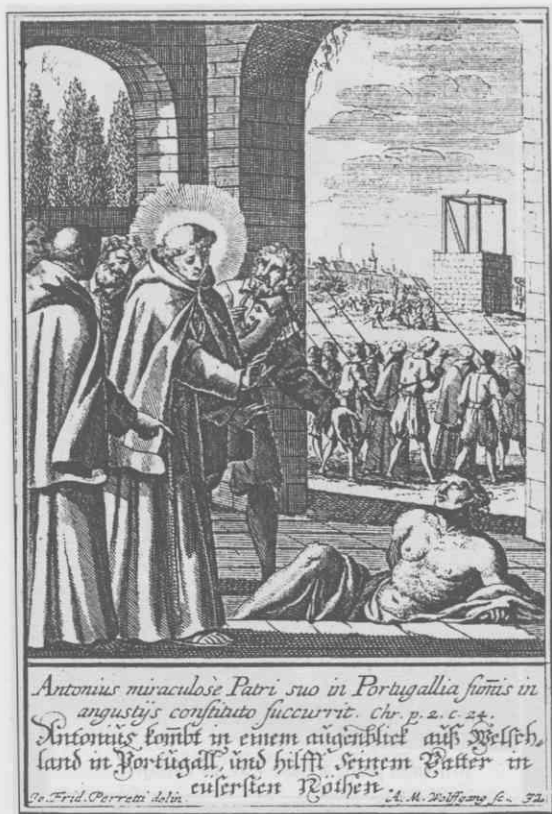
11a

11b

12a

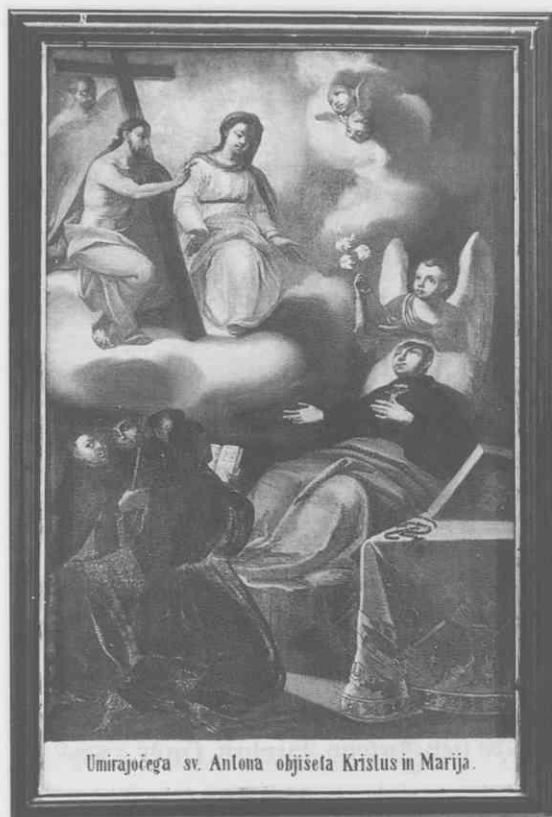
12b

13a

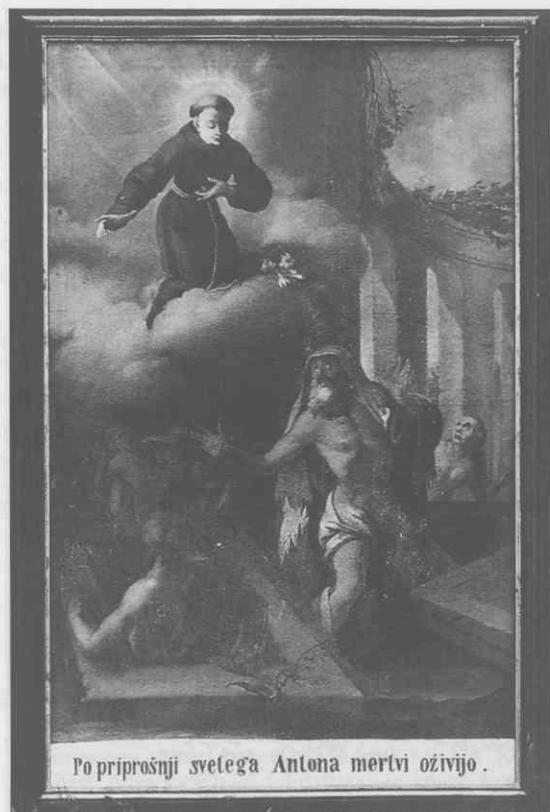
13b

14a

14b

15a

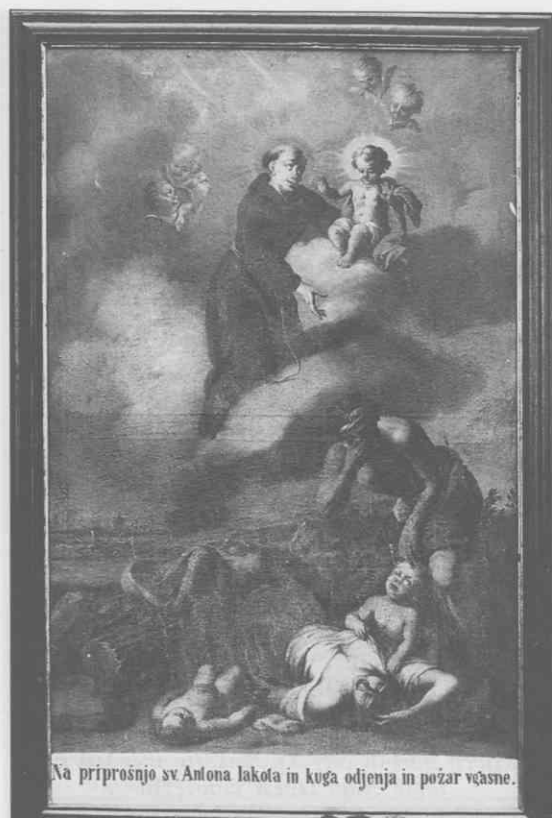
15b

16a

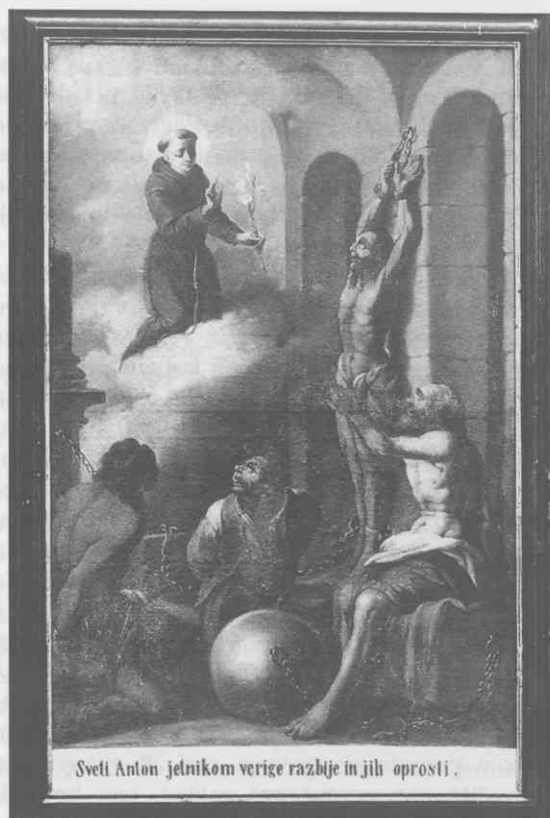
16b

17a

17b

18a

18b

gradu Söllheim blizu Salzburga.¹³ V nadaljevanju vidimo v slikah predstavljeno Antonovo življenjsko pot od otroštva do smrti, najbolj poudarjeni pa so njegovi znameniti čudeži, ki jih je storil na zemlji že za življenja in pozneje iz večnosti. Na koncu so dodane še ilustracije responsorija, ki kažejo stiske, v katerih se ljudje obračajo k svetniku po pomoč. Vse slike spremljajo latinski in nemški podnapisi.

Tudi slike pri Sv. Antonu, kot rečeno, pojasnjujejo napisi; sprva so bili zapisani v nemščini, v 19. stoletju pa so jih prestavili v slovenščino. Tako podnapisi kot tudi podobe same kažejo, da sta se umetnika zgledovala po Kauffmannovem življenjepisu sv. Antona Padovanskega.¹⁴ Prvi, anonimni

slikar je bil pri posnemanju grafičnih predlog iz knjige zelo svoboden in se jih ni togo držal, čeprav jim je očitno sledil; kombiniral jih je po svoje, pomagal pa si je seveda tudi z drugimi grafikami. Nanje se morda navezuje pomenljiv odmik od Perretti-Wolffgangovih ilustracij, saj je svetnika na vseh slikah namesto v frančiškanskem upodobil v habitu konventualcev. Strauss je bil njuni predlogi v celoti bolj zvest, vendar si je tudi on privoščil nekaj ustvarjalne samovolje. Izbor prizorov se je skoraj popolnoma osredotočil na Antonove čudeže: prikazani so najznamenitejši med njimi, čeprav nekaj za svetnikovo ikonografijo "klasičnih" manjka (npr. zgodba o razbiti čaši, o tiranu Ezzelinu, o izpričanem očetovstvu ali o tem, kako se je svetniku čudežno prikazal Jezušček). Kauffmannova knjiga nam kot *ante quem non* olajša tudi datacijo slik; večji del jih je mogoče postaviti kar na začetek oz. v zgodnje 18. stoletje, medtem ko sodijo zadnje tri, ki začitujejo zgornjo časovno mejo, domnevno v širši časovni razpon dejavnosti slovenjegraške delavnice slikarjev Straussov.

Današnja razvrstitev slik po cerkvi ne ustreza vrstnemu redu v Kauffmannovi knjigi, a si jih zaradi kronološkega oz. vsebinskega sosledja ogledamo po pravilnem zaporedju. Razen ene izjeme so

snetke iz knjige se iskreno zahvaljujega g. p. Felicijanu Pevcu.

¹³ *Salzburg Stadt und Land*. Dehio - Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs, Wien 1986, pp. 160 - 161. - Gre za zanimivo ovalno stavbo s kupolo. Vidimo jo tudi v Kauffmannovi knjigi na naslovni grafiki s podnapisom: Effigies S. Antonij Paduani, prout in Söllheimb propè Salisburgum novo Eidem erecto ac dedicato Sacello à devotis visitur et impensè veneratur. (cf. KLEINSCHMIDT, sl. 277).

¹⁴ KLEINSCHMIDT 1931, p. XXVI, navaja knjigo kot: Johannes KAUFFMANN, *Leben des hl. Antonius in lateinischen und deutschen Versen*. Mit 53 Kupferstichen. Augsburg 1698. - En izvod te knjige hranijo v frančiškanskem samostanu v Novem mestu. Naslovnice nima, pač pa je s črnilom vanj vpisan naslov *Vita S. Antonii de Padua*, dopisan pa je tudi ekslibris z letnico 1712. Za vso prijaznost, za možnost ogleda in za po-

v nadaljevanju navedene le primerjave z Wolffgangovimi bakrorezi, čeprav bi bilo za komparacijo večkrat koristno pritegniti tudi druge grafične predloge.*

Slika 1. *Sv. Anton, videč mučenike slovesno pokopati, si želi krono mučeništva pridobiti, ter se nad vse prizadeva, po pravilih reda sv. Frančiška natančno živeti.*¹⁵ Prizor kaže odločilni trenutek v svetnikovem življenju: ko so leta 1219 v Coimbro slovesno pripeljali relikvije petih Frančiškovih bratov, ki so pred nekaj meseci odšli na misijonsko delo v severno Afriko in tam pretrpeli mučeniško smrt, je tudi sam zahrepenel po mučeništvu in se odločil prestopiti od avguštincev v njihov red.

Slika 2: *Sveti Anton se poda k Saracenom al Turkem, Bog ga pa po angelji opomina, naj se poverne.*¹⁶ Že jeseni 1220 je mladi redovnik odšel v Maroko, vendar se je zaradi hude bolezni moral odpraviti nazaj v domovino. Slikar je z umetniško fantazijo predstavil Antonove težave kot angelov opomin, vendar je nebeškega poslanca odel v podobno navadnega zemljana. Prizor se je skoraj v celoti oddaljil od predloge; ta v nekoliko spremenjeni pripovedi kaže od nasprotnih vetrov gnano ladjo, ki ni prispela na cilj, ampak je pristala v Italiji.

Slika 3: *Svetege Antona vidijo obenem pridigovati in med bratmi moliti, pridigovaje razodene sv. Anton zvižajo hudiča, ki kot pismonoša neko žlahtno gospo od pridige odvrta.*¹⁷ Po kratkem življenjepisnem uvodu nas umetnik takoj popelje v svet Antonovih čudežev. V en sam prizor naj bi združil dve zgodbi, zato je nekako skombiniral obe predlogi (repr. 3 B, 3 B*). Prva pripoved govori o

znameniti Antonovi sposobnosti bilokacije, o njegovem hkratnem pridiganju in molitvi v koru (Antonov biograf Rigauld jo postavlja v Limoges, Legenda Benignitas pa v Montpellier), a zadnje na sliki ni videti.¹⁸ Slikar se je namreč osredotočil na drugo, likovno mikavnejšo zgodbo, v kateri skuša hudič med pridigo motiti neko damo, a svetnik razkrinka njegovo prevaro.¹⁹

Slika 4: *Na povelje svojega predstojnika pridiguje sv. Anton zbranemu ljudstvu, akoravno silno dežuje in strahovito toča rožlja, vendar le vsi nepoškodovani ostanejo.*²⁰ Še bolj kot pri prejšnji se je umetnik oddaljil od predloge pri sliki, ki bi bila brez podnapisa težko razumljiva oz. bi si jo lahko povsem drugače razložili, čeprav težki deževni oblaki in v ozadju zbrana množica vendarle nakazujejo opisani dogodek. O njem stara legenda poroča, da se je med Antonovo pridigo razbesnela huda nevihta, ki pa poslušalcem ni prizadela nobene škode, še zmočila jih ni.²¹

Slika 5: *Sveti Anton odpre pogubljenemu bogatinu serce, v katerem so bili krivični denarji najdeni.*²² Ena najbolj priljubljenih pripovedi o svetniku je zgodba o oderuhu. Ob njegovi smrti je Anton v pogrebnem govoru razložil evangeljske besede "Kjer je namreč vaš zaklad, tam bo tudi vaše srce" (Lk 12, 34). Ker umrli ni ljubil Boga, temveč denar, se je izkazalo, da njegovo srce ni v truplu, temveč v blagajni med novci, kjer so ga sorodniki resnično našli. Zgodba je nastala šele ob koncu 14. stoletja, očitno v želji, da bi ilustrirala Antonove pridige, v katerih je kot zagovornik ubogih uspešno nastopal proti oderuhom, ki so z visokimi obrestmi mnoge spravili na beraško palico.²³ Slikar je kompozicijo predloge svobodno povzel in jo poenostavil. Slovenski podnapis na sliki ni popolnoma ustrezen.

Slika 6: *Neki hudoben sin je z nogo svojo mater sunil, noga mu odpade. Ves spokorjen se k sv. Antonu oberne, ki mu nogo zopet ozdravi.*²⁴ V ciklih pogosto nastopa tudi moralistična zgodba o

* Številke reprodukcij se ujemajo z zaporedjem obravnavanih slik v tekstu: pohorskim slikam (A) so za primerjavo dodani Wolffgangovi bakrorezi (B).

15 KAUFFMANN 1698, p. B 2: Fervet ad Martyrium et Seraphici ordinis sequelam, allatas videns 5. Ss. Martyru(m) reliquias. Chron. p. 2. C. 2. - Da Antonius gesehen die Heilighumb der welschlandes getriben. - I. F. P. d., A. Matth. Wolffgang sc., 2. Cf. KLEINSCHMIDT 1931, sl. 10.

16 KAUFFMANN 1698, p. C 4: Avidus Martyrij in Africam trajcit, at motu contrario ad oras Italiae reijcitur. Chr. p. 2. C. 3. - Antonius will aus begird der Marter in Africam überfahren, wird aber vom widerwertige(n) wind an die Seeküsten des welschlandes getriben. - I. F. P. d., A. Matth. Wolffgang sc., 4.

17 Gre za kombinacijo dveh predlog: KAUFFMANN 1698, p. D3, 7: Simul et semel in pulpito praedicans, et in choro cantans conspicitur. Ch. p. 2. C. 6. - Zu einer Zeit wird Antonius auf der Kanzel Predigend vnd im Chor singend gesehen. - I. F. P. d., Andr. Matth. Wolffgang sculps., 7; IBID., p. F3, 11: Antonio concionante daemon sub specie tabellionis cuidam Matronae litteras defert; sed à Sancto mox proditur. Chr. p. 2. C. 9. - Der Teuffl gestalt eines Landbotten überreicht einer Frau ein schreiben; wird aber vom H. Mann geoffenbaret, vnd vertriben. - I. F. P. d., Andr. Matth. Wolffgang sc., 11.

18 KLEINSCHMIDT 1931, p. 50, 70.

19 Cf. KLEINSCHMIDT 1931, p. 225.

20 KAUFFMANN 1698, p. G 12: Inter pluvias et grandines auditores concionantem excipiunt intacti. Chr. p. 2. C. 10. - Mitten vnder dem Plazregen wohnen die Zuehörer Antony Predig bey vnbenezt. - Andr. Matth. Wolffgang sc., 13.

21 Cf. KLEINSCHMIDT 1931, pp. 50 - 51.

22 KAUFFMANN 1698, p. H3, 15: Cor avari in arca eius pecuniaria Antonio indicante invenitur. Ch. p. 2. C. 10. - Das herz eines Geizigen wird in seiner gelt truhnen durch anweisung Antony gefunden. - I. F. P. d., Andr. Matth. Wolffgang sc., 15.

23 Cf. KLEINSCHMIDT 1931, pp. 56 - 57, 67.

24 KAUFFMANN 1698, p. M 3, 23: Poenitentem, qui calcata Matre sibi pedem amputavit, sanat Antonius. Chron. p. 2. C. 15. - Einen Büesser, der ihme den fueß, warmit er sein Muetter getreten, vor laid abgehauet, Hailet Antonius. - A. Matth. Wolffgang sc., 22.

ozdravitvi mladeničeve noge. Prvi jo je zapisal Antonov biograf Rigauld, sodi pa med tiste "potujoče" legende, ki so jih pripisovali zdaj temu zdaj onemu svetniku. Pripoveduje o mladeniču, ki je brnil svojo mater, se nato skesal in si iz obupa odsekal nogo (slovenski podnapis se o tem previdno izrazi), sv. Anton pa mu jo je čudežno ozdravil. Ker v starih legendah kraj dogodka ni imenovan, le eno poročilo ga postavlja v Španijo, so pozneje menili, da gre za Padovo.²⁵ Slikar je prizor iz interiera, koder ga kaže izvirnik, prestavil pred zgradbo in odprl pogled na vrt, odraslega mladeniča pa je pomladil v dečka.

Slika 7: *Ker sv. Antona ljudje nočejo poslušati pridiguje morskim ribam, ki ga pazljivo poslušajo.*²⁶ Antonova pridigarska dejavnost je našla odmev v zgodbi o pridigi ribam. Sodi kar med "klasične" Antonove čudeže in jo v umetnosti pogosto upodabljajo. Gre za vzporednico sv. Frančišku Asiškemu v njegovi pridigi pticam. Biografi (Rigauld) so jo sprva lokalizirali k reki blizu Padove, pozneje, ko si je zgodbo prisvojilo mesto Rimini,²⁷ nekdanj gnezdo katarov, pa so jo predstavili k morju. Ker heretiki niso hoteli prisluhniti Antonovi besedi, se je, da bi osramotil njih nevero, obrnil k ribam. Ko jim je v goreči pridigi našteval darove, s katerimi jih je Bog obdaril, so pogledale iz vode in ga pazljivo poslušale.²⁸ Medtem ko grafika v knjigi kaže svetnika ob morju, ga je naš slikar postavil na rečni breg. Po predlogi je povzel le Antonove kretnje, sicer pa se je v celoti (tudi glede redovne obleke) zgledoval pri starejšem bakrorezu iz kratkega svetnikovega življenjepisa *Epitome*, podpis pove, da ga je po risbi Clemensa Beüttlerja vrezal B(artholomäus) Kilian²⁹ (repr. 7 C).

Slika 8: *22 vbijavcev prinese vse, kar so bili naropali, k sv. Antona in se spokorijo.*³⁰ Tudi zgodba o spreobrnjenih roparjih (slovenski podnapis rabi

zanje najslabši izraz) meri na Antonovo pridigarsko spretnost. Življenjepisci radi naglašajo njegovo občudovanja vredno zgovornost, ob kateri se je vsak krivoverec ali hudodelec spreobrnil ter vsak vernik poboljšal. Slikar je močno odstopil od predloge in svetnika s prižnice prestavil v krajino med razbojnike, ki so k njegovim nogam odložili naropane predmete.

Slika 9: *Sveti Anton spreoberne k pravi veri po čudeži krivoverca, ki ni verovati hotel, de je Jezus Kristus Kot Bog in človek v presvetem zakramenti oltarja pričajoč.*³¹ Gre za nemara najslavnejši čudež iz svetnikovega življenja, posebej priljubljen v dobi protireformacije. Biografi pripovedujejo o stavi, ki jo je Anton sklenil s krivovercem Bonvillo; ta je obljubil, da bo tudi sam pokleknil pred Evharistijo, če jo bo počastila njegova izstradana mula. In res, čeprav žival tri dni ni ničesar užila, ni stopila k pripravljeni krmi, temveč je pokleknila pred monštranco, ki jo je svetnik nesel mimo. Čudež s hostijo ni spreobrnil le Bonvilla, temveč tudi veliko množico ljudstva. Zgodbo je prvi zapisal Rigauld, vendar njene lokacije še ni navedel, poznejše legende pa navajajo bodisi Toulouse bodisi Bourges ali Rimini. Vsa tri mesta so se potegovala zanjo, a najbolj spretni so bili v Riminiju, kjer so na kraju čudeža v 16. stoletju zgradili kapelo.³² Slikar se je kar precej približal predlogi, uspelo pa mu je ustvariti celo monumentalnejšo kompozicijo.

Slika 10: *Sveti Anton pošilja in dobiva liste po angelji.*³³ Čudežno posredovanje angela, po katerem si Anton in njegov redovni predstojnik izmenjuje pisemska sporočila, v umetnosti ni prav pogosto upodabljana zgodba. Slikar je predlogo zreduciral na najbolj bistvene elemente, zato njegova podoba ni tako razdrobljena.

Slika 11: *Sveti Anton ozdravi bolno dete stem, de ga prekriža.*³⁴ Precejšnje število Antonovih čudežev se nanaša na otroke, ki jih ozdravi ali celo obudi v življenje. V ciklih večkrat srečamo vsaj enega od teh prizorov. Naša slika kaže svetnika pri blagoslovu (slovenski podnapis govori o pre-

²⁵ Cf. KLEINSCHMIDT 1931, pp. 74, 121, 167.

²⁶ KAUFFMANN 1698, p. N 24: Haereticis Verbum Dei audire recusantibus, concionatur Antonius piscibus, et haereticos convertit. Chron. p. 2. C. 18. - Weillen die Kezer das Wort Gottes nit wolten anhören, Predigt Antonius den fischen, vnd bekehrt damit die Kezer. - A. M. Wolffgang sc., 25.

²⁷ *Slovenske ljudske pesmi* 2. Pripovedne pesmi, Ljubljana 1981, p. 514. - Domiselni frančiškani iz Riminija so 1518 na obali postavili cerkev, pod oltar pa so vzdali fragment starega stebra, na katerem naj bi bil stal sv. Anton med pridigo ribam.

²⁸ Cf. KLEINSCHMIDT 1931, pp. 41, 195.

²⁹ Michael PECHCO, *Epitome /Das ist/ Kurtzer Begriff und Inhalt deß Lebens der Geschichten und Miracul/ Deß Heyligen Antony ...* Luzern 1658. - Imeni avtorjev kažeta, da je naslovni bakrorez nastal šele za luzernsko izdajo dela, ki je prvič izšlo v španščini v Madridu 1647.

³⁰ KAUFFMANN, p. N3, 25: Antonius viginti duos Latrones in una concione convertit. Ch. p. 2. C. 17. - In einer Predig bekehrt Er 22. Strasse(n)rauber vnd Mörder. - Io. Friderich Perretti delin., Andreas Matth. Wolffgang sc., 24.

³¹ KAUFFMANN 1698, p. O 26: Haereticu(m) per famelicu(m) asinum Ss. Sacramentu(m) adorante(m) Antonius ad fidem reducit. Chr. p. 2. C. 19. - Einen hartneckhigen Kezer bekehrt Antonius zum glauben vermittelt einer hungerigen eslin, so das hochh. Sacrame(n)t anbettete. - A. Matthaeus Wolffgang sc., 26.

³² Cf. KLEINSCHMIDT 1931, pp. 40 - 41, 69.

³³ KAUFFMANN 1698, p. Q 30: Litteras Antonij ad Ministru(m) scriptas Angelica manus defert, et affert responsum. Chr. p. 2. C. 23. - Ein Sendschreiben Antony an seinen Provincial trägt dahin, und bringt die antwort ein Engel. - A. M. Wolffgang sc., 31.

³⁴ KAUFFMANN 1698, p. Q3, 31: Importunè ad dandum filio S. Benedictionem à Matre quadam urgetur, qua curatus est. Chr. p. 2. C. 22. - Antonius wird inständig von einer Mutter ihrem kranckhen Kind den H. Segen zugebe(n) angehalten, wardurch das Kind genesen. - 30.

krizanju) bolnega otročiča.³⁵ Pri umetnikovi samostojni predelavi predloge (oz. morda v naslonu na kako drugo) so od nje vendarle ostali glavni elementi in še celo kak droben detajl, npr. razprti prsti redovnikove roke.

Slika 12: *Sv. Anton otme po krivem k smrti obsojenega človeka, ker na njegovo povelje vbija vec priča, de je obsojenec morstva nedožen.*³⁶ Vzorednic Antonovim čudežem ne najdemo le pri drugih svetnikih, ampak - v zgodbah o obujanju mrličev - celo pri Kristusu. Ena takšnih je pripoved, ki se veže na Antonove starše. Ko je bil v Lizboni umorjen neki mož, so obdolžili uboja svetnikovega očeta, ker so našli truplo na njegovem vrtu, kamor ga je bil storilec skrivaj pokopal. Anton se je na nadnaraven način prestavil domov in poklical mrliča kot pričo pred sodišče. Mrtvec se je dvignil in spričal očetovo nedolžnost. Tako je svetnik opral starše suma in se nato spet skrivnostno vrnil v Padovo.³⁷ Slikar je postavil dogodek v krajino in v primerjavi s predlogo močno skrčil število nastopajočih oseb. Slovenski podnapis zgodbo konkretneje opiše kakor tekst na grafiki, vendar jo v primerjavi z legendo predstavi malce po svoje in zamolči, da je obsojenec Antonov oče.

Slika 13: *Sveti Anton zmaga hudiča, ki ga je zadaviti hotel stem, de je Marijo na pomoč klical in se svetim križem zaznamoval.*³⁸ Med legendarnimi pripovedmi, ki so jih pisci povzeli po drugih svetnikih, je tudi zgodba o hudobnih duhovih, ki so v Montpellieru napadli Antona, da bi ga motili pri molitvi. Gre za vzorednico znamenitim skušnjavam Antona Puščavnika. Umetnik v naslonu na predlogo kaže svetnika v trenutku, ko ga je hudič zgrabil za vrat, na pomoč pa mu je prišla Marija, ki ga je že v mladosti varovala pred demoni.³⁹

Slika 14: *Umirajočega sv. Antona objišeta Kristus in Marija.*⁴⁰ Antonovo življenje na zemlji se je izteklo v božji navzočnosti. Umirajočemu svetniku sta se prikazala Kristus in Marija, kakor kaže po-

doba, ki se je delno oddaljila od predloge, dasi ji v bistvenih potezah ustreza. Tudi tokrat je naš slikar opustil več podrobnosti in skrčil število statistik.

Slika 15: *Po priprošnji svetega Antona mrtvi oživijo.*⁴¹ Zadnje štiri slike Antonovega ciklusa ilustrirajo znameniti responzorij "Si quaeris miracula", ki našteva primere, v katerih se izkazuje svetnikova čudežna moč. Pred njo bežijo smrt, nesreča, zmota, demon in gobavost, bolni vstajajo ozdravljeni, umikajo se morje in spone, mladi in stari po molitvi dobe nazaj ude in izgubljene stvari, nevarnosti izginjajo in nadloge se umikajo.⁴² Slika kaže prvega od navedenih čudežev, obujenje mrtvih. Mojster, domnevno Strauss, je predlogo dokaj zvesto posnel, ni pa ji suženjsko sledil.

Slika 16: *Sveti Anton, satanu veliki strah, pomaga na gorečo in zaupljivo prošnjo vseh dušnih in telesnih potrebah.*⁴³ Vse mogoče stiske in nadloge prenašajo siromaki v spodnjem delu slike, na oblaku pa jim hiti na pomoč veliki čudodelnik sv. Anton. Podoba sodi še v skupino tistih izpod čopiča anonimnega mojstra, možno pa je, da so jo v spodnjem prizoru dopolnili ali popravili v Straussovi delavnici.

Slika 17: *Na priprošnjo sv. Antona lakota in kuga odjenja in požar vgasne.*⁴⁴ V nesrečah, ki jih slovenski podnapis natančneje razloži, spet deluje Antonova priprošnja pri Kristusu, ki ga tokrat kot malo dete drži na rokah. Umetnik se je sicer približal vzorčni grafiki, vendar jo je po svoje preoblikoval.

Slika 18: *Sveti Anton jetnikom verige razbije in jih oprosti.*⁴⁵ Zadnja v ciklusu je predstavitev svetnika, ki razveže jetnikom spone in jih osvobodi. Slika je od vseh osemnajstih najbližja predlogi, a tudi tokrat ni z njo povsem identična.*

Na Slovenskem je pozneje nastalo še nekaj zanimivih, tudi likovno dokaj kvalitetnih slikanih ciklov iz življenja sv. Antona Padovanskega, a najiminitnejši ostaja ta pri Sv. Antonu na Pohorju.

³⁵ Cf. KLEINSCHMIDT 1931, pp. 191, 225.

³⁶ KAUFFMANN 1698, p. R3, 33: Antonius miraculose Patri suo in Portugallia sum(m)is in angustijs constituto succurrit. Chr. p. 2. C. 24. - Antonius kom(m)bt in einem augenblick auß Welschland in Portugall, und hilfft seinem Vatter in eüsersten Nöthen. - Io. Frid. Perretti delin., A. M. Wolffgang sc., 32; Cf. KLEINSCHMIDT 1931, sl. 279.

³⁷ Cf. KLEINSCHMIDT 1931, pp. 50, 176.

³⁸ KAUFFMANN 1698, p. S 34: Fructum im(m)inentis Quadragesimae daemon praesentiens, Antonium suffocare conatus. Chr. p. 2. C. 26. - Der Seelenfrucht, welche Antonius die Fasten hindurch mit seine(n) Predige(n) schaffe(n) wurd, zuersteckhen will ihn der Teuffel erdrosslen. - A. Math. Wolffgang sc., 34.

³⁹ Cf. KLEINSCHMIDT 1931, pp. 72, 144, 225.

⁴⁰ KAUFFMANN 1698, p. S3, 35: Moribundo Christus cum Matre Virgine apparet. Chr. p. 2. C. 27. - Antonio, da er sterben wolte, erscheint Christus selbst, und sein Jung-frauliche Muetter. - A. M. Wolffgang sc., 35; Cf. KLEINSCHMIDT 1931, sl. 280.

⁴¹ KAUFFMANN 1698, p. Z3, 45: Ex Responsorio: Mortui resurgunt. - Durch Vorbitt deß H. Antony werden vil: todtē zum leben erweckht. - A. M. Wolffgang sc., 44.

⁴² Slovenski prevod latinskega responzorija je objavil Fr. KOTNIK, O kultu sv. Antona Padovanskega, Čas 36, (Ljubljana) 1942, p. 156; Cf. KLEINSCHMIDT 1931, 345 ss.

⁴³ KAUFFMANN 1698, p. Aa 46: Daemones fugiunt. - Die Teufel weichen aus ganz g'schwind, wo sich Antony Fürbitt findt. - A. M. Wolffgang sc., 47.

⁴⁴ KAUFFMANN 1698, p. Aa3, 47: Calamitates desinunt. - Wo Antony fürbitt, das übel vergeht, vnd Noth aufhört. - A. M. Wolffgang sc., 46.

⁴⁵ KAUFFMANN 1698, p. Cc3, 51: Vincula Solvuntur. - Antonius zerbricht die Eisene Bandt, und erlediget die gefangene. - Andr. Matth. Wolffgang sculps., 51.

* Fotografije: Blaž RESMAN.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gemälde in Sv. Anton na Pohorju - ältester Zyklus des hl. Antonius von Padua in Slowenien

In Sv. Anton na Pohorju (St. Anton am Bachern) wurde in den Jahren 1681 - 1683, in der Amtszeit des Hauptpfarrers und Archidiakons von Vuzenica (Saldenhofen) Jakob Križaj eine Kirche errichtet, die dem hl. Antonius von Padua gewidmet wurde. Da das Grundstück für den Bau von den Ordensfrauen des Dominikanerinnenklosters aus Radlje (Mahrenberg) zur Verfügung gestellt wurde, übten letztere auch das Patronatsrecht über die Kirche aus. Diese neuerbaute Kirche wurde bald zu einem beliebten Wallfahrtsort. Allmählich versah man sie mit prächtigen Altären und Gemälden. Unter den letzteren nehmen große Ölgemälde mit Motiven aus dem Leben des hl. Antonius einen besonderen Platz ein. Die 18 Gemälde stellen den größten Gemäldezyklus des Heiligen in Slowenien dar. Über die Anregung zu ihrer Anfertigung können lediglich Vermutungen angestellt werden (vielleicht waren es die

Ordensfrauen), auf jeden Fall muß der Auftraggeber die Ikonographie des Heiligen in der europäischen Kunst gut gekannt haben. Die Gemälde entstanden in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, und zwar in zwei Phasen. Der erste anonyme Künstler schuf 15 Gemälde, die letzten 3 (Nr. 15, 17, 18) dürften in der Straussschen Werkstatt in Slovenj Gradec (Windischgraz) entstanden sein. Die beiden Künstler, orientierten sich, manchmal ziemlich frei, nach den Illustrationen zum Leben des hl. Antonius; die Lebensgeschichte des Heiligen wurde auf Anregung von Johann Kauffmann mit 53 Kupferstichen nach den Zeichnungen des bekannten Salzburger Malers Johann Friedrich Peretti vom Ausburger Meister Andreas Matthäus Wolfgang versehen. Freilich nahmen sie sich auch andere graphische Vorlagen zum Vorbild. Wie im Buch sind auch die Gemälde auf dem Pohorje mit Inschriften versehen, die die Szenen erklären. Die Szenenwahl konzentriert sich fast ausschließlich auf die Wunder des Heiligen: dargestellt sind die berühmtesten, obwohl einige der für die Antonius-Ikonographie "klassische" Szenen nicht vorkommen. Um einen interessanten Vergleich zu ermöglichen, sind im Beitrag die Reproduktionen der gesamten Serie in Gegenüberstellung mit den Vorlagen abgebildet.

Maja Žvanut

Ljubljanski župan Jurij Vertaš pl. Scharffenegk in njegovi

Dva razloga sta, zaradi katerih je vredno posvetiti nekaj pozornosti osebi Jurija Vertaša¹ pl. Scharffenegka, ki je bil sredi 17. stoletja najprej sodnik in potem še župan našega glavnega mesta. Prvi je ta, da se je po volji muhastega zgodovinskega spomina njegovo ime ohranilo v nazivu ene (nekdaj) najelitnejših mestnih četrti, Vrtači, drugi pa, da je bil po materi ded Ane Rozine Grafenweger, prve žene Janeza Vajkarda Valvasorja; del denarja, ki ga je prigrispodaril v življenju in ga v oporoki namenil tej svoji vnukinji ob možitvi, je tako postal sestavina gospodarske osnove, ki je Valvasorju tudi omogočila njegovo delo.

Tisto malo, kar vemo o njem, vendar zadošča, da ga lahko opredelimo kot uspešneža, ki se je z lastnim trudom in sposobnostjo iz meščanske anonimnosti prerinil v upravno in družbeno elito Ljubljane, dosegel od cesarja poplemenitenje, bil nato sprejet v kranjske deželne stanove in ob koncu življenja živel kot gospod v lastnem gradu na deželi. Kot toliko njemu podobnih, na katere je Prešeren naslovil svoje znamenite verze: "Lani je slepar starino še prodajal ... letos kupi si graščino ...", le da "sleparja" ni treba vedno jemati čisto dobesedno.

Kje in kdaj je bil rojen, ni znano. Svoje poreklo je sam nekoliko osvetlil v prošnji za sprejem v deželne stanove z dne 4. aprila 1661.² Kot je bilo navada, je v njej opisal lastne zasluge, skliceval pa se je tudi na zasluge svojih prednikov in sorodnikov za domovino, češ da se je njegov oče Mihael udeležil bojev za Sisek in Kanižo, pa še številnih bitk in vojaških pohodov; od svojih treh sinov je v vojaščino usmeril dva, ki sta služila v cesarski vojski v Rajhu, eden kot zastavonoša, drugi kot konjeniški stotnik, njega pa je določil, da ostane doma (v Ljubljani) in se posveti "gospodarstvu". Verjetno je Mihael identičen s tistim "kuharjem Miho" oziroma "kuharjem Miho Vertašem", ki je v

letih 1623 - 36 v Ljubljanskih mestnih knjigah navajan kot lastnik hiše v Križevniški ulici (danes številka 2), potem pa so bili do leta 1643 njeni lastniki "dediči po kuharju Mihi Birtašu".³

Jurij Vertaš je bil leta 1632 sprejet med ljubljanske meščane, in sicer kot kramar,⁴ pozneje ga viri imenujejo trgovca. Svoj lokal je imel ves čas, ko se je ukvarjal s tem poklicem (do leta 1660), v najemu v t. im. Hrenovi hiši na Mestnem trgu.⁵ Ženo Ano Apolonijo je imel hčer Ano Marijo,⁶ o morebitnih drugih otrocih ni podatkov. Tudi ni znano, kje je z družino stanoval v naslednjih dvajsetih letih, morda v hiši svojega domnevnega očeta Mihe v Križevniški ulici, morda v hiši svoje žene, katere priimka ne poznamo. Videti je, da tedaj še ni mislil na nakup kake hiše. Po Radicsevemu mnenju v tem času nakup hiše še ni veljal za naložbo kapitala, in tako naj bi pomenilo biti lastnik hiše le to, da je človek bolj udobno stanoval, če je ležala v elitnem delu mesta, pa je bila seveda tudi statusni simbol.⁷ V teh letih si je Vertaš torej raje kopicil premoženje ter si gradil kariero in ugled.

O tem, s kakšnim blagom je trgoval, skoraj ni podatkov. Nekaj namigov dobimo v nedatiranem popisu Graffenweger-Scharffenegkovega premoženja, ki ga kot posebno rokopisno enoto hrani Arhiv Slovenije. V njem je omenjena terjatev do oskrbniškega urada Idrije, ki mu je bil Vertaš neznanega leta dobavil za preko 1000 goldinarjev žita, slanine in "drugega", za kar mu je bilo izplačanih le 600 goldinarjev.⁸ Posli so mu morali kar cveteti. V desetletju 1630 - 40 je plačeval sprva

³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Vladislav Fabjančič (Fabjančič), Ljubljanski sodniki in župani, knjiga II., str. 554 - 557.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Ženino ime najdemo v Ludwig Schiviz von Schivizhofen (Schiviz), Der Adel in den Matriken des Herzogthums Krain, Görz 1905, str. 12, 13, 17, hčer pa na straneh 7, 8, 9, 11, 13, 16, zlasti z deklinškim priimkom na str. 9.

⁷ Alfons Müllner (Müllner), Die Zukunft der Stadt Laibach, Argo IV (1895), št. 7, str. 140.

⁸ ARS, I/100 r.

¹ V virih se njegovo ime pojavlja v oblikah W(V)ertasch, Wertosch, tudi Birtasch, vendar dosledno s končnicami, ki jih je brati kot -š, čeprav bi nam danes lepše zvenelo Vertač ali celo Vrtač.

² Arhiv Republike Slovenije (ARS), Stan I., škatla 847. Pisma deželanstva. Lit. S-T.

20 in nato 30 gld. obrtnega davka, kar ga je uvrščalo med močnejše ljubljanske trgovce.⁹ Pozneje pa so ga vedno bolj okupirale zadolžitve na magistratu ter za deželo in obseg njegovega trgovanja je upadel; leta 1647 je plačal le še 15 gld. davka, v letu 166 pa samo še 2.¹⁰ V tem obdobju se je precej ukvarjal s kreditnimi posli, o katerih nam nekaj skopih podatkov dajejo omembe zadolžnic v zapuščinskih inventarjih njegovih vnukov, nekoliko več pa sezname dolžnikov, ki jih je vključil v svojo oporoko, napisano 12. marca 1669,¹¹ pa tudi že omenjeni popis Graffenweger-Scharffenegkovega premoženja. Posojal je deželi in zasebnikom. Med svojimi največjimi dolžniki je navedel gospode Wazenberge z 8000, Eberharda Ursinija grofa Blagaja s 6000 in Friderika grofa Attemsa s 3500 goldinarji. Posebej pa je naštel tudi zlatnino in srebrnino, ki jo je imel kot zastavo za posojeni denar različnim, pretežno plemiškim osebam.

Krogu mestnih mogotcev se je približal leta 1635, ko je bil imenovan za požarnega nadzornika na Trgu,¹² dokončno pa je stopil vanj leto dni pozneje, ko je postal član zunanega sveta. Od leta 1644 do svojega umika iz mestne uprave v letu 1666 je bil član notranjega sveta, vmes pa je opravljal še druge bolj ali manj pomembne funkcije: tako je bil leta 1645 nižji blagajnik, naslednje leto davčni izterjevalec na Trgu, od sv. Jakoba (15. julij) 1647 do Jakobovega 1649 je bil mestni sodnik, župan pa dvakrat po dve letni obdobji, ki so se začela vsakokrat o sv. Marjeti (20. julija), in sicer v letih 1650 - 52 ter 1655 - 57.¹³ Te službe so bile seveda plačane; kot član notranjega sveta je na primer dobival po 25 goldinarjev letno, kot župan pa po 100.¹⁴

Položaj v mestnih strukturah je nedvomno dajal obilo priložnosti še za najrazličnejše zasluzke, legalne in nelegalne. Kranjski plemič Peter Waz v svojem dnevniku, ki ga je pisal v letih 1606 - 08, na več mestih opisuje, kako je bil prisiljen podkupovati uradnike, da so se ga usmili in se lotili reševanja njegovih zadev. Plačilo ta te "usluge" so jemali tako v naravi kot v denarju, za upravitelja kranjskega vicedomskega urada Matijo Posarellija pa je celo trdil, da mu diši kar vrt njegove žene! Dodal je še, kako je znano, da ljubljanski oblastniki (die von Lajbach) slabo upravljajo premoženje sirot, da si pri inventurah jemljejo zase in se pri tem med seboj podpirajo.¹⁵ Nobenih dokazov ni, da bi

bil tudi naš Vertaš take baže, brez dvoma pa se je znal znajti. Za njegov družbeni vzpon je bilo pomembno, da se je angažiral pri zadevah dežele; po lastni izjavi je deloval v številnih pomembnih komisijah, še posebej vneto pa v štiridesetih letih pri namestitvah cesarskih čet v Ljubljani. Bil je to čas iztekajoče se tridesetletne vojne, ko se je izkazalo za potrebno za dlje časa zadrževati skupaj cesarske čete, ki so jim morali zato v zimskem času poiskati namestitev. Ferdinand II. je februarja 1633 prvič prosil kranjske, koroške in štajerske deželne stanove, da poskrbijo za prezimovanje njegovih čet; Kranjska mu je takrat v ta namen odobrila 160.000 goldinarjev, za prezimovališča pa so bili določeni Ljubljana, Novo mesto in Krško. Cesarski regimenti so potem na stroške dežele in mesta v Ljubljani prebili skoraj vsako zimo.¹⁶ Vertaš se je pri tej nalogi očitno tako odlikoval, da ga je Ferdinand III. leta 1652 povzdignil v plemiški stan, s predikatom von Scharffenegk.¹⁷ Sam se je poslej vedno podpisoval z novim imenom, njegovi sodelavci pa so se na njegovo novo dostojanstvo nekoliko težje navadili. V krstnih knjigah ljubljanske stolnice sta on in njegova žena v letih 1653 - 61 osemkrat navedena kot botra, od tega Jurij le dvakrat s predikatom, sicer pa kar kot Vertaš ali celo kot von Vertaš!¹⁸

V letih, ko je bil mestni sodnik in župan, je začel kupovati nepremičnine. Leta 1651 je v Ljubljani kupil kar dve hiši, Bosijevo na nekoliko manj uglednem Starem trgu (št. 22) ter Hillerjevo na zelo uglednem Trgu (danes Mestni trg), okoli katerega so se nizali domovi pripadnikov vrhnje plasti ljubljanskih meščanov. Naslednje leto je od mestnega špitala kupil precejšnjo posest pred Nemškimi vrati ter kompleks vrtov z dvema hišama, ki je mejil na turjaške vrtove. Temu zemljišču so Ljubljančani poslej rekli "Vertaševi vrti" in naziv se je v toponimu Vrtača ohranil do danes. V letu 1658 je od Franca Stoka kupil še hišo z vrtom na Prulah.¹⁹

Razumljivo je, da je kot visok mestni funkcionar sodeloval pri pomembnih javnih delih in slovestnostih kranjske prestolnice. Velike zasluge je imel zlasti za realizacijo poslednje volje uglednega ljubljanskega meščana, jurista Mihaela Friderika Hillerja, ki je v oporoki, pisani na Bajnofu 3. septembra 1632,²⁰ določil, naj se v primeru, da umre brez dediča - na katerega je sicer še upal -

⁹ Müllner, str. 142.

¹⁰ Müllner, str. 143; tudi Fabjančič v ZAL.

¹¹ ARS, Test. Grupa II, Lit. S, št. 20.

¹² MAL, Cod. I (1625), fol. 350.

¹³ ZAL, Fabjančič.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Anton Kaspret, Aus dem Tagebuche eines kreinischen Edelmannes (1606 - 1608), Mittheilungen des Musealvereins für Krain (1895), str. 12 - 19 in 57 - 59.

¹⁶ Peter von Radics (Radics), Die erste Garnisonen der k. u. k. Armee in Krain, Argo II (1893), št. 1, str. 6 - 7.

¹⁷ ZAL, Fabjančič.

¹⁸ Schiviz, str. 10, 12, 13, 14, 17.

¹⁹ ZAL, Fabjančič. O kontinuiteti toponima tudi v Vlado Valenčič, Zgodovina ljubljanskih uličnih imen, Ljubljana 1989, str. 112.

²⁰ Prepis oporoke je v ARS, 712, Samostan sv. Klare v Ljubljani.

večina njegovega premoženja porabi za gradnjo ženskega samostana v Ljubljani, ki bi sprejemal predvsem hčere meščanov. Še istega leta je umrl, ne da bi dobil potomca. Določila oporoke so stopila v veljavo, ko je 17. oktobra 1633 umrla tudi njegova žena, komaj dvaindvajsetletna Ana Marija roj. Graffenweger.²¹ Za njenega izvrševalca sta bila določena Hillerjev tast, deželni tajnik Andrej Grafenweger in deželni svetnik Burkhard Hitzing. Denarja je bilo na razpolago za okoli 60.000 goldinarjev.²² Približno ob istem času, leta 1635, je za gradnjo ženskega samostana (klaris) v Ljubljani volil 3000 gld. tudi poštni mojster v Ljubljani Mihael Thaller, "ker sem to pred leti obljubil pokojni Benigni kneginji Eggenberški", kot je zapisal v oporoki.²³ Iz teh besed je mogoče sklepati, da je zamisel o gradnji takega samostana prihajala z najvišjega mesta v deželi - gospa Benigna je bila mati kranjskega deželnega glavarja Hansa Ulrika Eggenberskega-, nedvomno kot del programa dokončne rekatolicizacije kranjskega glavnega mesta.

Zadeva se potem več kot deset let ni premaknila z mrtve točke, deloma tudi zato, ker se niso mogli zediniti, kje v mestu naj bi zidali samostan. Medtem sta umrla tudi oba izvrševalca oporoke, Graffenweger leta 1640 in Hitzing 1646. Tega leta je mestni svet sklenil, da je treba zidavo pospešiti, dve leti pozneje so položili temeljni kamen, leta 1650 pa so trije mestni svetniki, med njimi Vertaš, podpisali s stavbenikom Francescom Olivierijem pogodbo o gradnji, ki je bila zaključena sedem let pozneje. Delo je Vertaš vsa leta aktivno spremljal.²⁴

V času njegovega županovanja je dalo mesto na Starem trgu, kjer je nekdanja stala lipa, postaviti t. im. Herkulov vodnjak (1655 - 56). Aktiven pa je bil tudi pri ponovni izgradnji leta 1654 pogorelega Čevljarskega mostu (1658 - 59), ki jo je denarno podprla tudi dežela.²⁵

Ljubljana je v desetletju 1650 - 60 doživela kar nekaj imenitnih družabnih dogodkov, ki jim je, tako rekoč po službeni dolžnosti, prisostvoval tudi Jurij Vertaš. Ko je deželno plemstvo ob sodelovanju v Ljubljani nastanjenega vojaštva 17. februarja 1652 na trgu pred deželno hišo uprizorilo poslednje prave viteške igre na naših tleh, je bil še župan in je kot gledalec gotovo stal na častnem mestu. Te sijajne, napol gledališke predstave, ime-

novane karusel, so bile velika evropska moda 17. in 18. stoletja in ni čudno, da se je o ljubljanskem deželnem kronistu Valvasor precej na široko razpisal, na ogled iger pa je vabil tudi posebej za to natisnjeni letak.²⁶ Druge slovestnosti so bile pretežno povezane z menjavami vladarja oz. deželnega kneza. Tako je leta 1651 dal cesar Ferdinand III. sina Ferdinanda umestiti kot avstrijskega deželnega kneza z dednimi pokloni v vseh deželnih prestolnicah, ki jih je v njegovem imenu sprejemal Maks knez Dietrichstein. Knez je prišel v Ljubljano 19. septembra in nekaj dni pozneje se je na ljubljanskem gradu odvijala ceremonija po običajnem scenariju: deželnoknežjo Ljubljano so zastopali župan, sodnik in vseh dvanajst notranjih svetnikov, ki so praznje oblečeni vso pot na Grad in z njega koračili ob namestnikovi kočiji. Po končanem obredu pa so doživeli veliko razočaranje, še več, žalitev, ko jih je knez v nasprotju z običaji odpustil in je povabil h gostiji samo plemstvo.²⁷

Izvolitev prav tega Ferdinanda za rimskega kralja so v Ljubljani svečano proslavili 22. junija 1653; ker je bil ta dan hkrati obletnica bitke pri Sisku, je bilo slavlje še posebej bleščeče. Najprej velika peta maša v stolnici, za njo parade in obilno streljanje, zvečer pa slovesna razsvetljava, ognjemeti in rakete.²⁸ Podobno je bilo ob izvolitvi Leopolda I. za kralja in cesarja 31. julija 1658.²⁹ Najiminitnejše baročne slavje tega časa pa je mesto doživelo septembra 1660, ko je novi cesar obiskal kranjsko prestolnico, da osebno sprejme poklon deželnih stanov: tisti 13. september je moral biti velik dan za našega Vertaša, ki je bil v delegaciji notranjih svetnikov, ki se je smela globoko prikloniti vladarju, mu v imenu meščanstva zaželiti dobrodošlico in mu izročiti mestne ključe.³⁰

Prav tega leta je, kot je bilo že povedano, Jurij Vertaš von Scharffenegk zaključeval svojo kariero na ljubljanskem magistratu: na sv. Jakoba dan se je zadnjič udeležil seje mestnega sveta, 12. septembra pa mu je mestni blagajnik izplačal plačo za preteklo letno obdobje.³¹ Odtlej se je namenil živeti kot plemič, v lastnem gradu na deželi, vendar je v mestu še obdržal hišo. Trgovino je seveda opustil, ne pa kreditnih poslov. Že aprila je od Katarine von Wazenberg kot varuhinje svojih mladotletnih otrok za 19.200 gld. kupil grad in gospodstvo Slatna v Šmartnem pri Litiji ter polovico

²¹ Datum njene smrti je v Peter von Radics (Radics 3), Alte Häuser in Laibach, II., Laibach 1909, IX. Das ehem. Kloster der Klarisserinen, str. 74.

²² Ibid.

²³ ARS, Test, Grupa II, Lit. T, št. 7.

²⁴ O gradnji samostana glej tudi rokopis Wolfganga Markovitscha, z naslovom Annales, Anfang und Ursprung des Hillerischen jungfräulichen Klosters zu Laybach, ab anno 1647 v AS, I/19 r.

²⁵ ZAL, Fabjančič (o vodnjaku); ARS, Zap., Lit. G, št. 64 (o mostu).

²⁶ Branko Reisp, Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja, Zgodovinski časopis 50 (1996), št. 1, str. 47.

²⁷ J. W. Valvasor (Valvasor), Die Ehre des Herzogthums Krain, Laybach-Nürnberg 1689, XI. str. 723.

²⁸ August Dimitz, Geschichte Krains, Laibach 1876, III., str. 428 - 9.

²⁹ Valvasor, XI., str. 725.

³⁰ Valvasor, X., str. 376.

³¹ ZAL, Fabjančič.

gospostva Svibno.³² Ta posest je zadoščala, da je spomladi 1661. zaprosil za članstvo v deželnih stanovih in bil tudi uslišan.

Poslednja leta svojega življenja je pretežno preživel na Slatni in tam je, že bolan, v marcu 1669 napisal oporoko, v kateri pa ni navedel, kje želi biti pokopan. Umrli je pred 23. septembrom 1669, - takrat so že obravnavali njegovo oporoko -, pokopali pa so ga v farni cerkvi sv. Martina v Šmartnem, kjer je bila skupna grobnica Graffenwegerjev in Scharffenegkov. Vir, ki navaja ta podatek, omenja tudi, da sta v njej počivala že Jurijska pokojna žena in vnuk Volf Engelbert.³³

Januarja 1640 je v Hillerjevi hiši v Ljubljani umrl nekdanji deželni tajnik in takrat cesarski svetnik Andrej Graffenweger zum Graffenau: 4. januarja je še lastoročno napisal seznam svojih dolžnikov, 30. januarja in 13. februarja pa so že popisovali njegovo zapuščino v Ljubljani in na gradu Poganeč, ki ga je bil podedoval po pokojni hčeri Ani Mariji poročeni Hiller.³⁴ Poleg nje je imel še hčer Felicito, ki so jo sorodniki pozneje (leta 1643) poročili z malo premožnim Gotfridom Schwabom von Lichtenberg z dvorca Kuret pri Mokronogu,³⁵ kot mlado vdovo pa leta 1650 z Volfgangom Blandom z dvorca Na Dolih pri Mokronogu,³⁶ ter sina Franca Boltežarja. Temu mladeniču je dal Jurij Vertaš za ženo hčer edinko Ano Marijo; poročna pogodba je bila napisana 19. januarja 1645.³⁷ Vertaš se v virih imenuje "Graffenwegerjev opolnomočenec", ne da bi bilo jasno, od kdaj je opravljal to nalogo.³⁸ Vsekakor pa to pojasnjuje, zakaj se je osebno zavzel za usodo Hillerjeve zapuščine in volila - gradnje samostana klaris.

O morebitni poklicni dejavnosti Vertaševega zeta ni podatkov. Najverjetneje je preprosto užival sadove dela svojega očeta in tasta ter je živel kot pol meščan pol graščak med Ljubljano in Poganečom. Žena mu je v naslednjih petnajstih letih rodila enajst otrok, devet fantov in dve dekleti, ki so bili vsi, razen najstarejših dveh krščeni v ljubljanski stolnici.³⁹ Tudi datum njegove smrti ni znan: maja 1660 je bil rojen njegov zadnji otrok,

aprila 1661 je še kupoval neko posest,⁴⁰ potem pa viri o njem molčijo. 20. marca 1666 je njegova vdova Ana Marija prosila kranjske deželne stanove, naj ji pomagajo iz zadrege: predsedstvo deželnega zbora jo je namreč bilo pozvalo, naj kot varuhinja Graffenwegerjevih otrok v šestih tednih v prejemniški urad položi posojilo 5000 gld. na štiri odstotne letne obresti, sicer jim bodo ukinjene deželne svoboščine. Zapisala je, da tega stroška ne bi zmogla, ne da bi posegla v dedno maso po možu, namenjeno za vzgojo in izobrazbo njunih osmih otrok (trije so torej že umrli), od katerih je eden duševno prizadet in tudi sicer vedno bolan. Stroški za njegovo zdravljenje so zelo veliki, še večji pa za tri sinove, ki se šolajo v Gradcu, pozneje pa bodo morali še na potovanje v Italijo.⁴¹ Od odhodkov gospostva Poganeč tako velika družina res ni mogla živeti. Ko je namreč dobrih deset let pozneje njen najstarejši sin kot varuh svojega najmlajšega brata delal obračun, se je pokazalo, da so dohodki Poganka znašali 997 gld. in 49 kr., izdatki pa 458 gld. in 10 kr.⁴² Če njene družine, je nadaljevala Ana Marija, ne bi vseskozi podpiral njen oče, ne ve, kako bi živeli. Značilno je, da se v tej prošnji ni sklicevala na morebitne zasluge, ki bi jih imel za deželo njen mož, ampak na življenjsko delo svojega tasta, na podlagi katerega je bil leta 1635 plemeniten in sprejet med deželane.⁴³ Oblast je njeno prošnjo upoštevala in ji znižala posojilo na 1000 goldinarjev.⁴⁴

Valvasor je ovekovečil tudi Scharffenegkov grb.

³² ARS, I/100 r, kupno pismo.

³³ Ibid.

³⁴ ARS, Zap. XVI, Lit. G, št. 18. Seznam je sestavni del inventarja.

³⁵ ARS, Zap., XXXXII, Lit. S, št. 24.

³⁶ ARS, Zap. V, Lit. B, št. 17.

³⁷ ARS, Zap. XVI, Lit. G, št. 31.

³⁸ ARS, Zap. XVII, Lit. G, št. 52.

³⁹ Schviz: 24. 5. 1649 je bil krščen Janez Jožef, 30. 11. 1650 Jakob Eberhard, 11. 2. 1652 Marija Apolonija, 13. 5. 1653 Filip Jakob, 9. 11. 1654 Volf Engelbert, 9. 12. 1655 Adam Ferdinand, 28. 7. 1657 Lovrenc Ignac, 3. 5. 1660 Friderik Ernest, Krsta Ane Rozine 11. 10. 1659 ni zabeležil, glede tega datume glej: B. Reisp (Reisp), Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983, str. 91. Letnic rojstev najstarejših dveh ne poznamo.

⁴⁰ ARS, Zap. XVI, Lit. G, št. 56.

⁴¹ Dopis je priložen prošnji Andreja Graffenwegerja za sprejem med deželane z dne 6. 3. 1635. ARS, Stan. I, škatla 844. Pisma deželanstva, Lit. G, št. 12.

⁴² ARS, Zap. XVI, Lit. G, št. 34. Priloga inventarju.

⁴³ Müllner, Argo VI (1898), št. 1, str. 14.

⁴⁴ ARS, I/100 r.

Tudi grad Slatna je bil žrtev druge svetovne vojne, od njega so ostali le lipa, vodnjek in skromne ruševine.

Stari Vertaš je imel z družino svoje hčere v resnici nemalo stroškov in skrbi. Noben od otrok ob očetovi smrti še ni bil polnoleten, starejši fantje so bili v šolah, pri obeh dekletih pa je bilo treba misliti na doto. Glavnino njihovega premoženja je predstavljalo gospostvo Poganek, prvotno vredno 8500 gld., ki mu je bilo pozneje dokupljenih in dodanih še nekaj hub in desetnin, kar mu je dvignilo vrednost še za dva tisoč goldinarjev, tu pa sta bila še dva travnika na Prulah pri Ljubljani, vredna 200 gld. in peščica zadolžnic. Vertaš je v oporoki ocenil lastno imetje, ne všteti pohoštvo, obleke in živino, na dobrih 83.000 goldinarjev. To so bile nepremičnine, lastna in zastavljena zlatina in srebrnina, zadolžnice in naloženi kapital. Popisal pa je tudi svoje večje izdatke in ocenil, da so ga zet in vnuki dotlej stali približno 12.000 goldinarjev; otroke da je preživljal od zibeli, jim plačeval obleke, konje in različne priboljške ter seveda šolanje. Zato ga je zelo bolelo vedenje najstarejšega vnuka Jurija An-

dreja, za čigar vzgojo je bil izdal "nekaj tisoč goldinarjev", ta pa se je izkazal nepokornega in mu je "od vseh Graffenwegerjevih otrok izkazoval najmanj spoštovanja". Prvotno mu je nameraval po smrti zapustiti še 5000 goldinarjev, sedaj pa mu jih je volil le tisoč. Enako vsoto je namenil drugorojencu Francu Boltežarju, tretjemu, Janezu Jožefu, ki se je menda namenil iti v vojaško službo, pa 600, potrebno orožje in obleko. Najstarejši vnukinja Mariji Apoloniji, peti po rojstvu, je bil dal ob poroki z Volfom Jakobom Soncem, imetnikom Otočca in Gornjega Mokronoga, 7000 goldinarjev in s tem je bila z njegove strani odpravljen. Mlajši Ani Rozini, devetorojenki, pa je kot poročno darilo namenil zadolžnico Eberharta Ursinija grofa Blagaja za 4000 goldinarjev. Za najmlajše tri fante, ki so bili še otroci, naj bi po svoji presoji poskrbela njihova mati, ki jo je imenoval za univerzalno dedinjo. Malo pred smrtjo v juliju istega leta, je za 6000 goldinarjev kupil še gospostvo Knežijo ob

Savi, kar je tudi še navedel med izdatki.

Toliko je še ostal meščana, da je večino pobornih volil, skupaj za več kot 1200 goldinarjev, namenil samostanom in bratovščinam v Ljubljani (jezuitom, kapucinom, avguštincom) in njeni okolici (Marijinim cerkvam na Dobrovi, Šmartni gori in Rožniku, Rokovi cerkvi v Dravljah) ter meščanskemu špitalu. V svoji novi okolici se je spomnil cerkve sv. Katarine na Bregu pod Šmartnim, za katero naj bi kupili srebrn kelih in mašna vrčka, naknadno pa tudi farne cerkve v Šmartnem.⁴⁵

Po očetovi smrti je Ana Marija Graffenweger s štirimi še mladoletnimi otroki, tremi sinovi in hčerjo Ano Rozino, živela na Slatni. Bolehni Volf Engelbert, ki ga je Vertaš v oporoki še omenjal, je kmalu umrl in bil pokopan v šmartinski cerkvi poleg deda in babice. Skrb za imetje so počasi prevzemali njeni odrasli sinovi. Podedovani denar, oziroma upniška razmerja so družini omogočili, da je leta 1671 od Jurija De Lea pridobila gospostvo Ribče, vredno skoraj 11.000 goldinarjev, naslednje leto pa še dvor Vidernico in nekaj hub, kar vse je bilo združeno z gospostvom Knežijo.⁴⁶

V letu 1672 so Graffenwegerji uredili svoje zadeve: materi so njeni trije polnoletni sinovi Jurij Andrej, Franc Boltežar in Janez Jožef iz očetove zapuščine dodelili vdovsko preživnino v višini 7000 goldinarjev; od tega jih je dobila v prosto razpolago 3000, ostalo pa v dosmrtni užitek.⁴⁷ 10. julija istega leta so slavili poroko sestre Ane Rozine z Janezom Vajkardom Valvasorjem: zakonca sta prve mesece po poroki morda živela na Knežiji, dokler nista, tudi s pomočjo nevestine dote in siceršnje podpore Graffenwegerjev kupila bližnjih gospostev Bogenšperk in Črni potok.⁴⁸ Na to, da je bila prav Knežija njuno prvo skupno bivališče, nas navaja popis njunega preostalega premoženja, ki so ga naredili 30. marca 1700 v prostorih tega gradu. Precej stvari je bilo Valvasorjevih, ki je to svojo ženo preživel, na primer obsežna korespondenca z Erazmom Franciscijem, seznam spisov, ki si jih je bil izposodil iz deželnega arhiva, lastno-ročno napisan katalog knjig, moške obleke in orožje, dve uri - ena z dvema številčnicama -, medtem ko so bili posteljnina, skrinje, perilo in nekaj dragocenega jedilnega posodja ostanek nekdanjega skupnega gospodinjstva. Tam pa sta visela tudi portreta "gospoda Valvasorja in gospe žene".⁴⁹

12. oktobra 1672 so sestavili listino o delitvi očetovega premoženja med preostalih pet bratov; interese najmlajših dveh je zastopal Franc Bol-

težar.⁵⁰ Njemu je pripadla glavna očetova dediščina, Poganek, vendar je že leta 1677 poročen, a brez otrok umrl.⁵¹ Nedolgo zatem, vsekakor pa pred letom 1677, ker navaja tudi še tega leta umrlega Franca Boltežarja, je nastal že omenjeni popis Graffenweger-Scharffenegkovega premoženja in predlog njegove delitve. Ta zanimivi dokument je še en dokaz zapletenih denarnih zadev tega časa, ko je bilo pomanjkanje gotovine kronično in so najpogostejše večino imetja sestavljale različne nepremičnine, živina, nakopičena hrana, bolj ali manj dragocena premičnine ter kopica listin, zadolžnic, potrdil, ženitnih pisem. Vrednost celotne posesti (Poganek, Knežija z Vidernico, Ribče, Slatna, "ločena posest"), je znašala nekaj več kot 50.500 florintov, v zadolžnicah je tičala še vrednost 17.000 florintov, čisto na koncu pa so bile navedene terjatve, ki so jih očitno imeli za neizterljive in jih je bilo za 19.000 florintov. Slatna in Svibno sta bila kljub nezadovoljstvu pokojnega deda Vertaša z vnukom Jurijem Andrejem, dodeljena prav njemu, pa ju je potem leta 1692 prodal.⁵²

Oktober 1678 je umrla Ana Marija, stara okoli petdeset let.⁵³ Oporoko je bila napisana že 17. februarja 1676, vsebine pa ne poznamo.⁵⁴ Njeno skromno osebno zapuščino, spravljeno v sedmih skrinjah na gradu Slatna, so popisovali leta 1679 ob prisotnosti še živčih sinov.⁵⁵

Scharffenegk-Graffenwegerjevo potomstvo ni imelo življenjske moči svojih dveh dedov. Jurij Andrej, edini od sinov, za katerega vemo, da je imel otroke, dve leti pred smrtjo, leta 1694, že ni imel več nobene zemljiške posesti in njegova družina je poslej živela v Ljubljani.⁵⁶ Najdlje od bratov je živel Janez Jožef, ki je od vseh učakal tudi najvišjo starost, dobrih petdeset let. Ko so 26. marca 1700 popisovali njegovo zapuščino,⁵⁷ je bil še lastnik Knežije in Vidernice, vendar nista ne to gospostvo ne Poganek, ki mu je pripadel po leto dni pred tem umrlem bratu Ernestu Frideriku, ostala v družini, ampak sta prav kmalu prešla v druge roke.⁵⁸ Pri tem bi nas danes zelo zanimalo, kje so končali družinski portreti, na primer Andreja Graffenwegerja in njegove hčere gospe Hillerjeve, ki sta visela na Poganku, predvsem pa podobi Valvasorja in njegove žene s Knežije.

Dekleti sta pač opravili svojo času in stanu pri-

⁵⁰ ARS, Zap. XVI, Lit G, št. 31.

⁵¹ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 56.

⁵² Ibid.

⁵³ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnija Šmartno pri Litiji, mrliška knjiga (brez paginacije) 1660 - 1710.

⁵⁴ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 56.

⁵⁵ ARS, Zap. XVI, Lit G, št. 34.

⁵⁶ Majda Smole (Smole), Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 420.

⁵⁷ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 56.

⁵⁸ Smole, str. 220, 370, 525.

⁴⁵ ARS, test. grupa II., Lit S, št. 20.

⁴⁶ ARS, I/100

⁴⁷ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 64.

⁴⁸ Reisp 2, str. 91.

⁴⁹ ARS, Zap. XVII, Lit G, št. 56.

merno dolžnost vrlih mater in gospodinj. Poročili so ju mladi: Marija Apolonija ob poroki verjetno še ni imela polnih sedemnajst let, za Ano Rozino pa je znano, da jih še ni dopolnila štirinajst; prva je rodila v desetih letih neznano število otrok - ko je 30. januarja 1679 pisala oporoko,⁵⁹ so bili živi še trije -, druga pa v petnajstih letih devet, od katerih jih je videla umreti kar pet. Prva je bila ob smrti stara 27 let, druga pa 29.⁶⁰ Tudi zato je Marija Apolonija v testamentu zapisala, da hčerkice Johane Terezije ne smejo omožiti, dokler ne bo stara dvajset let ...

ZUSAMMENFASSUNG

Der Ljubljanaer Bürgermeister Jurij Vertaš (Georg W(V)ertasch/Wertosch/Birtasch) von Scharffenegh und seine Verwandtschaft

Wann und wo Jurij Vertaš (Georg W(V)ertasch/Wertosch/Birtasch) geboren wurde, ist nicht bekannt. In seinem Gesuch vom 4. April 1661 um Aufnahme in die Landstände stellte er seine Vorfahren zum Teil vor, vor allem beschrieb er aber seine eigenen Verdienste. Was man über ihn weiß, reicht jedoch aus, um ihn an die Seite jener erfolgreichen Männer zu stellen, die durch ihren Fleiß und ihre Fähigkeit zur Verwaltungs- und Gesellschaftselite des 17. Jahrhunderts emporgestiegen sind.

Jurij Vertaš erlangte zunächst das Bürgerrecht der Stadt Ljubljana (1632), wo er sich vom Krämer zum Kaufmann emporarbeitete. Seine Geschäfte blühten. Dem Kreis der Notabeln war er um einen weiteren Schritt näher, als man ihn im Jahre 1635 zum Rauchfangbeschauber auf dem Platz ernannte. Im Jahre 1636, als er Mitglied des äußeren Rates wurde, nahmen ihn die Notabeln endgültig in ihre Mitte. Dann stieg er in der Stadtverwaltung empor und war im Jahre 1666 Mitglied des inneren Rates. In dieser Zeit bekleidete er neben anderen bedeutenden Funktionen das Amt des Stadtrichters und zweimal nacheinander auch das Amt des Bürgermeisters. Alle Funktionen in der Stadtverwaltung waren natürlich honoriert. Als hoher Stadtfunktionär nahm er (pflichtgemäß) an bedeutenden öffentlichen Arbeiten und Feierlichkeiten der Krainer Landeshauptstadt teil (Regelung von Nachlassenschaften, Erfüllung des letzten Willens, Teilnahme beim Empfang verschiedener hoher Persönlichkeiten, die durch die Stadt reisten). Im Jahre 1652 wurde er von Kaiser Ferdinand III. geadelt, ihm wurde der Adelsnamen von Scharffenegh verliehen. Als seine Karriere am Magistrat zu Ende war, zog er sich auf sein Schloß zurück. Er behielt sein Stadthaus, gab seine Handels-, nicht jedoch seine Kreditgeschäfte auf. Im Frühjahr 1661 bewarb er sich um Mitgliedschaft bei den Krainer Landständen. Seinem Gesuch wurde entsprochen.

Im Jahre 1652 kaufte er unter anderem einen Gartenkomplex mit zwei Häusern, der an die Auerperger Gärten grenzte. Dieser Komplex wurde von den Ljubljanaer Bürgern "Vertaš' Gärten" genannt, der Stadtteil ist noch heute unter dem Namen "Vrtača" bekannt. Mütterlicherseits war er Großvater der ersten Frau des Polyhistor Johann Weichard Valvasor, die mit dem vererbten Vermögen das große Vorhaben ihres Mannes unterstützen konnte.

⁵⁹ ARS, Test., Grupe II, Lit. S, št. 28.

⁶⁰ O Ani Rozini in njenih otrocih glej Reisp 2, str. 91. sl.

Boris Golec

Velikolaška živinska trgovina na debelo v drugi polovici 18. stoletja

Zgodba kmečkega povzpeticnika Valentina Kožarja

Območje Velikih Lašč je bilo izza srednjega veka pomembno trgovsko-prometno vozlišče poti v smereh zahod-vzhod in sever-jug s križiščem na Trubarjevi Rašici. Tod skozi je šel del tranzitne trgovine med Ogrsko in italijanskimi deželami, ki ji moramo prišteti še lokalni promet in oskrbovanje Hrvaške krajine.¹ Tudi ko je proti koncu 16. stoletja začelo pešati dotlej obsežno prehodno trgovanje z ogrskimi volmi in kožami, ta dejavnost ni nikoli povsem ugasnila in je mogla še v drugi polovici 18. stoletja povzdigniti spretno kmečke prekupčevalce, kakršen je bil Valentin Kožar (1734 - 1793), četrtinski kmet s Pušč pri Velikih Laščah. Viri ne povedo, ali je šlo pri njem nemara že za rodbinski poklic, ki ga je prevzel od svojih prednikov. Danosti za tovrstno zaslužkarstvo so bile tudi zaradi lege njegovega domovanja resnično ugodne, a je bil največji del uspeha vsekakor plod Valentinovih spretnosti.

Zgovorna priča Kožarjeve razvejane prekupčevalske dejavnosti je že kraj njegove smrti. Mož je nepričakovano zatisnil oči 30. avgusta 1793 v Zagrebu, točneje v živahni trgovski Vlaški ulici pod Kaptolom.² Tako kot dobršen del življenja je bil 59-letni Valentin tudi tokrat na poti za posli. Na Hrvaškem je kupil večje število volov, ki so jih najeji gonjači vodili proti kraju prodaje - Trstu. Zgodba se je ponavljala že vrsto let, najbrž po večkrat na leto, kar je iznajdljivemu turjaškemu podložniku prinašalo znatne "gotove novce." S sebi lastno spretnostjo jih je preko posojil in pobiranja obresti prelival v za kmeta velikansko premoženje, tega pa ni znal ali ni hotel užiti kakor mnogi novi povzpeticniki. Živel in umrl je kot navaden podložnik, četudi oblečen v nekoliko bolj gosposko sukno in z zajetno mošnjo za pasom.

Ob ugotovitvi, kolikšna sredstva je obračal ta kmečki mož, je bila zagotovo presenečena tudi tur-

jaška zemljiška gosposka, ko se je krajevno sodišče Turjak seznanilo s pokojnikovo oporoko, z zadolžnicami in zapuščinskim inventarjem. Slednji, nastal neposredno po Kožarjevi smrti konec poletja 1793, odkriva za več kot 10.000 goldinarjev izterljivih posojil in dolgov. Česa takega ne bi prisodili niti kakemu meščanskemu trgovcu ali manjšemu graščaku, kaj šele turjaškemu podložniku Valentinu Kožarju, do nedavnega gospodarju skromne četrtinske kmetije v vasi Pušče pri Velikih Laščah, ob smrti pa preužitkarju s skromnim premoženjem. Z zapuščinsko razpravo za tem obogatelim kmetičem je imelo turjaško sodišče razmera veliko dela. Prepripi med dediči, izvirajoči iz medsebojne zavisti in občutkov prikrajšanosti, so sprožili dva sodna procesa, katerih ohranjeni dokumenti odkrivajo zveze in posle tega preprostega kmečkega prekupčevalca z živino, ki je svojo dejavnost razvil v pravo podjetništvo.

Postavlja se veliko vprašanj o Kožarjevi osebi in značaju, na katera ne moremo dati povsem zadovoljivega odgovora. Prav tako bi šele primerljive raziskave s področja gospodarske zgodovine natančno pokazale, kakšna je bila v širšem krajevnem in socialnem okolju realna vrednost dobrih 10.000 posojenih goldinarjev oziroma več kot 13.000 goldinarjev skupnega premoženja. Zagotovo pa takšni primeri za kranjske (in slovenske) razmere med kmečkim življenjem niso bili ravno pogosti.

Valentin Kožar se je torej poleti 1793 znova podal na Hrvaško kupovat vole za tržaško in italijansko tržišče. Ker je bolehal, je tisto leto narekoval oporoko domačemu kaplanu, a kljub svojim šestim križem ni pričakoval, da se s poti ne bo več vrnil. Spremljala sta ga družabnika, zet Janez Kožar in Matija Ivanc, po domače Karlovc, ter neznano število gonjačev ("trajbarjev"). Po vsaj deloma že sklenjenih poslih se mu je v Zagrebu zdravstveno stanje tako nevarno poslabšalo, da je 29. avgusta, ko je čutil skorajšnji konec, sklenil narekovati še svojo zadnjo voljo kot dopolnilo k prvi oporoki. Ker je ležal v Vlaški ulici (in Vico Latinorum), ta pa je spa-

¹ Prim. Anton Melik, Prometni položaj Rašice v Trubarjevi dobi. Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952, str. 57 sl.

² Povijesni arhiv u Zagrebu, Matične knjige, Župa sv. Petra u Zagrebu, knj. br. 3, Matična knjiga umrlih 1767. - 1841., s.p.

dala pod jurisdikcijo zagrebškega škofa, so za zapis oporoke poklicali škofijskega sodnika Juraja Djurana in tri priče iz vrst uglednejšev: blagajnika škofijskega dvorca Ivana Plovanića, krajevnega župnika mestne župnije sv. Petra Mateja Tergića in Mihaela Grabino, provizorja v Ivancu. Navzoče je gotovo izbral sodnik Djuran, izbira pa kaže, kolikšno pozornost je posvetil umirajočemu kranjskemu kmetiču-prekupčevalcu.³

Častitljiva zasedba oporočnih prič ob umirajočem Kožarju nikakor ni bila naključna. Iz prekupčevalčeve mošnje je škofijskemu sodniku poleg plačila sodnih stroškov posebej kanilo lepih deset goldinarjev, več kot je umirajoči od svoje kmetije plačeval letnih obveznosti turjaški grofiji in deželi.⁴ Petični oporočnik je za primer svoje smrti - že naslednji dan je res nastopila - naročil, naj njegovo truplo pokopljejo v Petrovi župnijski cerkvi, kar se je potem tudi zgodilo, za blagor svoje duše pa je spremljevalcu Matiji Ivancu zaupal vsoto 50 goldinarjev, iz katere naj se vsako leto daruje cerkvi Device Marije v Lepoglavi. V zvezi z nedokončanimi posli je Kožar svojemu klicarju Atanaziju Jančeviću, imenovanemu Mirovnik, priznal znatno vsoto 2.518 goldinarjev, zajeto v kupni pogodbi. Na prvem mestu v oporoki se je spomnil nečaka Antona Kožarja iz Velikih Lašč in mu volil 50 goldinarjev k enaki vsoti, ki mu jo je namenil že v doma sestavljeni prvi oporoki. Zagrebški testament s podpis in pečati zgoraj navedenih štirih mož je bil namreč po pričevanju samega Valentina zgolj dopolnilo h glavni oporoki, pravzaprav zadnji tuzemski obračun, s katerim je potrdil sklenjeni posel s hrvaškim družabnikom in s svojimi skorajšnjimi pogrebci.

Oskrbljen s svetimi zakramenti je 30. avgusta zatisnil oči in bil dan ali dva pozneje v skladu z zadnjo željo pokopan v kripti župnijske cerkve sv. Petra. Tamkajšnja mrliška matica ga imenuje "Valentinus Kosar, quaestor ex Lasch, annorum circiter 60", ne da bi navajala vzrok smrti in dan pokopa. Kripto župnijske cerkve si je moglo privoščiti kot dobičkarja (Lorenz Diefenbach, Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis. Francofurti ad Moenum 1857, str. 479).

³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, Archiv Auersperg (odslej AAU), C-46-18, Conv. 1, 31. 8. 1793. Testament imenuje Kožarja "quaestor", kar ustreza nemškemu izrazu "Gewinnsucher" in bi ga mogli posloveniti kot dobičkarja (Lorenz Diefenbach, Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis. Francofurti ad Moenum 1857, str. 479).

⁴ Valentin Kožar je letno plačeval deželi 16 krajcarjev mesnega krajcarja, goldinar in pol kontribucije ter prispevek za nastanitev vojaštva v višini slabe 3 krajcarje. Turjaški grofiji je dajal 1 gld in 36 kr davka s činžem in opravljal tlako, od leta 1777 prevedeno v denarno dajatev 2 gld, 58 kr, 2 den (ARS, Urbarji, II/27u Turjak 1778 - 1787, fol. 33).

⁵ V prvi polovici 90-ih let 18. stoletja, od 1791 do 1795, beleži mrliška matica župnije sv. Petra v Zagrebu 297

Pet dni pozneje, 4. septembra 1793, se je prepis testamenta že znašel pred krajevnim sodiščem na gradu Turjak. Valentinova spremljevalca sta približno ob istem času potovala s čredo kupljenih volov mimo Velikih Lašč proti morju, pri čemer sta spotoma dobila od pokojnikovih dedičev pooblastilo za prodajo živine. Še preden sta se z ločenih poti vrnila domov, so štirje možje po naročilu turjaškega krajevnega sodišča dne 13. septembra ocenili in popisali Valentinovo zapuščino. Tudi domača sodna oblast je njegovemu premoženju posvetila primerno pozornost. Zemljiško gosposko sta zastopala sam upravitelj grofije Turjak Ignac Pezdirc in pisar Jožef Leber, medtem ko sta nastopila v vlogi cenilcev turjaška podložnika Matevž Zidar in Andrej Turk iz Velikih Lašč.⁶ Nepismena moža, kot so bili nasploh cenilci podložniških zapuščin, nista imela dosti dela v primerjavi z upraviteljem in pisarjem. Valentin Kožar namreč ni premogel več nikakršnega nepremičnega imetja, ampak le za pičlih 128 goldinarjev premičin, medtem ko so pisane listine "tehtale" celih 10.158 goldinarjev ali 98,7% celotne popisane zapuščine. Inventar s tem še ni bil popoln, saj je pisar na koncu pripisal, da bo treba naknadno upoštevati izkupiček od znatnega števila volov, ki jih Janez Kožar in Matija Ivanc dotlej še nista prodala in bosta dedičem zanje predložila račun.⁷ Slovenski prisegi obeh Valentinovih spremljevalcev, nastali slabi dve leti pozneje (1795), bosta izpričali, da je dobiček od prodane živine znašal dobrih 3.000 goldinarjev, medtem je pokojnik na zadnjem potovanju obračal nad 7.000 goldinarjev!

Za primerjavo povejmo, da je na zadnji trgovski poti razpolagal s približno tolikšno vsoto, kot je imela leta 1792 skupnega prihodka največja kranjska mitninska postaja na Dunajski cesti v Ljubljani (7.755 gld).⁸ Če pa vzamemo za primerjavo 10.286 goldinarjev Kožarjeve inventarizirane zapuščine, je šlo za premoženje, večje od letnih prihodkov grofije Turjak (10.144 gld), izkazanih sredi 18. stoletja v terezijanskem katastru,⁹ pri čemer je bila

pogrebov, od tega v kripti 18 ali 6,1%, vse ostale pa na dveh pokopališčih. Za socialno in starostno strukturo v kripti pokopanih oseb je značilna precejšnja pestrost: šest meščanskih (in drugih) otrok, starih do 2 leti, sedem odraslih Zagrebčanov (med njimi eden izrecno naveden kot meščan), 17-letni semenišnik, mlajši mestni uradnik, ključar cerkve v Pokupskem in škofijski prezbiter. Valentin Kožar izstopa po tem, da v Zagrebu ni živel niti ni bil odtod po rodu.

⁶ Matevž Zidar in Andrej Turk sta po turjaškem urbarju iz let 1778 - 1787 gospodarila na tretjinskih kmetijah v Velikih Laščah (ARS, Urbarji, II/27u, fol. 266 in 274). O upravitelju in pisarju grofije Turjak osebni podatki niso znani zaradi pomanjkanja virov v Sloveniji.

⁷ AAU, C-46-18, Conv. 1, 13. 9. 1793.

⁸ Eva Holz, Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju. Ljubljana 1994, str. 70.

⁹ ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 121, No.

grofija na Kranjskem peto zemljiško gospodstvo po številu kmetij in šesto po višini davčne odmere.¹⁰

Za ohranitev dokumentov o Kožarjevi trgovski dejavnosti je nemalo zaslužna pomembnost zapuščine, za njihov nastanek pa sodni spori med dediči. Pokojni sicer ob smrti še ni bil vdovec, a so v zapuščinskem inventarju navedene kot dediči samo štiri omožene hčerke. Vdova Helena je bila očitno preskrbljena že s prvo oporoko, katere natančne vsebine ne poznamo.¹¹ Pri zapuščinski inventuri so se na očetovem domu zbrale štiri poročene hčerke: Jera, vdova po Štefanu Ivancu, Alenka, žena Jerneja Megliča, Elizabeta, žena Antona Levsteka, in Marija, omožena z Janezom Kožarjem. Slednji je bil takorekoč Valentinov nadomestni sin in trgovski naslednik, saj je nenazadnje nosil tudi isti priimek, pokojnik pa ni imel rodnega sina. Istoveten je z Janezom Kožarjem, ki je tasta spremljal na zadnji poti na Hrvaško in nato po njegovi smrti skupaj z Matijo Ivancem kot pooblaščenec prodal kupljeno živino v Trstu. O zetovi priljubljenosti pri tastu govori še nazorneje Valentinova zadnja volja, zapisana v prvi sestavljeni oporoki, ki jo poznamo le posredno. Kot je Valentin neznanega dne leta 1793 izpovedal pred velikolaškim kaplanom in dvema pričama, je vse svoje imetje zapustil zetu Janezu Kožarju.¹² Ko so pred gosposčinskim upraviteljem to Valentinovo odločitev prebrali ostalim zetom in hčerkam, je med njimi zagotovo završalo. Od velikanske očetove zapuščine ni nobena hči dobila prav ničesar razen že izplačanih dot, ki jih posredno navaja inventar.

Ceprav je bilo izpodbijanje veljavnosti oporoke vnaprej obsojeno na neuspeh, prizadeti hčerki Helena Meglič in Elizabeta Levstek očetovima testamentoma vseeno nista priznavali verodostojnosti. Drugi dve hčerki Jera Ivanc in Marija Ana Kožar sta zategadelj najeli ljubljanskega odvetnika dr. Bernarda Wolfa, ki se je slabi dve leti po Valentinovi smrti 21. aprila 1795 pisno obrnil na turjaško krajevno sodišče s prošnjo, naj zasliši in zaprišeže

priče, navzoče pri nastanku prve oporoke, ter zaprosi zagrebško sodišče, naj prav tako zaprišeže priče pri drugi - zagrebški oporoki. Čeprav prepis glavne oporoke ni ohranjen, je iz dopisa razvidno, da je prav tako nastala leta 1793. Sodišče jo je prejelo istega dne kot zapis zagrebške oporoke, in sicer 4. septembra navedenega leta. Njeno pristnost je krajevno sodišče Turjak ugotavljalo na dveh sodnih razpravah 27. in 29. aprila 1795, ko je zaslišalo oporočne priče, in sicer kaplana Antona Mlakarja ter turjaška podložnika Filipa Kožarja in Jerneja Hočevarja, vse tri iz Velikih Lašč. Soglasno so potrdili, da je pokojnik imenoval za univerzalnega dediča Janeza Kožarja in nikogar drugega. Medtem ko sta kaplanova izpoved in prisega zapisani v nemščini, je turjaško sodišče zabeležilo pričevanji obeh kmetov v domačem slovenskem narečju. Jernej Hočevar ni potreboval nadomestnega podpisnika, ampak se je pod prisego podpisal sam kot "Jerni Kotzheuar."¹³

Hkrati z oporočnimi pričami je turjaško sodišče zaslišalo tudi oba moža, ki sta Valentina Kožarja spremljala na poti v Zagreb in nato po njegovi smrti kot pooblaščenca dedičev prodala kupljeno živino. Prej navedeni pokojnikovi hčerki sta namreč prav tako kot oporoki nasprotovali tudi njunemu izkazu o prejemkih in izdatkih, predloženemu sodišču 16. decembra 1793. V tej zadevi ju je, kot najbrž tudi v prejšnji, zastopal dr. Miklavž Reif iz Ljubljane. Stvar je prišla pred sodišče 1. februarja 1794 in doživela razsodbo 13. februarja 1795. Prizadeti tožnici sta hoteli zdaj kljub izgubljeni tožbi slišati prisegi obeh očetovih spremljevalcev o tem, kolikšni so bili njuni prejemki in izdatki od kupčije z volmi po Valentinovi smrti. Matija Ivanc je podal kratko prisego, pod katero se je tudi sam podpisal kot "Mathias Juanz m.p." Mož je očitno opravljal pisarniške posle za oba Kožarja, tasta in zeta, saj je bil edini za silo opismenjen. Kljub temu nemščine ni obvladal v tolikšni meri, da bi mogel v njej prisegati. Janez Kožar drugače kot Ivanc ni obvladal večine pisanja, zato je njegovo prisego podpisal

29, kalkulacijska tabela grofije Turjak. - Prihodke grofije je prinašalo šest dominikalnih pristav, 539 celih kmetij oziroma 745 kmečkih gospodarstev v 104 krajih Dolenjske in Notranjske (ARS, Urbarji, II/26u Turjak 1750 - 1760).

¹⁰ Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem. Ljubljana 1982, str. 16 - 17, 506.

¹¹ Žena Helena je moža preživela, saj govori prisega Janeza Kožarja med drugim o stroških za "matern preskrbljenost" (AAu, C-46-18, Conv. 1, 27. 4. 1795). Umrli je štiri leta za možem, dne 19. junija 1797 v Velikih Laščah h. št. 26, na domu istega Janeza Kožarja, s katerim je bila poročena hči Marija. Vsekakor gre za pravo osebo, ker v Velikih Laščah ni bilo nobene druge starejše Helene Kožar. Mrliška matična knjiga ne navaja poleg imena, kraja in dneva smrti nobenega drugega osebnega podatka razen znatno previsoko ocenjene starosti - 93 let (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, MMK 1794 - 1812).

¹² AAu, C-46-18, Conv. 1, 27. 4. 1795, 29. 4. 1795.

¹³ Ibidem, 21. 4. 1795, 27. 4. 1795, 29. 4. 1795. - Kaplan Anton Mlakar iz Loža (1760 - 1842) je služboval v Laščah v letih 1793 - 1796 in je bil ob nastanku oporoke v kraju šele nekaj mesecev. F. Pokorn pravi o njem naslednje: "Bil je zgleden, dober, goreč in vse pohvale vreden duhovnik, zato so ga tudi ljudje radi imeli." (Francišek Pokorn, Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788. Ljubljana 1908, str. 134.) Filip Kožar je v osemdesetih letih 18. stoletja kot gospodar polovične kmetije v Velikih Laščah nasledil svojega očeta Jurija (ARS, Urbarji, II/27u, Turjak 1778 - 1787, fol. 263). V prisegi se imenuje "terjaški kmet", prav tako kot Jernej Hočevar, ki ga v turjaškem urbarju 1778 - 1787 še ni zaslediti in je torej mogel postati samostojen gospodar šele po letu 1787, ko urbar preneha. Kot mladenič se je imel priložnost naučiti brati in pisati v velikolaški župnijski šoli, ki je delovala od leta 1759 (prim. Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga. Ljubljana 1971, str. 438).

naprošeni pooblaščenec (*Namensfertiger*).¹⁴

Prav vse, kar vemo o dobičkanosni živinski trgovini na videz nepomembnega četrtnskega kmeta Valentina Kožarja, je zbrano v svežnju sodnih spisov, nastalih že po njegovi smrti. Za življenja najdemo o njem zgolj skope podatke v cerkvenih matičnih knjigah in turjaških urbarjih, kjer Valentin Kožar v ničemer ne odstopa od drugih podložnikov.

Življenjska in trgovska pot Valentina Kožarja

Valentin Kožar je ugledal luč sveta v podložniški družini in je kljub poznejšemu bogastvu ostal turjaški podložnik vse do smrti. Krščen 13. februarja 1734 kot sin Matije in Elizabete Kožar je odrasčal v družini, kjer se je rodilo še devet otrok.¹⁵ Oče Matija je posedoval 3/8 hube v Velikih Laščah, veliki obcestni vasi, ki je štela 11 obračunskih hub, sedem oštator (domcev) in mlin. Sredi 18. stoletja je v vasi živelo 45 gospodarjev, saj so bile prav vse hube razdeljene, Matija Kožar pa je spadal po obsegu zemlje še v zgornjo šestino Laščanov.¹⁶ Gospodarje, ki so bili vsi podložniki grofije Turjak, je razdrobljena posest na skopi, povečini kraški zemlji, naravnost silila v dopolnilno hišno dejavnost. V Velikih Laščah in okoliških vaseh je zato tako kot v sosednji Ribniški dolini zgodaj vzcvetela suha roba.¹⁷ Ugodna prometna lega je toliko bolj spodbujala prodajo domačih lesnih izdelkov in Laščane usmerjala za zaslužkom tudi na daljša popotovanja. Bolj kot krošnja s siti, košarami in zobotrebci je podjetnega človeka zanimalo precej donosnejše prekupčevanje z živino na večje razdalje.

Zgled volovske trgovine s Hrvaškega proti morju je bil Valentinu Kožarju pred očmi od najrosnejših dni. Kot najmlajšemu od bratov mu je bilo treba že v mladosti misliti, kako se bo preživel, saj na očetovem domu ne bo prostora za več gospodarjev in njihovih družin. Tako je Valentin pri 21-ih letih zapustil domačo hišo, ko se je 31. julija 1755 priženil na bližnje Pušče h kakih deset let starejši vdovi Heleni Jakič. Ta je komaj pet tednov pred tem izgubila moža Gregorja in ostala sama s

štirimi sinovi.¹⁸ Njen pokojni mož je gospodaril na četrtnski kmetiji na Puščah, gručasti vasici s sedmimi domačijami, oddaljeni 2 km od Velikih Lašč in nekaj sto metrov od ceste Ljubljana-Kočevje.¹⁹ Helenina nagla vnovična močitev ni bila za tisti čas nič nenavadnega. Gregor je zapustil ženo z majhnimi otroki sredi največjih poljskih del in Helena se že zato ni dolgo ozirala za ženini.

Kmetijica na skopi kraški zemlji, kjer je Valentin Kožar leta 1755 nasledil umrlega Gregorja Jakiča,²⁰ je mogla le za silo preživeti naraščajočo družino, potem ko so se Valentinu in Heleni rojevali novi otroci. Če ne že doma v Velikih Laščah, se je mladi gospodar tukaj odločil za dodatno dejavnost - prekupčevanje z živino, ki je sčasoma preraslo v obsežno podjetje ter povsem zasenčilo slabo donosno kmetovanje.

V Kožarjevem domu na Puščah se je Jakičevim štirim otrokom pridružilo šest Kožarjevih hčera: Jera (r. 21. februarja 1757), Marija (r. 25. marca 1759), Helena-Alenka (r. 28. februarja 1762), Marjeta (r. 22. maja 1764), Elizabeta (r. 15. novembra 1766) in Lucija (r. 11. novembra 1768).²¹ Starši so imeli z odrasčanjem hčera precej srečno roko, saj je v otroštvu 4. oktobra 1765 umrla samo enoletna Marjeta,²² ni pa se Valentinu Kožarju izpolnila najbrž močna želja, da bi dobil sina in naslednika. Helena Jakičeva mu je sicer pripeljala v zakon štiri sinove, stare deset, šest, štiri in eno leto. Glede na to, da se je Valentin na Pušče priženil, bi kmetijica

¹⁴ AAu, C-46-18, Conv. 1, 27. 4. 1795.

¹⁵ Matija in Elizabeta Kožar sta imela v zakonu deset otrok: Elizabeta - r. 20. 11. 1725, Luko - r. 2. 9. 1727, Andreja - r. 24. 11. 1727, Jurija - r. 24. 3. 1730, Matijo - r. 16. 2. 1732, Valentina - r. 13. 2. 1734, Marijo - r. 21. 6. 1736, Jero - r. 26. 2. 1739, Nežo - r. 20. 1. 1741 in Uršulo - r. 9. 10. 1746 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1715 - 1733, RMK 1733 - 1751).

¹⁶ V vasi ni bilo nobene cele kmetije, ampak 6 polovičnih, 2 triosminski, 3 tretjinske, 20 četrtnskih, 2 tridesetstinski in ena šeststajstinska, ob njih je pa še mlin in sedem podružnikov z domci. (ARS, Urbarji, II/26u Turjak 1750 - 1760, fol. 250 - 270).

¹⁷ Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 225.

¹⁸ Gregor in Helena Jakič se nista poročila v Velikih Laščah, ampak nekje drugje, pač v duhovniji, odkoder je bila nevesta doma. Tako ne vemo natanko, kdaj je bila poroka niti kdaj in kje se je Helena rodila. Čeprav je priimek Jakič tipičen prav za področje Velikih Lašč - v bližini je zaselek Jakiči! - je mogoče, da se tudi Gregor Jakič ni rodil tu, ampak priselil na Pušče kot otrok ali celo že z mlado družino. V velikolaških krstnih matičah in repertoriju namreč njegov krst pogrešamo. Rodil se je okoli leta 1715, saj je imel po mrliški matični knjigi ob pokopu 26. junija 1755 okoli 40 let. Žena Helena je bila glede na časovni razpon rojevanja otrok iz obeh zakonov (1745 - 1768) vsaj nekaj let mlajša od Gregorja, a vsekakor starejša od drugega moža Valentina Kožarja. Na Puščah so se Jakičevima rodili sinovi: Jakob 28. junija 1745, Jurij 20. aprila 1749, Lovrenc 4. avgusta 1751 in Jožef 16. marca 1754, nakar je Gregor Jakič 26. junija 1755 umrl. (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1733 - 1751, RMK 1751 - 1763, RMK 1763-1777, Repertorij rojstnih matičnih knjig 1694 - 1878, PMK 1738 - 1757, MMK 1734 - 1762, MMK 1794 - 1812).

¹⁹ Pušče (v urbarju Oeden) so imele sredi 18. stoletja šest četrtnskih in eno polovično kmetijo, ki so nastale iz prvotno dveh hub. Andrej in Gregor Jakič (Jakhetsch) sta posedovala vsak po eno četrtnsko kmetijo in bila glede na deleve nekdanje skupne kmetije skoraj gotovo sorodnika (ARS, Urbarji, II/26u Turjak 1750 - 1760, fol. 26 - 27).

²⁰ V urbarju je sprememba gospodarja zabeležena z enakim črnilom kot plačane dajatve za leto 1755, kar kaže, da so Valentina Kožarja takoj po poroki šteli za gospodarja.

²¹ NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1751 - 1763, RMK 1763 - 1773.

²² NŠALJ, ŽA Velike Lašče, MMK 1762 - 1773.

po vsej pravici pripadla Jakičevim otrokom, če bi bila kupnopravna, česar pa ne potrjuje noben vir. Videti je, da je bila tako Gregorju Jakiču kot Valentinu Kožarju podeljena samo po zakupnem pravu, pri čemer za dedovanje ni pomembno, ali jo je Kožar pozneje morebiti z odkupom prevedel v kupnopravno. Helenini otroci iz zakona z Jakičem v takem primeru niso imeli nobene pravice do posesti. Dva sta kmalu umrla, medtem ko sta druga dva očitno zapustila domače kraje.²³

Valentin in Helena Kožar sta zgodaj poslala zdoma tudi svojih pet še odrasčajočih hčera. Vse po vrsti so se omožile v bližnjih krajih, stare samo 14 do 19 let. Zgodnje mojitve, še bolj pa izbira ženinov, ki so bili vsi samostojni kmečki gospodarji, govorijo, da so mlade neveste prejele precejšnje dote. Nobena ni ostala neomožena in k nobeni se ni priženil zet, ki še ne bi bil sam na svojem. Kožarjeva dekleta so bila vsekakor iskana, zato so jim mogli starši izbrati dovolj znane in po svoji presoji najbolj primerne med snubci. Četudi je bil Valentin samo četrtinski kmet, je namreč vsa okolica dobro vedela, da se v njegovih rokah obračajo veliki denarji.

Najstarejša hči Jera je imela le 14 let in pol, ko jo je 21. oktobra 1771 vzel za ženo ovdoveli kmet Jurij Ivanc iz Karlovice v sosednji Mišji dolini. Ni naključje, da je šla tam skozi ena od tovarnih - seveda tudi Valentinovih - poti na Bloke in naprej proti morju. 17-letna Marija je ostala najbliže domu, saj jo je 21. oktobra 1776, natanko pet let pozneje kot Jero, poročil prav tako ovdoveli Janez Kožar, četrtinski kmet iz Velikih Lašč. Najdlje zdoma so poslali še ne 18-letno Alenko, ki se je 17. januarja 1780 omožila s kmečkim sinom Jernejem Megličem iz Praproč v sosednji župniji Šmarje. Dvakrat se je možila četrta hči Elizabeta. V 19. letu je 31. januarja 1785 sledila starejši sestri Jeri v Karlovice in celo v isto hišo, ker je vzela sestričnega svaka, 28-letnega Štefana Ivanca. Po moževi smrti je 30-letna vdova 13. februarja 1792 postala žena tretjinskega kmeta Antona Levstika v Velikih Laščah. Medtem ko so omenjene štiri omožene hčerke leta 1793 ob očetovi smrti še živele in so navedene kot dedinje, je nenavadna usoda doletela najmlajšo Lucijo. Komaj se je, stara dobrih 16 let, istega dne kot starejša sestra Elizabeta, 31. januarja 1785 poročila s sedem let starejšim velikolaškim polovičnim kmetom Filipom Kožarjem, je že čez dvanajst dni umrla na domu svojih staršev na Puščah.²⁴ Njen mož Filip Kožar je bil brat Janeza

Kožarja, s katerim se je poročila starejša sestra Marija. Tako sta po dve Kožarjevi hčerki vzeli dva brata, in sicer Ivanca iz Karlovice ter Kožarja iz Velikih Lašč. Najbrž ni zgolj naključje, da je Valentin Kožar kar dvema hčerkama izbral ženina, ki sta se prav tako pisala Kožar in bila tako vredna postati tastova naslednika.²⁵ Filip je bil Valentinov zet le slaba dva tedna, a ga je imel tast očitno v čislh še pozneje. Leta 1793 mu je zaupal posebno čast, ko ga je izbral za eno od treh prič pri svoji oporoki, zlasti še, ker je bil Filip-Lipe edini med njimi nepisemen.

Poglavitna dejavnost Valentina Kožarja se razodeva iz razpoložljivih virov šele po njegovi smrti. Kot je razvidno iz zapuščinskega inventarja,²⁶ je Valentin Kožar najpozneje sredi sedemdesetih let 18. stoletja razpolagal z visokimi denarnimi vsotami. Imetje si je znal pridobiti tudi z izterjavo v obliki zastavljene nepremičnine. Prvi datirani dokument iz pokojnikove zapuščine namreč govori, da mu je leta 1777 neki Matija Hočevnar zaradi dolga 17 kron odstopil v uživanje svojo njivo.²⁷ Že v času prve znane pridobitve, ki je bila sicer kdove katera po vrsti, si je mogel ta mali četrtinski kmet umisliti lastno mašno ustanovo. Župniku v Dobropoljah je jeseni 1778 odšel 25 kron za branje maš v podružnični cerkvi sv. Trojice v Malih Laščah.

Število popisanih pobotnic, zadolžnic, odpovednih pisem in drugih dokumentov se od začetka osemdesetih let do Valentinove smrti 1793 vztrajno dviguje. Na eni strani je šlo za posojila v denarju, na drugi za dolgove trgovskih partnerjev od kupljene, vendar neplačane živine. Kožar s Pušč je trgoval z vsakršno živino, z volmi, konji in prašiči. Kupoval je na Hrvaškem, gotovo tudi na Dolenjskem in - kar je najpomembnejše - ne da bi pri prodajalcih delal dolgove. Vsaj ob smrti ni bil nikomur ničesar dolžan, medtem ko so mu drugi dolgovali v blagu in denarju nad 10.000 goldinarjev. Vsekakor je bil zanesljiv odjemalec in plačnik, kar se je posledično zelo ugodno poznalo na dobičku. Kupil je vedno z gotovino, prodajal na posodo za obresti in obenem posojal denar raznim

1784, PMK 1784 - 1807, MMK 1784 - 1794.

²⁵ Priimek Kožar je v velikolaški okolici sicer precej razširjen. Po turjaškem urbarju iz let 1750 - 1760 (ARS, Urbarji, II/26u) so živeli Kožarji v krajih Velike Lašče - 10 gospodarjev (fol. 252 - 266) in Podkraj - en gospodar, medtem ko sta v istem kraju Bolteta in Andreja Kožarja že pred tem zamenjala nova gospodarja z drugačnim priimkom (fol. 248 - 249). Zaselek Podkraj, 3 km jugovzhodno od Velikih Lašč, je v 18. stoletju drugače kot v turjaških urbarjih označen v župnijskih matičnih knjigah pogosto z imenom Kožarje. Le-to se je kot ljudsko ime za Podkraj ohranilo do danes (Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga. Ljubljana 1971, str. 424).

²⁶ AAu, C-46-18, Conv. I, 13. 9. 1793.

²⁷ Njiva Brusje je letno prinašala eno krono, tako da je Hočevnar po 16 letih dolgoval Kožarju le še eno krono. Matija Hočevnar je bil sicer Valentinov sosed, polovični kmet na Puščah (ARS, Urbarji, II/27u Turjak 1778 - 1787, fol. 32).

²³ Jakob Jakič s Pušč je umrl 10. aprila 1761 in je v mrliški knjigi označen kot 15-letni Gregorjev sin, medtem ko je mlajši Lovrenc po navedbi v matici "5-letni sin Valentina Kožarja" (!), pokopan 30. januarja 1758 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, MMK 1734 - 1762). Srednja sinova Jurija in Jožefa zaman iščemo tako v velikolaških mrliških kot v poročnih maticah, kar kaže, da sta se odselila.

²⁴ NŠALJ, ŽA Velike Lašče, PMK 1757 - 1772, PMK 1772 -

ljudem od Hrvaške do Furlanije, vse do koder je segal domet njegove živinske trgovine.

Ob smrti leta 1793 mu je dolgoval najvišjo vsoto 2.000 goldinarjev ljubljanski meščanski trgovec Miklavž Lederwasch. Šlo je za dolžniško obligacijo, sklenjeno februarja istega leta za gotovinsko posojilo s 4-odstotnimi obrestmi. Anton Levstek, tretjinski kmet iz Velikih Lašč, ki je prejšnje leto postal Valentinov zet, je prejel le malo manjše denarno posojilo 900 kron ali 1785 goldinarjev za sicer običajne 7-odstotne obresti. Tretjo najvišjo vsoto je ob enaki obrestni meri dobil Laščan Matevž Zidar, pozneje cenilec Kožarjevega premoženja pri sestavi zapuščinskega inventarja. S skupnim posojilom dobrih 991 goldinarjev sta bila povezana s pokojnikom tudi Laščana Jernej Hočevar in Filip Kožar, ki ju je Valentin poklical na priči svoje ustne oporoke. Omenjeni posojilojemalci iz Valentinovega domačega okolja so bili bržčas tudi sami živinski prekupčevalci, ki so potrebovali večje vsote za zagonski kapital. Od tujih partnerjev so imeli visok skupen dolg samo še trije Ljubljanci,²⁸ ki so Valentinu dolgovali 800 goldinarjev za vole. Specifičen primer nevrnjenega dolga je pobotnica z dne 19. junija 1793, s katero je Kožarju pripadlo slabih 454 goldinarjev, ki bi mu jih moral vrniti Jurij Ivanc, tast njegove ovdovele hčerke Elizabete. Ta se je medtem vnovič omožila in od tasta zahtevala povrnitev dote, ki je bila za dolenjske podložniške razmere zares visoka.

Ostali posamični pasivni dolgovi niso presegali 226 goldinarjev, a so bili po izvoru še bolj raznoliki od zgoraj navedenih. V njih se zrcali vsa pestrost Kožarjeve trgovske in kreditne dejavnosti, tako v krajevnem oziru kakor glede socialnega položaja dolžnikov. Od kmečkih ljudi je imel do pokojnika najvišji dolg Jurij Jugovic iz Laporij pri Kočevju, in sicer natanko 200 goldinarjev še od silvestrovega 1782. Čedno vsoto 81 kron posojila (okoli 160 gld) je pet let pozneje vzel Matija Ivanc iz Ponikev, znani Kožarjev družabnik, ki je 18 kron medtem že poravnal. Peti dolžnik iz samih Velikih Lašč z imenom Mihael Jamnik je dolgoval dobrih 198 goldinarjev obrestnega posojila, Bločana Andrej Modic in Matevž Rozman pa po 107 oziroma 99 goldinarjev. Med bližnjimi podložniki je dobil znatnejše gotovinsko posojilo 30 kron ali slabih 60 goldinarjev še Martin Cajbek iz Sv. Roka v župniji Sentvid pri Stični, medtem ko je ortneški podložnik Jakob Marovt s Pustega Hriba dolgoval le 6 kron, za katere mu je že leta 1781 na Ortneku napisal zadolžnico tamkajšnji gosposki upravitelj.

Drugo skupino manjših dolžnikov so sestavljali krajevno oddaljeni ljudje, ki jih je Kožar srečeval na svojih tržiščih in vzdolž trgovskih poti. Na

Hrvaškem je bival samo Miha Vodopivec, dolžnik 100 goldinarjev iz vasi Brdovec zahodno od Zagreba. Na poti proti kranjskim in primorskim tržiščem se je Kožar ustavljal v Novem mestu, kjer je vdovi gostilničarki Barbari Kutja in neki vdovi gospe Hartl za obresti posodil 150 goldinarjev. V Ljubljani mu je za prodane vole dolgoval 50 goldinarjev Jernej Stebalar. Druga glavna pot hrvaške klavne živine je šla čez Bloke in Lož, kjer so živeli že omenjeni dolžniki precejšnjih vsot. Nadalje so Valentina Kožarja ustavljali in naprošali za posojila razni ljudje na Notranjskem. Neki Heleni Blažičevki na Razdrtem je posodil 50 goldinarjev, na goriški strani meje pa mu je bil 68 goldinarjev dolžan Jožef Bratina iz Ustja pri Vipavi, za katerega je kot zemljiški gospod izdal potrdilo upravitelj župnijskega imenja v Vipavi. Večje število dolžnikov je bilo v mestih Trstu, Gorici in Vidmu. Tu se je pot Kožarjevih čred končala pri mesarjih ali pri laških trgovcih, ki so živino gnali naprej na beneško ozemlje. Tako je tržaški mesar Anton Manner izkazoval 200 goldinarjev dolga za kupljene vole, neki Moretti iz Trsta 25 goldinarjev in pol za svinje, vdova gospa Spiere iz Gorice 200 beneških dukatov (t.j. 226 gld, 40 kr) prav tako za svinje, Goričan Matija Krajc pa 156 goldinarjev v dukatih in goldinarjih. Neznani odvetnik iz Vidma je imel od neke stranke pravico izterjati 100 dukatov in pri Hanseletu Schalbedi 103 dukate, skupno protivrednost 130 goldinarjev. Med Kožarjevimi dokumenti se je znašlo tudi priznanje o dolgu 150 goldinarjev nekega Santa, po priimku sodeč prav tako doma iz zahodnih, romanskih krajev.

Po pričakovanjih je trgovanje slej ko prej zahtevalo pravdanje pred sodišči. Že omenjeni videmski odvetnik je imel pri tem znaten zaslužek, sodni spori pa so se prav tako pojavljali ob manjših kupčijah. Edini podatek, ki govori o prekupčevanju konj, izhaja denimo iz zabeležene tožbe pred gospodstvom Boštanj na Dolenjskem spomladi leta 1782, ko se je Valentin Kožar pravdal v zvezi s sporno prodajo konja. Sodbo neznane vsebine je leta 1787 izreklo tudi domače krajevno sodišče turjaške grofije.

Ni znano, s kom vse je Kožar sklepal družabništva in kdo so bili njegovi tesnejši sodelavci. Na zadnji poti v Zagreb sta ga spremljala zet Janez Kožar in Matija Ivanc, ki sta bila hkrati ob njegovi smrti med njegovimi največjimi dolžniki. Janez Kožar je sicer posedoval četrtnsko kmetijo v Velikih Laščah, h. št. 26, medtem ko je v isti hiši na drugi četrtni kmetije gospodaril Štefan Kožar.²⁹ Tudi Matija Ivanc je bil mlajši mož, ki je поблиže videl

²⁹ ARS, Urbarji, II/27u Turjak 1778 - 1787, fol. 261. - Janez je v urbarju naveden kot Hanže Kožar (urb. št. 648). Isti Hanže ali njegov soimenjak je pred letom 1787 nasledil tudi Štefana Kožarja (urb. št. 647), bližnjega sorodnika, ki je živel v isti hiši št. 26.

²⁸ To so bili Jožef Kralj, Primož Pitnik in Jožef Wulenschar.

več, zuni teh cereng jenu špeze, katiere sem jest na teh denarjou seb zarajtou, prejeu sem, tedej skupi pa sen prejeu jenu odrajtou 2400 f jenu od premožejna ranciga Kožarja družiga na vem koker de be imeli biti u Samabore 25 kron (1 krona = ca. 2 goldinarja), tu taku guišnu, koker meni Buh sede jenu na moja zadna ura pomagej, amen."

"Jest Janez Kožar persežem Bogu očetu, Bogu sinu, Bogu svetemo duhu ena prava, čista jenu žvotna persega, de sem:

1mo od Matijata Juvanca iz Ponikvu neč več koker 2670 f prejeu, jenu de sa u teh denarjih ti ste 2100 f, katier u testamente od 4n 7br (=vierten September) 793 u drugi postavi Matijat Juvanci za vol kupvat bli dani, zapopadeni;

2do de sem od Andreja Frica, mesarja u Idrije en ostanek na douge na predaneh 25 volou 1000 f jenu neč več prejeu;

3^{tio} de sem od Antona Vaškota iz perdeukam Manier za 16 volou, katiere mo je Matija Juvanc iz Ponikvu, že ke je biu rank Kožar žiu, za ven sekati na vaga dau, neč več koker 852 f prejeu;

4to de sem od Antona Vaškota na 21 volou, katiere je on na ven sekajne po vage preuzeu, neč več koker 500 f prejeu.

Potem pak, de sem - pérveč - gospude Lorenzo Antono Rudolfo neč mejn koker 1500 f;

2do Atanazijo Jankovič neč meni koker 2518 f;

3^{tio} medicine dohtarjo gospudi Fabi u Zagrobi neč mejn koker 38 f, 18 1/4 kr (=krajcarjev);

4to Gregorjo Juvano za unkostenge u rancga bo-
lezen iz le-tem zašafanem 10 f neč mejn koker 45 f;

5to gospudo Mihati Zajci auslokarje u Jesenicah na daučenmo ausloki neč mejn koker 18 f, 42 kr;

6 Antona Rei virto (u) Kostajnouci na doužni

cerengi od voleh jenu trajbarih neč mejn koker 8 f;

7mo gospudi laškemi vikárjousi Štefano za sve-
te maše jenu kondukt neč mejn koker 30 f;

8° gospud fajmoštro u Dobrepaleh za 48 sveteh
maše 16 f, neč mejn

9no u saveta maše u Zagrobe neč mejn koker 4 f;

10mo za use sorte cerenge jenu špeze za vole,
za trajbare, za matern preskerblejne jenu tem bo-
zem neč mejn koker 90 f, 32 kr;

11 u grad za matern preskerblejne 29 f, 30 kr jen
za fertegvajne ene ženske neč mejn koker 32 f, 2 kr;

12 de sem u Tersti za 5 1/2 brača žameta, ka-
terga je rank per Vaškoto mesari doužan ostou,
neč menj koker 20 f;

13 de sem na cerenge za sebe jenu za Matijata
Juvanca al Karlouca, potler za trajbarje, za vole,
katier sa bli u Idrija jenu Terst gnani, jenu za
auslake neč mejn koker 70 f;

14 de sem na cerenge zame jenu za Matijata
Karlouca keder sma rajžal dauge tierjat u Zagrob
jenu za ausloke neč mejn koker 18 f sen ven dau
jenu de jest od družiga skritiga premožejna ranciga
Kožarja neč ne vem tu toku guišnu, koker meni Bug
sede jenu na moja zadna ura pomagej, amen."

Obračuna obeh Valentinovih spremljevalcev
nazorno pričata, kolikšne denarje so trije veliko-
laški živinski prekupčevalci obračali na enem sa-
mem potovanju na Hrvaško in od tam do morja.
Skupni prejemki so znašali celih 7.422 goldinarjev,
izdatki pa dobrih 4.430 goldinarjev vključno s
stroški za Valentinovo bolezen in pogreb. Janez
Kožar in Matija Ivanc sta torej skupno iztržila
2.992 goldinarjev, ki jih je treba kot pokojnikovo
premoženje prišteti k onim 10.286 goldinarjem iz
njegovega zapuščinskega inventarja.

*Jest Mathias Juvank Persekem Bogu oščetu, Bogu sinu
Bogu svetemo duhu ena prava, čista, jenu suabna
persega, de sem od Andreja Frica mesarja u Tersti
za te le nemo Fricu predane 21 volte ~~1000~~ jenu po dolgi Perseg
necah cerenge jenu špeze, katiere sem jest na teh denarjou
pa odrajtou neklich velich koker 1500 f. Lur de sem oditn
"Lona Vaškota ihe ostante na tem, nemo na cerenga sa ven sekati
Dau Valentin Kožarjovech 21 volou, na katierech je Janes
Kožar 500 f prejeu, 900 f jenu ne velich, zuni lech cereng,
prejeu sem, tedej skupi pa sen prejeu, jenu odrajtou 2400 f
tu taku guišnu koker meni Buh sede jenu na moja*

Slovenska prisega Kožarjevega spremljevalca Matije Ivanca pred turjaškim krajevnim sodiščem
27. aprila 1795.

Iz inventarja razvidna dejavnost velikolaškega živinskega prekupčevalca kaže vsaj še dve pomembni značilnosti. Pri pasivnih dolgovih opazimo nesorazmernost med kreditnimi gotovinskimi posojili in neplačanimi dolgovi za trgovsko blago. Okoli tri četrtine glavnice (6.947 gld ali 75%) namreč sestavljajo krediti v denarju in samo četrtino (2.269 gld) dolgovi kupcev živine. Donosne naložbe Valentina Kožarja je torej predstavljalo kreditiranje za obresti. Le-te so bile od primera do primera različne in so znašale 4 ali 7 odstotkov na leto. Druga značilnost je ta, da je bila večina posojil najetih komaj nekaj mesecev ali kakšno leto pred Kožarjevo smrtjo, kar velja zlasti za visoke vsote. Sklep obeh ugotovitev je jasen: Kožarjev kapital se je hitro obračal, zato odražajo v inventarju zabeleženi dolgovi samo zadnjo fazo njegove trgovsko-kreditne dejavnosti, preden se je poleti 1793 spet podal na Hrvaško. Kot je razvidno iz priseg spremljevalcev, je na zadnji poti obračal več kot 7.000 goldinarjev. Nikakor torej ni šlo za statičnost oziroma kopičenje mrtvega kapitala. Mali četrtinski kmet s Pušč pri Velikih Laščah je veljal za uspešnega premožnega posojilodajalca, pri katerem niso prosili kredita samo okoliški kmečki ljudje, ampak tudi meščani deželnega glavnega mesta in drugih mest.

Toda kako je v resnici živel ta daleč znani in priznani vaški mogotec? Vse kaže, da se je veliko časa mudil zdoma, jezdil skupaj z gonjači ("trajbarji") živinskih čred in se pehal za dobičkom, ki njemu samemu ni prinašal posebnega udobja. Vsekakor mu je prekupčevalska dejavnost ustrezala bolj kot potenje na skopi kraški zemlji, saj mu je nenazadnje prinašala neprimerno več kakor negotovi pridelek male kmetije. Naravnost kričeča je primerjava, da je od četrtinske kmetije gosposčini in deželi plačeval na leto komaj dobrih 6 goldinarjev dajatev,³² na drugi strani pa posedoval nad 10.000 goldinarjev izterljivih pasivnih dolgov! Samo obresti so v gotovem denarju prinašale tudi desetkrat toliko kot ves pridelek v naravi.

Spoznanje, kaj je edini donosni vir bogatenja, je utegnulo odločilno prispevati k odločitvi, da se je Valentin Kožar proti šestdesetemu letu življenja zlahka odpovedal kmetovanju. Nič trajnejšega ga ni več vezalo na kmetijico, potem ko je leta 1785 hkrati oddal v zakon še zadnji dve komaj odraščajoči hčerki. Odpravil ju je z dotama, kakršnih četrtinska kmetija zlepa ne bi mogla dati, pri čemer očitno niti ni mislil, da bi pod svojo streho vzel katerega od petih zetov. Po letu 1787 je Kožarjeva posest na Puščah tako ali drugače prešla v tuje roke, o čemer ne vemo nič natančnega.³³

Najpozneje poleti 1792 je na njej že živela družina Grebenc, ki je gospodarila v isti hiši vsaj še tri desetletja pozneje.³⁴

Po navedbi v zapuščinskem inventarju je Kožar ob smrti leta 1793 že živel v Velikih Laščah, kjer so tudi popisali njegovo premično premoženje. Nepremičnin ni več premogel in je živel v skupnem gospodinjstvu s hčerko Marijo in z zetom Janezom Kožarjem na njegovi četrtinski kmetiji v hiši št. 26. Tu je gosposčinski upravitelj s pisarjem in cenilcema 13. septembra 1793 popisal pokojnikove pisane listine, dva konja, oblačila in nekaj dragocenosti ter nikakršnega pohištva, kuhinjskega posodja in orodja, ki mu kot preužitkarju niso več pripadali. Ni naključje, ampak prej pravilo zapuščinskih inventarjev, da ostaja prazna rubrika "gotovina", torej tisto premično imetje, ki se ga svojci polastijo najprej in najlažje, ne da bi jim to mogel kdo dokazati.

Tudi če bi Kožar ob selitvi na hčerkin dom dragocenejšo premičnino razdelil in razprodal, ga preostale dragotine in obleka kažejo v dovolj jasni podobi. Ta ne dopušča dvomov, da je šlo za skromnega, sicer nekoliko bolje oblečenega kmečkega človeka, ki se na zunaj ni bahal s svojim bogastvom. Od 128 goldinarjev vrednih predmetov je skoraj polovica (60 gld) odpadla na oba konja, ocenjena na 40 in 20 goldinarjev. 47 goldinarjev in pol je znašalo 28 kosov oblačil in opreme, 11 goldinarjev in pol pa 31 kosov t.i. dragocenosti, kar pomeni le dobrih dvakrat toliko kot osem stotov živinske krme (5 gld, 20 kr). Če odštejemo oblačila, v katerih so ga v Zagrebu položili v grob, se je Valentin Kožar oblačil v suknjo, telovnik, dvoje hlač, plašč, v usnjene (spodnje) hlače, zeleno krzno, par zimskih dokolenk, dve srajci, žametno pokrivalo, dvoje nogavic in rokavice. Poleg tega mu je v hiši in hlevu pripadalo nekaj nujno potrebnih predmetov: štiri vreče, preproga, nekaj jermenov, surova ovčja koža za sedlo, ogrsko sedlo, konjsko čohalo, star kuhinjski nož, sekira za meso, železen kolobar in kalež. Potujočega živinskega prekupčevalca si tudi ne bi mogli predstavljati brez obveznega orožja; šlo je za pištolo in sabljo, vredni skupaj manj kot goldinar. Vse kuhinjsko in jedilno posodje so popisovalci prišteli k dragocenostim, ki očitno niso bile v vsakdanji rabi. Inventar navaja srebrno žlico, srebrn prstan, štiri

spergovem arhivu na Dunaju, v slovenskih arhivih pa noben urbar ne pokriva obdobja po 1787. V urbarju 1798 - 1801 (ARS, Urbarji, II/28u) zaselka Pušče ne zasledimo, ker urbar ni popoln in se začinja šele z urbarialno številko 428.

³⁴ Anton Grebenc s Pušč h. št. 4 se je kot samo 15-leten fant 27. avgusta 1792 oženil s 16-letno Elizabeto Ivanc s Strmce h. št. 5 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, PMK 1784 - 1807). Na Puščah h. št. 4 je leta 1824 gospodaril kmet Mihael Grebenc (ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 323 Ulaka, Alphabetisches Verzeichnis der Grund-Eigentümer der Gemeinde Ullaka).

³² Gl. opombo 4.

³³ Pri pisanju pričujočega besedila avtor za ta čas ni imel pri roki turjaških urbarjev, ki so shranjeni v Auer-

pare s srebrom okovanih vilic in nožev, komplet dvanajstih žlic, tobačnico in dvanajst funtov uporabnega kositra, vrednega 6 goldinarjev ali več kot vse ostale dragocenosti skupaj.³⁵

Pokojnik torej ni imel posebnega odnosa do lepih, dragocenih, kaj šele umetniških predmetov. Živel in umrl je kot kmečki človek, podložnik turjaške grofije, neizobražen, a z izrazito trgovsko žilico. V sodobnih virih ne nastopa nikoli drugače kot kmet (*Bauer, rusticus*).³⁶ Ni dvoma, da ni nikoli obiskoval šol, zato se ni znal niti podpisati. Kakor vsi ostali župljani je namreč v vlogi botra podpisan v krstni matični knjigi zgolj s križcem.³⁷ Za navadnega podložnika je hranil nenavadno veliko pisanih dokazil, kar je glede na njegovo specifično dejavnost razumljivo. Poleg 18 dokumentov in 17 drugih zabeležb o dolžnikih so sestavljavci inventarja našli med njegovo zapuščino še cel fascikel "neuporabnih papirjev." Mož jih sam kajpak ni razumel, ampak nujno potreboval razlage. Mimo duhovščine sta mu jih mogla doma za silo raztolmačiti Matija Ivanc in Jernej Hočevar, edina lastnoročno podpisana pod slovenski prisegi. Na poti, sejmi in ob drugih priložnostih, ki so zahtevale dokumentirane posle, je morala velikolaškemu prekupčevalcu priskočiti na pomoč večša pisarjeva roka.

Primer Valentina Kožarja priča o razvejani trgovsko-kreditni dejavnosti nekega na videz majhnega, nepomembnega dolenjskega kmetiča. Težko bi z gotovostjo ocenili, koliko gre med podeželskim življenjem resnično za izjemen primer, kolikšen je bil Kožarjev delež na prehodni živinski trgovini skozi Dolenjsko in kaj je mož pomenil v svojem okolju. Vsaj v Velikih Laščah njegovi potomci in nasledniki zagotovo niso ustvarili niti uspeli obdržati realne vrednosti tistega, kar jim je zapustil. Akumulirani kapital se je razkropil, ne da bi prišel v roke obračevalcu, dostojnemu pridobitnega Valentina s Pušč.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Viehgroßhandel in Velike Lašče in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Die Lebensgeschichte des bauerlichen Aufsteigers Valentin Kožar

Valentin Kožar (1734 - 1793), ein einfacher Viertelhübler aus Pušče bei Velike Lašče, ist ein typischer Fall des ungebildeten bauerlichen Aufsteigers aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, der sich zwar ein riesiges Vermögen erwarb, aber stets ein bescheidenes Leben führte. Er wurde in einem Gebiet geboren, wo man jahrhundertlang einen regen Vieh- und anderen Handel zwischen Kroatien/Ungarn und den Küstenstädten trieb. Er galt als einer der seltenen Viehzwischenhändlern aus der bauerlichen Schicht, der die gegebenen Umstände so gut wie möglich auszunutzen wußte, was ihm großen Geschäftserfolg einbrachte. Großhandel trieb er mindestens seit den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts und war bis zu seinem Tod viel unterwegs, um Geschäfte abzuschließen und in Kroatien gekaufte Viehherden zur Adriaküste zu begleiten. Auch vom Tod wurde er außerhalb seines Heimatortes, und zwar in der Vlačka Straße in Zagreb, eingeholt. Nach seinem Tod stellte sich heraus, daß sein riesiges Vermögen aus Darlehen in einer Höhe von 10.158 Gulden bestand, zahlreiche Schuldner gehörten der Bürger- und Bauernschicht an im breiten Streifen von Kroatien bis Friaul. Allein auf seinem letzten Weg setzte er über 7.000 Gulden um und erzielte einen Gewinn von 3.000 Gulden. Mit einem Gesamtvermögen von über 13.000 Gulden überschritt er die Jahreseinnahmen einer der größten Krainer Grundherrschaften - die der Grafschaft Auersperg (Turjak), deren Untertan Valentin Kožar bis zu seinem Tod blieb. Als universalen Erben bestimmte er seinen Begleiter auf den Handelswegen und einen seiner vier Schwiegersöhne, doch allem Anschein nach fand er keinen ebenbürtigen Nachfolger, der das Vermögen hätte erhalten und vergrößern können.

³⁵ AAu, C-46-18, Conv. 1, 13. 9. 1793.

³⁶ Npr. 21. oktobra 1771 ob poroki hčerke Jere: "filia Valentini Koshar rustici" (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, PMK 1757 - 1772).

³⁷ Botroval je Matiji Škrabcu, rojenemu 5. februarja 1788 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1784 - 1789).

Renata Lesar

Družina v Ribnici 1848 - 1878

Ko sem želela ugotoviti, kako se je "revolucionarni" nemir leta 1848 održal tudi v statistiki družine, sem v raziskavi zajela tridesetletno obdobje od leta 1848 do 1878. Zanimalo me je, če bodo rezultati raziskave potrdili splošne trende, ki so značilni za konec 19. stoletja: manjša umrljivost, daljša življenjska doba, večje število porok ... V raziskavi sem obdelala podatke za vasi, ki so pripadale ribniški župniji: Breg, Breže, Bukovica, Dane, Gorenja vas, Goriča vas, Hrovača, Jurjevica,

Kot, Laze (Spodnje, Dolenje), Nemška vas, (z Zaluzjem), Otavice, Sajevec, Slatnik, Sušje, Žlebič, ter sam trg Ribnica (z Mlako).

Podaki, ki so zabeleženi v Rojstnih matičnih knjigah, Poročnih matičnih knjigah in Mrliških matičnih knjigah ter v objavah Statusia animarium, omogočajo kar podrobno predstavo o življenju ljudi v župniji Ribnica, prav tako pa slikovno gradivo in dokumenti, ki so se ohranili do danes.

Ribnica leta 1916. Farna cerkev Sv. Štefana, obnovljena leta 1866. Del Miklove hiše, most v grad, potok Ribnica (zasebna zbirka - Franc Gradišar, Prešernova 25, Ribnica).

Rojstva

Pri podatkih, vpisanih v Krstne matične knjige župnije Ribnica za obdobje 1848 - 1878 sem upoštevala le vpise otrok iz današnje župnije Ribnica.¹

¹ Vse podatke o rojstvih, nezakonskih otrocih in krstnih imenih sem črpala iz Matične knjige župnije Ribnica in Rojstne matične knjige 1832 - 55; 1856 - 68 ter 1868 - 1885. Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Krekov trg 1.

Našla sem vpise za 4012 otrok iz današnje župnije Ribnica, medtem ko je celotno število vpisov večje, ker so vpisana tudi rojstva otrok iz župnije Dolenja vas, Sodražica, Poljane, ki pa jih nisem vključila v svojo nalogo in jih zato nisem upoštevala.

Od skupno 4012 otrok je bilo dečkov 2104 (52,4%), deklic pa 1908 (47,6%).

V vaseh se je rodilo 3115 otrok, od tega 1677 (53,8%) dečkov in 1438 (46,2%) deklic.

Zemljovid

RIBNIŠKE DOLINE NA DOLENSKEM

v vojvodini in kronovini Kranjski.

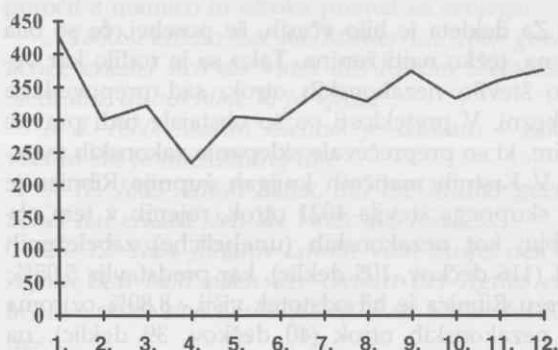
Na svetlo dal Anton Lesar.

Vatisnil in založil Jože Blaznik o Ljubljani.

Zemljevid župnije Ribnica, ki ga je v delu Ribniška dolina na Kranjskem objavil Anton Lesar (Ljubljana 1864, založil A. Lesar, natisnil Jožef Blaznik). Hrani Muzej Miklova hiša, Ribnica, Šeškova 17.

Po grobem izračunu je bilo v obdobju 1848 - 78 v župniji Ribnica povprečno rojenih na leto 133,7 otrok; v trgu Ribnica 29,9 otrok, v vaseh pa 103,8 otrok na leto.

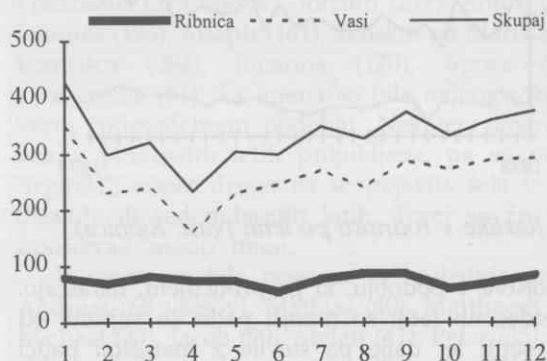
Rojstva v letih 1848 - 1878 po mesecih.

Skupaj se je v tem obdobju rodilo 4012 otrok; najmanj v mesecih april, junij in februar, največ pa januarja, decembra in septembra.

Glede na mesec rojstva se je skupno največ otrok v župniji Ribnica rodilo januarja, decembra in septembra (po odstotkih kar 30% vseh otrok, torej ena tretjina), + november 39%. Najmanj otrok se je rodilo aprila, februarja in junija (le 20,8%) + maja - skupaj 28%.

To lahko povezujemo s časom porok v župniji Ribnica - največ jih je bilo februarja (pred postom)

- kar 368 (47%), skoraj polovica. V teh mesecih je imela tudi porodnica nekako največ časa, da je prebrodila začasno delovno nezmožnost.

Rodnost po mesecih, primerjava med Ribnico in vasi.

Tu vidimo podoben vzorec rojevanja otrok na vasi in pri skupnem številu rojstev, odstopa pa vzorec rojenih otrok iz trga Ribnica. Po vaseh najbolj upade število rojstev v aprilu in februarju, v trgu Ribnica pa junija in oktobra!

Največ otrok se je rodilo skupno in v vaseh januarja, novembra in septembra, v trgu Ribnica pa avgusta, septembra in decembra.

Vojvodina Kranjska.

Štev. 305

Rojstni in krstni list.

Škofija Ljubljanska.

Iz tukajšnje župnijske rojstne in krstne knjige se službeno potrjuje, da je leta

Tisoč osemsto ~~sto~~ (1877) dne 9. junija
bila v Ribnici hiš. št. 2 rojenca in po rimsko-katoliškem obredu krščena dne 9. junija

Ime krščenca	Zakonni ali nezakonni, sin ali hči	Krstno ime, priimek, stan, vera		Krstno ime, priimek, stan, bolrov	Ime krstnika
		očeta	matere		
Antonija	zakonna hči	Anton Arko 3/4 zemljak oba kat. vere	Marjica Lavrič	Janca Klun trgovca Marjeta Belc zemljaka žena	Feliks Škofje kapelan

To potrjujem z lastnoročnim podpisom in farnim pečatom.

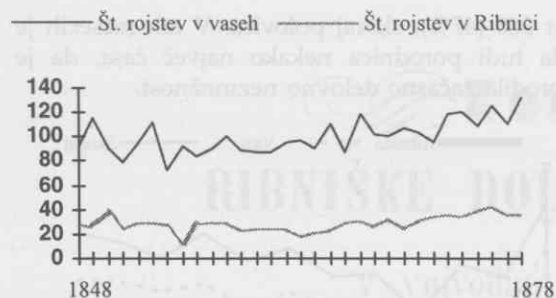
Župnijski urad v Ribnici
dne 14. oktobra 1896

Kršč. št. 1557

Krumpalaz

Rojstni in krstni list Antonije Arko, izdan 14. oktobra 1896. Zapuščina družine Arko. Hrani Muzej Miklova hiša, Ribnica, Šeškova 17

Razlike v rodnosti po letih (vasi: Ribnica).

Rojstva v obdobju, ki ga proučujem, naraščajo. V petdesetih letih so manjši padci in vzponi, od šestdesetih let dalje pa število z manjšimi padci stalno narašča.

Pregovor iz knjige Janeza Trdine (Podobe prednikov, Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879, 1. knjiga, Ljubljana 1987, str. 245):

"Otrok in glažev ni nikoli preveč (če se eni ubijejo, pomro), - ostani jih še zmirom za potrebo."

Nezakonski otroci

Za dekleta je bilo včasih, še posebej, če so bila revna, težko najti ženina. Tako se je rodilo kar veliko število nezakonskih otrok, sad prepovedane ljubezni. V preteklosti pa so obstajale tudi pravne ovire, ki so preprečevale sklepanje zakonskih zvez.

V Krstnih matičnih knjigah župnije Ribnica je od skupnega števila 4021 otrok, rojenih v tem obdobju, kot nezakonskih (uneheliche) zabeleženih 221 (116 dečkov, 105 deklic), kar predstavlja 5,05%; v trgu Ribnica je bil odstotek višji - 8,80% oziroma 79 nezakonskih otrok (40 dečkov, 39 deklic), na vasi pa je bil odstotek nezakonskih otrok nižji - od 3115 rojenih otrok je bilo nezakonskih 142 (4,55%). Torej se je velik odstotek (kar 64,3%) nezakonskih otrok rodilo na vasi, v trgu Ribnica pa 35,7%.

Potrdilo

Jaz podpisani Janez Tekavec, 1/4 kmetjakov sin s Trigorice, zdaj delavec v Ameriki, priporočam Marijo Sejak, nezakonsko hči Marije Sejak, rojeno dne 30. julija 1892. v Lipovcu h. št. 3 za svojo pravo hči pred podpisanimi dvema pričama:

Johan Tekavec
Ely, Minn. dne 30. maja 1899. Marija Tekavec

José Lorenz
John Henikman

Istinitost podpisov potrujem jaz podpisani

Andrej Smrečkar
duhoven na Ely, Minn. U. S.

Potrdilo, s katerim je Janez Tekavec priznal svojo nezakonsko hčer. Priloga Status animarum 1800 - Zadulje, Makuše, Lipovec, Otavice, Goriča vas, Nemška vas. Shranjeno v Župnijskem uradu v Ribnici, Šeškova 11.

Mnogo nezakonskih otrok je umrlo že zelo zgodaj zaradi slabših življenjskih razmer in možnosti, ki so jih imele njihove mamice. Lahko pa se je stanje izboljšalo, če se je oče otroka kasneje poročil z mamicco in otroka priznal za svojega:

... 1860: *Peterlin hat die Mutter 1867 geehelicht, erklärt sich als Vater des Kindes Stefanem... Sledi ime duhovnika, ki je vpisal*

6. 5. 1860: *Martin Zlebnik je Barbaro v zakon vzel in sin je imel zmirej ime.*

1. 10. 1863 *Anton Petek, der die Mutter geehelicht hat erklärt sich als Vater des Kindes...*

23. 12. 1864 *Johann Lovšin vom Sušje, der die Agnes Boh bald nach der Geburt der Agnes ehelichte, erklärt sich am 6. 10. 1875 als Vater des Kindes.*

27. 1. 1853 *Jernej Česarek aus Ribnica erklärt sich als Vater des Kindes, die Mutter geehelicht hat*

12. 4. 1870 *Johann Novak hat die Mutter nachträglich geehelicht, erklärt sich als Vater des Kindes...*

19. 5. 1870 - *geboren Peter Celestin (kot nezakonski) Mariji Petek. Die Eltern dieses Kindes wurden zum Ehe copuliet am 5. 6. 1871*

Od 221 nezakonskih otrok v župniji Ribnica je 54 očetov kasneje svoje otroke priznalo (erklärt sich).

Največ mamic je bilo samskih (ledig); bile so dekle (ledige Magd), služkinje (Dienstmagd), hčere gostačev (ledige Inwohnerstochter), hčere kočarjev (ledige Häuslerstochter), krošnjarjev (Auszüglerstochter), posestnikov (Hüblerstochter), kajžarjev (ledige Kaischlerstochter, Keuschlerstochter), nekaj pa je bilo vdov.

Krst

Z obredom krsta so otroka zaščitili pred zlo usodo in zagotovili dobro prihodnost njemu, pa tudi staršem in celi družini. To so dosegli predvsem z izbiro botrov; zelo so pazili na družbeni položaj in ugled botrov.

Novorojenčka so nesli h krstu, kakor hitro je bilo mogoče, največkrat kar že na rojstni dan ali pa vsaj naslednji dan; predvsem zaradi velike umrljivosti dojenčkov.

Otrokovo ime sta izbirala botra. Prvorojenec je ponavadi dobil ime očeta ali enega od botrov, ime bližnjega godovnega zavetnika, svetnika.

"Stara pravljica govori, da ribniška mati malega dojenčka položi v zibel, to postavi na hišni prag in jo ziblje. Če se fantek iz zibeli zvrne čez hišni prag na cesto, bo Janezek za po svetu, če se pa v vežo zvali, bo Štefanček za dom."²

Imena, ki so jih dajali v župniji Ribnica, sem izpisala iz Rojstne oziroma krstne matične knjige. Pet najpogostejših moških imen je bilo Franz - Franciscus (379 vpisov), Johann (297), Anton (249), Joannes (196), Joseph (161), ženskih pa Maria (574), Francisca (284), Johanna (170), Agnes (147), Margaretha (81). Ta imena so bila najpogostejša v vsem tridesetletnem obdobju. Nekatera imena so bila v petdesetih letih priljubljena, pa so potem "izginila"; zopet druga so se pojavila šele v šestdesetih ali sedemdesetih letih. Torej so že tedaj upoštevali "modo" imen.

V vaseh so bila pogosta še naslednja imena: Andreas (65 vpisov), Mathias (40), Matthaeus (37), Michael (35), Jacob (50), Stefan (41), Peter (35), Karl (35) za fante in Ursula (56), Theresia (61), Anna (60), Elisabetha (37) in Gertruda (31) za deklice.

V trgu Ribnica pa so bila priljubljena tudi imena Alois, Carolus - Karl, Jakob, Stefan, Gregor za fante ter Angela, Theresia, Hellen, Karolina, Elisabetha za deklice.

V 60-ih in 70-ih letih so začeli dajati otrokom več imen, n.pr. Philipp Jacob, Anton Joseph, Ferdinand Josef, Maria Theresia, Maria Francisca, Katarina Ann. To so bili v glavnem otroci državnih uradnikov (sodnikov, pisarjev, davkarjev, učiteljev, notarjev), zdravnikov, posestnikov, premožnejših obrtnikov, pa tudi kakšen kmet in rokodelc je dal svojemu otroku več imen.

Pri izbiri imen so imeli večjo izbiro za dečke (izbirali so med 69 različnimi moškimi imeni), za deklice pa so izbirali ime med "samo" 42 ženskimi imeni.

Poroka

Poroka je pomemben mejnik, prehodni čas v življenju dveh ljudi. Ženin in nevesta - "mlada dva" - prestopata iz svojega dotedanjega samskega življenja v razmerje mož - žena, postajata del sveta odraslih. S poročnim obredom so nevesto izročili - zaupali ženinu. S poroko sta si mlada dva obljubila zvestobo in hkrati začela novo družino.

Ženitovanje je bil velik dogodek, ki ni zadeval le ženina in neveste, ampak tudi vse sorodnike, prijatelje, znance, sovaščane, farane. V tradicionalnem svetu je bila poroka - zakonska zveza - redkokdaj slepa, čustvena zveza dveh ljudi. Pogosto so jo pogojevale gospodarske razmere, družbeni položaj, telesne sposobnosti, starost, vdovstvo.

Iz zapiskov Janeza Trdine (Podobe prednikov, Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879, 1. knjiga, Ljubljana 1987, str. 204):

"Le na doto se gleda i tod, ko se ženijo. Če je še tako stara vdova (n.pr. 62 letna grdavš v Lokah)

² Janez Podboj: Oče Céne ... Ribnica skozi stoletja, Zagreb 1982, 109.

Poročna slika Matije in Ljudmile Lesar iz leta 1938. Ženin doma iz Gorenje vasi, nevesta iz Bukovice. Zasebna zbirka: Renata Lesar, Gorenjska 69, Ribnica.

ali še tako bedasta in ostudna deklica (38 letna, grbava Levstikova) dobi lahko moža, saj tacega, ki nič nima (dostikrat mladega). Izjemi so redki. Pepček in žena vzela se iz ljubezni, imela po poroki oba skupaj le 14 grošev ali sta sozidala si lepo hišo in prav lepo odredila otroke... (brez vspeha graja župnik to prežanje na doto. Stare dekleta rade plačajo fantom piti, da le koga imajo, da sedi poleg njih in se morejo z njim pobahati)."

Starši so imeli s svojim mnenjem odločilen pomen pri izbiri zakonskega partnerja. S primerno izbiro zakonskega sodruga je lahko posameznik izboljšal svoj družbeni položaj, z neprimerno poroko pa je lahko onečastil in oškodoval družino.

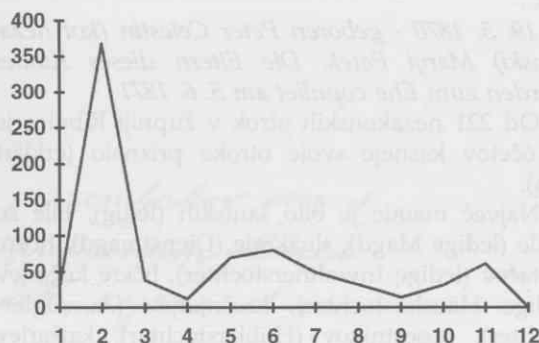
Pripoved moje stare mame: "Ko je moj oče (27 let star) prišel na dom moje matere (17 let je bila stara) "na spraševanje", se je mati skrila pred njim. Želela se je poročiti z nekom drugim, ki ji je bolj dopadel. Vendar pa se je snubec, ki je bil priden, pošten, delaven, staršem zdel primeren ženin in so

ji zato "nasvetovali" to poroko. Tako sta se poročila leta 1894, in v obdobju od 1895 do 1923 imela 12 otrok." Danes živita še dve hčeri.

Zaradi visoke smrtnosti družinskih članov - otrok in starejših - je bilo otežkočeno njihovo preživljanje. Zato so bile v navadi zaporedne poroke ovdovelih ljudi - vdovcev in vdov. Tako je bilo več možnosti, da je družina preživela.

Iz Poročnih matičnih knjig župnije Ribnica sem za obdobje 1848 - 78 našla 783 vpisanih poročnih parov. Upoštevala sem pare, kjer sta bila:

1. ženin in nevesta oba iz trga Ribnica
2. obadva iz obravnavanih okoliških vasi župnije Ribnica
3. eden iz trga Ribnica in drugi iz okoliških vasi župnije Ribnica
4. eden iz trga Ribnica in drugi iz druge župnije
5. eden iz obravnavane vasi župnije Ribnica in drugi iz druge župnije.

Poroke v obdobju 1848 - 1878 po mesecih.

Na kmetih so se ponavadi ženili o pust (februar), v času od Svetih treh kraljev do pepelnice; v župniji Ribnica je bilo v tem času kar 47% vseh porok - 368 parov! V Ribnici izstopata še mesec junij (10% - 80 parov) in maj (9% - 69 parov). V tem času na kmetijah ni bilo večjega dela. Poroke so bile pogostejše tudi v poznem jesenskem času, o Sv. Martinu (novembra 8% - 61 parov).³

Zgodnje spomladanski čas je bil primeren in ugoden za poroke, saj se je bližalo delo na polju, ko je kmetu prav prišla mlada gospodinja. Ta čas je tudi poln običajev, ki so pospeševali srečo in rodovitnost v zakonu (pust, valentinovo, gregorjevo, pomlad, Sv. Jurij).

3 Vse podatke o porokah, stanu, starosti, rojstnih krajih ženinov in nevest sem našla v Matični knjigi župnije Ribnica - hrani jih Nadškofijski arhiv v Ljubljani (Poročna matična knjiga 1816 - 1868) in Matični urad Občine Ribnica, Gorenjska cesta 9 (Poročna matična knjiga 1868 - 1908).

Štev. 54
Num.

Poročni list — Testimonium copulationis.

Iz poročne knjige župnije (duhovnije)
Extractus e libro copulatorum parochiae

Doleva vas

Zvezek *IV* stran *144* štev. *11*
Tomus — pagina numerus

Leto, mesec, dan Annus, mensis, dies	poroke copulationis	<i>Tisoč devolsto dan po letu</i> <i>14. septembra 1919</i>
Kraj — Locus		<i>Doleva vas</i>
Ženin — Sponsus:		
Krstno in rodbinsko ime, bivališče, stan, starost, samec, vdovec, vera Nomen, cognomen, domicilium, conditio, aetas, religio sponsi	<i>Josip Majer Kolarski mojster</i> <i>Spodnja Gora pri župnici št. 166</i> <i>Samski rajon 18. junija 1889 rim. kat.</i>	
Krstno in rodbinsko ime, stan, vera	očeta patris	<i>David Majer kidarški podjetnik</i> <i>rim. kat.</i>
Nomen, cognomen, conditio, religio	matere matris	<i>Marija Suprag</i> <i>rim. kat.</i>
Nevesta — Sponsa:		
Krstno in rodbinsko ime, bivališče, stan, starost, samska, vdova, vera Nomen, cognomen, domicilium, conditio, aetas, religio sponsae	<i>Ivana Mihelič hči k. zemljed. a.</i> <i>Triglavca 46 samska, roj. 3. junija 1897</i> <i>rim. kat.</i>	
Krstno in rodbinsko ime, stan, vera	očeta patris	<i>Gregor Mihelič k. zemljed. rim. kat.</i>
Nomen, cognomen, conditio, religio	matere matris	<i>Prezija Konec rim. kat.</i>
Krstno in rodbinsko ime, stan, vera priča Testes	<i>Karel Javni posestnik v. k.</i> <i>Josip Kharal posestnik v. k.</i>	
Poročevalec — Copulans	<i>Anton Zibskar kaplan</i>	

V dokaz resničnosti lastnoročni podpis in uradni pečat.
In quorum fidem subscriptio manu propria et sigillum officii.

Župni urad
Ex officio parochiali

Doleva vas 18. junija 1919

Poročni list Josipa Majerja in Ivane Mihelič. Priloga Status animarum 1800 - Zadulje, Makuše, Lipovec, Otavice, Goriča vas, Nemška vas. Shranjeno v Župnijskem uradu v Ribnici, Šeškova 11.

Niti ene poroke ni bilo v adventnem času, decembra. Tu je verjetno še najbolj prišla do veljave 5. cerkvena zapoved: "ne obhajaj poroke v prepovedanem času!" Najmanj sklenjenih zakonov je bilo aprila, v postnem času, ki pa je premakljivi čas in je bilo zato le nekaj porok, ter septembra, morda zaradi več dela na polju.

Stan ženinov in nevest

Od skupaj 783 ženinov je bilo 677 samskih (ledig), to je 86,5%, 106 pa vdovcev (verwitwet), kar je 13,5% vseh ženinov.

Od 783 nevest pa je bilo 748 samskih (ledig), torej kar 95,5%, in le 35 vdov (verwitwet) - 4,5%.

	Vas		Ribnica		Skupaj	
Samski	677	86,5%	106	13,5%	783	100%
Samske	748	95,5%	35	4,5%	783	100%

Tudi iz teh podatkov je razvidno težje preživetje družine brez matere v kmečkem okolju. Skoraj 2/3 ovdovelih odpade na vasi. K temu so gotovo doprinesle težje življenjske razmere - trdo in naporno delo, manj pozornosti so posvečali raznim zdravstvenim težavam, matere so dostikrat vse do poroda opravljale težka kmečka dela, pogosto so morale že nekaj dni po porodu zopet poprijeti za vsa dela.

	Vas		Ribnica		Skupaj	
Vdovci	91	85,8%	15	14,2%	106	100%
Vdove	30	85,7%	5	14,3%	35	100%

Za ponovno poroko se je v župniji Ribnica odločilo 106 ženinov in 35 nevest. Tako je bilo kar trikrat več moških, ki so se ponovno poročili, kot žensk. Družina na kmetih, še posebej, če je umrla mati zapustila majhne otroke, ni mogla shajati brez matere in gospodinje. Ženska je pač podpirala tri vogale pri hiši!

Starost ženinov in nevest

Starost	Skupaj	Vasi	Ribnica
vsi ženini	30,2	29,7	32,4
samski ženini	28,5	28,1	30,6
vdovci	40,6	39,9	44,7
vse neveste	25,6	25,5	26,1
samske neveste	18,9	17,7	25,7
vdove	32,1	31,6	34,6

Skupne povprečne starosti ženinov in nevest: ženske so se možile povprečno 5 let prej kot moški (moški stari približno 30 let, ženske stare približno 25 let).

Izračunane povprečne starosti samskih ženinov

in nevest kažejo, da so se ženske možile kar 10 let bolj zgodaj kot moški (moški pri pribl. 28 letih, ženske pri 18 do 20).

Povprečne starosti ovdovelih: razlike med ženini in nevestami so 8 do 10 let (moški pribl. 40, ženske pribl. 32).

Poleg tega so povprečne starosti ženinov in nevest v trgu Ribnica vedno višje kot v vaseh!

Do katere starosti so se poročali ženini, neveste

Leta	Moški	Ženske
15-30	486 (62,1%)	637 (81,3%)
nad 31	297 (37,9%)	146 (18,7%)

Podatki kažejo, da se je velika večina deklet poročila do 30. oz. 35. leta starosti (81%), kar je verjetno povezano z obdobjem rojevanja - plodnosti. Večina fantov pa se je poročila do 40. oz. 45. leta.

Največje starostne razlike med zakonci

V nekaterih primerih so bili ženini veliko starejši od nevest:

Datum poroke	Starost ženina	Stan ženina	Starost neveste	Stan neveste	Razlika v letih
9. 1871	65 let	samski	27 let	samska	38
7. 1860	61 let	vdovec	26 let	samska	35

Niso pa redki primeri, kjer je bila nevesta občutno starejša od ženina:

Datum poroke	Starost ženina	Stan ženina	Starost neveste	Stan neveste	Razlika v letih
6. 1868	31 let	samski	54 let	samska	23
5. 1874	23 let	samski	35 let	vdova	12

Največ parov je bilo takih, kjer so bili ženini starejši od neveste (571 parov - 72,9%), kar visok odstotek parov pa je bil takih, kjer je bila nevesta starejša od ženina (162 parov - 20,7%). Le v 50 parih (6,4%) sta bila ženin in nevesta istih let.

Rojstni kraji ženinov in nevest

Iz župnije Ribnica:			Druge župnije:		
ženini	613	(78,3%)	170	(21,7%)	
neveste	720	(92,0%)	63	(8%)	

	iz vasi		iz Ribnice		od drugod		Skupaj	
Ženini	494	63,1%	119	15,2%	170	21,7%	783	100%
Neveste	608	77,7%	112	14,3%	63	8,0%	783	100%

Največ ženinov je v obdobju 1848 - 78 prihajalo iz vasi župnije Ribnica (63,1%), iz drugih župnij je prišlo 21,7% ženinov, v trgu Ribnica pa se je poročilo 15,2% moških.

Pri dekletih - nevestah je v istem obdobju 1848 - 78 še nekaj več razlike: največ nevest je prišlo iz vasi župnije Ribnica (77,7%), torej 14% več kot ženinov iz vasi, iz trga Ribnica 14,3%, kar je precej podobno deležu ženinov iz trga Ribnica, in le 8,0% nevest je prišlo iz drugih župnij.

Kar dobri dve tretjini parov sta se poročili znotraj župnije Ribnica. Mobilnost prebivalstva ni bila tako velika, krošnjariji in rešetarji - prodajalci suhe robe pa so si zakonske družice raje izbirali v krajih, ki so jih poznali, gotovo pa so se poročali z dekleti, katerih družine so dobro poznali.

Partnerje iz drugih župnij - predvsem vasi v bližini župnije Ribnica - so si izbirali tudi kmetje, družice iz bolj oddaljenih župnij so pripeljali državni uradniki, ki so bili poslani v Ribnico.

Kraji iz drugih župnij, od koder so prihajali ženin in neveste v župnijo Ribnica, so bili predvsem tiste vasi, ki so mejile na župnijo Ribnica: Dolenja vas, Velike Poljane, Zapotok, Prigorica, Sodražica, Rakitnica, Vinice, Zadolje, Zamostec, Lipovec, Žimarice, Ravni Dol, Kočevje, Laše-Lašče, Blate, Vas pri Kočevju, Loški Potok, Dule, Zapuže, Mala Slevica, Gora, Podtabor, Tisovc - Paka, Graben, Sv. Vid, Makoše, Pusti Hrib, Travnik, (Kot) - pri Novi Štifti, Gorenji Lazi, Hrib, Sinovce, Mali Log, Skerlovica, Skrad, Idrija, Gotenica, Metlika, Retje, Medvedjek, Stari trg pri Ložu, Žerovnica - Grahovo, Raplovo - Struge, Keiserberg, Prigorica, Dolenji Lazi.

Poročali pa so se tudi pari iz iste vasi, kar morda potrjuje teorijo o želji, da naj bi dobrine ostale v vasi... Ob tem se tudi odraža majhna mobilnost našega človeka v preteklem stoletju.

V trgu Ribnica se je poročilo kar 78 parov! V tem primeru je verjetno igralo veliko vlogo premoženje in s tem povezan družbeni položaj ljudi (v Goriči vasi 24 parov, v Brežah 18 parov, v Nemški vasi 16 parov, v Jurjevici 15 parov, v Kotu 14 parov...).

Smrt

S pogrebnim obredom se konča življenjska pot, ki se je začela s krstnim obredom. S pogrebom so se sorodniki, družinski člani in vaščani poslovili od rajnika. Slovo od umrlega je bilo v tradicionalnem svetu zadeva družine in skuposti, v kateri je pokojnik živel. S smrtjo gospodarja ali gospodinje je bilo pri hiši vse narobe. Vsega starega je bilo konec, življenje vse skupnosti je zastalo.

Zelo pogosta je bila smrt novorojenčkov in še majhnih otrok. Takšno izgubo je skupnost spre-

jemala kot nujnost, včasih celo kot odrešitev, še posebej, če je v družini primanjkovalo živeža za preživetje odraslih članov. V kmečki družbi je bil človekov obstoj odvisen predvsem od dobrih in slabih letin, od bolezenskih epidemij, vremenskih nesreč in nevšečnosti, in celo od letnih časov.

Za čas od 1848 do 1878 je bilo v Mrliške matične knjige župnije Ribnica vpisanih 3227 oseb, od tega 1636 (50,7%) moških in 1591 (49,3%) žensk. Večje razlike glede na spol ni. Umrlo je nekaj več moških kot žensk (1,4%).

Povprečno je na leto umrlo 107,5 oseb; 54,5 moških in 53 žensk.

	Ribnica		Vasi	
Moški	383	47,1%	1253	51,9%
Ženske	431	52,9%	1160	48,1%
Skupaj	814	100%	2413	100%

Podatki o umrlih iz trga Ribnica kažejo, da je v tem obdobju umrlo več žensk - kar za 6% več kot moških. Iz tega lahko sklepamo, da je tu živelo več žensk. Tudi rojstva so potrdila to tendenco - rodilo se je več deklic (za 4%) kot dečkov.

Smrtnost po letih

Največ ljudi je umrlo leta 1855 (189); v tem času je kosila kolera, in leta 1874 (163), ko so svojo davek pobirale črne koze.⁴

Smrtnost po mesecih - skupno

Mesec	Število umrlih	%
Januar	280	8,6
Februar	304	9,5
Marec	269	8,5
April	283	8,8
Maj	241	7,5
Junij	199	6,1
Julij	259	8,1
Avgust	363	11,4
September	233	7,3
Oktober	269	8,2
November	246	7,5
December	281	8,5
Skupaj	3227	100

⁴ Vse podatke o številu umrlih, smrtnosti po letih, mesecih, vzrokih smrti, starosti umrlih po letih in po obdobjih sem našla v Mrliški knjigi župnije Ribnica (hrani jih Nadškofijski arhiv v Ljubljani) - Mrliška matična knjiga 1843 - 68, 1868 - 92.

Vojvodina

Škofja

Mertvaški list.

✚ tukajšnih mertvaških bukev se službeno potrjuje, da je leta

tisuč osemsto

1878

dné 13. Novembra

tukaj v Svorski vasi

pod hiš. št. 1 umrl, in je bil dné 14. 11.

po rimsko-katoliškem obredu blagoslovljen, in

na pokopališču v Svorski vasi pokopan:

U m e r l e g a					Ime duhovna, ki je merliča pokopal
ime, priimek in stan	vera	starost	bolezen ali smert	je prejel sv. zakramente za umirajoče	
Jožef Čampa iz Lhatneka, f. v Ribniške, št. 22. rojen bil 1875, bival tukaj pri svoji žlahti.		ok. 3 $\frac{3}{4}$	stena moylica	✓	G. J. Karlin kpl.

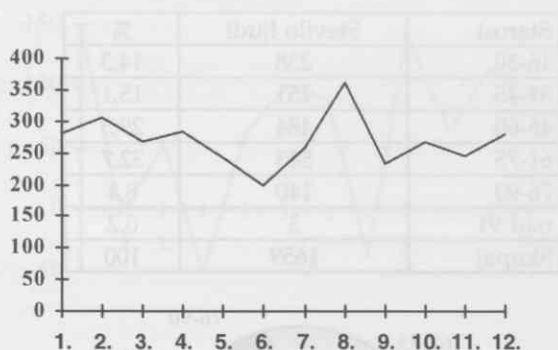
V spričo tega je ta lastnoročni podpis in farni pečat.

farni urad Kašiče

dné 14. novembra 1878

Mrliški list Jožefa Čampe iz leta 1878. Priloga Status animarum 1800 - Ribnica. Hrani Župnijski urad
Ribnica, Šeškova 11.

Smrtnost v letih 1848 - 1878 po mesecih

Največ ljudi v župniji Ribnica je v obdobju 1848 - 78 umrlo meseca avgusta (predvsem na račun kolere), februarja in aprila; najmanj pa junija, septembra in maja.

Vzroki smrti

Le-te so kar redno in vestno zapisovali. Vendar pa je tu vprašanje klasifikacije takratnih *causae mortis* - vzrokih smrti. Vzroke smrti v obdobju 1848 - 78 so v župniji Ribnica ugotavljali zdravniki in mrliški ogledniki, zapisovali pa so jih duhovniki, tako da so zapisi zelo blizu medicinski terminologiji. Ko so zbirali podatke n.pr. o širjenju kolere so se na duhovnike obračale tudi zdravniške oblasti. Leta 1855, meseca avgusta, je tudi v ribniški župniji umrlo kar 73 ljudi za kolero (kolera, Koler, Kohler).

V Mrliških matičnih knjigah župnije Ribnica so v obdobju 1848 - 1878 najpogostejše navedeni vzroki smrti: ohromelost pljuč, oslabelelost, pljučnica, pljučna jetika, davica; pogosto so navedeni še: tifus, starostna oslabelelost, oslabelelost in sušica. Drugi vzroki smrtnosti so bili še: jetika, kap, božjast (pri dojenčkih), vodenica, posledice težkega poroda, hiranje, driska, škrlatinka, vročinska bolezen, tuberkuloza, božjast, atropija, angina, vnetje grla, davica, koze, bronhialni katar, ohromelost možgan, živčni mrtvoud, mrtvoud, bronhitis, gnojna angina, davica, želodčni rak.

Zabeležen je bil tudi samomor 24-letnega moškega v Goriči vasi, avgusta leta 1871; samomorilec je bil iz Hohenegga - župnija Kočevje.

Med petimi najpogostejšimi vzroki smrti v župniji Ribnica so bili kar trije povezani s pljučnimi boleznimi (ohromelost pljuč, pljučnica in pljučna jetika).

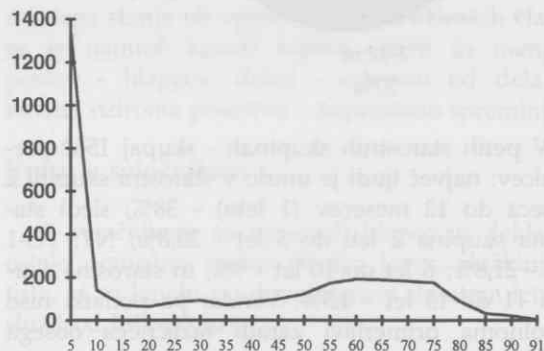
Starost umrlih v letih 1848 - 78

Največ prebivalcev župnije Ribnica je v obdobju 1848 - 78 umrlo v starosti do 15 let -

skoraj polovica (48,5%). Smrt v starosti do 5 let je bila najpogostejše posledica težkega poroda, šibkosti, neopornosti in bolezni (ni bilo zdravnikov, zdravil, babic). Na drugem mestu je starostna skupina 51 let in več (do 93 leta), ki pomeni 32,5%, in na koncu starostna skupina od 16 do 50 let, ki predstavlja 19%. Pri tem sem upoštevala 3221 prebivalcev; pri 6 prebivalcih starost ob smrti ni bila navedena.

Starost	Število umrlih
NT (Nothgetauft), TG (Todtgeboren), 1 dan	154
7 dni	66
14 dni	58
30 dni = 1mesec	63
6 mesecev	261
7 - 12 mesecev (1 leto)	331
2 - 5 let	419
6-10 let	140
11-15 let	70
16-20 let	63
21-25 let	83
26-30 let	92
31-35 let	71
36-40 let	82
41-45 let	98
46-50 let	122
51-55 let	171
56-60 let	191
61-65 let	188
66-70 let	181
71-75 let	174
76-80 let	87
81-85 let	32
86-90 let	21
nad 91 let	3
Skupaj	3221

Starost umrlih v letih 1848 - 78

Starost umrlih po obdobjih:

Starost	Število ljudi	%
do 15 let	1562	48,5
16-50 let	611	19,0
nad 51 let	1048	32,5
Skupaj	3221	100

nad 51 let

32,5%

16-50 let

19%

do 15 let

48,5%

1. Smrtnost od rojstva do 15 leta

Starost	Število ljudi	%
NT, TG - 1m	341	21,8
2 - 12 mesecev	592	37,9
2 - 5 let	419	26,8
6 - 10 let	140	9,0
11 - 15 let	70	4,5
Skupaj	1562	100

6-10 let

9%

11-15 let

5%

NT, TG- 1 m

22%

2-5 let

27%

2-12 m

37%

V petih starostnih skupinah - skupaj 1562 prebivalcev: največ ljudi je umrlo v starostni skupini 2 meseca do 12 mesecev (1 leto) - 38%; sledi starostna skupina 2 leti do 5 let - 26,8%; NT, TG-1 dan - 21,8%; 6 let do 10 let - 9%, in starostna skupina 11 do 15 let - 4,5%. Vendar pa podatki niso popolnoma primerljivi zaradi različnega obsega starostnih skupin.

2. Od 16 let do 90 let in več

Starost	Število ljudi	%
16-30	238	14,3
31-45	251	15,1
46-60	484	29,3
61-75	543	32,7
76-90	140	8,4
nad 91	3	0,2
Skupaj	1659	100

61-75

76-90

nad 91

16-30

31-45

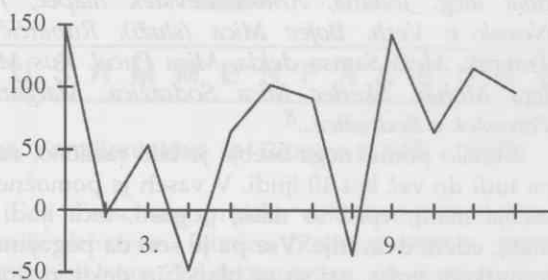
46-60

V šestih starostnih skupinah - skupaj 1659 prebivalcev - je največ ljudi umrlo v starostni skupini 61-75 let - 32,7% (onemoglost, izčrpanost), sledijo starostne skupine 46-60 let (29,3%), 31-45 let (15,1%) in 16-30 let (14,3%) - vzrok smrti predvsem razne bolezni, 76-90 let (8,4%) in 91 let in več (0,2%); vzrok smrti - starost. Starost nad 90 let so v župniji Ribnica v obdobju, ki sem ga proučevala, dosegli samo trije ljudje (91, 92 in 93 let).

Naravni saldo 1848 - 78

Mesec	Število rojenih	Število umrlih	Naravni saldo	Število porok
Januar	428	280	+148	29
Februar	300	304	-4	368
Marec	322	269	+53	38
April	234	283	-49	12
Maj	305	241	+64	69
Junij	300	199	+101	80
Julij	349	259	+90	49
Avgust	328	363	-35	32
		(oz. 284)	(oz. +44)	
September	375	233	+142	14
Oktober	333	269	+64	31
November	361	246	+115	61
December	377	281	+96	0
Skupaj	4012	3227	+785	738

Saldo

Aprila in februarja (in avgusta, če upoštevamo tudi prebivalce, ki so umrli za kolero) se je rodilo manj otrok kot pa je umrlo ljudi, in sicer aprila kar 49 manj, februarja 4 manj in avgusta 35 manj; če pa ne upoštevamo žrtev kolere, ima tudi avgust pozitiven naravni saldo + 44.⁵

V vseh ostalih mesecih pa se je rodilo več otrok, kot je umrlo ljudi: januarja 148 več, septembra 142 več, novembra 115, junija 101, decembra 96, julija 90, maja in oktobra 64, marca 53. Iz podatkov, t.j. 4012 rojstev in 3227 smrti je razviden naravni saldo +785. Rodilo se je torej 785 več ljudi, kot pa jih je v tem obdobju umrlo.

Status animarum

V Statuse animarum so vpisane duše - prebivalci posameznih hiš v župniji s podatki o njihovem družinskem položaju (oče - glava družine, mati, otrok, brat, sestra, ostali člani in njihovo razmerje do glave družine), datum rojstva, občasno - odvisno od vestnosti duhovnikov - pa tudi poroke in smrti, smrti otrok, poklici. Zabeležene so tudi nekatere spremembe njihovega družinskega položaja za čas, ko je bil status voden, na primer ponovne poroke, selitev, s kom se je kdo poročil, če so imeli nezakonske otroke). Vpisani pa so bili tudi vsi, ki so prebivali pod isto streho - neporočeni bratje in sestre, stari starši, hlapci in dekle. Zapisani so s svinčnikom, in sicer iz dveh razlogov: bodisi zato, ker so se zadržali v hiši krajši čas, ali pa zato, ker so se glavarji družine bali, da bodo morali zato plačati več davkov.

Sama sem poskušala vsaj v grobem prek popisov duš župnije Ribnica določiti obrise družin, ki so v drugi polovici 19. stoletja živele na tem področju. Kakšnih splošnih zaključkov se iz majhnega števila družin, ki sem jih izbrala, pač ne da po-

tegniti. Tudi nedoslednost pri vpisovanju raznih podatkov je velika (n.pr. veliki medporodni intervali - mrtvorojenih in v rani mladosti umrlih oseb skorajda ni vpisanih, večinoma pa so zabeleženi le rojstni datumi).

Za trg Ribnica sem v vzorec zajela 6 družin. Ženini v teh so se poročali v starosti od 25 do 42 let, neveste pa v starosti od 18 do 40 let. Zakoni so trajali 25 do 50 let. Medporodni intervali so bili od 26 do 90 mesecev, število družinskih članov se je gibalo od 3 do 9.⁶

Družina Kozina, stanujoča na Bregu pri Ribnici. Starši Jože in Marija Kozina, otroci Marija, Jože, Janez, Francka, Franci, Karel in Matija Slika iz zasebne zbirke Renate Lesar.

Vasi župnije Ribnica - v vzorcu je bilo 32 družin: ženini so se poročali v starosti od 19 do 42 let, neveste že od 15 do 32 let. Zakoni so bili relativno dolgi, od 18 do 54 let, (7 let, ko se je vdovec poročil pri 69. letih); za 8 zakonov ni bilo vpisanih podatkov. Otrok se je verjetno rodilo več kot 120, vendar zaradi smrti v zgodnjem otroštvu niso vsi vpisani. Medporodni intervali so bili od 15 mesecev vse do 11 let, vendar je vzrok zato isti - niso bili vpisani vsi rojeni otroci (n.pr. Notgetauft, tisti, ki so živeli le nekaj dni). Število družinskih članov se je gibalo od 2 do 13 in je odraz trenutnega stanja ob vpisu. Število družinskih članov se je namreč zaradi rojstva, smrti in menjave poslov - hlapcev, dekel - odvisno od dela na kmetiji oziroma posestvu - neprestano spreminjalo.

Vpisi s svinčnikom

S svinčnikom so vpisovali hlapce in dekle ter ostalo pomožno osebje (šivilja, lovec, služkinja) - tiste, ki so kmalu po dopolnjenem desetem letu šli služiti od hiše do hiše.

⁵ Primerjava podatkov iz vseh Matičnih knjig Župnije Ribnica, ki jih hranita Nadškofjski arhiv v Ljubljani ter Matični urad Občine Ribnica: Rojstna matična knjiga 1832 - 55, 1856 - 68, 1868 - 85, Poročna matična knjiga 1816 - 68, 1868 - 1908, Mrliška matična knjiga 184 - 68, 1868 - 92.

⁶ Podatke sem zbiral v Status animarum, ki so shranjeni v Župnijskem uradu v Ribnici, Šeškova 11.

V animarum župnije Ribnica so vpisi s svinčnikom - zelo drobne črke, komaj vidno (na spodnjem delu pole, tako da so že zaradi listanja listov obrabljeni, čeznje je bilo pisano).

Način vpisovanja

Dekla/hlapec - status, ime, priimek, kraj, od koder je prihajal, zelo redko kakšen datum (rojstvo, smrt):

Primeri za trg Ribnica:

dekla Maria Skufca, Alojz Krnc, Maria Krajc
famula = dekla, Kromar, Paul Vesel, Joana Tanko
šiveljca e Dolenja vas, Bartolj Franca e Loški potok,
Krnc Janez 1825, Urša Duci dekla, Marjana
Lunder 23. 3. 1835 Junče, Franca Tanko dekla iz
Vinice, Franc Zajc hlapec, Wolfgang, Jacob Zupan
† 22. 6. 1922 - hlapec, Jacob Höenigman - lovec, †
12. 3. 1917, Thomas Zajc, Marian Žužek Jäger †
10.8.1876, Johan Lavrič (od Maria) Loški potok,
Rozalija, Maria Vovk (14. 3. 1865 - 1. 1. 1944),
Maria Schmalz, Roza dekla, Neža, Damian, Matija
Fink hlapec, Julija Bučar, Janez Javornik, Janez
Kozlevčar, Franc Pirnat, Neža Cvetan, Martin
Adamič, Maria Pakiž, Anton Zavrčan, Maria Dejak
služkinja, Valič Jožef hlapec.

V trgu sem pri eni družini dobila vpis s svinčnikom:

Martin Gorup roj. 5. 10. 1843 Kališče in
Johana Ivanec roj. 18. 12. 1845 Ortnek sta se
1875. leta poročila. Imela sta 3 otroke:
Maria 11. 7. 1872
Josefa 15. 3. 1875
Joannes 1877

Primeri za vasi:

Po vaseh v župniji Ribnica je bilo precej manj vpisov s svinčnikom:

Gertrud Kovačič Zamostec, Neža Lesar magd e
Zapotok 1816, Franc Gorše, Anton Klemen hlapec
iz Postojne, Andrej Pugel, Joana Hrovat e Dolenja
vas, Glac Maria e Struge, Košir Mica - famula a
Ravni dol, Reza Šmalc Prigorica, Maria Kralj,
Joanna Hönigmann Rakitnica, Antonija Gorše e
Dolenja vas, Franc Zobec e Blate, Košir Mica, Urša

Petek, Bojc Reza e Prigorica, Petek Cilja in njena
fillia illeg. Johana, Anton Levstek hlapec, Juri
Novak e Verh, Bojec Mica (služi), Ruparčič e
Travnik, Meta Samsa dekla, Mica Pucel, Rus Mici,
Jera Mohar, Skerlec Mica Sodražica, Margareta
Perovšek e Sodražica...⁸

Število pomožnega osebja je bilo različno, od 1 pa tudi do več kot 10 ljudi. V vaseh je pomožnega osebja manj, vpisi so manj pogosti, tudi ljudi je manj, eden, dva, trije. Vse pa je seveda pogojeno s trenutkom vpisa, saj so se hlapci in dekcle pogosto menjali.

Zaključek

Ob zbiranju gradiva in podatkov za diplomsko nalogo sem dosti razmišljala o družini, o življenju v njej, o njenih temeljih. Mislim, da se življenje v samem jedru ni kaj dosti spremenilo. Seveda se odraža v družini napredek v gospodarstvu, spremembe v družbi.

Otroci se tudi danes rojevajo in imajo seveda boljše pogoje in možnosti za preživetje: zdravstvo, medicina; ljudje se še vedno poročajo - večja je svoboda pri izbiri zakonskega partnerja, vendar pa to ni zagotovilo, da ostanejo skupaj do konca življenja.

Danes so mnoge bolezni, zaradi katerih so v starih časih umirali, ozdravljive ali pa jih sploh ni več, po drugi strani pa sta nam razvoj in napredek prinesla mnoge bolezni moderne dobe, za katere še nimamo zdravil.

Sestava družine se je v preteklosti, predvsem zaradi eksistenčnih vzrokov, pogosto spreminjala. Danes so družine večinoma manjše in ne doživljajo takih sprememb, še posebej ne v tako kratkem času. Dalj časa žive skupaj isti ljudje - več možnosti je za navezavo globljih, pristnejših in priskrnejših odnosov med družinskimi člani, ki pa jih danes pogosto omejuje hiter tempo življenja.

Seveda bi se dalo o družini in njenem življenju v preteklosti še marsikaj povedati. Na voljo je še mnogo neraziskanih virov in gradiva, ki bi nam odkrili še kakšen drugačen pogled na to temo.

⁷ Status animarum 1800, Ribnica, hrani Župnijski urad Ribnica, Šeškova 11.

⁸ Status animarum 1800 za vasi iz župnije Ribnica.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Familienleben in Ribnica 1848 - 1878

Das Forschungsprojekt mit dem Titel "Das Familienleben in Ribnica (Reifniz) 1848 - 1878" setzte sich zum Ziel festzustellen, ob es für Leben und Struktur der Familie auf dem Dorfe oder in dem Markt Ribnica wesentliche Unterschiede gab.

Die Forschungsergebnisse zeigten, daß diese Unterschiede tatsächlich bestanden. In einigen Gebieten waren sie größer, in anderen geringer.

Der Unterschied ist am deutlichsten bei den Geburten, und zwar in bezug auf den Geburtsmonat. Die unterschiedliche Arbeitsverteilung auf dem Bauernhof und im bürgerlichen Familienhaus im Markt Ribnica hatte zur Folge, daß die meisten Kinder in den Dörfern im Januar (11,3%), im Dezember (9,4%) und November (9,3%) zur Welt kamen. Das sind "Frühjahrskinder", denn der Monat Mai ist der Monat der Liebe. Die Kinder wurden in der Winterzeit geboren, als es keine Feldarbeit mehr gab und sich die Mütter ihren Säuglingen widmen konnten. Bemerkenswert ist auch die Geburtenzahl im Monat September (9,3%), diese Kinder waren die Frucht der langen Winternächte, der Ruhezeit

zwischen der Frühjahrs- und Herbstperiode im Arbeitsrhythmus eines Bauernhofes.

Im Markt Ribnica wurden die meisten Kinder im August und September geboren.

Geburtsmonate lassen sich zum Teil auch mit den Heiratsmonaten in Verbindung setzen. Die meisten Trauungen gab es zur Faschingszeit, also im Februar (46,95%!). Dabei spielten mehrere Faktoren eine Rolle: die Tradition, die kirchlichen Gebote, die Winterzeit, in der noch keine Arbeit auf dem Bauernhof anfällt. Auch die größere Zahl der Trauungen im Juni (10%) und Mai (8,8%) ist mit der Ruhepause in der bäuerlichen Arbeit verbunden. Die "Nachzügler" heirateten im November, denn in der Adventszeit gab es keine Trauungen.

Nicht alle Kinder waren eine Frucht der ehelichen Liebe. Verbotene Früchte schmecken am besten, außerdem bestanden auch rechtliche Hindernisse zur Schließung einer Ehe. Die Zahl der unehelichen Kinder war größer in Ribnica (8,8%) als in den Dörfern (4,6%).

Auch im Familienstand der Bräutigame und Bräute bestanden Unterschiede: auf dem Dorf heirateten dreimal mehr verwitwete Personen als im Markt Ribnica. Ebenso dreimal höher war auch die Zahl der Witwer, die wieder heirateten, im Vergleich zu der der Witwen. Diese Angabe zeugt davon, daß die Mutter tatsächlich drei Eckpfeiler des Hauses stützt!

Tatjana Mavrič

Prvih sto let knjižnice v Šiški 1878 - 1978

NARODNA ČITALNICA V SPODNJI ŠIŠKI IN NJENA KNJIŽNICA V LETIH 1878 - 1941

Pri poskusu priti do začetka naše knjižnice nas iskanje neizogibno pripelje v čitalniško dobo, kot Slovenci pravimo drugi polovici 19. stoletja. To je bil čas zanesenosti in navdušenja za narodno gibanje, ki se je v veliki meri odvijalo v čitalnicah, kulturnih društvih tiste dobe.

Prva bralna in kazinska društva so delovala že pred letom 1848, a so bila maloštevilna in omejena na ožji krog brez narodnega značaja. Leta 1848 so v Ljubljani ustanovili Slovensko društvo, ki je v svojih pravilih načrtovalo čitalnico s slovenskimi in nemškimi časopisi, zemljevidi, slovarji in drugimi knjigami. Taka društva so ustanovili še v Celovcu, Trstu, Gorici in drugod. Ti zametki poznejših čitalnic so služili mestnemu razumništvu. Ljudstvu naj bi namenili občinske knjižnice o katerih so Novice leta 1849 priobčile obširen članek. Porevolucionarna doba ni dovolila, da bi se ljudske knjižnice množično ustanovile in pobuda je zamrla. Leta 1853 je Jurij Kobe v Novicah predlagal ustanavljanje farnih knjižnic. Nekaj jih je delovalo, a o njih ni veliko poročil. Hranili so jih v "fárovžih", knjige so izposojali ob nedeljah po službi božji ali po verouku. Prihodnosti niso imele saj niso imele finančnega vira, nobene prave organizacije, gradivo pa je bilo preveč enostransko.¹ V letih absolutizma so zamrle.

Leta 1861 so ustanovili prve nove čitalnice v Trstu, Mariboru, Ljubljani in Celju. Mnoga slovenska mesta in trgi so jim v naslednjih letih sledila tako, da je leta 1869 delovalo že 58 čitalnic, ki so dale novo pobudo za razvoj slovenskih knjižnic in utrle pot slovenski knjigi v mestih in trgih, manj pa na podeželju.

Članstvu so čitalnice ponudile časopise in društvene knjižnice. Mnoge med njimi so kontinuirano delovale dolgo v 20. stol. in so bile osnova za javne ljudske knjižnice, ki so bile ustanovljene v začetku našega stoletja, na primer v Škofji Loki, Kranju, Novem mestu (1907),² Kamniku (1906).³

Čitalnice so bile osnova ali pobudnice pri ustanavljanju raznih drugih društev: glasbenih, pevskih zborov, dramskih, gospodarskih, strokovnih in političnih.⁴

Šiškarji so se temu gibanju priključili dokaj pozno, a so v svoji čitalnici delovali v živahnem ritmu celih petdeset let. Ustanovni občni zbor Narodne čitalnice v Spodnji Šiški je bil 22. aprila 1878. Cesarsko kraljeva vlada jo je odobrila 1. marca 1878 z aktom št. 1175.⁵ Slovesnosti so se udeležili ugledni Slovenci: poslanec Klun, dr. Valentin Zarnik, Ivan Hribar, Josip Jurčič. Med svoje častne člane so vpisali djakovskega škofa Strossmajerja, dr. Janeza Bleiweisa Trsteniškega in Mihaela Vošnjaka, ki so društvo moralno in materialno podpirali.⁶ Pobudnik je bil Anton Knez, zbral je somišljenike v ustanovni odbor, ki so ga sestavljali še: Franjo Burger, Štefan Keršič, Josip Merješič, Franjo Štrukel in Franjo Zakotnik. Skoraj vsi so bili izvoljeni v prvi redni odbor. Predsednik je postal Fran Zakotnik (do leta 1880), podpredsednik Anton Kvas, blagajnik Fran Burger, tajnik Ivan Justin, knjižničar Anton Knez, odborniki pa trije Ivani, Keršič, Mlakar in Babnik.⁷

V čitalnici se je takoj začelo družabno življenje, saj so že 16. junija organizirali prvo veselico, 6. novembra pa Martinov večer na katerem je prvič nastopil društveni mešani pevski zbor. Vodnikove besede so začeli organizirati 9. februarja 1879, 23. februarja so priredili "kostumni ples", 23. aprila pa je Šiška "sijajno praznovala srebrno poroko Njega Veličanstva z godbo, razsvetljavo in bakljado". 6. junija 1879 so slovesno krstili čitalniški prapor. Odbor je zbral prispevke zanj in "poveril nje napravo" gospe Beti Koglnovi. Tako so ustvarili cikel dogodkov v čitalnici skozi vse leto. Stalnice so bile Vodnikova beseda, Ciril-Metodova veselica v začetku julija, novembra Martinova veselica, na svetega Štefana dan, 26. decembra, pa društveni

¹ 1991, str. 49.

⁴ Josip Mal, Zgodovina Slovenskega naroda, Celje 1993, str. 1069 - 1070.

⁵ Podatke o Narodni čitalnici v Spodnji Šiški za obdobje 1878-1903 sem črpala iz Izvestja Narodne čitalnice v Spodnji Šiški ob 25 letnici 1878 - 1903, če ni drugače navedeno.

⁶ Spomenica sokolskega društva Ljubljana-Šiška ob 30 letnici 1902 - 1932, str. 18.

⁷ Izvestja, navedeno delo, str. 40.

¹ Avgust Pirjevec, Knjižnice in knjižničarsko delo, Celje 1940, str. 108 - 111.

² Bogomil Gerlanc, Slovenske ljudske knjižnice, Ljubljana 1955, str. 8.

³ Zora Torkar, Narodna čitalnica v Kamniku, Kamnik

Čitalnica v Spodnji Šiški.

VABILO
k
veselici za „Narodni dom“
katero priredi
čitalnica v Spodnji Šiški
v nedeljo dne 10. junija 1894. l.
na Koslerjevem vrtu.

Pri veselici sodelujejo iz prijaznosti slavna pevka društva: „Lira“ iz Kamnika, „Slavec“ in „Ljubljana“ ter se je korporativno udeleži slavno telovadno društvo „Ljubljanski Sokol“.

Godba slavnega c. in kr. pešpolka Leopold II. kralj Belgijski št. 27.

Začetek veselice ob polu 4. uri popoldne.

Vstopnina: 20 kr. za osebo; za otroke po 10 kr.
Čestiti čitalnični društveniki, sodelujoči pevci in Sokoli so vstopnine prosti.

Prejela se bivačstvo vsprejemajo.

K prav obilni udeležbi vabi
odbor Šišenske čitalnice.

ČITALNICA v SPODNJI ŠIŠKI.

VABILO
k
MARTINOVI VESELICI,
katero priredi
čitalnica v Spodnji Šiški
v nedeljo dne 11. novembra t. l.
v Koslerjevi zimski pivarni
s sodelovanjem sl. godbe c. in kr. pešpolka št. 27.

V SPORED:

1. *Tal:* Overture k „Mamons Palast“, svira vojaška godba.
2. *Fr. Gerbič:* „Naj lepši“, peje moški zbor.
3. *Zajec:* „U boj“, zbor iz opere „Zrinski“, svira vojaška godba.
4. *Il. Vodner:* „Slovanska pesen“, peje mešani zbor.
5. *Gleisner:* „Srčne želje“, gavota, svira vojaška godba.
6. *M. Hubad:* „Slovenske narodne pesni“, peje mešani zbor.
7. *Bauer:* „Venec dunajskih valčekov“, svira vojaška godba.
8. **PLEŠ.**

Začetek veselice ob 7. uri zvečer.

Vstopnina: 30 kr. za osebo; čč. čitalnični društveniki so vstopnine prosti.

K mnogobrojni vdeležbi vabi najuljudnejše

ODBOR.

Vabili na veselice, ki jih je prirejala Čitalnica v Spodnji Šiški.

občni zbor. To nikakor ni bilo vse kar se je v čitalnici dogajalo. Vmes so priredili spomladansko, pa jesensko veselico in še kakšno, organizirali so izlete, na primer na Bled, na Dobrovo, v Kamnik, na Šmarno goro, v Dol, Logatec, Mozirje, na sv. Katarino, na sv. Jošta, v Tržič, v Zagreb in v Prago, prirejali so predavanja. 20. junija 1880 so na vrtni veselici prvič uprizorili veseloigro "Mutek". Do leta 1903 so naštudirali skupaj petindvajset predstav, od tega dve spevoigr in eno opereto. 14. avgusta 1881 so pri Matjanu poslušali predavanje o zgodovini Šiške. Pri Žibertu, v rojstni hiši Valentina Vodnika, so 2. januarja 1883 praznovali 125 letnico njegovega rojstva. Hiša je bila razsvetljena in okrašena z zastavami in transparentom. Slavnostni govor je povedal dr. Robert Bežek. Zbor je zapel Försterjevo kantato, nato so si ogledali igro "Štempihar mlajši". Po mnenju Slovenskega naroda je bil najboljša točka nastop šišenskega mešanega zbora, ki je moral po "burno doneči pohvali" ponoviti Gerbičev Moj spominek.

29. in 30. julija 1889 so se udeležili slovesnosti ob odkritju Vodnikovega spomenika. Prvi dan so

šli k slavnostni maši na Rožnik in na Vodnikov grob kjer je govoril Ivan Hribar. Naslednji dan je bila slovesnost ob odkritju spomenika. Ljubljana je bila okrašena z zastavami, na Kongresnem trgu se je razporedilo dvaindvajset narodnih društev. Slavnostni govornik je bil gimnazijski ravnatelj Fran Weisthaler, dr. Josip Vošnjak je spomenik izročil v varstvo mestu. Isti dan je šišenska čitalnica priredila ljudsko slavlje na Vodnikovem domu pri Žibertu. Zbralo se je baje neverjetnih 8000 ljudi.

Januarja in februarja 1892 je imel profesor Alfons Müller tri predavanja o nastanku barja, prvotnih naselbinah, prihodu Rimljanov, Emoni in preseljevanju ljudstev. 20. marca je predaval ravnatelj Kranjske kmetijske družbe o zgodovini in delovanju družbe, 27. marca pa Gustav Pirc o fotografiji.

18. avgusta 1892 je umrl prvi predsednik čitalnice in načelnik krajevnega šolskega sveta Fran Zakotnik. Čitalnici je načeloval v letih 1878 - 1880. Nasledil ga je Fran Drenik, ki se je mestu predsednika odpovedal na 27. občnem zboru leta

1904.⁸ V zahvalo za štiriindvajsetletno vodenje so ga še isti večer izvolili za častnega člana. Še naprej je aktivno sodeloval na občnih zborih in kot režiser društvenih iger.

V letu 1897 se je odbor angažiral za izgradnjo lastnega društvenega doma. Ivan Zakotnik je predlagal, da bi ga imenovali Vodnikov dom. 1. maja je poročal odboru, da so kupili parcelo (337 kvadratnih sežnjev) pod zgornjo Šišensko (zdaj Vodnikovo) cesto. Denar za gradnjo so zbirali s prirejanjem veselíc, na primer 13. junija z društvom Slavec pri Koslerju s 300 kronami dohodka in prostovoljnimi prispevki. Razposlali so nad 1500 prošenj za prispevke za dom. Prvi odgovor so dobili iz Djakova od škofa dr. Strossmajerja z dobrimi željami za njihovo delo in 50 goldinarji. Zbiranje prispevkov ni bilo tako uspešno kot so si želeli.

Jubilejno prireditev ob 25 letnici so organizirali 2. avgusta 1903 na Koslerjevem vrtu. Slavnost so začeli z narodno himno Lepa naša domovina. Ivan Resman je nato govoril o čitalnici kot središču narodnega delovanja. Sledila je izročitev traku zastavi. Po pevskih točkah se je začela veselica, ki je dala 480 kron dohodka. Ob obletnici so izdali Izvestje Narodne čitalnice, ki ga je pripravil Fran Drenik. Natisnili so ga v 500 izvodih. Prvo četrstoletje je čitalnica zaključila z uspehom in zadovoljstvom odbora in članov, saj so uspeli kulturno in družabno razgibati okolje v katerem so delovali. Kot pove Drenik v Izvestju so priredili petindvajset Vodnikovih in prav toliko Martinovih besed, šestintrideset dobrodelnih veselíc, šest predavanj, sodelovali so na štirideset slavnostih in sedemnajstkrat "poleteli na razne kraje". Društvo je štel 108 članov, a se je tajnik Pavšič pritoževal, češ, da jih je preveč iz Ljubljane, kar trideset. Gibanje števila članstva je bilo dokaj veliko.⁹ Svojo uspešnost je čitalnica merila tudi po tem, da so iz nje izšla nekatera društva v Šiški: Ciril-Metodova podružnica (1886), Gasilsko društvo (1888), Kmečka podružnica (1891) in Sokol (1902).

Čitalnica ni imela svojega prostora. Večkrat se je selila in najemala različne prostore. Najprej je gostovala pri "Guziju" (na poznejši Celovski 30), verjetno v gostilni, leta 1881 se je preselila v hišico k "Barončku" (na poznejši Vodnikovi 8), od leta 1884 pa je domovala v hiši Josipa Vodnika nasproti cerkve.¹⁰

Zanimivo je, da so septembra 1910 ustanovili

tamburaški orkester, ki je štel 15 članov.¹¹ Prvič je nastopil na martinovanju v hotelu Bellvue. Razna društva so ga vabila na svoje prireditve zato je odbor sklenil zaračunavati po 50 kron za igranje 12 do 14 mož od večera do treh zjutraj.

V letu 1909 so oživili idejo o gradnji Vodnikovega doma kjer bi društva končno dobila dom. Februarja 1911 pa se odbor ni odločil za nakup hiše na Celovski 62 v kateri je deloval. Lastnik Josip Vodnik jo je prodajal za 5200 kron.

Čitalnica je imela v letih pred vojno okrog 130 članov. Članarine so letno nabrali okrog 650 kron. V zadnji znani predvojni odbor so bili izvoljeni: V. Maurer, F. Burger, I. Škarjavec, Ivan Petrič, F. Kralj, Dragotin Mohar, L. Burja in Ivan Fernc.

Vsa leta od ustanovitve je v okviru čitalnice delovala knjižnica, ki je nisem še niti omenila. Posvetimo se ji.

Na Vodnikovi veselici 1. februarja 1903, ko so praznovali 25 letnico, so Ivanu Škarjercu poklonili zlato uro za zvestobo čitalnici od ustanovitve in neutrudno delovanje v odboru. Zapisnik omenja, da mu je odbor že 14. julija 1878 poveril knjižnico. Tu lahko predvidevamo njen začetek. Za prva leta delovanja so podatki skopi. Od leta 1903 pa iz odborovih zapisnikov sej lahko dokaj natančno rekonstruiramo življenje knjižnice. Neprekinjeno je delovala skupaj s čitalnico in se z njo selila na lokacije, ki sem jih že omenila. Ob vsej pestri dejavnosti čitalnice, ki sem jo že opisala, je bila njena osnovna naloga skrbeti za bralno sobo, ki je bila na razpolago članom. Tu je bila knjižna omara, na mizah pa časniki. Vsako leto so jih naročili na občnem zboru ali na prvi seji novega odbora. Običajno je knjižničar predlagal in utemeljil naročilo novega ali odpoved že naročenega časopisa. Tajnik Tavčar je na seji 18. novembra 1894 predlagal, da naročijo Rodoljub, ker ni prihajal več kot priloga Slovenskega naroda. Leta 1907 so v drugi polovici leta prekinili naročilo Slovenca "radi nedostojne pisave", leta 1909 je knjižničar predlagal naj se ne naroči Korošca, ker ga nihče ne "čita".

Po pregledu zapisnikov sej in Izvestij dobimo naslednjo sliko o založenosti čitalnice s časopisi. Letno so jih naročili od osem do trinajst, v vsem obdobju skupaj štiriinpetdeset naslovov. Za leta 1893 - 1912 so podatki zelo natančni, potem pa samo še za leto 1920 a nepopolni, saj verjetno niso naročili le Dom in svet, Ljubljanski zvon ter Zvonček, in za leto 1926. Poimensko bom našela vse časopise in revije, preglednica je omejena z leti 1893 - 1931, v oklepaju so letnice, ko je bil časopis naročen:

⁸ Podatke za obdobje 1903 - 1932 sem dobila iz Zapisnikov sej čitalnice v Spodnji Šiški 1893 - 1912 in 1920 - 1932, Knjižnica Šiška.

⁹ V začetku leta 1908 je imela čitalnica 140 članov, umrlo ali izstopilo jih je 18, konec leta je članstvo padlo na 122.

¹⁰ Branko C. Šuštar, Spodnja Šiška pušelj Ljubljane, Ljubljana 1996, str. 259.

¹¹ Zapisniki sej Čitalnice v Spodnji Šiški 1893 - 1912, Knjižnica Šiška.

Slovenski narod (1893 - 1912 in 1926)
 Nova Soča (1893 - 1897)
 Amerikanski Slovenec (1893 - 1896)
 Mir (1893 - 1907)
 Kmetovalec (1894 in 1900)
 Dom in svet (1893 - 1912, 1920, 1924, 1928)
 Ljubljanski zvon (1893 - 1912, 1924, 1928)
 Vrtec (priloga Angeljček) (1893 - 1912)
 Vesna (1894)
 Rodoljub (1897 - 1904)
 Planinski vestnik (1895 in 1900)
 Novice (1897 - 1904)
 Fliegende Blätter (1896)
 Slovenski list (zopet 1897 - 1901)
 Slovenec (zopet 1901 - 1907 in 1926)
 Glasbena zora (1900)
 Učiteljski tovariš (1900, 1901, 1911)
 Der Süden (1900 in 1901)
 Slovenka (1901)
 Zvonček (1901 - 1912 in 1920)
 Jež (1902 - 1908)
 Slovan (1902 - 1912)
 Interessantes Blatt (1903 - 1905)
 Domovina (1904 pol leta, 1926)
 Soča (1904 pol leta)
 Jeseniška straža (1905)
 Naši zapiski (1907 - 1911)
 Slovenija (1907)
 Omladina (1907 in 1908)
 Korošec (1908 - 1910)
 Svoboda (1908)
 Svobodna misel (1910 - 1912)
 Slovenski dom (1910 - 1912)
 Ilustrovani tednik (1912)
 Slovenski branik (1909)
 Prosvetni glasnik (1927 in 1928)
 Razgled (1928)
 Jutro (1926)
 Kmetijski list (1926)
 Narodni dnevnik (1926)
 Naprej (1926)

V Izvestju so naštetih še sledeči naslovi, ki niso omenjeni v zapisnikih sej:

Brencelj
 Kres
 Edinost
 Juri s pušo
 Slovenski čebelar
 Rogač
 Slovanski svet
 Domoljub
 Delavski list
 Brivec
 Zarja
 Oesterreich u. Seine Völker in Wort und Bild

Sklepamo torej lahko, da je bila čitalnica liberalno usmerjena na tedanji politični sceni. Pou-darek so dajali literarnim revijam. Niso se odrekli nemškemu tisku, absolutno pa je prevladoval slovenski. Naročali so tudi periodiko za mladino.

Prvo obsežno poročilo o stanju knjižnice je ohranjeno za leto 1893. Namestnik pokojnega knjižničarja Janka Štruklja ga je prebral na sedem-najstem rednem občnem zboru. Knjižnica je štela 1330 knjig, leto prej 1245, prirast je bil 85 knjig. Od Slovenske matice so imeli 153 knjig, prejšnje leto 147, mohorjevki so imeli 221, prejšnje leto 210, knjig Dramatičnega društva 72, nobene nove. Nemških, hrvaških in drugih tujejezičnih zvezkov so imeli 143, prejšnje leto 137. Podarjenih je bilo 57 knjig. Čitalnica je bila naročena na prvih osem časopisov naštetih v tabeli št.1. Bila je član Slo-venke matice, Mohorjeve družbe, Glasbene mati-ce, Dramatičnega društva, Kmetijske družbe v Ljubljani in Matice Hrvatske v Zagrebu. Naročili so Slovensko knjižnico. V knjižnici sta bila dva zemljevida in sicer dunajske svetovne razstave ter jugoslovanskih pokrajin, dalje zakonik v nemškem in slovenskem jeziku iz leta 1811. "Izposodilo se je letos 1050 knjig in vrnilo se jih je do 24. decembra 1010, doma jih je še 40." Manj natančna poročila se ponavljajo iz leta v leto, za nekaj let podatkov sploh ni kot je razvidno iz spodnje tabele:

	število knjig	izposoja	obisk	poslovne ure	število članov
1892	1245				
1893	1330	1050			
1894	1276				
1895					
1896					
1897	1366				
1898	1369	752			
1899	1400	770			
1900	1400	846			
1901	čez 1300	921			
1902	1400	800			
1903	1500	791			
1904	do 1500	991			
1905	1550	1199			
1906	1500	1230			
1907	1500	1894			
1908	1500	2114	671	50	
1909	čez 1600	1774			
1910	1560	1545		51	
1911		1722		51	
1920	ok. 1400	1000		29 (sept. - dec.)	191
1922	1810			48	287
1925	1724				
1927		1201			
1929	3029				
1930		1549	635		272
1931	3931		1664		
1937		3634	2528		

V letih 1892 - 1912 se je knjižna zaloga gibala med 1245 in 1600 zvezki. Podatki v tabeli so iz zapisnikov, a niso vedno točni na kar kažeta besedi do in čez pred številom knjig.

Okrogle številke, ki se ponavljajo ali so nižje od prejšnjih ali pa se ne ujemajo številke, ki naštevajo stanje in prirast.¹² Kljub temu imamo sliko o stanju knjižnice. V prvih dvajsetih letih je bil prirast majhen, po nekaj deset knjig letno, od tega je bilo veliko podarjenih. Glavni vir knjig pa je bilo članstvo v Slovenski matici, Mohorjevi družbi in Dramatičnem društvu. Večjih nakupov knjig se je knjižnica lotila šele v drugi polovici dvajsetih let. Darovalci knjig so vestno naštet. Čitalnica jim je vedno izrekala zahvale, tudi pisne. Knjige so podarili: "gospici" Sadu in Gorjup Marjeta, gospe Fankal - Snoj, Knez Ana, Štrukelj Marija, gospodje Alešovec Jakob, Burja Leopold, dr. Bežek Robert, Drenik Fran, Govekar Fran, Hvalenc Pavel, Ježtel Anton, Jenko Alojzij, Jesih Jakob, Kralj Ignacij, Levec Fran, Mohar Dragotin, Novak, Pleško Karol, Pino Alojzij, Rutar Simon, Sušnik, Škarjavec Valentin, Škarjavec Ivan, Štrukelj Janko, Uršič, Vavrč Ivan, Vončina, Wiesthaler Fran (mnogo let), Žakelj Friderik.¹³ Tu gre za izjemen primer darovalca knjig. Če upoštevamo, da je od leta 1886 daroval po 10 knjig letno, kot pravijo Izvestja, jih je do leta 1903 dal 180, ko pa dodamo še 1904 - 15, 1905 - "večje število", 1907 - 27, 1909 - 14 in 1910 - 10, dobimo 246 knjig in več, ki jih je na prelomu stoletja za knjižnico prispeval en sam človek. Po poklicu je bil šolski svetnik. Ta gospod je izobraževanje zagotovo jemal zelo resno. 18. decembra 1881 je dr. Bleiweis podaril čitalnici "iztis Fr. Gerbičevih pesmi". Leta 1888. je Jakob Alešovec poklonil knjigo "Ne v Ameriko", dvanajst letopisov Slovenske matice in triindvajset zvezkov "Slovenske talije".¹⁴ Leta 1897 je knjižnica dobila sedemindvajset knjig, leto kasneje so Tesarskemu in zidarskemu društvu podarili nekaj knjig, ki so jih imeli v več izvodih. Gospa Fankal je darovala cega Valvasorja. Leta 1900 se je občni zbor zahvalil darovalcem: gospodu Sadu (deset knjig), g. Dreniku (ena knjiga), gdč. Uršič (ena knjiga). Knjižnica je sprejela Schwentnerjevo ponudbo in kupila Cankarjevega Rudo, Župančičeve in Kettejeve pesmi ter Aškerčeve drame. Leta 1902 so si privoščili Vseučiliški zbornik, ker je bila to "jako važna

knjiga za Slovence". Profesor Sadu je podaril sedem knjig, dr. Bežek pa tri. Naslednje leto so kupili Cankarjeve Vzore(?) in pesmi Taras Vasileva. V dar so dobili deset knjig od profesorja Bakelja, prav toliko od Dragotina Moharja, ki je zastonj prinašal tudi Slovenski list, od Muršiča pet knjig in Marije Seidl eno. Priskrbeli so si nekaj muzikalij. Leta 1904 sta profesor Žakelj in dr. Josip Stare darovala trideset knjig. Večje število knjig je podaril I. Knez. Na predlog predsednika Drenika so poklonili brambovski knjižnici v Ljubljani nekaj knjig, ki so jih imeli v več izvodih. Leta 1907 je knjige daroval Rajko Kotnik. Decembra je odbor odobril knjižničarju Škarjencu 20 goldinarjev iz zapuščine po Fankalu. Kupil je petintrideset knjig.

Glede izdatkov za knjižnico niso postavili pravil. Odbor se je vsakokrat sproti odzival na prošnje knjižničarjev za potrebne vsote. Običajno so odobrili zaproseno vsoto, včasih so jo znižali. 18. februarja 1910 je Mohar prosil za 200 kron za nakup in vezavo, dobil jih je 100. Pregled stroškov za knjižnico po zapisnikih sej:

1897	20 kron
1900	4,60 kron
1905	81,70kron
1906	21,95kron
1907	165 kron
1909	165 kron
1910	100 kron
1911	300 kron
1912	150 kron
skupaj	1058.25 kron

Čitalniška knjižnica je bila zaprtega tipa. Knjige in časopise je izposojala samo članom čitalnice. Na marčni seji 1903 so naredili izjemo za "gojence kateri telovadijo pri Sokolu v slučaju, da vračajo knjige redno in snažne". Leta 1894 so uvedli večerne ure za branje, a niso imeli uspeha. Na občnem zboru leta 1898 so se pritoževali zaradi slabega obiska knjižnice in zanemarjanja knjig. Sklenili so, da bodo zamudnike trikrat zapored opomnili, četrtič pa od njih zahtevali odškodnino. Pri tem je imel knjižničar proste roke. Pravil izposoje do leta 1900 ne poznamo. Vodili so knjigo izposojenih in vrnjenih knjig. Na seji 21. aprila 1900 so zopet obravnavali izposojno. Škarjavec je tarna, da so v zadnjih letih izgubili sedemdeset knjig. Uspeh "tirjalnih pisem" je bil različen. Nekateri so obljubili, da bodo plačali odškodnino, drugi so trdili, da si knjig sploh niso izposodili, večina se na poziv ni odzvala. Po razpravi so se odločili, da bodo določili poseben red pri izposoji. Drenika so zadolžili, da pravila napiše. Prinesel jih je na sejo 1. junija, odbor jih je sprejel:

¹² Dva takšna primera: leta 1903 je štela knjižnica 1400 zvezkov, 1901 tudi 1400, prirast v letu, leta 1901 pa je bil 35 zvezkov; leta 1905 je knjižnica štela 1550 zvezkov, 1906 1500 zvezkov, prirast pa naj bi bil 20 knjig. Takšnih primerov ne moremo pojasniti. Res je, da ne gre za veliko število knjig in da približna slika zaradi tega ni pokvarjena. Upoštevati pa je treba, da se je veliko knjig izgubilo.

¹³ Izvestja, str. 49.

¹⁴ Izvestja, str. 41.

"KNJIŽNI RED ČITALNICE V ŠIŠKI

1. Knjižnica je odprta vsako nedeljo od 1. do 2. ure popoldne.
 2. Pravico do knjižnice imajo izključno le društveniki.
 3. Društvenik ima hkrati le 3 knjige ali zveske zahtevati.
 4. Sposojene knjige se morajo vračati najdlje v 30. dneh.
 5. Predno se ne vrnejo sposojene knjige, se drugih ne dobi.
 6. Praviloma se izročajo berila le vpisanim društvenikom. Ako pa ti (društveniki) po knjige druge (otroke, sorodnike, posle, i.t.d.) pošiljajo morajo dotični biti pri knjižničarju kod opravičeni oglašeni, ali pa morajo od slučaja do slučaja, donesti od društvenika podpisani list.
 7. Vsak društvenik je odgovoren za knjige, katere je sam, ali po oblaščenem prejel, ter obvezan vrniti sposojene knjige, vsaj po 30. dneh.
 8. Za pokvarjene (zelo zamazane, raztrgane ali počičkane) ali zgubljene knjige, mora odgovorni društvenik plačati primerno odškodnino - za popravo stare knjige oziroma za nabavo nadomestilne nove knjige.
 9. Odškodnino določa in sprejema odbornik knjižničar.
 10. Za vzdrževanje predstoječega knjižnega reda jamči knjižničar.
- Le-ta knjižni red je bil sklenjen in potrjen v odborovi seji šišenske čitalnice dne 21. aprila 1900.

Prvomestnik

Knjižničar"

Leta 1903 je odbor ponovno povabil člane naj društveno sobo uporabljajo za dnevno prebiranje časopisov. Hkrati je omejil jemanje časopisov na dom. Novi časopisi naj bodo vedno na mizi na razpolago, stare pa so si člani lahko izposodili na dom. Seja odbora 29. decembra 1906 je dala novo idejo. Drenik je predlagal, da v knjižnici "vpeljejo takozvane legitimacijske listke." Ponovno se je z novo idejo predsednik oglašil na občnem zboru leta 1909. Svetoval je, da bi čitalniško knjižnico spremenili v javno ljudsko knjižnico. Takoj po zboru je odbor razpravljal o predlogu in ugotovil, da ga ne more uresničiti, ker je za čitalnico predrag. Škoda! Zamudili so pravi čas, ko je bila čitalnica še v polnem zamahu. V tem času je bilo na Slovenskem ustanovljenih kar nekaj javnih ljudskih knjižnic. Imele so različen uspeh. Najboljšega tiste, ki so delovale v večjih krajih ali mestih in so bile deležne dovoljšnjih sredstev.¹⁵

¹⁵ Bogo Komelj, Sto let javnega knjižničarstva v Novem mestu 1865 - 1965; v: Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto 1996, str. 25.

Kuharske bukve Valentina Vodnika.

O ureditvi knjižnice ne moremo povedati mnogo. Na občnem zboru 1901 je knjižničar v poročilu omenil, da je knjižnica obsegala:

- A knjižnica - Slovenska matica, 196 knjig
- B knjižnica - Družba sv. Mohorja, 260 knjig
- C knjižnica - Dramatično društvo, 79 knjig.

Poleg teh je imela knjižnica še Valvasorja in nemške knjige. Sklepamo lahko, da so knjige razporejali po izvoru. V vsem predvojnem obdobju imamo en sam podatek o obisku in sicer 671 leta 1908 (tabela št. 2). Knjižničar je izračunal, da je v 50. "poslovnih urah" povprečno izposodil po 58 knjig. Delal je enkrat tedensko po eno uro, ne profesionalno kot vsi njegovi kolegi. Knjižnico so vodili iz čistega navdušenja, poleg rednega dela. Fran Bizjan in Ivan Škarjavec sta bila, na primer, slikarja.¹⁶ Vsak je knjižnico uredil po svoje in zanjo skrbel po svojih močeh, ne pa po nekih splošnih pravilih kot to počnemo danes. Knjižničarji v

(1907) »Nato je podal še pregled javnih ljudskih knjižnic na Slovenskem: Sv. Ožbalt ob Dravi, Sv. Anton na Pohorju, Sv. Duh na Ostrem vrhu, v Mirnu pri Gorici (potujoča knjižnica), v Neblu ob italijanski meji (potujoča knjižnica), v Kranju, v Ljubljani, v Št. Jakobu in Rožeku na Koroškem, v Veliki Loki, v Radomljah pri Mengšu, v Domžalah, v Žireh, v Zagorju na Krasu, v Kamniku, na Jesenicah, v Ilirski Bistrici, v Šoštanju in v Trzinu.«

¹⁶ Izvestje, str. 1.

Narodni čitalnici v Spodnji Šiški so bili:

Fran Bizjan
Anton Knez (1878)
Ivan Škarjavec (1878, 1894 - 1905)
Janko Štrukelj (do 1893)
Ignacij Kralj (1894 - 1905)
Dragotin Mohar (1905)
Viljem Menard (1920)
Oton Obradovič (1920)
Pavel Herbst (1920 in 1925)
Fran Bizovičar (1920)
Jože Burja (1922)
Ludvik Gruden (1925)
France Pipan (1925 - 1927)
France Borštinar (1925 - 1927)
Pavla Kozamernik (1928)
Boleslav Hiter (1930 - 1931)
Kristanc (1930 - 1931)
Franc Šušter (1931)
Prosen (1931)

Občni zbor

Na 26. decembra 1910, ob 8. popoldne v čitalnici.

Namerno 20 članov.

Dnevni red:

- 1) Nagovor predsednikov,
- 2) poročila tajništva,
- 3) "Knjižničarjevo,"
- 4) "Pisarniško,"
- 5) "Blagajničarjevo,"
- 6) odločbe družbe tajništva, pisarniške, blagajniške,
- 7) odločbe odbora,
- 8) razprave, li.

*1) Predsednik poročal o namenu, konstatiral, da
sklepevali in da se bodo tajništvo.*

2) Tajništvo poročilo o poslovanju.

*Odbor je predlagal iz gg. K. Kramarja kot predsednika,
L. Burja kot tajnika, J. Kramarja kot blagajnika,
M. Kramarja kot pisarniškega, M. Kramarja kot
odbornika, M. Kramarja kot pisarniškega, M. Kramarja kot
odbornika, M. Kramarja kot pisarniškega.*

*Odbor je predlagal, da se pri
na zahtevu občinskega zbora, manjši in izjemni bi bil,
niti knjižnice, niti javne, niti knjižnice, niti 2) v vsi
kraj, pa tudi poleg čitalniškega sveta. Prvi navet-se
ni, mogel izvesti, ker bi bil to preveliko opira za čital,
niti predlag, drugi pa tudi ne, ker niti ni mislila, da,
načrt, pa tudi ni mislila, da bi se to zgodilo.*

V ustaljeno in živahno društveno življenje je leta 1914 udarila vojna. Veliko knjižnic je v tem času propadlo. Po vojni delo ljudskih knjižnic v Sloveniji ni bilo ovirano in so v nekaj letih dosegle lepe uspehe. Skoraj vse javne in društvene knjižnice so bile vključene v osrednje prosvetne organizacije, ki so bile podaljšane roke strank.¹⁷ "Liberalni tabor" je konec julija 1920 ustanovil društveno zvezo z imenom Zveza kulturnih društev. V svoje članstvo je povabila vsa kulturno - prosvetna društva, ustanavljala in podpirala je ljudske knjižnice (leta 1935, ok. 125.000 knjig, 60.000 bralcev) in organizirala predavanja. Vanjo so se vključile stare čitalnice, knjižnice in gledališki odri.¹⁸ Javnih denarnih sredstev za knjižnice tudi v novi državi ni bilo. Leta 1920 in 1931 je Ministrstvo za prosveto sicer izdalo Pravila za narodne knjižnice in čitalnice, a od njih javne ljudske knjižnice niso imele nobene koristi. Odloka sta določila, da so bile knjižnice podrejene ministrstvu in kako naj bi delovale. Kupovati so morale knjige, ki jih je ministrstvo določilo, mu pošiljati poročila, knjižničarji so odgovarjali pristojni šolski oblasti, denar pa so si morale priskrbeti same kakorkoli in kjerkoli.¹⁹

Kaj se je dogajalo z našo knjižnico med vojno in do leta 1920 ne vemo, ker so v letih 1912 - 1920 čitalniški zapisniki prekinjeni. Glede na težave, ki jih je čitalnica imela pri ponovni vzpostavitvi knjižnice pa lahko rečem, da je le - ta med vojno obstala in propadala.

Prvi povojni občni zbor Narodne čitalnice, za katerega vemo, so sklicali 29. februarja 1920.²⁰ Člani novega odbora so postali: predsednik Viljem Maurer, podpredsednik L. Burja, tajnik Pavel Herbst, knjižničar Viljem Menard, njegov namestnik Oton Obradovič, gospodar in zastavonoša J. Kovač. Novo obdobje je prineslo drugačno življenje tudi čitalnici. Sveti Štefan ni bil več obvezen datum za občne zборе. Sklicevali so izredne občne zборе. Vodstva so se pogosteje menjavala. Dobimo vtis, da je bilo vedno manj potrebe in veselja do ljubiteljskega delovanja. Pozivi, kot je bil tajnika Pavla Herbst, da se obnovi staro družabno življenje v Šiški, niso mogli zaustaviti razvoja. Čitalniška družabnost je bila privlačna v 19. stoletju, v 20. so se čitalnice umaknile iz življenja, najbolj uspešno tiste, kot sem že omenila, ki so v prvih letih stoletja ustanovile javne ljudske knjižnice in spremenile svoje aktivnosti.

Prvo povojno veselico so organizirali 29. maja 1920. Program je bil pester: prolog, petje, godba, srečelov, šaljiva pošta in ples, dobiček izdaten,

¹⁷ Bogomil Gerlanc, navedeno delo, str. 15.

¹⁸ Ervin Dolenc, Kulturni boj, Ljubljana 1996, str. 277 - 279.

¹⁹ Avgust Pirjevec, navedeno delo, str. 336 - 337.

²⁰ Zapisniki sej Narodne čitalnice v Spodnji Šiški 1920 - 1932, Knjižnica Šiška.

1977,20 kron. Do leta 1927 so redno organizirali Vodnikovo besedo, maškarado, Martinovo veselico, pa še poleti kakšno. Večino prireditev so pripravili pri Valjevcu.

Tamburaškega orkestra niso obnovili. Instrumente so prodali. S pevskim zborom so se veliko ukvarjali, a je padal iz krize v krizo. Leta 1921 so opustili praznovanje 40. obletnice društva, ker so imeli premalo pevcev, da bi zbor lahko nastopil. Naslednje leto so naredili veliko reklamo za zbor. Zbrali so dvajset pevcev, a tokrat brez zborovodje. Da bi ga dobili, so ponudili 80 kron za vajo. Maja 1924 je zbor štel celo trideset članov, a nezadovoljnih, ker so morali plačevati "pevsko članarino". Ukinili so jo, ostale so težave s plačevanjem pevovodje. Leta 1925 so, zaradi premajhnega števila pevcev, ustanovili mešani zbor, ki pa zaradi preskromnega programa ni bil kos potrebam društva. Zboru so naložili naj se sam financira ali pa ukine. Ob vseh težavah je zbor zopet oživel v letu 1927 in se obdržal v trideseta leta. Leta 1938 je štel 20 članov.^{20a}

Največ uspeha je imel dramski odsek. Na seji 22. novembra 1922 je tajnik predlagal ustanovitev gledališkega odra. Člani odbora so bili proti, češ, da nimajo denarja za kaj takega. Čez leto dni je tajnik ponovil svoj predlog in tokrat uspel. Dela so se lotili z veliko energijo. Oder so postavili v dvorani pri Valjevcu. Že 24. novembra 1923 je dramski odsek priredil dramski večer s programom: Greh mora biti in Malomestne tradicije z izgubo v blagajni. Nastopali so na vseh veselicah in še vmes. Igrali so v glavnem enodejanke in burke, včasih kakšno dramo. Rekvizite so kupovali ali si jih izposojali v Narodnem gledališču. Neverjeten zagon je trajal do srede leta 1925. Junija je Komac poročal o petnajstih predstavah in triinpetdesetih vajah v pretekli sezoni. Istočasno bi se društvo finančno sesulo, ko ne bi imelo sklada za Vodnikov dom. Gledališki oder so leta 1929 prodali.

Že na občnem zboru leta 1920 je Peter Burja predlagal naj čitalnica proda zemljo, ki jo je imela na Vodnikovi cesti. Po daljši debati so predlog sprejeli. Oktobra 1921 so parcelo prodali Blažu Novaku za 38.500 kron. 30.000 kron so naložili v hranilnico tako, da so jih lahko dvignili le s sklepom občnega zbora. Leta 1923 so svoja člana Pavla Poviča in Jožo Burja vključili v skupni odbor Društva za izgradnjo Sokolskega doma v Spodnji Šiški. Na občnem zboru januarja 1925 so največ govorili o gradnji Vodnikovega doma. Določili so gradbeni odbor, ki naj bi sklepal o možnostih izvedbe. Vanj so imenovali arhitekta Zupana, Koviča, Rozmana, Tusarja in Herbsta. Odbor je nehal

delovati še isto poletje, ko je društvo prišlo v hudo krizo. Na seji 12. julija 1931 so nazadnje sprejeli sklep "videč vsestransko ugoden prostor v korist in razvoj knjižnice", da za 500 din najamejo prostore pri Ančniku in sicer sobo, dvoranico in podstrešje.

Blagajniki so bili verjetno najbolj zaposleni od vseh odbornikov. Vodili so blagajno vseh vesellic, izdatkov za potrebe društva, zaračunavali izposajo svojih rekvizitov drugim društvom, uporabo čitalniške sobe (nezakurjeno za en sestanek 10 kron), pobirali članarino. Leta 1922 so jo povišali s 6 na 10 kron, plačljivo v enem obroku. Pri pobiranju je iz društva izstopilo 40 članov. Sredi leta 1925 je imela čitalnica 191 članov. Kljub težavam v delovanju je članstvo ves čas naraščalo, leta 1931 že na 302. Med častne člane so v 20. stoletju vpisali: Frana Drenika (1904), L. Burjo (1925), I. Petriča (1925), Pavla Herbsta (1925) in Ivana Košenino (1928).

16. novembra 1923 je odbor včlanil čitalnico v Zvezo kulturnih društev in plačal "enkrat za vselej" 50 din. 25. januarja 1924 zasledimo prvo omembo, da je bil odbor javljen policiji.

Konec istega leta so sklicali žalno sejo za 9. decembra umrlim dolgoletnim predsednikom Viljemom Maurerjem. Januarja 1925 je postal njegov naslednik Pavel Herbst, ki je bil že februarja službeno prestavljen. Odbor je njegovo odsotnost štel za začasno, društvo je formalno vodil podpredsednik Rozman. Maja je revizor Ludvik Gruden predlagal sklic izrednega občnega zbora, saj je odkril velike izgube v blagajni. Težave je jedrnatopisal takole: "Površna administracija; neobiskovanje sej, nered; ni predsednika društva; zadnji dve leti so stroški čitalnice presegali dohodke; oder, kulise in rekviziti, vse to je predrago; 4000 din dolga; fond za Vodnikov dom, ki ga nikoli ne bomo gradili, leži neumestno." Občni zbor je sklenil denar za dom dvigniti, da bi poravnali dolgove. V nov odbor so izvolili: Jožeta Burjo kot predsednika, Franca Praprotnika kot podpredsednika, Otona Obradoviča kot tajnika, ki ga je, zaradi bolezni, že avgusta zamenjal Adolf Pipan, Franca Šuštarja kot gospodarja, odbornika sta postala Javoršek K. in Svetic A., njuna namestnika Markuš T. in Rozman A., načelnik dramskega odseka Bojan Smrkolj, knjižničnega odseka Ludvik Gruden in pevskega odseka Nande Tušar, revizorja pa Peter Brelih in Rafko Potrč. Vodstvo društva so reorganizirali, vsaka dejavnost je odtlej delovala kot odsek s svojim predsednikom, tajnikom in blagajnikom. 2. marca 1926 so odstopili predsednik, tajnik in blagajnik čitalnice tri mesece potem, ko "po medsebojnem prerekanju in mučnih scenah, ko izmed 25 članov, razpolagajočih s časom in znanjem za prosvetno delo, ni bilo mogoče dobiti za marsikako funkcijo niti enega, se končno

^{20a} Jutro, 21. 8. 1938.

izvoli novi odbor za poslovno leto 1926." Izredni občni zbor maja 1926 je za novega predsednika čitalnice izvolil Ivana Hitra.

Jeseni 1925 so organizirali nekaj predavanj. Skupaj so stopila šišenska društva: Sokol, Čitalnica, Orjuna in obe podružnici Ciril - Metodove družbe. Za zimsko sezono so nameravali organizirati redna predavanja vsako soboto ob 20. uri v gostilni Pri rari s prostim vstopom. Prvič so se zbrali 14. novembra. Govoril je profesor Pavlič o življenju po smrti. Sledili sta še dve predavanji in sicer 16. decembra je Jurij Mihelak predaval o krščanstvu, mladini je bilo predavanje prepovedano, 22. januarja 1926 pa je prof. Dolžan govoril o pračloveku. Novembra 1931 zasledimo zopet omembo predavanj. Na seji so ugotovili, da se predavanja v Šiški niso obnesla. Kunaver je predlagal, da bi jim dodali nastop zbora na začetku in na koncu. Za predavatelje so prosili Zvezo kulturnih društev. Odločili so se za geografska predavanja.

Povojno stanje v knjižnici nam opiše poročilo knjižničarja Viljema Menarda na občnem zboru februarja 1920: "Ko sem prevzel knjižnico, je manjkalo, po poročilih prejšnjih knjižničarjev, 120 knjig. Do danes se je vrnilo 78 knjig, manjka jih še 42. Vezati se je dalo 300 knjig. Ker me čaka pri ureditvi knjižnice ogromno delo, prosim, da bi se pri volitvah volil tudi zame namestnik, kateri bi mi pomagal pri tem delu, sicer mi je nemogoče urediti knjižnico v najkrajšem času." Za namestnika so Menardu določili Otona Obradoviča. Aprila je knjigovez zvezal 70 knjig. Julija je odbor ugotovil, da ni imel dovolj denarja za vezavo ostalih in da knjigovez "ne pride nikamor z delom", zato so mu knjige odvzeli ne da bi svoje delo dokončal. Sestavili so inventar in 11. septembra 1920 knjižnico odprli. Članstvo je čitalnica o tem obvestila v časopisih Jutro, Slovenski narod in Jugoslavija. Član si je na teden lahko izposodil eno knjigo brezplačno za en teden. V primeru, da jih je vzel več je moral plačati takso in sicer: za veliko knjigo dve kroni, za srednjo eno krono, za dve majhni eno krono. Knjižnica je bila razdeljena v naslednje skupine:

pesnitve in poezije

drame

romani

novele

leposlovni dnevniki

revije in časopisi

"znanstvo"

hrvaški oddelek.

Ocenili so, da je bilo 20% knjig neuporabnih, strganih ali je manjkalo kateri od delov, če so bile v več zvezkih. Tako je le "malo ostalo od nekdanje slavne knjižnice šišenske čitalnice." Odprta je bila po eno uro na teden. Zaradi težav pri vračanju

knjig, je odbor leta 1922 knjižničarju dovolil, da je knjige terjal z opomini. Za prvi opomin je zaračunal en dinar, za drugega pa dva. Istočasno so za enkrat povišali izposojnino. V letu 1923 je Narodna čitalnica skupaj z ostalimi knjižnicami v Ljubljani uvedla obvezen poslovni red.

17. maja 1924 je knjižničar prosil odbor, da mu dovoli zapreti knjižnico z utemeljitvijo, da namestnik urediti knjige, sezname bralcev in knjig ter izterjati izposojene knjige. Pri prenovi knjižnice sta zelo zavzeto delala brata France in Adolf Pipan. Na podlagi novih pravil društva so izvolili knjižnični pododbor. Načelnik je bil Ludvik Gruđen, tajnik Komac, blagajnik Mihelak, člana Prelec in Obradovič. Natisniti so dali nove članske izkaznice in naredili nov seznam članov. Gruđen je prosil šišenskega Sokola, da bi vključil svojo knjižnico v čitalniško. Sokol je predlog sprejel. Svojih 143 knjig je podaril čitalnici, ki je v zameno obljubila zastonj izposojajo knjig za sokolsko mladino. Tiskanje seznama knjig je bilo za čitalnico predrago, zato so ga natipkali v šestih izvodih. Kljub izterjavi je knjižnica izgubila 60 knjig. Ureditev knjižnice je bila po novem sledeča:

A pesmi in pesnitve

B dramski spisi

C romani, novele, povesti (posebej izvirni in prevedeni)

F revije in znanstveni časopisi

G znanstvena književnost

H hrvaške knjige

Na občnem zboru 26. decembra 1925 so sprejeli nov poslovni red:

"Knjige more izposojati vsakdo, ki ima stalno bivališče v Šiški. Za vpis kot odjemalec je potrebno, da izpolni obrazec: pristopna izjava (ki ga dobi pri knjižničarju), nakar se mu izroči proti pristojbini 2,50 din izkaznica, s katero je upravičen do izposojanja knjig. Mladoletnim se izda izkaznica le, ako njihovi starši s svojim podpisom na pristopni izjavi prevzamejo odgovornost za točno vračanje.

Na izkaznico sme izposojati knjige le njen imetnik. Naenkrat se izposodijo lahko največ tri knjige. Izposojevalna doba znaša po velikosti knjige od din 0,50 do din 1,50 za eno knjigo. Izposojnina za mladinske knjige (zaznamovane v imeniku s križcem poleg številke) je, ne glede na velikost, din 0,50 od knjige.

Kdor želi imeti kako knjigo izposojeno več kot 14 dni, mora to po preteku 14 dni javiti knjižničarju, da mu podaljša rok za dotično knjigo na izkaznici. Za podaljšanje izposojevalne dobe se plača za vsak nadaljnji teden polovica izposojevalnine za dotično knjigo. Ako kdo obdrži knjigo več kot 14 dni in ne podaljša roka, se za vsak nadaljnji teden zaračuna celotna izposojevalnina.

Kdor ne vrne knjige tekom 14 dni in ne podaljša roka, ga knjižničar opomni z opominom. Ako drugi opomin ne najde odziva, se dotičniku odvzamejo izposojene knjige in izkaznica.

Vljudno prosimo, da se pazljivo ravna z izposojenimi knjigami. Vsako poškodovanje in pomazanje, zlasti revij, bomo brezobzirno kaznovali z globo in odtegnitvijo izkaznice.

Ker število knjig ni preveliko, se prosi, naj se vračajo kolikor možno v rednem roku, da jih bo čim več cirkoliralo med odjemalci."

Prenovljeno knjižnico so odprli z naznanilom:

"K n j i ž n i c a

Narodne čitalnice v Šiški se je nanovo preuredila in izpopolnila ter bo odprta, počenši s soboto dne 2. januarja 1926, vsako sredo in soboto od 19 do 1/2 21 ure.

Posegajte pridno po knjigah, da na ta način pomagajte novemu knjižnemu odseku pri realizaciji njegovih nadaljnjih načrtov.

Knjižnični odsek.

Šiška, dne 29. decembra 1925."

Skupaj s prenovljeno knjižnico so uredili in odprli tudi "javno bralnico". Za pomoč so zaprosili Zvezo kulturnih društev, uprave časopisov Domovina, Jutro, Slovenski narod, Kmetijski list, Narodni dnevnik, Slovenec in Naprej pa, da bi pošiljali časopise po nižji ceni. Odgovora z obljubo znižane cene so dobili od Narodnega dnevnika in Slovenskega naroda. Poleg Kmetijskega lista, ki je redno prihajal so s februarjem naročili še Jutro, Slovenca in Slovenski narod. V bralnici so za prvi mesec določili dežurstva. Vsak večer je bil v čitalnici eden od članov odbora. Od ponedeljka do sobote je bila odprta od 19. do 21. ure, razen v torek, ko so jo odprli ob 20. uri, v nedeljo pa od 10. do 12. ure.

Izgleda, da ni bilo velikega odziva med člani. Na občnem zboru februarja 1928 so obširno razpravljali o eksistenčnih težavah čitalnice. Društvo je bilo v letu 1927 "na mrtvi točki". Knjižnica je delovala, a je imela malo obiska. Tožili so, da je javnost ne podpira. Bralci da imajo na razpolago bolje založene knjižnice, zato se za čitalniško ne zanimajo. Predsednik Hiter je, skupaj Cvetkom zagovarjal mnenje, da je čitalnico povozil čas. Omejiti da bi se morala na knjižnico, ki naj bi bila javna. 50 - letnica društva je bila lepa priložnost za takšno preureditev. Ivan Zakotnik je nasprotoval likvidaciji društva in predlagal slavnostno praznovanje obletnice. Čitalnica naj bi ostala kot "živ spomenik slavne preteklosti." Večina zborovalcev je bila za njegov predlog.

Delo knjižnice v minulem letu je v poročilu opisala prva knjižničarka: "Kot enoletna knjižničarka vam hočem sporočiti uspehe knjižnice v preteklem letu oziroma njene težkoče, katerih je žalibog več nego uspehov. Na zadnjem občnem zboru l. 1926 se je sklenilo, da se bode pomagalo knjižnici s tem, da se bo kupilo več novih knjig, katerih je knjižnica tako zelo potrebna in tudi od strani zborovalcev se je sklenilo, da bodo obiskovali knjižnico bolj pogosto in jo s tem gmotno podpirali. Toda ostalo je seveda le pri obljubah! Promet knjižnice je bil torej tako malenkosten, da se o tem skoro ne izplača govoriti! Knjižnico je obiskovala skoro sama mladina, če izvzamem nekaj starejših članov, ki pa so le poredkoma prišli po knjige. Žalostno je poslušati odjemalce, ki ne prestando govorijo, da so že celo knjižnico prebrali. 'Kaj naj vzamem? Novega nimate nič - staro pa sem že vse prečital!' Take opazke so na dnevnem redu! Sedaj pozimi imamo knjižnico odprto dvakrat na teden, mislili smo, da se bode promet povečal - toda ostalo je pri starem in dohodki ne dosegajo niti režijskih stroškov, če upoštevamo najemnino, razsvetljavo, čiščenje, kurjavo i.t.d., kaj še, da bi se iz teh dohodkov kupile nove knjige ali vsaj stare dale popraviti.

Promet knjižnice v l. 1927 je sledeči:

Izposodilo se je vštveši tudi januar 1928	1.201 knjiga
novih, kupljenih, vštveši revije	18 knjig
raznih, darovanih	6 knjig
izgubljenih oz. neizterljivih	10 knjig
novih vezanih oz. starih popravljenih	58 knjig
starih pripravljenih za popravilo	30 knjig

Pripominjam še, da so knjige v tako slabem stanju, da jih je skoro polovica nesposobnih za promet. Blagajniški obračun knjižnice za leto 1927 je sledeči:

saldo l. 1926 v gotovini	din 124.75
dohodki v l. 1927 iz izposoje knjig	din 1242.25
skupno dohodek	din 1385.00
nove, kupljene knjige	din 340.00
vezava 59 knjig	din 391.00
glavni blagajni izplačano	din 300.00
skupno izdatkov	din 1221.00
ostane saldo	din 264.00
prištevi saldo januarja 1928	din 73.00
knjižnica ima 1. februarja 1928 gotovine	din 337.00

Cenjeni zborovalci ste uvideli po tem kratkem obračunu kako skromno gospodari knjižnica in da je bolj kot kdaj potrebna nujne pomoči. Apeliram ponovno na vas kot tačasna knjižničarka, da ne zapustite naše knjižnice, ki je svoječasno vršila tako pomembno vlogo v Šiški! Pomagajte in

sodelujte, da jo bomo spravili spet do prejšnje višine! Ne dopustite, da bi naša nekdanja tako slavna čitalnica tako klavrno končala!

Ob zaključku svojega poročila mi je še prijetna dolžnost, da se zahvalim g. Boleslavu Hitru, Kristanu in Fr. Boltavzerju, ki so mi vse leto v knjižnici pridno pomagali.

Pavla Kozamernik
t.č. knjižničarka

Ljubljana dne 2. februarja 1928."

Tisto pomlad so na sejah odbora v glavnem govorili le o organizaciji praznovanja 50 - letnice. Sprejeli so predlog predsednika Hitra, da ob tej priložnosti v Šiški ustanovijo javno ljudsko knjižnico. Društvo za to potrebnega kapitala ni imelo, zato so sklenili z okrožnico prositi za prispevke, ne le svoje članstvo, ampak vse prebivalstvo Šiške in podjetja ter denarne zavode v Ljubljani in drugje. Denar, ki bi ga darovali izven Ljubljane, bi se zbiral v Mestni hranilnici, ki bi ga nalagala na čitalniško knjižnico. Natisniti so dali tisoč primerov okrožnice:

"Narodna čitalnica Šiška, meseca aprila 1928
1878 v Šiški 1928.

P. n.

Narodna čitalnica v Šiški praznuje letos 50 letnico svojega obstoja in delovanja. Pol stoletja poteka, odkar so rodoljubni Šiškarji ustanovili to društvo, v okviru katerega so se zbirali, si budili narodno zavest, se navduševali za lepoto in pravice slovenskega jezika ter tako pomagali polagati temelj Jugoslaviji.

Narodna čitalnica v Šiški je najstarejše narodno in kulturno društvo, iz katerega so se razvila vsa druga društva Šiške. Imenuje se torej z vso pravico matica šišenskih društev.

Da se polstoletnica te naše matice primerno proslavi, je društveni odbor sklenil, da se v spomin na ta jubilej ustanovi v Šiški

javna knjižnica,

ki se naj bi svečano otvorila na dan proslave, dne 5. avgusta t.l., in ki bi služila v

pouk, v razvedrilo in zabavo vsemu čitajočemu šišenskem občinstvu.

Uresničenje tega sklepa pa zahteva precejšen kapital. Ker društvena blagajna tega nima, se obrača odbor s prijazno prošnjo do vseh Šiškarjev brez izjeme politične pripadnosti in svetovnega naziranja, da prispeva vsak za

knjižnični sklad,

kolikor mu je največ mogoče. Čim obilnejši

bodo prispevki, tem več knjig se bo nakupilo, tem obilnejša bo knjižnica in tem večji bo ugled Šiškarjev. Prihodnji mesec bodo naši zaupniki obiskali z nabiralnimi polami šišenske hišne posestnike in stanovalce. Prosimo, da se jih ne odžene praznih rok. Če ne več, vsaj za eno knjigo naj vsak prispeva. Marsikdo utegne imeti doma razne knjige, katerih ne rabi in mu delajo napotje, naj jih daruje za javno knjižnico.

Imena vseh darovalcev denarnih prispevkov in knjig se bodo vpisala v zapisnik, ki se bode hranil potomcem v spomin in spodbudo.

Zaupniki - nabiralci bodo imeli posebno odbo-rovo pooblastilo, s katerim se bodo morali izkazati. Kdor bi pooblastila ne imel, se mu ne sme ničesar izročiti.

Iv. Hiter s.r.,
predsednik.

Jos. Burja s.r.,
tajnik."

Ugotovili so, da so imeli le 300 naslovov, kamor so okrožnico lahko dostavili. Raznosil jih je železniški upokojenec Simončič za 200 din honorarja. Uglednežem so jih poslali po pošti. Natisniti so dali "nabiralne pole". To so bili poulični sezname prebivalcev, morebitnih darovalcev. Z njimi so po prvem maju "narodne dame" in njihovi možje pobirali prispevke. To so bili dovolj zanesljivi člani društva: gospod Praprotnik in njegova žena Olga, gospe Hribar, Pušnar, Prelec, Rozman in gospodična Tušar Angela. Uspeh zbiranja je bil manjši kot so pričakovali. Do srede julija so zbrali 1951 din.

Praznovali so 4. in 5. avgusta 1928. Prvi dan so pripravili slavnostno akademijo z glasbo in petjem. Drugi dan so se zbrali na slavnostnem občnem zboru. Soglasno so sprejeli predsednikov predlog in ustanovili javno ljudsko knjižnico. Zbor je pozdravil predsednik ZKD Jug in izjavil, da ZKD podari čitalnici 150 knjig ob proslavi jubileja. Zbor je nagovoril tudi bivši šišenski učitelj in član čitalnice Potočnik. Praznovanje so zaključili z veselico pri Stepiču.

Naslednja tri leta, kolikor imamo še ohranjenih zapisnikov sej, so čitalničarji po svojih močeh intenzivno delovali za knjižnico. Seveda se njihova knjižnica ni mogla primerjati z mestnimi ljudskimi knjižnicami v Ljubljani.²¹ Z 2825 prebivalci in 283 hišami²² ter brez podpore občine, je bila Šiška premajhno zaledje za dobro založeno ljudsko knjižnico. V tabeli št. 2 vidimo, da se je število

²¹ Za primer vzemimo Šentjakobsko z 39.000 in Dvorskó s čez 20.000 knjigami.

Melita Pivec Stelč, Naše knjižnice, v: Glasnik muzejskega društva, Ljubljana 1938, str. 88.

²² Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 15.

knjig od leta 1925 do 1931 več kot podvojilo.²³ V nakup novih knjig so vlagali vso izposojnino in druge dohodke čitalnice. Leta 1920 je imela knjižnica 972,90 kron dohodka, leta 1922 3.630 kron, leta 1931. pa je izposojnina narasla na 7.184,50 din. Veliko več knjig so kupili iz donacij namenjenih knjižnici. Od prodane parcele je čitalnica leta 1921 namenila 5000 kron za nakup in 2000 kron za vezavo knjig. Od vrtne veselice 6. junija 1920 so dali knjižnici 1677 kron, maškarade leta 1924 800 din, pevovodja Lovrenčič je leta 1920. poklonil od honorarja 40 kron, Kmetska posojilnica je leta 1922. darovala 300 kron, Prosvedno ministrstvo leta 1927 1000 din, od prodanega gledališkega odra je knjižnica dobila 1000 din... Po nepopolnih podatkih, saj na primer ne vemo kako so porabili 7000 kron namenjenih knjižnici v letu 1921, so za nakupe knjig porabili skupno 16.952,00 din, glavnino od leta 1928 naprej. S štirih knjig ki so jih za 30 din kupili takoj po obletnici, so prešli na nakupe kot: leta 1930 146 knjig za 2.157 din, 256 knjig za 5.921 din, leta 1931 26 knjig za 1.500 din, in 379 knjig za 6.542 dinarjev. Ne pozabimo podarjenih knjig. Teh je bilo bistveno manj kot v začetnem obdobju. Novi časi, nove navade. Leta 1920 je Ivan Petrič podaril devet novih knjig, istega leta je F. Drenik sporočil, da ima pripravljenih več knjig za čitalnico, leta 1929 pa je gospa Ahlin podarila enajst knjig.

Po ustanovitvi javne knjižnice so uvedli popolnoma nove izkaznice. Imenovali so tričlanski odbor za nabavo in vezavo knjig: predsednik Hiter, tajnik Adlešič in Petelin. Sodelovala je tudi knjižničarka. Predsednik je na novo urejal knjižnico in sicer je knjige razvrščal po velikosti v prepričanju, da je to najbolj ekonomično in da bo pridobil prostor. Prosil je za pomoč ker bi sicer ne uspel urediti knjižnice do začetka decembra, ko naj bi jo odprli. Izposojnino so določili na 0,60 din za knjigo.

Na občnem zboru 29. maja 1930 so razpravljali kaj naj se zgodi s knjižnico v primeru, da se društvo razpusti. Po uvedbi diktature v Kraljevini Jugoslaviji in poostitvi politične uprave se jim je zdela prihodnost društva negotova. Predsednik je predlagal, da bi v primeru razpusta takoj sklicali izredni občni zbor in ukrenili vse potrebno, da bi zagotovili knjižnici obstoj. S tega zbora imamo predsednikovo poročilo: "Naša knjižnica pa še

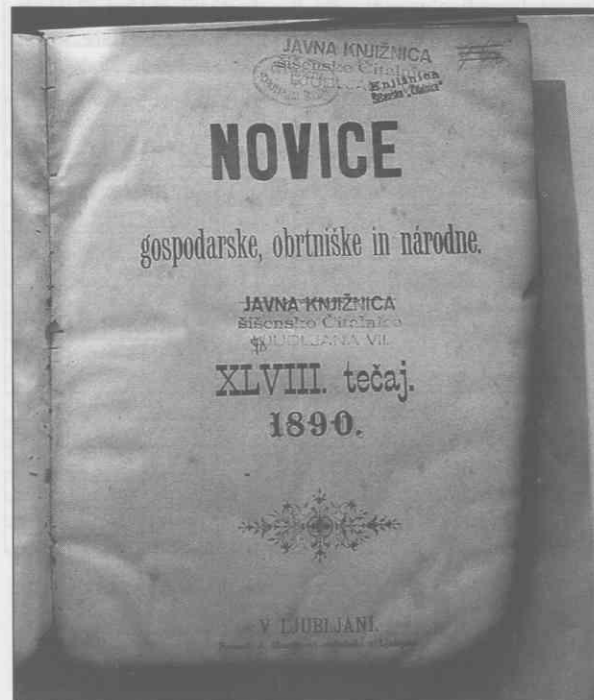
daleko ni popolna. Marsikateri posetnik odide prazen, ker ne dobi knjige, ki si jo želi. Naloga knjižničarja in odbora v bodoče bo, da bosta nabavila, kar še manjka. Čim se bo zgodilo to, bo treba skrbeti za dopolnitev raznih revij, zbornikov, letopisov in del raznih slovenskih pisateljev, od katerih imamo le posamezne zvezke." In še poročilo knjižničarja:

"Proza	1376
drame	162
poezije	187
letniki in revije	275
znanstvene	336
nemško leposlovje	546
hrvaško leposlovje	70
razl. arhivarične knjige	77
skupaj	3029

izposoja	obisk	število izposojenih knjig
1929 julija	81	201
avgusta	72	161
septembra	89	196
oktobra	73	158
novembra	89	204
decembra	81	187
1930 januarja	108	239
februarja	90	188
marca	103	238
aprila	80	205
maja	68	134
skupaj		
1929	485	1107
1930	449	2111

²³ "Tik pred drugo vojno je 10 osrednjih knjižnic (Ljubljana, Maribor, Celje) imelo približno 140.000 knjig, 845 podeželskih in drugih manjših knjižnic pa 440.000 knjig. Na vsako teh je prišlo povprečno po 520 knjig, na mestne pa po 14.000 knjig. Pri manjših knjižnicah je bil dotok novih knjig nereden in v knjižnicah je ležal in se kopičil mrtvi knjižni fond, ki ni mogel privlačiti bralcev."

Bogomil Gerlanc, navedeno delo, str. 20.

V tem času se je vpisalo 36 novih članov."

Septembra 1930 je moral predsednik poslati na policijsko direkcijo tri sezname knjig v knjižnici. Odtlej je sezname policiji dostavljal vsak mesec.

Razpravo o prihodnosti društva in knjižnice so nadaljevali na občnem zboru 26. aprila 1931. Pripravili so predlog novih pravil knjižnice. Zbor je sklenil, da v primeru oblastnega razpusta čitalnice prevzame njeno lastnino šišenski Sokol. Predsednik je opozoril, da je to negacija sklepa občnega zbora leta 1928 o ustanovitvi javne knjižnice. Po direktivah policijske in banske uprave so spremenili predlog novih pravil. Za primer razpusta so napisali nekakšen testament. Lastnina čitalnice bi pripadla ZKD v začasno upravljanje. V roku treh let bi le - ta morala v Šiški ustanoviti novo knjižnico. Če tega ne bi storila, bi vsa lastnina čitalnice pripadla Sokolu v Šiški.

Razveseljiva so bila knjižničarjeva poročila na sejah v letu 1931, ki so govorila o tem, da je dosegla knjižnica viden napredek. Povpraševanje po knjigah je bilo veliko, a žal mnogim željam niso mogli ustreči. Mesečno so vpisali okrog trideset novih članov. Do leta 1937 se je bistveno povečal obisk, izposoja pa več kot podvojila (tabela št. 2).^{23a}

LJUDSKA KNJIŽNICA ŠIŠKA V LETIH 1945 - 1978

Med drugo svetovno vojno je našo knjižnico doletelo najhujše: uničenje. 12. junija 1942 je skupina fašistov, na ulici Milana Majcna, zažgala knjižnico. Proti njim je nastopil komandant armadnega korpusa, vojaki pa so pogasili požar.²⁴ Večina knjig se je izgubila. "Preživele" so le tiste, ki so jih imeli bralci doma.

Po končani vojni so zanesenjaki zopet začeli "s pozitivne ničle". Novi ustanovitelj knjižnice je bil Rajonski ljudski odbor II. Bežigrad - Šiška. Prva seja knjižničnega sveta je bila 13. avgusta 1946 na Celovski cesti 95. Knjižničar je bil Miklavič. OF je od nabiralne akcije dala knjižnici 4.580 din, 2.000 din so dobili posojila, 165 din pa je dal Kovačič od neke druge nabiralne akcije. Knjižnica je razpolagala s 6.755 dinarji, ki jih je vložila v:

nakup knjig v Slovenskem knjižnem zavodu	503 din
les za mize	1350 din
vezane plošče za mize	600 din
steklo za okna	1450 din
inventar knjižnice	1234 din
za elektriko	103 din
ključ	8 din
	5.248 din

^{23a} Jutro 21. 8. 1938.

²⁴ Ljubljana v ilegali III, Mesto v žici, Ljubljana 1967, str. 483.

Na naslednji seji so se dogovarjali kako bodo dali vezati knjige, kako bodo ogrevali prostor, sklenili so organizirati teden zbiranja knjig po Šiški med 6. in 13. januarjem 1947. Šiškarje so sklenili prositi za denarno podporo pri nakupu knjig. Z istim namenom se je odbor sklenil obrniti na prosvetna in "fiskulturna" društva ter filmsko podjetje Šiška, da bi od svojih prireditev prispevali vsaj 1% čistega dobička za ljudsko knjižnico.²⁵ Koliko uspeha so imele vse te prošnje ne vemo. Vemo pa, da so knjige po Šiški res zbirali in jih vozili "domov" z ročnimi vozički.²⁶ Rezultat ni bil zanemarljiv. Zbrali so okrog 3.000 predvojnih knjig.²⁷ Koliko od teh je bilo pred vojno last knjižnice in koliko so jih prebivalci Šiške ali kdo drug, poklonili po vojni, niti ni pomembno. Zanesenost se je obnesla in knjižnica je zopet delovala, to je pomembno! Mestne oblasti so veliko govorile o pomenu knjižnic pri "prosvetljevanju" prebivalstva, delovala pa je popolnoma amatersko. Leta 1948 so jo reorganizirali. Prostori na Celovski 95 niso bili ustrezni za knjižnico. Januarja 1949 je imela 4104 knjige, od tega 1075 povojnih. Izposodili so 2104 knjige 825 bralcem. Knjižničar je bil Jože Koch (r. 1880), učitelj v pokoju. Nikakor niso mogli dobiti osebe, ki bi se poklicno ukvarjala s knjižničarstvom.²⁸ Poleg njega sta prihajala še upokojeni učitelj Ljubo Dremelj in gospodinja Tatjana Kranjc. Vsi trije so delali honorarno in v treh knjižnicah, poleg Šiške še za Bežigradom in na Ježici.²⁹ Iz leta 1949 imamo ohranjen dokument iz katerega je razvidno, da je Mestni ljudski odbor namenjal denar za knjižnice in jim začel zagotavljati nemoten razvoj. Denar je nakazal Slovenskemu knjižnemu zavodu na Celovski 63. Za vsoto 41.710 din so tam smele nakupiti knjig knjižnice Bežigrad, Šiška, Ježica in Šentvid.³⁰ Za knjige so računali izposojnino, ki so jo nalagali na tekoči račun rajona ali porabili za nakupe novih knjig. Mesečno so zaslužili okrog 2.500 din.³¹

Leta 1950 je knjižnico v Šiški prevzela Mestna ljudska knjižnica. Njena podružnica je bila do leta 1955:

	Število knjig	število bralcev	izposoja
1950	5.105 ³²		
1953	10.000	987	32.721
1954	10.716	1502	37.767

²⁵ Zapisnika prve in druge seje knjižničnega sveta 1946, Knjižnica Šiška.

²⁶ Nataša Žnidersi, Razvoj in delo SIK v občini Ljubljana - Šiška, diplomska naloga, Ljubljana 1990, str. 12.

²⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni ljudski odbor, prosveta in kultura, arhivska škatla 57.

²⁸ ZAL, MLO, šk. 57.

²⁹ ZAL, MLO, šk. 57.

³⁰ ZAL, MLO, šk. 57.

³¹ ZAL, MLO, šk. 57.

³² Slovenske knjižnice 1951, Ljubljana 1951, str. 135.

Knjižna zaloga se je v teh letih podvojila. V tisti dobi je bila srednje velika knjižnica, ki je z nakupi sledila novim izdajam.³³ Za knjižnico sta skrbeli dve uslužbenki, ena s srednjo šolo in druga z nižjo srednjo šolo. Odprta je bila dopoldne od 8.30 do 11.30 in popoldne od 15.00 do 19.00. Zaradi internega dela je bila dopoldne dvakrat tedensko zaprta. Leta 1955 so jo preselili na Celovško cesto 80. Dobila je tri prostore: pisarno, skladišče in pionirski oddelek ločen od oddelka za odrasle. Zaposlene je imela že štiri knjižničarje. Čez nekaj let so jo zopet selili, hišo v kateri je bila so porušili ob spremembi Celovške ulice. Preselili so jo na Celovško 99 kjer je bila včasih stara šola.³⁴

30. decembra 1955 je Okrajni ljudski odbor Ljubljana, tajništvo sveta za kulturo, izdal odločbo (št. 07/2 - 892/1 - 56) o razdelitvi finančno samostojnih zavodov in proračunskih ustanov bivšega MLO in Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana - okolica med Okrajni ljudski odbor Ljubljana in pristojne občine. Dotedanji oddelki Mestne ljudske knjižnice v Ljubljani so se od le-te odcepili in postali samostojne knjižnice v pristojnih občinskih ljudskih odborih.³⁵ Proces osamosvajanja je končal Občinski ljudski odbor Ljubljana - Šiška, ki je na svoji osmi seji 30. marca 1956 prevzel ustanovitelske pravice knjižnice v Šiški.³⁶ Začelo se je zadnje obdobje v razvoju naše knjižnice, ki ji je prineslo velik napredek. 22. januarja 1963 je bila knjižnici izdana odločba o njeni registraciji kot finančno samostojnega zavoda (št. 3/3 - 022 - 2/63). Odtlej je bila finančno ter organizacijsko samostojna in se je tudi kadrovske krepila.

Neprestano pa jo je in jo še spremlja problem prostorov. Zadnjič se je naša knjižnica selila leta 1967 na Celovško 161. Od 7. januarja tega leta je delovala v "zelo lepih novih prostorih, ki so tudi zelo okusno in smotrno urejeni." Poleg glavnega prostora s "predelkom" za interno delo, je imela skladiščne prostore v kleti.³⁷ Leta 1975 je novinar o istih prostorih pisal, da je bila gneča ob pultih razumljiva, kljub dejstvu, da je bila knjižnica odprta petkrat tedensko od 8.00 do 20.00, ob sobotah pa od 8.00 do 14.00 ure, saj je v enem samem prostoru, na 70 m², opravljala vso dejavnost, kar nam pojasni pogled na prirast knjig in izposojno v letih 1967 - 75 (tabela št. 6). Omenil je dve veliki želji knjižničarjev in njihovih obiskovalcev: prostori, ki bi bili namenjeni delu z mladino in čitalnica, ki je vse obravnavano obdobje v knjižnici ni bilo.³⁸

V knjižnici v Šiški pa tudi sicer, so posvečali veliko pozornost razvoju krajevnih knjižnic v Šentvidu, Medvodah, Dravljah in Vodica. V nekatere vasi so jeseni odpeljali "potujoče kovčke". Prezimali so v šolah, naslednjo pomlad so jih vrnili v knjižnico. Medtem so vaščani prebirali knjige iz kovčkov. Od novembra 1965 do septembra 1966 je bilo pet kovčkov v: Smledniku, Sori, Vodica, Tacnu in Topolu. Skupaj si je iz njih 745 bralcev izposodilo 1504 knjige. Kasneje so nekatere druge vasi vključili v "bibliobusno izposojno". Leta 1978 je bilo v občini Šiška sedem postajališč: Gameljne, Skaručna, Stanežiče, Tacen, Trnovec, Utik in Valburga.³⁹

S preselitvijo leta 1967 so knjige uredili po snovi in literarnih zvrsteh - UDK. Bralcem so omogočili prost pristop. Posebej sta izposojala oddelek za odrasle in oddelek za mladino. Kataloge so izdelali šele v začetku sedemdestih in sicer: abecedni imenski, naslovni, sistemski (UDK) in tematski mladinski, vodili so inventarno knjigo.⁴⁰

Ob novem konstituiranju leta 1975 je knjižnica iz svojega imena izpustila besedo ljudska. Postala je občinska matična knjižnica z nazivom Knjižnica Šiška.

Razvoj knjižničarstva po vojni je javne knjižnice bistveno spremenil. Včasih so bile ljudske knjižnice izposojevalnice zabavnega čtiva. Danes so javne knjižnice dolžne posredovati vse vrste literature vsem izobrazbenim profilom, zato se je spremenil knjižni fond in strokovna usposobljenost knjižničarjev. Poglejmo nekoliko v statistiko. Na pogled suhoparna, nam lahko marsikaj pove. Rast knjižnice vidimo v tabeli:

	število knjig	nove knjige	število bralcev	obisk bralcev	število izposojenih knjig	število zaposlenih
1960				27.364	77.551	
1961				28.921	82.774	
1962				32.097	91.292	
1963	16.616	1.032		34.140	95.053	3
1964	17.652	807		33.034	91.879	5
1965	22.401	2.272		35.539	98.124	6
1966	19.381	1.379	2.942	35.561	94.485	6
1967	24.776	1.808	3.258	40.678	103.210	6
1968	31.948	1.923	3.465	43.530	106.491	10
1969	33.809	1.939	3.711	43.373	103.342	7
1970	34.990	1.960	2.853(?)	44.392	106.175	7
1971	35.674	1.561	4.002	46.053	109.334	7
1972	37.168	1.653	4.366	52.855	114.544	7
1973	38.426	2.075	4.883	58.290	125.431	9
1974	38.982	1.560	6.018(?)	61.012	131.147	9
1975	39.855	1.496	5.215	64.176	137.355	10
1976	41.545	1.890	5.717	62.627	117.633	10
1977	43.814	2.450	5.677	63.125	118.336	10
1978	47.149	3.698	5.791	61.562	130.149	10

³³ Bogomil Gerlanc, Slovenske knjižnice v letu 1953, v: Knjiga 1954, št. 12, str. 559.

³⁴ Nataša Žnideršič, navedeno delo, str. 12.

³⁵ Arhiv knjižnice Oton Župančič.

³⁶ Nataša Žnideršič, navedeno delo, str. 13.

³⁷ Poročilo, 12. 5. 1967, Enota za razvoj knjižničarstva, NUK, fascikel Ljubljana-Šiška.

³⁸ Dnevnik, 4. aprila 1975.

³⁹ Poročilo, 12. 5. 1967, Enota za razvoj knjižničarstva, NUK, fasc. Ljubljana-Šiška.

⁴⁰ Enota za razvoj knjižničarstva, NUK, fasc. Ljubljana-Šiška.

V dvajsetih letih se je knjižna zaloga potrojila, število članov in njihov obisk pa podvojil

Za leto 1972 imamo imenitno statistično analizo splošnih knjižnic v Ljubljani.⁴¹ V Knjižnici Šiška je bilo vpisanih 4.366 rednih članov: 430 delavcev, noben kmet, 10 obrtnikov, 751 uslužbenec, 2 svobodna poklica, 113 upokojevc, 163 gospodinj, 1356 učencev, 1341 dijakov in 210 študentov. Šolajoče mladine je bilo nad polovica vseh članov, druga najmočnejša skupina so bili uslužbenci in nato delavci. Med temi je bilo skoraj gotovo nekaj kmetov, ki so bili oboje, a so se zaradi ideoloških trendov opredeljevali kot delavci. Knjižnico so v letu 1972 bralci obiskali 52.855 krat: mladina do 15 let 17.725 krat, od 15 do 20 let 16.700 krat in odrasli od 20 do 60 let 15.949 krat. Če pogledamo vse obiske po spolu, so ženske obiskale knjižnico 34.565 krat, moški pa le 18.290 krat. Zakaj? Frekvenca obiskov je bila v Šiški najvišja od vseh šestih ljubljanskih knjižnic. Avtorica je podatek pojasnila s knjižno zalogo, saj je Šiška izposojala v glavnem leposlovje, ki je bilo krajši čas doma kot strokovna literatura in se je zato hitreje obračalo. Od 114.544 domov izposojenih zvezkov je bilo le 6% poučne literature. Največ so bralci segali po leposlovju, na drugem mestu so bila dela s področja zgodovine, sledi družboslovje, filozofija in psihologija, naravoslovne in uporabne vede. Tedanja usmeritev knjižnice se kaže tudi v nakupu knjig. Po številu kupljenih knjig, 1653, je bila Šiška na četrtem mestu, po nakupu poučnih pa na šestem s 315 knjigami. Kupili so 839 leposlovnih knjig za odrasle in 499 za mladino. Knjižna zaloga se je v letu 1972 obrnila trikrat, kar se je štelo za relativno dobro. To je kazalo na knjižnico z novejšim fondom za katerega se bralci bolj zanimajo.

Razvojni trend knjižnic je dal drugačno vlogo tudi knjižničarjem. Niso bili več ljubitelji knjig ali upokojeni učitelji, ki bi ljubiteljsko izposojali knjige. V sodobnih knjižnicah je knjižničar svetovalec in vodnik bralcu, strokovno je usposobljen in široko razgledan. Kar nekaj let po drugi vojni je v naši knjižnici delala prva kategorija, drugače biti ni moglo, pa še te so težko dobili kot lahko razberemo iz gradiva. Šele konec petdesetih let so pri nas organizirali enoletni študij knjižničarstva, dvoletni študij za višjega knjižničarja pa so na Pedagoški akademiji uvedli v študijskem letu 1964/65. Prvi višji knjižničar se je v naši knjižnici zaposlil leta 1968. Potem se je izobrazbena struktura ves čas izboljševala, hkrati se je vztrajno večalo število zaposlenih. Leta 1978 jih je bilo že deset, od tega dva z visoko in tri z višjo izobrazbo. Ravnateljica

knjižnice je bila Božena Dover Pleš. Zaposleni v Knjižnici Šiška v letih 1956 - 1978, datuma ob imenu označujeta začetek in konec zaposlitve:

Mugerle Ivica	01. 01. 1956 - 31. 12. 1974
Dover Pleš Božena	01. 01. 1956 - 31. 10. 1981
Bauer Marjeta	01. 09. 1958 - 04. 03. 1961
Dominko Aleksander	01. 09. 1958 - 10. 03. 1959
Groznič Ana	01. 04. 1959 - 31. 03. 1961
Zadel Alma	01. 05. 1961 - 31. 12. 1983
Pogačnik Marija	01. 09. 1962 - 11. 04. 1973
Simnovčič Rafaela	01. 01. 1963 - 31. 12. 1983
Melavc Nada	01. 05. 1964 - 03. 09. 1964
Buttolo Albin	01. 06. 1965 - še zaposlen
Zadel Marjeta	01. 09. 1968 - 30. 09. 1971
Robič Nataša	01. 11. 1971 - 31. 08. 1972
Dražkovič Marija	01. 09. 1972 - 31. 08. 1981
Poljanšek Vera	15. 08. 1973 - še zaposlena
Mehle Marija	01. 10. 1973 - 30. 06. 1992
Rozman Stanislava	01. 02. 1975 - 31. 12. 1977
Zor Jurij	01. 03. 1978 - še zaposlen

KNJIŽNICA V ŠENTVIDU

Blaž Potočnik

Župnik Blaž Potočnik.

⁴¹ Milka Grgič, Analiza statističnih podatkov splošno-izobraževalnih knjižnic v Ljubljani za leto 1972, v: Knjižnica, 17, 1/4, Ljubljana 1973, str. 29 - 39.

Šentviška knjižnica ima imenitno zgodovino. Javno knjižnico so tam ustanovili, na pobudo župnika Blaža Potočnika, že leta 1866. Deželni predsednik baron Bach je z odlokom št. 2128 dne 21. avgusta 1866 potrdil pravila in dovolil ustanoviti čitalnico na prošnjo.⁴²

"Kolek
za
50 krajc.

Slavna cesarska kraljeva okrajna uradnija!

Narodna čitavnica v Št. Vidu je svoje pravila ustanovila in sklenila, da naj se te pravila vsled postave za društva slavni ces. kralj. okrajni uradniji s prošnjo predlože, da bi jih potem ona visoki ces. kralj. deželni vladi za potrjenje predložila.

Vsled tega predlagamo mi kot ustanovniki narodne čitavnice v Št. Vidu pravila v treh izpisih A 1, 2, 3 in v nemški prestavi B 1, 2, 3 in prosimo:

Slavna ces. kralj. okrajna uradnija naj blagovoli pravila narodne čitavnice v Št. Vidu visoki ces. kralj. deželni vladi predložiti, katera se ponižno prosi, da naj jih potrdi in to začasnemu vodju, gospodu Blaž - u Potočniku, naznaniti blagovoli.

V Št. Vidu 30. junija 1866.

Bl Potočnik mp.	Matevš Tomec, podobar i. pos. m. p.
Začasno naprošen vodja Alojzi Štrukelj posestnik, m. p.	Janez Kunovar zlatar, m. p.
	Janez Štrukelj posestnik m. p.
	Jakob Belc posestnik in klamfar, m. p.
	Jernej Rožman posestnik

Ustanovniki"

9. septembra so se ustanovitelji zbrali pri Tomčevih in izvolili odbor. Predsednik čitalnice je postal Blaž Potočnik, tajnik pa Janez Kunovar. Novice so ji 14. septembra izrekle dobrodošlico, ker da bodo "njeni slovenski časniki farmanom um bistrili, vedo o kmetijstvu in obrtnijstvu in na političnem polji pospeševali...". 30. septembra so jo slovesno odprli. Slavja so se udeležili dr. Bleiweis, dr. Toman in dr Costa.⁴³ Iz prvih pravil:

Pravila narodne čitavnice v Št. Vidu

§ 1.

Namen čitavnice je:

- 1.) Čitanje ali branje časopisov in knjig, pisanih v raznih evropskih jezikih,
- 2.) razveseljevanje v besedah, igrah i. t. d., ne vtika se tedaj društvo v nikake politiške zadeve.

§ 3.

Društveniki so:

- 1.) Tukajšnji in to:
 - a.) samci, kateri žele samo za svojo osebo pristopiti,
 - b.) udje, ki pristopijo s svojo rodbino.
- 2.) Zunanji to je, kateri nimajo v št. vidski fari stalnega stana.

§ 4.

Udje z rodbino pristopivši plačajo na leto 6 fl., samci 4 fl., zvanjani 2 fl. nov. dn. Plačevalo se bo zmirom naprej, in najmanje vsaj en mesec.

§ 6.

Pravice društvenikov so sledeče:

- 1.) da berejo časopise in knjige po § 1 v društvu pripravljene, ter da obiskujejo vsakoverstne veselice, kakor: besede, igre itd.
- 2.) da po določenem redu prejemaajo časopise in knjige za domače branje;
- 3.) da želje, nasvete in pritožbe svoje v posebni zato zmirom pripravljeni knjigi oznanujejo;
- 4.) da smejo tudi omikane tujce v čitavnico vpeljevati.

§ 10.

Za oskerbljevanje društvenih opravil in premoženja volijo vsi udje v glavnem občnem zboru za eno leto predsednika, denarničarja in štiri odbornike, izmed katerih si odbor sam izvoli podpredsednika, tajnika in knjižničarja.

§ 19.

Z razglasom občnega zbora (ki se vrši vsako leto decembra meseca; op. pis.) ima se oznaniti tudi dnevni red. Ta zbor se začneja z govorom predsednikovem, tajnik priobčuje kratek pregled vseh opravil, knjižničar stanje knjižnice, denarničar račun preteklega leta. - Zbor voli tri društvenike, kateri niso bili preteklega leta odborniki, da pre-

⁴² Fran Erjavec, Ob 60 letnici Blaž Potočnikove čitalnice v Št. Vidu nad Ljubljano, Ljubljana 1926; faksimilna izdaja, Svet Krajevne skupnosti Ljubljana-Šentvid, junij 1995, str. 20 - 56.

⁴³ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848 - 1895, Ljubljana 1956, III. knjiga, str. 228

gledajo in poterdijo ali popravijo račune.

Vsak društvenik ima pravico nove nasvete kakor tudi premembo pravil predložiti.

Društveniki ne smejo v zbor namestnikov pošiljati.

Zapisniki velikih zborov imajo se po predsedniku, tajniku in dveh neodbornikih podpisavati.

§ 23 (zadnji).

Ako bi društvo nehalo, odloči o vsem društvenem imetku občni zbor z dvema tretjinama nazočnih društvenikov."

Uredili so prav živahno uporabljano čitalnico in pridno prirejali besede. Jedro čitalnice so bili: Potočnik, tajnik Kunover in učitelj Bernik, ki je skrbel za petje, dokler niso vsi trije umrli, prvi 1872, drugi 1868 in tretji 1873. Vodilno vlogo v čitalnici je prevzela mlada Lucinka Kraljičeva. V nekaj mesecih je spravila v red blagajno, pobrala članarino, naročila nove časopise in nakupila novih knjig. Mladini je prebirala časopise in leto za letom prirejala besede s petjem, recitacijami, govori, igrkami, tombolami, nikoli pa niso plesali. Z njo so največ sodelovali: Novakova Micka, Jakob Juvan, Lojze Štrukelj, France Jenko, tiskar Tisal iz Podgore in drugi. Leta 1878 se je Lucinka poročila in predala tajniške posle, a ostala aktivna. Istočasno so v čitalnici zamenjali predsednika "brezbrižnega" Severja z dežnikarjem Jernejem Rozmanom iz Podgore. Lucinka je zbrala denar in dala delat čitalniško zastavo, ki so jo blagoslovili 3. oktobra 1880 na Kraljičevem vrtu. Leta 1884 se je odselila in kljub sposobnim možem v odboru kot so bili Tomc, Odlasek, Marešič in Anton Belec, je z njo odšla gonilna sila društva. Še vedno so prirejali zlasti predpusne besede in kupovali časopise. Pozornost šentvidčanov pa je pritegnilo novo Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov. Čitalnica se je iz prvotnih prostorov preselila h Kraljiču in zanj se ni več nihče zanimal. Inventar se je po večini raznesel in izgubil. Leta 1887 so čitalnico preselili v prostore Rokodelskega društva (Št. Vid št. 7). Tajništvo je prevzel učitelj Lovšin. V rokodelskem domu so imeli primerne prostore, ki so jih okrasili s Tomčevimi podobami slovenskih imenitnikov, naročili več časopisov, nakupili precej knjig, ukinili izposojanje časopisov na dom in začeli zopet prirejati besede. Leta 1888 je postal predsednik čitalnice novi lastnik Kraljičeve domačije, organist in slikar Miroslav Tomc, podpredsednik pa Simon Juvan, že naslednje leto je tajnika Lovšina zamenjala učiteljica Franja Miklavčič.

Konec osemdesetih let so imeli naročenih deset časopisov: Slovenca, Dolenjske Novice, Zgodnjo Danico, Čebelarja, Ljubljanski Zvon, Dom in svet,

Slovenskega Gospodarja, Slovanski svet, Mir in Kmetovalca. Knjige so kupovali s članstvom v Slovenski Matici in v Družbi sv. Mohorja. Nekaj časnikov so prinašali člani zastonj: blagajnik Belec Našo slogo in Rogača, Volc Laibacher Zeitung, I. Zakotnik Vrtec.

Višek je čitalnica dosegla z veličastno proslavo 25 letnice svojega obstoja 24. oktobra 1891. Ustanovitelju so ob tej priložnosti vzdali spominsko ploščo na cerkveno pročelje. Izdali so Potočnikov življenjepis, ki ga je napisal J. Žirovnik in Slavnost Blaža Potočnika in 25 letnica narodne čitalnice v Št. Vidu nad Ljubljano izpod peresa kaplana Žana in J. Miklavčičeve.

V devetdesetih letih je čitalniško delo skoraj povsem zamrlo zaradi političnih razprtij med klerikalci in liberalci. Na občnem zboru 27. decembra 1891 je novoizvoljeni predsednik predlagal naj ne naročijo Slovenskega naroda, ker "ruje proti veri". Ugovarjala sta tajnik J. Žirovnik in blagajnik Belec. Naslednje leto so Slovenski narod še naročili, a tovrstni spori so ohromili delo v čitalnici. Vse kar so v devetdesetih letih delali, so bili redni občni zbori. Odbori niso delovali, članstvo se je omejilo na deset do petnajst ljudi.

Leta 1897 je prišel v Št. Vid novi kaplan Ferdinand Erker, v okrajni bolniški blagajni pa so nastavili uradnika Franca Vidica. Na občnem zboru 29. januarja 1899 je predsednika Malovrha nasledil Josip Arhar iz Vižmarjev, tajništvo in knjižnico je prevzel Vidic. Ta dva sta v čitalnici naredila preobrat. V nekaj tednih je odbor vpisal petdeset novih članov, naročil časopise. Ponovno je prirejal veselice in organiziral proslavo stoletnice Potočnikovega rojstva 17. septembra 1899. Na občnem zboru 4. marca 1900 je odbor poročal o: sedmih sejah v preteklem letu, treh veselicah, članov je bilo devetindevetdeset, v blagajni 40 gld, časopisov dvaindvajset, izposojenih knjig pa sto petinštirideset. Podprli so Belčevo misel, da bodo varčevali za lastni dom. Predsednika Arharja je zamenjal neaktivni Franc Cirman, leta 1902 pa njega kaplan Franc Žužek, ki je v društvo vrnil delovni duh. Sprejeli so nova pravila društva in z njimi preimenovali narodno v Blaž Potočnikovo čitalnico. Odločitev je potrdilo deželno predsedstvo z odlokom št. 3965/Pr. dne 27. septembra 1902. Pravila so veljala do leta 1925, ko so jih spremenili v skladu s pravili Prosветne zveze.

Novi odbor, predsednik Žužek, tajnik Vidic in blagajnik Belec, je naročil deset izvodov Slovenca, ki so krožili po vaseh, poleg njega pa še: Mir, Dom in svet, Dolenjske Novice, Primorski list, Zoro, Delavskega prijatelja in knjige Dramatičnega društva ter Družbe sv. Mohorja. Belec je prinašal Gasilca, Ljubljankanko, Slovenski list, Kmetovalca, Katoliški obzornik, Venec cerkvenih bratovščin in

Planinski vestnik. Zopet so ustanovili pevski zbor. Leta 1902 je imela čitalnica kar sto dvajset članov, izposodila je 285 knjig, menda največ dotlej. Življenje čitalnice je bilo v prvih letih 20. stoletja živahno, a v ustaljeni šabloni. Odbor se je redno sestajal in v glavnem skrbel le za veselice.

Svežino je v društvo prinesel konec leta 1905 nov šentviški kaplan V. Zabert. V čitalnici je zbiral mlade fante, se z njimi marsikaj pogovarjal in jim nazadnje predlagal, da bi telovadili. Predlog so mladi navdušeno sprejeli. Decembra 1906 je odbor, na Zabertov predlog, ustanovil Telovadni odsek Blaž Potočnikove čitalnice. V nekaj mesecih je postal središče vsega šentviškega prosvetnega dela.

Župnik Zabert ni miroval. Na njegovo iniciativo so 18. septembra 1908 ustanovili posebno društvo z imenom Ljudska knjižnica, ki naj bi redno in dobro skrbelo za čitalniško knjižnico. Njegov prvi predsednik je bil Štefan Erman. Januarja 1909. leta je čitalnica društvu predala vse knjige. Odtlej je knjižnico vodilo društvo Ljudska knjižnica, vsaj do leta 1926, ko je Erjavec o tem poročal. Poudaril pa je, da je bila zaloga knjig v knjižnici, tako velike župnije, veliko premajhna.

Leta 1909 je Zabert poskusil tudi z deklško organizacijo Bogomila, a se ni obnesla. Leta 1919 so ustanovili nov ženski, Orliški krožek kot odsek čitalnice. Ta se je uveljavil.

Čitalnica je s tem postala nekaj usklajevalca prosvetnega in društvenega dela. Odtlej je neposredno organizirala le še predavanja za odrasle.

Po drugi svetovni vojni je Ljudska knjižnica Šentvid začela delovati že jeseni leta 1945, ko jo je ustanovila Marija Bon.⁴⁴ Delovala je v okviru KUD Milan Majcen do leta 1953, ko jo je prevzelo DPD Svoboda v Šentvidu. Knjižni fond je leta 1949 štel 1795 zvezkov,⁴⁵ od tega 408 povojnih. Od začetka delovanja do 1. 1. 1949 je izposodila 5368 knjig, obiskali so jo 1209 krat. Knjižničar je bil gimnazijski profesor Ciril Kopitar (r. 1899). Iz dokumentov je razvidno, da so imeli tudi tu težave z nastavitvijo usposobljenega knjižničarja. RLO Št. Vid je MLO Ljubljana predlagal, da bi knjižničarja plačali, kajti le v tem primeru bi knjižnica napredovala.

Knjižnica ni imela svojih prostorov, delovala je v gimnaziji. Julija 1949 je Poverjeništvo za stanovanjske zadeve pri MLO z odločbo dodelilo knjižnici nove prostore. Poverjeništvo za prosveto RLO II skupaj s KUD Milan Majcen, jih je takoj preuredilo v knjižnico in čitalnico. Že oktobra je Poverjeništvo za stanovanjske zadeve izdalo novo odločbo po kateri naj bi bila v istih prostorih

gostilna. RLO II je s pritožbo dosegel, da je knjižnica ostala. Prostor, ki so bili leta 1949 imenitni, so bili leta 1959 slabi, saj so bili v kleti. Knjige so zaudarjale po vlagi. Prostor je bil dovolj velik, a je bil neprimeren. Knjižnica ga je delila s Šahovskim klubom, Planinskim društvom in hišnim svetom. Čitalnica s triintrideset sedeži je bila ločena in v pritličju. Skladišče je imelo 280 m polic. Odprta je bila vsako popoldne od 16.00 do 19.00. V letu 1964 ni več poslovala za bralce zaradi neprimernih higienskih pogojev. Naslednje leto so jo preselili v pritličje kjer je, po adaptaciji in razširitvi, še danes. Od decembra 1965 je bila odprta dvakrat, od novembra 1966 pa trikrat tedensko. Leta 1975 je poslovala že 23 ur tedensko, a le popoldne.

Knjižnica je imela predvsem novejši knjižni fond. Prevladovalo je leposlovje in mladinska literatura, skoraj tretjina. Poljudnih knjig niso kupovali, izjemoma kakšno politično ali šahovsko. Prav tako niso imeli priročne knjižnice in časopisov. Te je imela čitalnica, ki je delovala tudi v okviru Svobode, a ločeno od knjižnice. Poleg domačih so imeli tam naročene tudi tuje revije in časopise.

Izposojali so po pultnem sistemu, a so dovoljevali pristop h knjižnim policam. Knjige so bile urejene po skupinah v inventarni knjigi. Le - te pa niso vodili pravilno po zaporednih številkah pač pa so jih razdelili v leposlovje, mladinsko literaturo, znanstvene knjige, politično - zgodovinske in politične brošure. Številke od 1 do 10.000 so bile na primer rezervirane za leposlovje. V posebno inventarno knjigo so vpisovali: hrvaške, angleške, nemške knjige in poezijo. V šestdesetih letih niso še imeli abecednega in systemskega kataloga, imeli pa so katalog za bralce v knjižni obliki. Vodili so bralčev konto, člani so imeli izkaznice. Izposojnina za odrasle je bila od petnajst do dvajset din, za otroke pa od tri do pet din za knjigo. Zamudnike so pisno opominjali vsaka dva meseca:

	število knjig	nakup	obisk	število bralcev	število izposojenih knjig
1964	4.102				
1966	3.654	531	5.237	530	11.301
1970	5.558	340	8.690	651	18.328

Dokler je delovala samostojno jo je delno vzdrževalo DPD Svoboda, delno občina. Izposojnino je knjižničarka izročala blagajni Svobode. V Vodicah in Gamelnah sta leta 1959 še delovali manjši samostojni knjižnici.

S sklepom Sveta za šolstvo, prosveto in kulturo občinskega LO Ljubljana - Šiška, so 1. januarja 1963 šentviško knjižnico priključili knjižnici v Šiški kot njeno podružnico.⁴⁶ V njenem okviru deluje

⁴⁴ Enota za razvoj knjižničarstva, NUK, fasc. Ljubljana - Šiška. Do konca teksta sem podatke dobila v tem viru, če ni drugače navedeno.

⁴⁵ ZAL, MLO, šk. 57.

⁴⁶ Nataša Žnideršič, navedeno delo, str. 14.

še danes. Knjižni fond se je bistveno spremenil. Nakup knjig odtlej vodi matična knjižnica v Šiški. Šentviška knjižnica je dobila priročno knjižnico, nakupili so knjige raznih strok, izdelali so abecedni, UDK in stvarni katalog, bralce pa vodili po abecedi v knjigi. Po vsem tem se je v knjižnici nezadržno uveljavilo še pomanjkanje prostora.

Od 1. julija 1959 je vodila knjižnico v Šentvidu Jelka Simnovčič. Po vključitvi v šišensko knjižnico sta jo prevzela Albin Buttolo in Ivica Mugerle, ki jo je v sedemdesetih zamenjala Marija Mehle.

KNJIŽNICA V MEDVODAH

Ustanovitelj Ljudske knjižnice Medvode je bilo DPD Svoboda. Delovala je od leta 1945. 1. decembra 1959 so jo priključili delavski univerzi. Manjši knjižnici sta samostojno delovali še v Smledniku in Pirničah.

Njeno žitje in bitje je potekalo v eni sami sobi, brez čitalnice. Odprta je bila dvakrat tedensko popoldne, leta 1975 pa že trikrat ali petnajst ur na teden. Veljal je pultni sistem z dovoljenim dostopom do knjig. Knjige so uredili po akcisijskih številkah.

Leta 1959 je imela inventariziranih 2.066 zvezkov, zelo malo predvojnih. Dve tretjini je bilo leposlovja, ena tretjina pa mladinske literature. Poljudnoznanstvenih knjig niso kupovali, priročne knjižnice niso imeli, prav tako niso kupovali časopisov. Vodili so inventarno knjigo po vzorcu DZS. Imeli so abecedni imenski katalog, posebej so imeli označene zbirke. Vodili so bralčev konto in abecedni seznam bralcev v obliki zvezka. Člani so imeli izkaznice. Izposojnina je bila 2% kupne cene. Zamudnike so pisno opominjali in zaračunali zamudnino. Finančna sredstva je dobila od DPD Svoboda in občine Medvode. Izposojnino je izročala Svobodi.

13. maja 1968 je medvoško knjižnico prevzela knjižnica v Šiški. Odtlej je in še deluje kot njena podružnica.⁴⁷ Knjižni fond se je dopolnil s strokovnimi knjigami v skladu z nabavno politiko splošnih knjižnic, oblikovali so priročno knjižnico ter naredili abecedni, stvarni in UDK katalog. Leta 1970 je temeljna knjižna zaloga štela že 6.609 zvezkov. V dobrem desetletju se je torej potrojila. Na seznamu bralcev je bila zadnja številka 227. Knjižnico so tega leta obiskali 2.395 krat.

Leta 1959 je vodila knjižnico učiteljica Vlasta Orel. Po vključitvi v Šiško so tam delale Marija Draškovič, Stanislava Rozman in Marija Mehle.

KNJIŽNICA V DRAVLJAH

V dokumentih, ki sem si jih ogledala, je že v letih 1948, 1949 omenjena knjižnica v Dravljah. Leta 1948 je tam ljubiteljsko izposojal knjige avtoličar Jože Škander. Ljudska knjižnica Šiška je tam odprla svojo podružnico septembra 1965. Delovala je le nekaj let. Nekaj malega knjig prejšnje knjižnice so vključili v nov knjižni fond. Ves čas so imeli težave s prostorom, ki so ga delili s športnim društvom. Izposojevalnica je bila odprta enkrat tedensko. Izposojala sta Albin Buttolo in Ivica Mugerle.

	knjižni fond	nove knjige	število bralcev	obisk	število izposojenih knjig
1966	750	66	71	1.205	2.926
1970	620		63	991	3.390

Iz podatkov vidimo, da ta podružnica ni napredovala. V letu 1970 zanje niso kupili novih knjig. Tiste, ki jih tam ni bilo, so izposojali iz knjižnice Šiška. Sploh je bila zaloga knjig v Dravljah tako skromna, da so, ne glede na oddaljenost, bralci raje zahajali v Šiško.

KNJIŽNICA V VODICAH

Prvo omembo knjižnice v Vodicah sem zasledila v letu 1959, a samo to, brez kakšnih podatkov. Sredi sedemdesetih let je krajevna skupnost Vodice, ki je obsegala večje število vasi pod Šmarno goro, dala pobudo pristojnim ustanovam v Ljubljani, da bi v Vodicah ustanovili knjižnico. Razen dveh osnovnih šol na tem območju ni bilo nobene kulturne ustanove, zato bi knjižnica lahko postala jedro kulturnega udejstvovanja.⁴⁸ Na pobudo sta se odzvala občinska knjižnica in kulturna skupnost v Šiški. V domu družbenih organizacij so leta 1978 odprli novo krajevno knjižnico. V sobo (20 m²) se je naselilo okrog 800 knjig. Sredstva zanje je dala občinska kulturna skupnost, nekaj so jih podarile založbe. Zasnovali so priročno knjižnico z nekaj enciklopedijami in drugimi poljudnimi knjigami. Sprva sta tam delala Marija Mehle, ki je naredila inventarno knjigo in Albin Buttolo. Knjižnica je bila odprta v ponedeljek in četrtek od 13.00 do 18.30. V tem času jo je obiskalo tudi preko 50 bralcev.⁴⁹

⁴⁸ Dnevnik, 4. 4. 1975.

⁴⁹ Tribuna, 1980.

⁴⁷ Nataša Žnideršič, navedeno delo, str. 14.

ZUSAMMENFASSUNG

Die ersten hundert Jahre der Bibliothek in Šiška (1878 - 1978)

Die Anfänge der Entwicklung der Bibliothek in Šiška reichen in die Zeit der Lesevereine zurück. Der nationale Leseverein wurde in Šiška im Jahre 1878 gegründet. Bei seiner Gründungsfeier waren anwesend: der Abgeordnete Klun, Dr. Valentin Zarnik, Ivan Hribar, Josip Jurčič. Der Leseverein entwickelte ein reges Gesellschaftsleben. Es wurden verschiedene Volksfeste und Tanzveranstaltungen abgehalten. Feierlich wurde die silberne Hochzeit Seiner Majestät begangen. Alljährlich fanden auch andere Veranstaltungen statt wie etwa das Vodnik-Fest, das Kyrill-und-Method-Volksfest, das Martinsvolksfest und das Stefansvolksfest. Am letzteren wurde auch die Jahresversammlung abgehalten. Der Leseverein war ziemlich gut mit Zeitungen und Zeitschriften versorgt. Auf der damaligen politischen Szene war er liberal ausgerichtet. Anfang des Jahres 1900 wurde auch die Bibliotheksordnung des Lesevereins angenommen, in der die Öffnungszeiten, die Rechte und Pflichten der Vereinsmitglieder und der Umgang mit dem Bücherfond festgeschrieben wurden. Der Leseverein entwickelte eine rege Tätigkeit bis zum Ersten Weltkrieg. Für die Kriegszeit liegen vorerst keine Angaben vor. Die erste Jahresversammlung des Lesevereins nach dem Krieg wurde im Februar 1920 abgehalten. Das neue Jahrhundert und der neue Staat stellten den Verein

vor neue Aufgaben. Die Formen des Gesellschaftslebens der Vorkriegszeit waren nun nicht mehr geeignet. Auch die Bibliothek mußte den neuen Umständen angepaßt werden. Man erneuerte sie und eröffnete auch einen "öffentlichen Lesesaal". Im Jahre 1928 nahm er seinen Betrieb auf als öffentliche Bibliothek, allerdings noch immer im Rahmen des Lesevereins. Die Lesevereinsmitglieder arbeiteten zwar mit großem Eifer, dennoch konnte sich die Bibliothek nicht mit den Städtischen Volksbüchereien in Ljubljana messen. Der Einzugsbereich von Šiška war eben zu klein.

Zur Zeit der italienischen Besetzung wurde die Bibliothek im Jahre 1942 von den Faschisten verbrannt. Erhalten blieben nur die ausgeliehenen Bücher.

Nach dem Krieg mußte man aufs neue beginnen. Die Städtische Volksbücherei übernahm im Jahre 1950 auch die Bibliothek in Šiška, die bis 1955 deren Außenstelle blieb. Im Jahre 1955 erhielt die Bibliothek in Šiška neue Räume, man verdoppelte den Bücherfond und verbesserte die Verhältnisse sowohl für die Besucher als auch die Bibliothekare. Die Zahl der neuen Bibliotheksbesucher wurde immer größer, ebenso die Vielfalt des angebotenen Lesestoffs. So wie alle anderen Bibliotheken folgte auch die in Šiška der fachlichen Entwicklung des Bibliothekswesens. Sie gründete auch Außenstellen: im Jahre 1963 wurde die Bibliothek in Šentvid, die bereits 1866 als Leseverein gegründet worden war, als Außenstelle angegliedert, eine neue Außenstelle entstand im Jahre 1968 auch in Medvode, im Jahre 1965 in Dravlje (sie existierte nur ein paar Jahre) und im Jahre 1978 in Vodice.

Metka Gombač

Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor in njegovo delovanje v zvezi s problematiko meje med Italijo in Jugoslavijo 1945 - 1947

Poleti 1944 v pričakovanju izkrcanja angloame-riške vojske na Jadranu, je vodstvo NOB na Slovenskem izdalo odlok o izvolitvi Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) kot najvišjega upravnega in oblastvenega organa v Slovenskem primorju. Izvolili so ga 15. 9. 1944 odposlanci okrajev in okrožij iz vse pokrajine, tudi iz Trsta. Prvi predsednik je postal France Bevk, podpredsednika Branko Babič in Lavo Čermelj, tajnik pa Joža Vilfan.

Od izvolitve dalje je PNOO vodil upravo Primorja. Organizirali so široko administrativno dejavnost z odseki, oddelki, komisijami in referati. To dejavnost so razširili z zelo razvejano mrežo okrajnih in krajevnih NOO na vso Primorsko. Organi oblasti so se vse od jeseni 1944 pripravljali na prevzem oblasti v krajih, kjer je bil okupator še zelo močan, predvsem v večjih primorskih mestih, kjer so bile močne okupatorske postojanke. V upravnem smislu je bilo ozemlje Slovenskega primorja razdeljeno na sledeča okrožja: južnoprimorsko, srednjeprimorsko, zahodnoprimorsko, severnoprimorsko in okrožje Trst. Povsod kjer se je dalo, so v septembru in oktobru 1944 izvolili člane krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (NOO), izvolili odposlance v okrajne narodnoosvobodilne skupščine in organizirali zasedanja okrajnih narodnoosvobodilnih skupščin, kjer so izvolili tudi narodna sodišča.

Ko se je PNOO maja 1945 preselil v Trst, je skušal v maju in juniju 1945 vzpostaviti civilno upravo, kakršno je osnoval že med vojno. Če je KP predstavljala vodilno politično stranko, je bila SIAU talilni lonec (melting pot) načrtovanega sožitja med obema narodoma in če so sindikalne, mladinske in ženske organizacije predstavljale civilno družbo, je bil PNOO z vsemi svojimi administrativnimi, upravnimi, oblastvenimi in političnimi funkcijami bistvo decentralizirane državne uprave, z zakonodajno, izvršno in sodno funkcijo v Slovenskem primorju in Trstu.

Že 6. 5. 1945 so uvedli novo upravnoteritorialno razdelitev (odlok je izšel 12. 5. 1945), po

kateri je bilo ozemlje Slovenskega primorja in Trsta razdeljeno na goriško okrožje, ki je bilo sestavljeno iz 16 okrajnih NOO, tržaško okrožje, ki ga je sestavljalo 9 okrajnih NOO ter na avtonomno mesto Trst, ki je bilo razdeljeno na 5 rajonskih odborov, okrajni NOO Opčine z 10 krajevnimi NOO.

Po diktatu in podpisu beograjskega in devinskega sporazuma (9. in 20. 6. 1945), je prišlo do formiranja cone A in cone B. V coni A je bila vzpostavljena ZVU (Zavezniška vojaška uprava). Ker je Morganova linija razdelila ozemlje Slovenskega primorja na dve coni, je moral PNOO uvesti novo upravnoteritorialno razdelitev, ozemlje v coni A je ostalo razdeljeno med dve okrožji, tržaško in goriško, vendar se je tržaško okrožje zmanjšalo na štiri okraje, goriško pa na devet okrajev. Že 13. 6. 1945 (odlok o ukinitvi ima datum 23. 6. 1945) je ZVU prepovedala delovanje Narodne zaščite, ki je bila izvršni organ odseka za notranje zadeve pri PNOO. Nato so 3. 7. 1945 zavezniki izdali ukaz s katerim so ukinili sodno oblast, ki jo je vzpostavil PNOO. Z ukazom št. 11 o krajevni upravi pa so 11. 8. 1945 uvedli upravo, kakršna je bila v Julijski krajini pred 8. 9. 1943. PNOO je na ta način izgubil oblastno funkcijo in je v naslednjih mesecih moral svoje delo prilagoditi novonastalim razmeram in pogojem, ki jih je tokrat narekovala ZVU. PNOO glede sodelovanja pri postavljanju civilne uprave s predstavniki ZVU ni našel skupnega jezika, saj je stal na stališču, da so edini izvoljeni predstavniki ljudske oblasti, ki je zamenjala prejšnjo upravo. V mesecih juniju, juliju in avgustu 1945, je prišlo do mnogih srečanj med predstavniki PNOO in zavezniške oblasti, vendar skupnega jezika glede sodelovanja pri upravljanju tega ozemlja niso našli.

V coni B, ki je prišla pod vojaško upravo jugoslovanske armade, je bilo postavljeno Poverjeništvo PNOO s sedežem v Ajdovščini. To je bilo tako imenovano vzhodnoprimorsko okrožje, ki ga je vodil France Perovšek. Poverjeništvo PNOO je bilo za svoje delo odgovorno PNOO v Trstu in skupščini

ljudskih odposlancev. PNOO je po ukazu št. 11 moral svoje delo prilagoditi novim razmeram. Postal je posvetovalni organ, in zopet je moral reorganizirati delo svojih odsekov, oddelkov in komisij. Če je bila do tedaj na prvem mestu borba za priznanje ljudske oblasti pa so pri PNOO od jeseni 1945 dalje poudarjali pomen boja za priključitev Slovenskega primorja in Trsta k Jugoslaviji.

Vprašanje Julijske krajine je takoj po koncu vojne znova prišlo na dnevni red mednarodne politike.¹

Že na berlinski ali potsdamski konferenci med predsedniki treh velesil, ZDA, SZ in VB, ki je potekala od 17. julija do 2. avgusta 1945, so med drugim govorili tudi o pripravi mirovne pogodbe z Italijo. Glede Italije so se sporazumeli, da ji priznajo prednost pri sklenitvi mirovne pogodbe. Sprejet je bil sporazum o ustanovitvi Sveta ministrov zunanjih zadev, sestavljali pa so ga zunanji ministri Združenega kraljestva, SZ, Francije, ZDA in Kitajske. Na prvi seji Sveta ministrov zunanjih zadev v Londonu, od 11. septembra do 2. oktobra 1945, sta E. Kardelj za Jugoslavijo in A. De Gasperi za Italijo podala stališča svojih držav, glede ozemeljskih razdelitev. Mejna linija jugoslovanskega predloga je imela za osnovo narodnostno mejo, s tem da narodnostno mešani otoki znotraj teh ozemelj ne bi vplivali na razmejitve. Za Trst, kjer je živel približno polovica vseh Italijanov vzhodno od narodnostne meje, pa je predlog predvidel status posebne federalne enote v okviru Jugoslavije. L. Leontić, takratni jugoslovanski ambasador v Londonu, član jugoslovanske delegacije na pogajanjih, je na zasedanju predstavil tudi memorandum vlade DFJ glede Julijske krajine.

Italijanski predlog je slonel na tako imenovani Wilsonovi liniji (izpred leta 1920), popravljeni v južnem delu v korist Italije, ki bi ohranila bazen Raše. Italijani so zahtevali tudi avtonomijo za Reko in manjšinjska jamstva za Zadar ter privolili v internalizacijo tržaškega pristanišča. Dne 19. septembra 1945 so na predlog ameriškega zunanjega ministra J. Byrnesa sprejeli kompromisen sklep o ustanovitvi komisije izvedencev, ki so ji dali okvirna navodila: 1) državna meja se mora v glavnem strinjati z etnično in 2) proučiti mednarodne ureditve, da bi zajamčili enakopravno uporabo tržaškega pristanišča.

Svet zunanjih ministrov se je sestal še na konferenci v Moskvi (od 16. do 26. decembra 1945), kjer so rešili vprašanje priprave in izpeljave mirov-

ne pogodbe z Italijo.²

Zasedanja v Londonu se je udeležil tudi dr. Stanko Peterin, javni tožilec pri PNOO (po ukinitvi inštitucije javnega tožilca je prevzel vodenje upravno - politične komisije) in je o tem poročal 12. 10. 1945 na seji predsedstva PNOO.

Zbrati in pripraviti je moral predvsem material, ki je dokazoval uspešno delovanje ljudske oblasti v Slovenskem primorju ter podpise za priključitev k Jugoslaviji, s katerimi bi dokazali, da gre za voljo večine prebivalstva Julijske krajine. Akcijo zbiranja podpisov za priključitev k Jugoslaviji, so v Slovenskem primorju in Istri organizirali le petnajst dni po ukazu št. 11 (z dne 11. 8. 1945), s katerim je ZVU odvzela NOO oblastno funkcijo. Šlo je za neke vrste plebiscit, ki bi številčno dokazal podporo prebivalstva glede pripadnosti teh krajev. Zbiranje podpisov je potekalo hitro, zbrali so jih preko 200.000, večina podpisov je bilo zbranih v šestih dneh.

V Beogradu se je Peterin priključil jugoslovanski delegaciji, ki je odpotovala v London. Opravljal je funkcijo tajnika etnografske sekcije (poleg pravne in ekonomske), kjer so bili med drugimi tudi Fran Zwitter in Lavo Čermelj. Delo etnografske skupine je bilo predvsem v študiju zapadne meje, pri tem je bil dan poseben poudarek prikazu narodnostne sestave prebivalstva v pasu od Trsta do Tržiča. Na vprašanje Zorka Jelinčiča (pri PNOO je vodil prosvetno - kulturno komisijo), kaj so govorili o Goriških Brdih je Peterin povedal, da so na londonski konferenci razpravljali o narodnostni meji, podrobnosti pa še niso obravnavali.³

Zaradi sklepa londonske konference o imenovanju komisije izvedencev, ki si bo na kraju samem ogledala razmere, so pri PNOO v Trstu ustanovili študijski odsek ter se tako vključili v boj za razmejitve na mirovnih sestankih. Vodstvo odseka so prevzeli Dušan Rybař, Boris Zajc, Roman Pahor in Angel Kukanja. V najkrajšem času so pritegnili znanstvenike in strokovnjake na tržaškem in goriškem. V sodelovanju z Oddelkom za mejna vprašanja pri Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS v Ljubljani, ki ga je vodil Lojze Ude in Inštitutom za proučevanje mednarodnih vprašanj pri ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu, katerega znanstveni tajnik je bil Fran Zwitter, so pripravili in izdelali najrazličnejše študije, elaborate in raziskave s področja zgodovinopisja, etnologije, geografije, jezikoslovja itd., za vsa področja, kjer so

¹ Metka Gombač, PNOO za Slovensko primorje in Trst, Jadranski koledar 1995, Trst, str. 169 - 172.
Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941 - 1945, št. 3. Mi volimo, Ljubljana, 1991, str. 322 - 348.
Arhiv R Slovenije (AS) (prej Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Partizanski arhiv, fasc. 540/VI, Poročilo dr. J. Vilfana.

² Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana, 1961, str. 131 - 141.

Fran Zwitter, Julijska Krajina po drugi svetovni vojni, Geografski vestnik, Ljubljana, XIX, 1-4, 1947, str. 18 - 19.

³ AS, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (PNOO), fasc. 1/I, Zapisnik seje predsedstva PNOO, 12. 10. 1945.

AS, Zbirka podpisov za priključitev k Jugoslaviji, 1945.

živeli Slovenci v okviru italijanske države. V Gorici pa je pri goriškem okrožju deloval okrožni študijski odsek, ki ga je vodil dr. Josip Birska kot načelnik, njegovi člani so bili dr. Ivo Juvančič, Avgust Sfiligoj in Ludvik Zorzut.⁴

Študijski odsek pri goriškem okrožju je opravil izredno pomembno delo v Beneški Sloveniji, Kanaški dolini in Reziji, v krajih, ki so bili upravno dodeljeni Videmski pokrajini in za katere je jugoslovanska delegacija že v Devinu in jugoslovanska vlada v posebni noti 13. 12. 1945, zahtevala vključitev v okupacijsko cono A, vendar brez uspeha.

Predvsem Ludvik Zorzut je v jeseni 1945 in v začetku leta 1946 večkrat obiskal Beneško Slovenijo in navezal močne stike s slovenskimi duhovniki: Ivanom Trinkom, Paskvalom Gujonem, Antonom Cuffolo in drugimi zavednimi Slovenci. Zaostritev mednarodne situacije ob vprašanju razmejitve, kjer bilo eno od vprašanj tudi Beneška Slovenija, je še kako vplivalo na razmere v tej pokrajini in jih zaostriilo do skrajnih meja. Kljub temu so pripravili spomenico in delegacijo iz Beneške Slovenije, ki bi šla na razgovore s predstavniki ekspertov za meje.⁵

Napoved, da bo prišla mednarodna razmejitvena komisija, ki bo vsestransko proučevala stanje v Julijski krajini in Trstu, je še pospešila že tako aktivno delovanje študijskega odseka v jeseni in pozimi 1945 in v prvih mesecih leta 1946. V času največje aktivnosti, je bilo pri študijskem odseku zaposlenih 14 ljudi, uporabljali so tudi naziv Inštitut za proučevanje Julijske krajine v Trstu. Kroga vsega dela tega odseka oziroma inštituta, je gotovo priprava Spomenice PNOO, ki je v času, v katerem je nastala, v dobrih šestih mesecih, izredno delo. Sestavljajo jo trije deli. Prvi del z naslovom Narodnostne in gospodarske osnove Julijske krajine, je razdeljen na uvod, etnografski del in ekonomski del in vsebuje 28 slikovnih prilog. Drugi del prikazuje borbo prebivalcev Julijske krajine za svobodo in pravico do samoodločbe, časovno zajema leta 1915 - 1945, priloženih pa mu je tudi 54 slikovnih prilog. Tretji del z naslovom Julijska krajina - pokrajina in ljudje pa predstavlja kraje, narodne motive, kulturo, kulturne ustvarjalce, šole in učitelje, duhovnike in njihovo delovanje; ta del je obogaten z 93 slikovnimi prilogami. Spomenica je pisana tudi v angleškem, ruskem, francoskem jeziku, pri fotografaskem gradivu pa je poudarek na slovenskem delu Julijske krajine.⁶

⁴ Fran Zwitter, Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. Osvoboditev Slovenije 1945, Ljubljana 1977, str. 258 - 276.

⁵ AS, PNOO, fasc. 379/I, Zapisnik z dne 27. 9. 1945.

⁶ Metka Gombač, Beneška Slovenija 1945 - 1946, Zgodovinski časopis, 46/4, Ljubljana, 1992, str. 502 - 217.

⁷ Vlasta Beltram, Glasnik št. 3, Pariška mirovna pogodba. Katalog k razstavi in program mednarodne konference,

Spomenica PNOO, ki so jo izročili mednarodni razmejitveni komisiji, 12. 3. 1946.

Mednarodna razmejitvena komisija je pričela z rednim delom v Trstu 9. 3. 1946 in ostala do začetka aprila 1946. V tem času je obiskala mnoga mesta in kraje v coni A in coni B Julijske krajine in bila tudi v Beneški Sloveniji. V času njenega bivanja v Julijski krajini, sta se tako slovenska kot italijanska stran vsestransko angažirali. Člani mednarodne razmejitvene komisije so v tem času opravili med drugim tudi 52 razgovorov, sprejeli okoli 4000 peticij od katerih je bilo 3650 v podporo jugoslovanskim zahtevam in 350 v korist italijanskih zahtev.⁷

Vsa ta dogajanja so se navzven kazala tudi v množičnih manifestacijah in demonstracijah, kot eni izmed oblik propagandnega boja. Vrhunec so dosegle prav v prvi polovici leta 1946. Manifestacije je praviloma organizirala SIAU, pri njih pa je vedno sodeloval tudi PNOO preko svojih od-

Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, 1997, str. 58.

⁷ Vlasta Beltram, Glasnik, št. 3 ..., str. 54.

sekov. Manifestacije in demonstracije so organizirali po celotni Julijski krajini, najbolj množične pa so bile prav v Trstu.

Izredno razširjeno izkazovanje podpore jugoslovanskim zahtevam na razmejitvenih pogajanjih je bilo tudi pošiljanje resolucij in brzojavk. Zbirka resolucij, ki je shranjena v Arhivu Slovenije, Referat II. obsega 16 škatel, poleg tega pa jih hranijo tudi v Muzeju novejše zgodovine v Ljubljani, goriškem muzeju, koperskem muzeju in arhivu. To nam potrjuje izredno razširjeno obliko množične podpore, ki je svoj vrhunec prav tako dosegla v prvi polovici leta 1946. Naslovniki so bili različni, od sveta zunanjih ministrov, razmejitvene komisije, vlad držav, ki so sodelovale na mirovni konferenci v Parizu, posameznih članov delegacij različnih držav; prihajale so iz Julijske krajine in iz raznih krajev Slovenije, pošiljali pa so jih tudi Slovenci po svetu. Resolucije so bile pisane v raznih oblikah, v rokopisih ali tipkane na pisalni stroj, v slovenskem, italijanskem in hrvaškem jeziku, mnoge med njimi so izdelane zelo skrbno, lepo oblikovane, opremljene z risbami, pečati, slikami, vezane v album, nekatere celo shranjene v štafetnih palicah. Vsebinsko jim je skupno to, da zahtevajo priključitev Slovenskega primorja in Trsta k Jugoslaviji.⁸

Iz zaupnega poročila ZVU, ki je poročalo o teh dogodkih, je razvidno, kako so predstavniki razmejitvene komisije ob svojem prihodu v Trst, pripravili vrstni red razgovorov, sprejeti kriterij je bila množična podpora in vpliv posameznih institucij v Julijski krajini. Zelo značilno je, da so prve sprejeli 12. 3. 1946, predstavnike PNOO: Franceta Bevka, Borisa Puca in Eugenia Laurentia. Sledili so zastopniki italijanskega CLN: Fonda, Buda in Grafon, predstavniki Slovensko italijanske antifašistične unije, naslednji dan pa predstavniki italijanskih sindikatov in pro jugoslovanskih sindikatov.⁹ Iz zapisnika razgovora s predstavniki PNOO je razvidno, da je ta potekal dokaj sproščeno. Govorili so predvsem o Trstu in bližnji okolici (15 km) ter o delovanju PNOO. Izvedence je še posebej zanimalo številčno stanje prebivalstva, stanje slovenskega osnovnega in srednjega šolstva in jezik, ki se uporablja v tržaških cerkvah.¹⁰

Oba študijska odseka, tako tržaški kot goriški, sta poleg drugega dela organizirala po svojih okrajih delegate za sprejem razmejitvene komisije, ko bi ta prišla v njihove kraje. Sestavili so sezname uglednih ljudi, informatorjev, tudi za Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino, ki so bili pripravljeni

argumentirano odgovarjati na vprašanja članov komisije. Organizirali so sprejeme in pogostitve in celo "izvidniško" skupino, ki je spremljala premikanje članov komisije po Trstu. Ker niso imeli avtomobila, jim to slednje ni prav dobro uspelo, obstajajo pa zapisi o tem, kdaj je kakšen član komisije zapustil, oziroma se je vrnil v hotel in v katero smer se je odpravil.¹¹

V podporo in pripravo že prej omenjene spomenice namenjene mednarodni razmejitveni komisiji, da bi ugotovili tedanje narodnostno stanje predvsem na spornem ozemlju, se je predsedstvo PNOO v jeseni 1945 odločilo še za eno izredno težko izvedljivo in zahtevno nalogo in sicer za popis prebivalstva. Imenovana je bila komisija za ljudsko štetje, tako imenovana anketna komisija, vodil jo je dr. Marjan Mašera, ki je pripravila pogoje in navodila za popis. Šlo jim je predvsem za to, da izpeljejo primerjavo z avstro - ogrskim popisom iz leta 1910, zato je popis potekal analogno takratni upravni razdelitvi (pokrajina, politični okraji, sodni okraji, občine, kraji). Akcija ljudskega štetja je stekla 1. 10. 1945 in zaobjela vse kraje in prebivalce cone A ter koperski in piranski sodni okraj. Popisovanje je potekalo po dveh linijah: popisovalni in izvedenski. Vsaka je imela centralno komisijo z načelnikom in zastopniki okrajev, okrajne komisije in krajevne komisije. V občinah z absolutno slovensko večino so popisovali prebivalstvo vseh narodnosti. Izjema je bila samo pri nekaterih predmestjih mesta Trst, kjer so zaradi različnih težav popisani le prebivalci slovenske narodnosti. V občinah z italijansko večino prebivalstva, so popisani samo prebivalci slovenske narodnosti; edino v sodnih okrajih Koper in Piran, ki sta se nahajala v coni B, je bilo popisano vse prebivalstvo, izjemo predstavlja zopet mesto Milje, kjer so popisani le Slovenci. Razmišljali so o tem, da bi popis prebivalstva izvedli tudi v Beneški Sloveniji. Vendar so spoznali, da bi bilo štetje izvedljivo le v čisto slovenskih farah, na podlagi matičnih knjig, kar bi sestavili duhovniki sami. Na mešanih področjih pa bi bilo to izvedljivo le sumarično, in bi navedli le število prebivalcev. Ker je bilo zamisel res težko izvedljiva, predvsem pa je bilo premalo časa, naprej od razmišljanja niso prišli.

Pri popisovanju so izpolnjevali 14 rubrik; poleg osebnih podatkov še rubrike: izseljeni po letu 1918 in kam, katere šole je popisani obiskoval, poitalijančeni priimek, materin jezik, narodnost, ali se je izjavil za Jugoslavijo. Za popisovalce so bile izdane tudi izkaznice. Gradivo popisivanja prebivalstva je dokaj obsežno in še čaka natančnejše obdelave. Lahko pa rečemo, da so zbrani podatki za posamezne kraje po Krasu precej popolni in uporabni

⁸ AS, Zbirka resolucij za priključitev Slovenskega primorja k Jugoslaviji, 1945 - 1947.

⁹ Public Record Office, London, Foreign Office, 371/59341, 99774, Situacijsko poročilo, 20. 3. 1946.

¹⁰ AS, PNOO, fasc. 54/IV/2, Zapisnik razgovora, 12. 3. 1946.

¹¹ AS, PNOO, fasc. 54/IV/4, Poročilo, marec 1946.

za razne študije, seveda ob primerjavi z drugimi popisi in upoštevanju časa in namena. Za druge predele, npr. mesto Trst pa so ti popisi le delni. Vzroki za to so različni, na eni strani prepoved popisovanja s strani zaveznikov, zato je popisovanje, mišljena so tu predvsem mesta, potekalo konspirativno, na drugi strani pa tudi odpor in previdnost ljudi. Prav za mesto Trst in dele predmestij, dr. M. Mašera v pismu opozarja dr. Lava Čermelja, da navedene številke ne odgovarjajo pravemu stanju in naj bo pri uporabi teh podatkov previden. Za to izredno ambiciozno in v pogojih v kakršnih je nastajalo izredno težko izvedljivo delo, ki je lahko rečemo, presegalo zmožnosti anketne komisije in njenih sodelavcev, so se odločili predvsem zato, da bi dokazali, koliko prebivalstva slovenske narodnosti je bilo v začetku stoletja in opozorili na obdobje fašizma in njegove posledice za prebivalce slovenske narodnosti v Slovenskem primorju in Trstu. Popisovanje se je zavleklo do februarja 1946.¹²

Marca 1946 so sodelavci študijskega odseka v sodelovanju z Ljubljano in Beogradom, pripravili gradivo za dve razstavi, ki sta govorili o narodnoosvobodilnem boju v Julijski krajini in o etnografskih, geografskih, zgodovinskih in gospodarskih dokazih o bivanju slovenskega prebivalstva na tem prostoru. Gradivo z razstave o boju primorskega prebivalstva med drugo svetovno vojno, je odbral Stanislav Renko. Priključili so ga razstavi, ki je bila odprta v Parizu med 19. 6. in 15. 7. 1946 in je prikazovala boj jugoslovanskih narodov za osvoboditev, pomemben del na razstavi pa je bil odmerjen prav Julijski krajini.¹³

Svet zunanjih ministrov je pričel z delom v Parizu 25. 4. 1946. Komisija ekspertov za proučevanje vprašanja italijansko jugoslovanske meje, je v svojem skupnem poročilu predložila štiri razmejitvene črte. E. Kardelj je zavrnil vse predloge in vztrajal na tistem, ki so ga predložili 18. septembra 1945 v Londonu. Vendar so 4. maja 1946 v Parizu sprejeli francoski razmejitveni predlog.¹⁴

Idej in volje za to, kako čim širšo svetovno javnost opozoriti na problematiko razmejitve med Jugoslavijo in Italijo ter na Slovence, ki živijo na tem prostoru, sodelavcem pri PNOO ni zmanjkalo.

Odhod jugoslovanske delegacije v Pariz.

Sem sodi zamisel o odhodu posebne delegacije Julijske krajine v Pariz, ki se je opremljena z vsem zbranim materialom, konec aprila 1946 podala na pot. Sestavljali so jo predstavniki Slovencev, Hrvatov in Italijanov in sicer France Bevk, slovenski književnik, predsednik delegacije, dr. Guiseppe Pogassi, odvetnik v Trstu, Josip Šestan, predsednik pokrajinskega odbora SIAU za Istro, Gino Faragona, inženir iz Istre, Alessandro Destradi, delavec iz Trsta ter duhovnika Anton Piščanec iz Katinare in Božo Milanović iz Istre (tedaj je bil župnik v Trstu). Delegacija je preko Beograda potovala v Pariz. Božo Milanović se v spominih, ki jih je objavil leta 1976, spominja tega potovanja. Poleg tega, si je kot sam pravi, vsak večer zapisal dogodke tekočega dne, ki so mu pri pisanju spominov seveda zelo koristili. Med tem ko so čakali na francosko vizo, so si v Beogradu ogledali proslavo prvega maja in bili 9. maja sprejeti pri Titu. Sam Milanović se v Beogradu spominja tudi srečanja z E. Kocbekom, ki se je takrat vrnil iz Sovjetske Zveze, kjer se je pogovarjal s cerkvenimi in državnimi predstavniki predvsem o položaju in vlogi cerkve in vere.

V Pariz so odpotovali 11. maja 1946 in se že dan po prihodu sestali s Kardeljem ter razpravljali

¹² Metka Gembač, Avtonomija in decentralizacija jugoslovanske politike ob koncu druge svetovne vojne. Poseben primer: Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst, Annales, 8/96, Koper, 1996, str. 87 - 110.

¹³ AS, PNOO, fasc. 54/II, Poročilo, 19. 1. 1946. Stanislav Renko, Pariška razstava o boju jugoslovanskih narodov, Jadranski koledar, Trst, 1976, str. 40 - 42. Primorski dnevnik, Trst, Razstava v Parizu, 21. 6. 1945, 1. 2, št. 323, str. 1.

¹⁴ Janko Jeri, Tržaško vprašanje... str. 144 - 153.

o mejnih linijah. Sestanku so prisostvovali še Dijlas, Bebler in Zlatič.

Delegacija je ostala v Parizu v času, ko je zasedal Svet zunanjih ministrov na prvem (25. 4. - 16. 5. 1946) in na drugem zasedanju (15. 6. - 15. 7. 1946), nekateri člani pa tudi v času zasedanja pariške mirovne konference (29. 7. - 15. 10. 1946).

O delu delegacije v Parizu obstojata tudi dve poročili, ki sta bili podani na sejah predsedstva PNOO leta 1946. Eno je pripravil Josip Šestan, ki se je vrnil v Trst že sredi junija 1946, drugo iz oktobra 1946, pa je podal predsednik delegacije France Bevk. Predvsem drugo poročilo, ki ga je pripravil France Bevk je zelo obširno in govori o tem, kako je delegacija odšla v Pariz z željo in nalogo, da francosko in svetovno javnost seznani z razmerami v Julijski krajini. V Parizu so nastopali kot izvoljeni predstavniki prebivalcev Julijske krajine, kajti "šibkost nam nasprotne delegacije, ki je prišla za nami", pravi Bevk, je bila v tem, "da so zastopali le ozek krog ljudi". Italijansko delegacijo (pet članov), je vodil Eduardo Marzari, duhovnik, bivši profesor v koprskem semenišču, takrat predsednik italijanskega CLN v Trstu.

Delo primorske delegacije je bilo zelo raznoliko, njeni cilji pa so bili na različnih nivojih. Iskali so osebne stike, širili razno literaturo, pisali članke za časopise, ki so bili pripravljeni objaviti njihove prispevke, dajali izjave raznim novinarjem časopisov in za radijske postaje itd. V Parizu so imeli tri dobro obiskane tiskovne konference, dve pa so imeli tudi v Bruslju. Na konferencah je Bevk v podporo pripadnosti Primorske Jugoslaviji predstavil splošne probleme v Julijski krajini. Advokat Pogassi je govoril o tem zakaj so Italijani za priključitev k Jugoslaviji, duhovnik Milanović je govoril o položaju cerkve in odnosu do cerkve, Destradi pa o narodnoosvobodilni borbi v Trstu. Predvsem so iskali stikov z levo usmerjenimi strankami in skupinami, najmanj uspeha so imeli v navezovanju stikov s socialistično stranko Francije. Zanimivi so bili tudi razgovori z raznimi predstavniki katoliških krogov, ki so jim bili različno naklonjeni. Posebno Milanovića so spraševali, zakaj želijo duhovniki raje priključitev k Jugoslaviji, kjer je komunističen režim. Znan je njegov odgovor, ko pravi "državne meje ostanejo stoletja, medtem ko se režimi menjajo, a pod Italijo je v nevarnosti vprašanje obstoja našega naroda."¹⁵

Odmor med prvim in drugim zasedanjem so izkoristili za propagandni obisk v Belgiji, kamor sta odpotovala Milanović in Pogassi. Imela sta vrsto razgovorov z raznimi novinarji, pogovarjala sta se z ministrom za notranje zadeve, 8. 6. pa je bil Milanović na razgovoru pri kardinalu J.E. Van Roeyu.

¹⁵ Bože Milanović, *Moje uspomene*, Pazin, 1976, str. 141 - 142.

Naša delegacija iz Pariza

se zahvaljuje za izraženo zaupanje

*Izvršni odbor slovansko italijanske Antifašistične Unije
Trst*

Delegacija Julijske krajine v Parizu se Vašemu odboru zahvaljuje za izraženo zaupanje, kakor se zahvaljuje tudi vsem antifašističnim organizacijam za ponovne številne pozdrave, zahvale in zaupnice.

Izjavljamo, da bomo še nadalje trdno vztrajali na svojem mestu v obrambo pravic in zahtev primorskega ljudstva po priključitvi cele Julijske krajine s Trstom k novi Jugoslaviji.

Pariz, 18. VI. 1946.

*Za delegacijo Julijske krajine
France Bevk — Dr. Giuseppe
Pogassi.*

*Brzjavka poslana delegaciji Julijske krajine v
Pariz, Soški tednik, I II, št. 25.*

Pripravila sta tudi dve tiskovni konferenci.

Načrtovali so še obisk v Veliki Britaniji, vendar niso dočakali angleškega dovoljenja za propagandno potovanje v London.

Navezali so mnoge stike z novinarji da so časopisi objavili članke, ki so jih posredovali člani delegacije. Pokazalo se je, kako malo ali nič, je večina ljudi s katerimi so prišli v stik vedela o tem, kaj se je dogajalo v Julijski krajini. Prav tako niso vedeli, kaj je fašizem povzročil slovenski in hrvaški skupnosti, ki je živela pred drugo svetovno vojno v okviru italijanske države; ob vsaki priložnosti so morali predstavljati narodnoosvobodilni boj.

Resolucija, poslana E. Kardelju 1946.

Med drugim zasedanjem Sveta zunanjih ministrov so nadaljevali s srečanji z delegati držav, ki so sodelovale na zasedanju. Sestajali so se z ameriški, angleškimi in sovjetskimi delegati in lobirali z vsemi možnimi sredstvi.

V tednih, ko so pričakovali zasedanje 21tih v Parizu, so obiskali predstavnike tistih držav, ki so bile na mirovni konferenci. Sprejeti so bili pri brazilskem, grškem, avstralskem, kanadskem, beloruskem poslaniku, ni pa jih hotela sprejeti belgijska delegacija. Med tem je pripotovala v Pariz nova delegacija iz Tržiča in Gorice, ki so jo sestavljali Jožef Štrukelj, Andrej Budal in Giovanni Borghesi, kajti upanje, da bi uspeli na pogajanjih in dosegli priključitev teh mest k Sloveniji, je bilo še vedno veliko. Ves čas, ko je bila delegacija Julijske krajine v Parizu, so dobivali s Primorske pa tudi iz drugih krajev Slovenije in Hrvaške številne resolucije, brzojavke in vzpodbude, ki so izražale vso podporo ljudi. Ko je bilo pariške misije konec, lahko sledimo Bevkovemu poročilu iz katerega je slutiti, da so se iz Pariza vrnili precej razočarani: "storili smo vse", pravi Bevk, "da bi bila široka javnost pravilno poučena o naših težnjah in o naši trdni, enotni volji. Rezultat je znan", nadaljuje Bevk "na konferenci štirih zunanjih ministrov je bil sprejet kompromisni predlog, ki je v ostrem nasprotju z voljo primorskega ljudstva". Bevk je še poudaril, da ni pričakovati, da bo na plenumu konference glede

bodoče meje padla drugačna odločitev, ampak da se lahko pričakuje, "ne da bi se vdajali prevelikim iluzijam, da bo na konferenci štirih zunanjih ministrov dosežen popravek največjih absurdnosti". Tu je mislil na hrvaški del Istre, predvsem pa na Tržič in na Gorico. Tudi tokrat so, kot se je malo pozneje pokazalo, pričakovali preveč.¹⁶

PNOO je torej deloval od jeseni 1945 dalje kot posvetovalni organ, svoje delo pa je poleg prizadevanj za priključitev Slovenskega primorja in Trsta usmeril še na socialno, kulturno prosvetno področje in na polje obnove. Angažirali so se pri številnih protestnih akcijah, demonstracijah, stavkah. V veliki stavki, ki se je pričela 1. 7. 1946 in je trajala 12 dni, zajela pa je celotno cono A, so odborniki NOO v zaledju Trsta, Gorice, Tržiča organizirali preskrbo za stavkajoče. Ta je kljub temu, da so jo pripadniki zavezniške civilne policije skušali preprečiti, prihajala po raznih poteh in kanalih v mesto.

Tudi delokrog NOO se je leta 1946 zmanjšal, ni pa delo prenehalo. Omejilo se je na ljudsko samopomoč, predloge, navodila in nasvete, ki so jih ljudje sprejemali in upoštevali, toliko bolj potem, ko so se zavezniški vojaki v raznih demonstracijah in protestnih manifestacijah obrnili proti njim.

Za obdobje od jeseni 1945 do februarja 1947 lahko trdimo, da je odnos ZVU - PNOO dajal pečat življenju v coni A. Obstajala je stalna napetost, ki je segala od sodelovanja v redkih primerih, do silnih zaostroitev, ki so se kazala v zasedanju sedežev NOO, plenjenju njihovih arhivov, aretacijah članov NOO, itd. V takem vzdušju, se je končala prva etapa boja za meje v letih 1945 - 1947.

Zasedanje Sveta zunanjih ministrov v New Yorku, ki je bilo med 4. 11. in 12. 12. 1946 je le izdelalo dokončna besedila mirovnih pogodb, kot so bile sprejete na pariški mirovni konferenci. Pri razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo ni bilo nikakršnih sprememb. Jugoslavija je dobila po pariški mirovni pogodbi, ki je bila podpisana 10. 2. 1947, ozemlje provinc Zadar, Reka, večino ozemlja provinc Pula, Gorica ter del province Trst. (cca 7382 km, od tega Slovenci 3982 km).¹⁷

Tako lahko zaključimo s sklepom, da je PNOO odigral pomembno vlogo v podporo uradni jugoslovanski delegaciji na pogajanjih za določitev meje med Jugoslavijo in Italijo. Ta velik napor, ki je bil vložen v priprave za sprejem razmejitvene komisije, delovanje delegacije v Franciji itd. nam

¹⁶ AS/PNOO, fasc. 13/II/2, Zapisnik seje predsedstva PNOO, 15. 6. 1946.

Fasc. I/VI, Zapisnik izredne seje predsedstva PNOO, 8. 10. 1946.

Bože Milanović, *Moje uspomene ...* str. 139 - 152.

France Bevk, *Pot v svobodo*, Ljubljana, 1953, str. 207 - 228.

¹⁷ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje ...* str. 183 - 185.

potrjuje, da do konca ni nehal s prizadevanji. Ko pa je bila 10. 2. 1947 podpisana pariška mirovna pogodba, so na seji glavnega odbora PNOO, ki je bila 23. 2. 1947, sprejeli sklep, da se PNOO razide "ker mu je bilo s to razmejitvijo onemogočeno izvrševanje onih nalog, za katere je bil poverjen od primorskega in tržaškega ljudstva."¹⁸

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tätigkeit des regionalen Volksbefreiungsausschusses für das Slowenische Küstenland und Triest im Hinblick auf die Problematik der Grenze zwischen Italien und Jugoslawien 1945 - 1947

Der regionale Volksbefreiungsausschuß für das Slowenische Küstenland und Triest - Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (im weiteren PNOO) wurde am 19. September 1944 gewählt, Vorsitzender wurde France Bevk. Der Regionalausschuß war mit der Verwaltung des gesamten Slowenischen Küstenlandes betraut. Es wurde ein Netz von Volksbefreiungsausschüssen aufgebaut, Wahlen wurden abgehalten und mit Hilfe von Sektoren, Sektionen und Kommissionen eine Verwaltung errichtet. Nach Kriegsende, im Mai 1945, verlegte der PNOO seinen Sitz nach Triest, wo man schleunigst eine Zivilverwaltung zu errichten begann, so wie sie bereits im Herbst 1944 entworfen worden war. Diese Bestrebungen auf dem Territorium des Küstenlandes wurden unterbrochen durch das Belgrader Abkommen, das man am 9. Juni 1945 notgedrungen unterzeichnen mußte und durch welches das Slowenische Küstenland in zwei Zonen (durch die sog. Morganlinie) aufgeteilt wurde. In der unter Alliierte Militärverwaltung gestellten Zone A begannen die Alliierten durch zahlreiche Anordnungen und Erlässe ihre Verwaltung zu etablieren, die Führung des PNOO entschied sich folglich, unter den von der Alliierten Militärverwaltung diktierten Bedingungen bei der Verwaltung der Zone A nicht mehr mitzuarbeiten.

Der PNOO wirkte seit Herbst 1945 als ein Beratungsorgan, seine Bemühungen konzentrierten

sich auf die Angliederung des Slowenischen Küstenlandes und Triests an Jugoslawien, weil die Frage von Julisch-Venetien und die der Abgrenzung zwischen Jugoslawien und Italien kurz nach Ende des Krieges auf die weltpolitische Tagesordnung kamen. Bei den PNOO von Triest und Görz wurden Studiensektoren gegründet, die in Zusammenarbeit mit der Sektion für Grenzfragen in Ljubljana (Odelek za mejna vprašanja), geleitet von Lojze Ude, und mit dem Belgrader Institut zur Erforschung internationaler Fragen (Inštitut za proučevanje mednarodnih vprašanj) (Dr. Fran Zwitter) ihren Beitrag bei der Entstehung verschiedener Werke und Aufgaben leisteten, die die Berechtigung der Forderungen auf Angliederung des Slowenischen Küstenlandes und Triests an Jugoslawien beweisen sollten. Sie wirkten intensiv bei der Vorbereitung und Herausgabe zahlreicher Publikationen, Studien und Büchern in verschiedenen Sprachen mit, wozu die angesehensten slowenischen Wissenschaftler herangezogen wurden. Sie halfen bei der Ende August 1945 durchgeführten Unterschriftenaktion zur Angliederung des erwähnten Gebiets an Jugoslawien. Groß war ihr Engagement auch bei der Ankunft der internationalen Grenzkommision, die viele Städte und Orte im Slowenischen Küstenland, im Görzer Gebiet, in Julisch-Venetien und in Istrien besichtigte und die nationale Zusammensetzung der Bevölkerung feststellte. Bei dieser Gelegenheit wurde vom PNOO eine Gedenkschrift fertiggestellt, die den Mitgliedern der Grenzkommision in Triest überreicht wurde. Sie nahmen auch an zahlreichen Kundgebungen und Manifestationen teil, wirkten beim Sammeln und Verschicken von Resolutionen und Telegrammen an alle an den Verhandlungen über die Abgrenzung zwischen den beiden Staaten beteiligten Personen mit, ferner bei der Vorbereitung einer Ausstellung über die Slowenen und ihren Volksbefreiungskampf und formierten eine Delegation aus Julisch-Venetien, die vom Vorsitzenden des PNOO France Bevk geleitet wurde und im Frühjahr 1946 nach Paris abreiste. Dort setzte sie ihre Propagandatätigkeit fort, informierte die breite Öffentlichkeit über die in Julisch-Venetien lebenden Slowenen und über ihre Forderung nach Angliederung an Jugoslawien. Die Forderungen des PNOO nach der neuen Abgrenzung zwischen Jugoslawien und Italien erreichten ihren Höhepunkt in der ersten Hälfte des Jahres 1946. Mit der Unterzeichnung des Pariser Friedensvertrags am 10. Februar 1947 war die erste Periode des Kampfes um die Grenze zu Ende, was auch den Beschluß über die Auflösung des PNOO herbeiführte.

¹⁸ AS, PNOO, fasc. 13/II, Poročilo na seji Glavnega odbora PNOO, 23. 2. 1947.

France Kresal

Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem

Kolektivne pogodbe so se iz sredstev delavskega boja razvile v pomemben vir delovnega prava, ter postale avtonomen, splošen, pismen sporazum med delavsko strokovno organizacijo - sindikatom in delodajalcem ali ustreznim združenjem delodajalcev o splošnih delovnih pogojih, pravicah in dolžnostih iz delovnega razmerja ter medsebojnih pravicah in dolžnostih pogodbenih strank, katerih učinek je v normativnem delu za udeležence neposreden in prisilnopraven. Predstavniki delojemalcev in delodajalcev lahko mimo določb delavske zakonodaje z medsebojnimi pogajanjem dogovorijo v kolektivni pogodbi za delavce ugodnejše in naprednejše delovne pogoje in večje pravice - tem ugodnejše, čim močnejši in aktivnejši je sindikat. Kolektivne pogodbe so se prvotno sklepale za posamezno podjetje ali samo ožji krog podjetij in so bile rezultat posamezne delavske akcije, stavke, v katerih so zapisali in natančno določili dosežene uspehe (dolžina delovnega časa, višina mezd, počitki med delom in podobno) in pogoje sporazuma ob prenehanju delavske akcije. Čim širši krog so kolektivne pogodbe zajemale, tem večjo veljavo so delavske pridobitve v njih dobivale in se v splošnih kolektivnih pogodbah takorekoč uzakonjale. Mnoge delavskozaščitne določbe iz kolektivnih pogodb so sčasoma obogatile delovno-pravno zakonodajo.¹ Kolektivne pogodbe so lahko učinkovita bližnjica k boljši in večji delavski zaščiti, kot jo nudi delavska zakonodaja, ker so bolj gibke in takoj sledijo doseženim uspehom delavskih akcij.²

Sklepati so jih začeli v drugi polovici 19. stoletja najprej v Švici in Nemčiji; na prelomu stoletja je bilo sklepanje kolektivnih pogodb uveljavljeno že v vsej Evropi in do prve svetovne vojne tudi že zelo razširjeno. Razvoj kolektivnih pogodb ni bil

povsod enako hiter in močan.

Literatura o kolektivnih pogodbah omenja, da so bile prve tako sklenjene pogodbe, tarifna pogodba mizarjev za Ženevski kanton iz leta 1857, tiskarjev v Saint Gallenu iz leta 1861 in leipziških tiskarjev iz leta 1873. V Sloveniji naj bi bila prva podpisana kolektivna pogodba iz leta 1895. To je bila kolektivna pogodba za grafično delavstvo. V njej so uveljavili večino svojih zahtev glede minimalnih mezd in akordnih postavk, skrajšanje delovnega časa na 9 ur dnevno, ureditev zaposlovanja vajencev in uvedbe posebnega razsodišča za poravnavo sporov pri izvajanju kolektivne pogodbe. Veljala je za 5 let. Kolektivno pogodbo so z delavskim bojem izboljševali, zlasti njena določila glede mezd in delovnih pogojev. Ta kolektivna pogodba je veljala za vso tiskarsko stroko v vsej Avstriji - torej tudi v Sloveniji. Podjetniki je niso povsem spoštovali in v celoti izvajali, zato so jih marsikje s stavko prisilili v izvajanje kolektivne pogodbe. Tako je moralo tudi Tiskarsko društvo za Kranjsko leta 1900 s stavko prisiliti dva podjetnika, da sta izpolnjevala določbe kolektivne pogodbe. Konec leta 1905 so grafični delavci v vsej Avstriji prisilili tiskarske podjetnike k izboljšanju kolektivne pogodbe.

Po poročilih avstrijske strokovne (sindikalne) komisije je bilo do leta 1905 v Avstriji sklenjenih le 20 kolektivnih pogodb, leta 1906 pa že 448. Na Kranjskem so bile podpisane 3 kolektivne pogodbe, na Koroškem 5 in na Štajerskem 21. Sklepanje kolektivnih pogodb pa ni bilo lahko. Podjetniki so se branili izpolnjevati kolektivne zahteve delavstva in od 448 sklenjenih kolektivnih pogodb jih je bilo samo 192 sklenjenih na miren način, 237 šele po večkratnih stavkah in 19 po delnih stavkah.³

Največ kolektivnih pogodb je bilo sklenjenih tam, kjer so bile močne strokovne organizacije. Slovenske dežele so bile slabo sindikalno organizirane. Največ kolektivnih pogodb so sklenili kovinarji in strojni delavci, nato pa živilski, oblačilni, gradbeni, tekstilni, lesni in usnjarski delavci. Kolektivne pogodbe so določale dolžino delovnega časa in so ga za 90% delavcev skrajšale za eno do dve uri na

¹ Dr. Stojan Bajič, *Delovno pravo*. Ljubljana 1936, str. 157 - 158; dr. Nikola Tintić, *Osnovi radnog prava*. Zagreb 1955, str. 219 - 22; dr. Aleksander Baltić, *Osnovi radnog prava Jugoslavije*. Beograd 1961, str. 91; Dr. Nikola Tintić, *Razvoj kolektivnog ugovora u Jugoslaviji*. Zagreb 1951 (v doktorski disertaciji je obdelan razvoj in pravna priroda kolektivnih pogodb pri nas od začetka razvoja do leta 1950).

² Prim. Katarina Kresal, *Nov sistem kolektivnih pogodb*. Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje, Ljubljana 1991, str. 28 - 56.

³ *Internationaler Bericht über die Gewerkschaftsbewegung*. Herausgegeben von dem internationalen Sekretariat der gewerkschaftlichen Landeszentralen. Berlin 1911.

dan (delovni čas je bil z zakonom omejen leta 1885 na enajst ur dnevno in leta 1919 na osem ur dnevno), delavske mezde pa povečale za okrog 10%, mnoge so priznale sindikalnim organizacijam v podjetju, da zastopajo interese delavcev v odnosu do podjetnikov. Takemu razvoju je sledila tudi delavska zakonodaja. Leta 1907 je izšla novela obrtnega reda,⁴ ki je urejala pravno osnovo za sklepanje kolektivnih pogodb do prve svetovne vojne.

V letih do prve svetovne vojne je bilo že povsod uveljavljeno sklepanje kolektivnih pogodb. Analiza sklepanja kolektivnih pogodb kaže, da je bilo brez stavk sklenjenih več kolektivnih pogodb tam, kjer je bil večji delež sindikalno organiziranih delavcev. Na Norveškem na primer, kjer je bilo 86% delavcev sindikalno organiziranih, je bilo leta 1909 74% kolektivnih pogodb sklenjenih brez stavke. Po prvi svetovni vojni so kolektivne pogodbe povsod urejale delovne pogoje za vedno večji del delavstva. Takemu razvoju urejanja delovnih pogojev je sledil nov poseg države v urejanje delovnih odnosov.

Država je začela sama normirati vse delovne odnose in splošne delovne pogoje. Najprej je prevzela nase posredovanje v sporih glede kolektivnih pogodb, nato je take spore razsojala in končno po določenem postopku sama izdajala kolektivne pogodbe ali pa razglašala najpristojnejše kolektivne pogodbe za splošno obvezne (oktroirane kolektivne pogodbe - Avstrija 1919, Nemčija 1923, Jugoslavija 1937) in predpisovala minimalne mezde.

Nadaljni razvoj je šel v dve smeri. V totalitarnih, fašističnih in nacionalsocialističnih državnih režimih ni bilo več svobode sindikalnega delovanja in kolektivne pogodbe so izginile s področja urejanja delovnih razmerij. V državah takoiimenovane zahodne demokracije pa so se delavski sindikati združevali v velike in močne konfederacije, ki so ob vedno močnejšem posredovanju državnih oblasti sklepale kolektivne pogodbe s podjetniškimi združenji.⁵

V Italiji je bila s *Carto del lavoro* z dne 30. aprila 1927 razglašena korporativna ureditev sindikatov kot temeljno načelo fašističnega socialnega in gospodarskega reda.⁶ *Carta del lavoro* ni bila zakon v pravem smislu besede, označevala je samo sindikalno in korporativno ureditev države in razglašala program socialne zakonodaje na področju dela in produkcije; odredila je dolžnosti in pravice vsake oblike proizvodnje. Ta ureditev se je odražala v dvotirnosti delavskih in podjetniških sindikatov, ki so skekali kolektivne pogodbe in jih sami tudi izdajali. Sindikati so v višjih organizacijskih stopnjah prehajali v državne organe, v korporacije, ki so bile ustanovljene z zakonom z dne 5. februarja 1934. Sindikati so bili celice, iz katerih je bila zgrajena korporativna država. Svoboda sindikalnih akcij je bila omejena. Delavske stavke so bile prepovedane, prav tako tudi *lockouti* - izprtja.⁷

V Nemčiji je nacionalni socializem uničil delavske sindikate in svobodo delavskih akcij.⁸ Težišče urejanja delovnih razmerij je prenesel na obratno organizacijo, delodajalce in državo. Nemški nacionalni socializem je videl v obratu gospodarsko in socialno enoto; v njej naj delajo podjetniki kot vodje obrata ter delavci in nameščenci kot moštvo za pospeševanje obratnega namena in v občo korist naroda in države. Obrat-podjetje, ki mu načeluje lastnik kot vodja, naj bi bil vključen v organsko zgrajeno nemško gospodarstvo. Zakon o ureditvi nacionalnega dela z dne 20. januarja 1934⁹ ni priznaval ne družbenih razredov ne razrednega boja. Zaradi te negacije po njegovem ni moglo biti različnih razrednih interesov niti razrednih sporov in zaradi tega tudi ne kolektivnih pogodb, ker ni bilo potrebe po njih. Vse odnose med delavcem in

⁴ RGBl. 26/1907. Novela splošnega obrtnega reda z dne 5. februarja 1907.

⁵ Problem kolektivnih pogodb je obravnavala številna takratna literatura. O kolektivnih pogodbah in minimalnih mezdah so razpravljali sindikalni funkcionarji in pravni strokovnjaki. Prim. dr. Stojan Bajič, Uredba o minimalnih mezdah, kolektivnih pogodbah, poravnavanju in razsodništvu. Slovenski pravnik LI, št. 3 - 4, Ljubljana 1937, str. 49; isti, Kršitev kolektivne pogodbe. Radniška zaščita, Zagreb 1932, str. 555; isti, Kolektivni ugovor po novom Zakonu o radnjama. Pravosudje, Beograd 1932, str. 296; isti, Minimalne mezde in kolektivne pogodbe. Misel in delo, Ljubljana 1936, str. 270; isti, Razrešitev kolektivne pogodbe. Slovenski pravnik, LII, Ljubljana 1938, str. 155; dr. Dragoslav Janković, dr. Živko Topalović, dr. Joža Bohinjec, Kolektivne pogodbe. Spomenica III. kongresa pravnikov, Zagreb 1927, str. 117, 133, 140; dr. Dragoslav Janković, O kolektivnim ugovorima. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1921, str. 399; isti, Pravna priroda sindikalnog najemnog ugovora. Problemi građanskog prava,

Beograd 1926; dr. B. Adžija, Kolektivni radni ugovor. Radnička zaštita, Zagreb 1928, str. 393 - 398; dr. B. Blagojević, Odnos kolektivnih ugovora i pojedinačnih ugovora o radu. Branič, Beograd 1934, knj. XXII, str. 501; Dj. Grčević, Kolektivni ugovor sa stanovišta Zakona o radnjama. Radnička zaštita, Zagreb 1932, str. 312; dr. M. Konstantinović, O kolektivnim ugovorima. Naša stvarnost, Beograd 1936, št. 12; B. Krekić, Kolektivni radni ugovor. Socialni arhiv, Beograd 1937, str. 6372; dr. I. Kun, Kolektivni ugovor u teoriji i praksi. Zagreb 1940; B. D. Petrović, Pojam i dejstvo kolektivnog ugovora u jugoslovenskom civilnom pravu. Pravosudje, Beograd 1934, str. 531; dr. I. Politeo, Radno pravo. Zagreb 1934; dr. E. Sladović, Radno pravo i kolektivni ugovor kao njegovo vrelo. Radnička zaštita, Zagreb 1931, str. 296.

⁶ Mirko Vratović, Korporativna država v Italiji; dr. Mario Krpotić, Osnovni socijalni zakoni nacionalsocializma i fašizma, Socijalni arhiv, 1940, Beograd, str. 127 - 138, 302 - 316.

⁷ Zakon o ureditvi kolektivnih delovnih razmerij z dne 3. aprila 1936.

⁸ Dr. Stojan Bajič, Novo nemško delovno pravo. Slovenski pravnik, Ljubljana 1935, str. 280.

⁹ Gesetz zur Ordnung der nationalen Arbeit, RGBl 1934, str. 45.

podjetnikom so urejali s stališča objektivnega ocenjevanja višjih interesov državne skupnosti. Ideja nasprotujočih si interesov je zamenjala ideja skupnosti interesov. Obrat-podjetje je postal osnovna celica nemškega nacionalnega socializma. V njem naj bi delali podjetnik kot starešina obrata in delavci ter nameščenci kot moštvo obrata skupno za napredek podjetja in za splošno korist naroda in države.¹⁰ Vprašanje brezposelnosti je bilo rešeno tako, da je bila uvedena splošna delovna dolžnost javno-pravnega značaja. Zaposlitve ni narekoval več zasebni interes posameznikov (tako delavcev kot podjetnikov), marveč državni interes. Odvisnega dela ni več ustanavljala pogodba (niti individualna delovna pogodba niti kolektivna), temveč odlok državne oblasti.

V zakonodaji stare Jugoslavije se kolektivne pogodbe prvič omenjajo v paragrafu 5 zakona o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922, bolj podrobne določbe o njih pa je prinesel šele zakon o obratih z dne 5. novembra 1931. Na slovenskem ozemlju je bilo sklepanje kolektivnih pogodb regulirano že z avstrijskim zakonom iz leta 1907. Ob nastanku nove države je bilo pri nas sklepanje kolektivnih pogodb že splošno znano in uveljavljeno, tako kot sredstvo razrednega boja, in kot sredstvo za reguliranje delovnih odnosov. Sklepale so jih delavske strokovne organizacije ob posredovanju delavske zbornice, inšpekcije dela in obratnih delavskih zaupnikov; registrirale in hranile so jih delavske zbornice.¹¹

Vsebina teh kolektivnih pogodb je bila odvisna od vrste delavskih akcij; ali je šlo za sklenitev okvirne kolektivne pogodbe, ki naj bi šele uredila vse delovne odnose med delavci in delodajalci, ali za izboljšanje že sklenjene kolektivne pogodbe, za ureditev ali izboljšanje mezd, za izboljšanje drugih delovnih pogojev itd. Vsaka kolektivna pogodba je imela dva dela: normativni del in obligacijski del. Normativni del je obsegal splošne delovne pogoje: določbe o dolžini delovnega časa, o nadurnem delu, o praznikih, o mezdah, o nadomestilu zaslužka zaradi bolezni in drugih zadržkov od dela, o dopustih, o družinskih in drugih dokladah, o zdravstveni zaščiti, higienski in varnostni ureditvi obratnih prostorov, o položaju vajencev, o sprejemanju na delo in odpuščanju delavcev ob pomanjkanju

dela, o delavskih zaupnikih, o razsodišču ob delovnih sporih in drugo.

Zelo pogosto so v kolektivnih pogodbah tudi določbe, da podjetje priznava delavsko strokovno organizacijo in da delavcev zaradi članstva v tej organizaciji ne bo preganjalo.

Nadaljno in podrobno zakonodajo o sklepanju kolektivnih pogodb je prinesla Uredba o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in razsodništvu z dne 12. februarja 1937. Ta uredba je svobodo delavskih akcij precej omejila. Delavske strokovne (sindikalne) organizacije so bile sicer še priznane kot stranke za sklepanje kolektivnih pogodb na delavski strani, pri obveznem pomirjevalnem postopku in pri fakultativnem razsodniškem postopku pa je že odločalo skupno zastopstvo delavcev, delodajalcev in državnih oblasti. Poleg tega si je država prilastila pravico, da v določenih pogojih sama izdaja kolektivne pogodbe, katerih norme so bile obvezne za vse delavce in delodajalce obravnavanega podjetja ali stroke. Določbe navedene uredbe z dne 12. februarja 1937 kažejo zelo odkrito težnjo po korporacijskem urejanju delovnih odnosov. Pri tem moramo upoštevati še prizadevanje države za okrepitev režimskih jugoraskovih delavskih sindikatov, ki naj bi po zgledu italijanskih državnih sindikatov postali edini zastopnik delavstva in prevzeli uprave vseh delavskih ustanov (delavska zbornica, borza dela, okrožni urad za zavarovanje delavcev).

Kolektivno pogodbo smo opredelili kot pismeni sporazum med delavsko strokovno (sindikalno) organizacijo in podjetnikom (ali skupino podjetnikov) za ureditev pogojev dela, pravic in dolžnosti iz delovnega odnosa. Ker je bila mezdna tarifa navadno najvažnejši del kolektivne pogodbe in je bila pogosto tudi vzrok za začetek delavske akcije in sklenitev kolektivne pogodbe, se je ta imenovala včasih tudi tarifna pogodba; v Nemčiji se je imenovala Tarifvertrag. Naš izraz je povzet po avstrijski (Kollektivvertrag) in romanski terminologiji za kolektivne pogodbe (contrat collectif, contratto collettivo).

Minimalne mezde se imenujejo najnižje plače, ki jih je določala upravna oblast. Določanje minimalnih mezd je značilen primer poseganja državnih oblasti v urejanje delovnih odnosov. Zahteve za določanje minimalnih mezd so prihajale tako s strani delavstva, kot s strani delodajalcev skupaj s problematiko kolektivnih pogodb. Zahteva po uzakonitvi minimalnih delavskih mezd je končno prišla v finančni zakon za leta 1936/37. V moči tega zakona je dobil minister za socialno politiko pooblastilo, da lahko po odobritvi ministrskega sveta in posvetovanju z delavskimi in podjetniškimi zbornicami z uredbo predpiše minimalne mezde v zvezi z obveznim sklepanjem kolektivnih pogodb, pomirjevanjem in razsodništvom in da lahko od-

¹⁰ 1. čl. zakona o ureditvi nacionalnega dela z dne 20. januarja 1934.

¹¹ Prim. France Kresal, Pregled razvoja delavskozaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnima. - Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VIII - IX, 1968 - 1969, Ljubljana 1969, št. 1 - 2, str. 103 - 190. Razprava vsebuje prikaz virov in literature.

reja stranke za sklepanje kolektivnih pogodb. Uredba je izšla 12. februarja 1937 in v moči te odredbe je 31. julija ban Dravske banovine določil minimalne mezde. V času poravnalnega postopka, ki je bil obvezen in ga je na prvi stopnji vodilo pristojno okrajno glavarstvo, je bila vsaka stavka in seveda izprtje (lockout), prepovedana in kazniva. Poravnalni postopek je bil lahko zelo dolg in ga je bilo možno tudi zavlačevati.

Če pa bi sprti stranki prepustili rešitev spora razsodniškemu odboru, je bil sklep razsodišča brezpogojno obvezen za obe strani in delavstvo v nobenem primeru ne bi smelo stavkati še ves čas veljavnosti sklepa, ki je dobil vlogo kolektivne pogodbe, to je najmanj 6 mesecev. Razsodniški odbor so sestavljali član, ki ga je imenoval ban, in najmanj po dva zastopnika vsake stranke. Za delavce v državnih, banovinskih in občinskih podjetjih je bil arbitražni postopek obvezen in niso imeli pravice do stavke. Kršitev te uredbe, npr. stavka pred in med pomirjevalnim postopkom, ali nespoštovanje odločbe razsodniškega odbora, je bilo kaznivo. Vsak delavec, ki bi v navedenem času stavkal, bi bil kaznovan z denarno kaznijo od 100 do 500 din (petdnevna do enomesečna mezda nekvalificiranega delavca) ali z zaporom do 30 dni.

Ta uredba je prinesla novo kvaliteto v sklepanje kolektivnih pogodb. V tarifnem delu niso bile kolektivne pogodbe več povsem avtonomne. Uredba z določenimi minimalnimi mezdami je dobila značaj oktroirane okvirne kolektivne pogodbe, saj je natančno določala tudi izplačevanje raznih dodatkov in prejemkov v naravi (tovarniško stanovanje, kurjava in razsvetljava v njem, hrana pri delodajalcu). Posebnih koristi delavstvu od tega ni imelo, ker je bilo z minimalnimi mezdami izhodišče prenizko postavljeno, rastoča inflacija pred drugo svetovno vojno je naredila svoje, zaradi česar tudi novo določanje minimalnih mezd leta 1940 in tudi za posamezne stroke posebno določanje mezd ni bilo zadostno in je bilo treba mezde korigirati z draginjskimi dokladi.

V povojni družbenopolitični ureditvi Jugoslavije, ni bilo več razlogov za sklepanje kolektivnih pogodb, ker se delovno razmerje ni več jemalo za dvostranskega; delavci so prevzeli oblast v svoje roke in niso bili več delojemalci, zato so Enotni sindikati delavcev in nameščencev Jugoslavije januarja 1946 sklenili, da se preneha nadaljnje sklepanje kolektivnih pogodb. Kolektivne pogodbe so ostale kot instrument urejanja delovnih razmerij le za delavce v zasebnem sektorju; vendar so te kolektivne pogodbe izgubile večino klasičnih značilnosti (prostovoljnost sklepanja, avtonomija strank glede vsebina ipd.).¹² Nov razvoj kolektivnih po-

godb se je v Sloveniji začel leta 1990.

V prehodnem obdobju uvajanja tržnega gospodarstva, ki se je začelo z Zakonom o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja z dne 6. oktobra 1989, so začele osebne dohodke oziroma plače urejati kolektivne pogodbe. Sistem je zaživel v praksi z uveljavitvijo prve splošne kolektivne pogodbe za gospodarstvo 1. septembra 1990.¹³ Ta pogodba je določala izhodiščne plače za 9 tarifnih razredov, ki so se valorizirale z rastjo življenjskih stroškov oziroma le za del te rasti (t.i. eskalacijska klavzula). Do 25. julija 1992 je bilo sklenjenih še 17 panožnih kolektivnih pogodb. Veljavnost tarifnega dela splošne kolektivne pogodbe je bila z aneksi podaljševana do leta 1994, dopolnjena in popravljena z novimi izhodiščnimi plačami. Začetno izvajanje kolektivnih pogodb je pokazalo, da so sindikati in predstavniki delodajalcev sklepali kolektivne pogodbe, v katerih so bile določene razmerna visoke izhodiščne plače, ki jih nato v posameznih podjetjih niso mogli vedno izplačati in je prihajalo do številnih sporov in tudi stavk.

Kolektivna pogodba za negospodarske dejavnosti¹⁴ je bila sprejeta 27. septembra 1991. Podpisali so jo sindikati in izvršni svet (vlada). Pogodba ima 9 oziroma 12 tarifnih razredov. Izhodiščna plača za 1. tarifni razred je bila določena v višini 58% povprečne mesečne plače v gospodarstvu, za najvišji 9 razred pa v višini 175% (dodatni trije tarifni razredi za nosilne poklice so bili ovrednoteni z 20% višjo vrednostjo). Vlada zaradi finančnih težav ni izplačevala plač v tej višini. V letu 1993 je izvedla samo delen poračun. 29. oktobra 1992 je bila sklenjena nova kolektivna pogodba, ki je določala izhodiščno plačo za 1. tarifni razred v višini 22.660 SIT in tako eskalacijsko formulo, kot je bila v kolektivni pogodbi za gospodarstvo. 21. junija 1993 je bila sklenjena nova kolektivna pogodba z izhodiščno plačo 26.000 SIT, 22. februarja 1994 pa aneks s tej pogodbi, ki je določal izhodiščno plačo 27.560 SIT.

Na področju proračunsko financiranih dejavnosti so bile višine plač zagotovljene s sklepom izvršnega sveta 16. oktobra 1991,¹⁵ z zakonom o delavcih v državnih organih¹⁶ iz let 1990, 1991 in 1993, z zakonom o plačah delavcev v javnih vzgojnoizobraževalnih zavodih¹⁷ od 14. aprila 1992 in 9. julija 1993, z zakonom o plačah sodnikov ustavnega sodišča in z zakonom o sodniških plačah in drugih prejemkih iz leta 1993.¹⁸

Ljubljana 1991, str. 28 - 56.

¹³ Ur.l. Republike Slovenije 31/46 z dne 24. 8. 1991; 11/3 z dne 29. 2. 1993; 39/34 z dne 15. 7. 1993.

¹⁴ Ur.l. Republike Slovenije 18/1 z dne 11. 10. 1991.

¹⁵ Ur.l. Republike Slovenije 20/1 z dne 24. 10. 1991.

¹⁶ Ur.l. SR Slovenije 15/48 z dne 20. 4. 1990.

¹⁷ Ur.l. Republike Slovenije 16/2 z dne 31. 3. 1992.

¹⁸ Ur.l. Republike Slovenije 10/3 z dne 24. 2. 1993.

¹² Prim. Katarina Kresal, Nov sistem kolektivnih pogodb. Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje,

Tudi v sistem kolektivnih pogodb je vlada posegala z intervencijskimi zakoni in omejevala pogodbeno določene plače. Vzrok za takšno ravnanje so bile običajno visoke izhodiščne plače, ki jih številno podjetja niso mogla izplačevati in hitro povečevanje plač v podjetjih, ki so to zmogla. Od sprejema prve kolektivne pogodbe leta 1990 do 26. marca 1993 je vlada trikrat z zakonom zamrznila oziroma omejila višino plač, sredstev za prehrano, regres za letni dopust in jubilejne nagrade. Omejitve so trajale od 30. junija 1990 do februarja 1992 in nato še od februarja do junija 1993. Kjer so bile plače določene z zakonom, so izplačevali plače v skladu s svojim zakonom, ne glede na določila kolektivne pogodbe.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte der Kollektivverträge in Slowenien

Kollektivverträge stellen ein autonomes schriftliches Abkommen dar zwischen einer Arbeiter-Fachorganisation - der Gewerkschaft - und dem Arbeitgeber oder der entsprechenden Arbeitgebervereinigung, und zwar über die allgemeinen Arbeitsbedingungen, die Rechte und Pflichten aus dem Arbeitsverhältnis sowie die wechselseitigen Rechte und Pflichten der Vertragspartner. Kollektivverträge wurden ursprünglich für einzelne Unternehmen abgeschlossen oder für einen engeren Kreis von Unternehmen; in ihnen wurden die als Ergebnis einer Arbeitsaktion, eines Streiks erlangten Zugeständnisse (Arbeitszeit, Lohnhöhe, Arbeitspausen und ähnliches) sowie die Bedingungen des Übereinkommens bei Ende der Arbeitsaktion genau festgeschrieben. Viele Arbeitsschutzbestimmungen aus Kollektivverträgen wurden mit der Zeit Bestandteil der arbeitsrechtlichen Gesetzgebung. Kollektivverträge begann man in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der Schweiz und in Deutschland abzuschließen, an der Jahrhundertwende setzten sie sich in ganz Europa durch, und waren vor dem Ersten Weltkrieg stark verbreitet. Die Entwicklung der Kollektivverträge verlief nicht überall gleichmäßig. Die Kollektivverträge regelten die Arbeitsbedingungen für einen Großteil der Bevölkerung und nahmen vor allem nach dem Ersten Weltkrieg einen allgemeinen Charakter an. Einer derartigen Regelung von Arbeitsbedingungen folgte auch die staatliche Sozialpolitik. Der Staat begann

alle Arbeitsverhältnisse und allgemeinen Arbeitsbedingungen zu normieren. Zuerst übernahm er die Vermittlungsrolle in Streitfällen um die Kollektivverträge, dann entschied er in solchen Streitfällen und erließ nach einem bestimmten Verfahren schließlich auch selbst Kollektivverträge oder setzte die repräsentativsten Kollektivverträge als allgemein gültig ein (oktroierte Kollektivverträge - Österreich 1919, Deutschland 1923, Jugoslawien 1937) und schrieb Mindestlöhne vor.

Die weitere Entwicklung ging in zwei Richtungen. In totalitären, faschistischen und nationalsozialistischen Staatsregimen gab es keine Freiheit für die Gewerkschaftsbewegung mehr, und die Kollektivverträge verschwanden aus dem Bereich der Regelung von Arbeitsverhältnissen. In den sogenannten westlichen Demokratien schlossen sich die Gewerkschaften zu größeren und stärkeren Konföderationen zusammen, die bei immer stärkerer Vermittlung durch die staatliche Gewalt Kollektivverträge mit Unternehmervereinigungen abschlossen.

Die jugoslawische Verordnung über die Kollektivverträge und Mindestlöhne aus dem Jahre 1937 brachte eine neue Qualität bei der Schließung von Kollektivverträgen mit sich. In ihrem Tarifteil waren die Kollektivverträge nicht mehr völlig autonom. Die Verordnung mit den festgelegten Mindestlöhnen erhielt den Charakter eines oktroyierten Rahmenkollektivvertrages, bestimmte sie doch auch die Auszahlung von verschiedenen Zulagen und Zuwendungen in Naturalien (Fabrikwohnung inklusive Heizung und Strom, Verköstigung beim Arbeitgeber) bis ins einzelne. Besonderen Nutzen zog die Arbeiterschaft daraus nicht, weil die Ausgangslöhne durch die Mindestlöhne zu niedrig festgelegt worden waren.

In der gesellschaftspolitischen Nachkriegsordnung bestand in Jugoslawien kein Grund mehr zum Abschluß von Kollektivverträgen, weil das Arbeitsverhältnis nicht mehr als zweiseitig aufgefaßt wurde. Die Arbeiter übernahmen die und galten nicht mehr als Arbeitnehmer, darum beschlossen die Einheitlichen Gewerkschaften der Arbeiter und Angestellten Jugoslawiens (Enotni sindikati delavcev in namščencev Jugoslavije) im Januar 1946, daß keine Kollektivverträge mehr abgeschlossen werden. Kollektivverträge wurden nur noch im Privatsektor beibehalten als Instrument zur Regelung der Arbeitsverhältnisse der Arbeiter in diesem Bereich. Allerdings büßten diese Kollektivverträge den Großteil ihrer klassischen Charakteristika (freiwilliger Abschluß, Autonomie der Parteien hinsichtlich des Inhalts usw.) ein. Ein neuer Zeitabschnitt in der Entwicklung der Kollektivverträge in Slowenien begann im Jahre 1990.

Majda Pungerčar

Sto let kolesarstva v Novem mestu od 1897 do 1997

Kolo - začetek vsega

Želje in prizadevanja za iznajdbo vozila, ki bi se pomikalo s pomočjo človekove lastne sile, segajo v Evropi v 15. stoletje, vendar se takrat ta namera ni posrečila.¹ Tudi na področju razvoja kolesa je prišlo do velikih in sorazmerno hitrih sprememb od druge polovice 18. stoletja dalje. Čas tako imenovane industrijske revolucije, ki je poleg hitrih tehničnih sprememb prinesel s seboj tudi hitre družbene spremembe, je zajel tudi razvoj samega kolesa, uporabe le tega kot prevoznega sredstva in kaj hitro uveljavljanje kolesarjenja kot rekreativno in športno tekmovalno dejavnost. V drugi polovici 18. stoletja je zgradil Ignaz Trexler vozilo, ki ga je voznik porival naprej z nogami in je ob ugodnih pogojih doseglo hitrost konja. Karl Drais je leta 1817 patentiral vozilo, ki ga je imenoval Laufmaschine. Njegova prednost je bila v gibljivem prvem kolesu, kar je pripomoglo k bistveno lažjem spreminjanju smeri vožnje. Leta 1861 je bila v Evropi odprta prva tovarna lesenih koles s pogonom na prvo kolo s pedali. Ta kolesa so imenovali velociped. Od leta 1879 je v veljavi pogon z verigo, čez devet let pa so zračnice počasi nadomestile kolesa iz polne gume. Konec 19. stoletja je kolo že dobilo domovinsko pravico v Evropi in tudi na ostalih kontinentih. Seveda pa so si ga lahko kupili le premožnejši.² Kolo je postalo pomembno prevozno sredstvo, kaj kmalu pa so se najbolj navdušeni začeli ukvarjati s kolesarstvom kot ljubiteljsko in tekmovalno dejavnostjo in v drugi polovici 19. stoletja so že prirejali dirke.

Na eni strani je bilo kolo priljubljeno pri vedoželjnih in novostim naklonjenih ljudeh, na drugi strani pa je bilo deležno velikih kritik nasprotno mislečih prebivalcev. Pomisleki so se pojavljali v zvezi z udeležbo kolesa v prometu kot nepotrebnem zlu, ki plaši živino in ljudi in povzroča nesreče. Seveda razvoja kolesa in kolesarstva ni bilo več mogoče ustaviti, pač pa je bil 28. novembra 1896 izdan deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, ki je vseboval zakon o vožnji s kolesi po

nedržavnih, javnih, deželnih, okrajnih in občinskih cestah. S tem so postali kolesarji legitimni udeleženci v prometu, seveda s točno določenimi pravili obnašanja. Kolesar se je lahko vozil po zgoraj naštetih cestah, če se je predhodno naučil vožnje s kolesom, kar je potrjevalo potrdilo, po letu 1905 pa je moral imeti tudi registrirano kolo. Tuji kolesarji, ki so bivali v občini več kot tri dni, so si morali priskrbeti posebne vozne izkaznice, če so se hoteli voziti s kolesom.³ Kot je razvidno iz zakona pa je največ težav kolo povzročalo vprežni živini, saj je največ odredb namenjeno prav ravnanju kolesarja pri srečanju z njo, da bi preprečili plašitev živali, nesreče in jezo voznikov.

Zaradi precejšnjih stroškov pri nabavi in vzdrževanju koles, nenaklonjenosti okolice in želje po tekmovalnosti, so začeli v drugi polovici 19. stoletja ustanavljati kolesarska društva po vsej Evropi. Kako pa je bilo s kolesarskimi društvi na Slovenskem in Novem mestu? V slovenskih pokrajinah je to čas narodnostne diferenciacije, kar se je zelo odražalo tudi pri ustanavljanju športnih društev. Prvo kolesarsko društvo na Slovenskem so ustanovili leta 1885 v Ljubljani Nemci. To je verjetno pospešilo ustanovitev slovenskega kluba leta 1887 v Ljubljani. Sledila so druga mesta in v naslednjih letih je bilo ustanovljenih več slovenskih kolesarskih društev. V Trstu, Gorici in v Mariboru so imela kolesarska društva izrazito politični značaj, kar se je odražalo v vseh njihovih akcijah. Njihove prireditve so se vedno razvile v manifestacije tamkajšnjih Slovencev, zato so oblasti vedno zavlačevale z izdajo dovoljenj za prireditve slovenskih kolesarskih društev.⁴

Klub dolenjskih biciklistov v Novem mestu

Kolesa so se v zadnji tretjini 19. stoletja pojavila tudi na Dolenjskem, zlasti v mestih in trgih podobno kot v ostali Evropi. Kot že rečeno je bil nakup kolesa precejšen izdatek, zato se je kolesarstvo tudi v Novem mestu najbolj razširilo med obrtniki, trgovci in državnimi uslužbenci, kar je razvidno iz

¹ Drago Stepišnik, Kolesarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1979, str. 7.

² Glej opombo št. 1 od 15 - 31.

³ Deželni zakonik za Vojvodino Kranjsko, Ljubljana 1896, str. 164 - 166.

⁴ Glej opombo št. 1.

Veselica Kluba dolenjskih biciklistov na Marofu, 1899.

Original last Tatjane Jakac.

imenika članov kluba dolenjskih biciklistov v Novem mestu.⁵

Dr. Karl Grossmann je 1. junija 1897 sklical v gostilni Jelenc pri železniški postaji vse kolege bicikliste, da bi sestavili statut in ustanovili že dalj časa nameravani klub biciklistov. Ustanovnega sestanka se je udeležilo 13 kolesarjev. Sklicatelj je poudaril, da so cilji kluba "razširjati in praktično uporabljati velociped z izleti in dirkami" in zaživitev društvenega življenja. Sprejet je bil predlog, da se ustanovi samostojen klub in ne v okviru Sokolskega društva. Sestavili so pravila, ki so jih dali v potrditev državnim oblastem in določili ime prvemu tovrstnemu klubu na Dolenjskem: Klub dolenjskih biciklistov v Novem mestu. Da je bilo delo dolgotrajno in naporno sklēpam iz zapisnika, saj je bilo zborovanje pri peti točki prekinjeno, "da se pijača naroči."⁶ Klub je imel redne, podporne in častne člane. Redni so bili lahko vsi, ki so se vozili na svojem kolesu. 14. 8. 1897 je bil prvi sestanek v gostilni Karla Rozmana, kjer so tudi v naslednjih letih večinoma potekali sestanki kolesarskega kluba. Na tem sestanku so izvolili predsednika kluba dr. Karla Grossmanna. Odborniki so bili: August Guzelj, Janko Sirnik, Ivan Krajger, Anton Hočevnar, Anton Fabjani in Adolf Grom. V vojni odbor sta bila izvoljena Bohuslav Skalicky in Janko Sirnik. Do leta 1918 je obstajala Zveza slovenskih biciklistov⁷ in tudi dolenjski biciklisti so sklenili, da

pristopijo k osrednji zvezi. Istega leta je bilo tudi zgrajeno prvo namensko kolesarsko dirkališče pri nas v Ljubljani in udeležba na slavnostni otvoritvi je bila ena prvih poti dolenjskih kolesarjev.⁸ Na prvem sestanku so se dogovorili tudi o znaku kolesarskega kluba v katerem je bila za podlago trobojnica, na robovih pa napis imena kluba. V Krajčevi tiskarni v Novem mestu so natisnili sto pravil in sto vpisnic za klub dolenjskih biciklistov. Do oktobra 1897 se je v klub vpisalo 65 rednih članov in 5 podpornih. V klub so se včlanili predvsem kolesarji iz vse Dolenjske, največ pa iz naslednjih krajev: Novo mesto, Črnomelj, Metlika, Kostanjevica, Krško, Žužemberk in tudi iz Ljubljane. Med članstvom najdemo tudi tri ženske.⁹

Dejavnost kluba je bila usmerjena k skupinskim izletom članstva in prirejanju dirk. Prvo dirko so organizirali 26. 9. 1897 na progi Krška vas - Šentjernej. Potek celodnevne dogajanja lahko natančno izvemo iz poročila. Ob sedmih zjutraj se je odpeljalo iz Novega mesta proti Brežicam 19 kolesarjev. Sproti so preverjali varnostne razmere za dirko. V Brežicah so imeli skupno kosilo, kjer so bili dobre volje tudi ob prepevanju veselih pesmi. Ob dveh so odkolesarili v Krško vas, kjer je bilo na startu 8 dirkačev. V Cerkljah je občina postavila kar trideset s puško oboroženih redarjev. V vaseh je bilo ob cestah veliko gledalcev, največ pa v Šentjerneju. Tu je tekmovalce čakalo "mnogobrojno občinstvo", med njimi veliko "inteligentnega ljudstva iz Novega mesta", igrala je novomeška godba in fotografiral Dolenc iz Novega mesta. Poročajo, da so posebno kmetje konjerejci zmajevali z glavo, gledali in začudeno računali na svojih urah, ko so zvedeli, da je zmagovalec porabil za 20 km dolgo pot le 35 minut.¹⁰ Na cilj je pripeljal šest tekmovalcev: Bohinc, Drol, Urbančič, Kenda, Gustin in Grom. Zaradi okvare koles sta odstopila tekmovalca Makar in Dereani. Na razglasitvi, ki je bila na Tavčarjevem vrtu, se je zbralo 50 - 60 kolesarjev in ostalo občinstvo. Veselica na kateri je igrala novomeška godba je trajala pozno v noč.

⁵ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 170, Kolesarski klub Novo mesto.

⁶ Glej opombo št. 5.

⁷ Glej opombo št. 1, str. 23 in 27.

⁸ Glej op. št. 5.

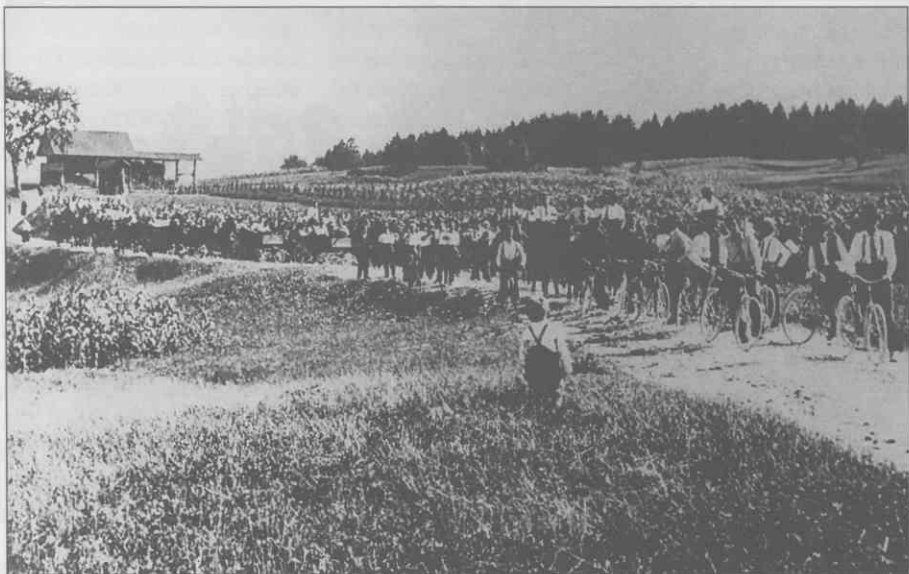
⁹ Glej op. št. 5.

¹⁰ Glej opombo št. 5.

Prva dirka Kluba dolenjskih biciklistov je v celoti uspela.

Na drugem občnem zboru 3. 4. 1898 so na pobudo predsednika Grossmanna sprejeli sklep, da se mora vsaj enkrat letno organizirati tekma in da se morajo kolesarji čimvečkrat pojavljati tudi na zunaj. Veliko je bilo govora o sodelovanju na slavnostni otvoritvi novega novomeškega mostu, saj so kolesarji menili, da je kot naročen zanje, saj se izogne dveh hudih klancev. Zato se bodo slovesnosti udeležili v čimvečjem številu, predsednik s šerpo in odborniki s posebnimi kordami. Otvoritev mostu je bila decembra tega leta, a ni poročil o tem ali so kolesarjem velikopotezni načrti o udeležbi na proslavi uspeli. V tem letu so organizirali svojo drugo dirko na progi od Ribnice do Velikih Lašč. Prvi trije uvrščeni so bili Anton Benedikt, Franc Križman in Malovič Matko.

V letu 1899 so organizirali skupaj z Dolenjskim Sokolom in Narodno čitalnico ples v maskah v Novomeškem narodnem domu, ki je prvi narodni dom na Slovenskem sploh. Takrat je bil občni zbor v Jakčevi gostilni Pri Brunerju (v današnji gostilni Breg). Anton Jakac je bil tudi član kolesarskega kluba. Dotedanji predsednik Grossmann je povedal, da odhaja iz Novega mesta, zato so izvolili novega predsednika Antona Hočevarja, bivšemu predsedniku pa so podelili častno članstvo. Po menih znanih arhivskih podatkih je bil zadnji občni zbor tega kolesarskega kluba 14. 4. 1901, kjer je bil za predsednika izvoljen Bohuslav Skalicky, ravnatelj Kmetijske šole na Grmu v letih 1921 do 1926. V tem so se kolesarji želeli združiti z Dolenjskim Sokolskim društvom, a so ti združitvi nasprotovali z utemeljitvijo, da to nima smisla, saj so prav vsi člani Kluba dolenjskih biciklistov tudi člani Dolenjskega Sokolskega društva.¹¹ Delovanje prvega kolesarskega kluba v Novem mestu je zamrlo predvsem zaradi odhoda Karla Grossmanna iz Novega mesta. On je bil gotovo gonilna sila tega kluba. Še danes velja dejstvo, da ponavadi uspešno delovanje društev temelji na prizadevanju po-

Sprevod Društva Kmečkih fantov in deklet v Dolenjskih Toplicah, 1933. Negativ hrani Dolenjski muzej.

sameznikov, ki so pripravljeni posvetiti ure in ure svojega časa in energije delovanju društva.

Zveza slovenskih biciklistov je pospeševala ustanavljanje kolesarskih postaj. Te so bile ponavadi v gostilnah ob cestah, kjer so se največ vozili kolesarji na izlete. V teh postajah se je bilo mogoče oskrbeti z najnujnejšimi nadomestnimi deli, kajti poškodbe koles zaradi slabih cest in tudi koles so bile pogoste. V dolenjskem klubu so se sicer pogovarjali o ustanovitvi take postaje v Žužemberku, a do uresničitve ni prišlo. Zato pa omenja Drago Stepišnik v že citirani knjigi na strani 28, da je 1902. leta delovala taka postaja v Novem mestu, a brez podatka, kje.

Klub dolenjskih kolesarjev Novo mesto

Po letu 1918 so v novi državi tudi na novo organizirali in povezali slovenske kolesarje. Ni bilo več enotne kolesarske zveze za vse slovensko ozemlje, pač pa je bila organizirana Kolesarska zveza Jugoslavije in znotraj te pododbori brez nacionalnih okvirov. To je čas stalnih sporov med pododbori znotraj slovenskega ozemlja, kar je oteževalo razvoj organiziranega kolesarstva, še posebej pa tekmovalnega.¹²

V Novem mestu je bil ustanovni občni zbor Kluba dolenjskih kolesarjev Novo mesto 29. 1. 1922, pravila društva pa je potrdila Pokrajinska uprava za Slovenijo že 20. 12. 1921.¹³ V njih je zapisano, da je namen kluba razširjati in praktično uporabljati kolo in motor ter gojiti kolesarski in

¹¹ Glej opombo št. 5.

¹² Glej opombo št. 1, str. 42.

¹³ Glej opombo št. 5.

Člani Kolesarskega kluba Dolenc, 1938. 1. Josip Šulc, 2. Jože Cesra, 3. Anton Novak, 4. Vinko Špelič, 5. Franc Plat, 6. Rudolf Šiler, 7. Karel Jakše, 8. Rudolf Krevs, 9. Leopold Pečarič. Original last Karla Jakšeta.

motorni šport. Klub naj bi prirejal izlete, dirke, vztrajne vožnje in zabave. Prvi predsednik novoustanovljenega kluba je bil Franc Rifelj. 18. 2. 1922 so se že udeležili zvezne kolesarske dirke na progi Novo mesto - Šentjernej - Kostanjevica - Krško - Radeče - Zidani most - Celje. Novomeško društvo se je včlanilo v pododbor Ljubljana-mesto, ki se je leta 1930 preimenoval v Triglavski pododbor. Maja istega leta so organizirali dirko med Novim mestom in Šentjernejem in se udeležili dirke med Novim mestom in Karlovcem. Zaradi pomankljivih arhivskih dokumentov ne moremo reči v kolikšni meri je klubu uspelo doseči vse zastavljene cilje. Res pa se člani novomeškega kluba niso pojavljali na zveznih dirkah prav pogosto. Leta 1930 je omenjen Kolenc iz Novega mesta in 1931 Breščak.¹⁴

Iz leta 1932 je ohranjen podatek, da je imel občni zbor Kolesarski klub Novo mesto, na katerem so bili izvoljeni organi tega društva, kot predsednik Mirko Rutar, podpredsednik Franc Kolenc, tajnik Franc Lakner, blagajnik Adolf Mavrovič in gospodar kolesarjev Jože Mežnaršič.¹⁵ Ni mi znano, ali je Klub dolenjskih kolesarjev iz leta 1922 deloval vsa leta in je prišlo le do preimenovanja v kolesarski klub Novo mesto ali je bil Kolesarski klub Novo mesto na novo ustanovljen. Slednji je leta 1932 organiziral dirko na relaciji Grm - Gotna vas - Žabja vas - Kandija - Grm. V Sloveniji so leta 1931 delovale podzveze Ljubljana Sava, Celje, Maribor in Triglavsko podzveza. V

slednjo je bil včlanjen tudi novomeški kolesarski klub. Te podzveze so bile včlanjene v Kolesarsko zvezo Jugoslavije. Med slovenskimi podzvezami je neprestano prihajalo do sporov, še zlasti med obema s sedežem v Ljubljani. Zaradi neporavnanih finančnih obveznosti do Kolesarske zveze Jugoslavije, je le ta leta 1934 razpustila Triglavski pododbor, kar je prizadelo tudi Kolesarski klub Novo mesto.¹⁶ Kar šest klubov, ki so bili včlanjeni v Triglavski pododbor je prenehalo delovati, med njimi tudi novomeški. Ven-

dar po razpustu kluba ne moremo govoriti o popolnem prenehanju delovanja kolesarjev v Novem mestu in okolici. Samostojnega kluba res ni bilo, a so se kolesarji vključevali v telovadna in smučarska društva ter v Društva kmečkih fantov in deklet. Res pa se ni razvijalo tekmovalno kolesarstvo.

Leta 1935 je na pobudo aktivnega športnika Matkota iz Gotne vasi v Novem mestu ponovno ustanovljen lasten klub z imenom Kolesarski klub Dolenc.¹⁷ Člani kolesarskega kluba so imeli skupinske treninge ob nedeljah in praznikih na cestah Novo mesto - Metlika - Karlovac in Novo mesto - Kočevje - Ljubljana. Vsako leto je klub organiziral klubske prvenstvo na progi Novo mesto - Kostanjevica in nazaj, tekmovalje na krožni progi okoli Grma in gorsko prvenstvo do Vahte in nazaj. Izbrani tekmovalci so se udeležili vsako leto dirke na Podutiku, posamezniki pa so tekmovali tudi na dirkah v Zagrebu in Karlovcu. Najuspešnejši kolesarji Kolesarskega kluba Dolenc so bili: Lampe iz Šentjerneja, Hrstar iz Gotne vasi, Pečarič in Krevs iz Prečne in Maks Petrič iz Novega mesta.¹⁸ Klub Dolenc je deloval do leta 1941. Leta 1940 je bila ustanovljena Kolesarska zveza Slovenije, vendar je vojna vihra prekinila njeno delovanje že naslednje leto. Prva dirka po vojni je

¹⁶ Glej opombo št. 1, str. 59.

¹⁷ Po podatkih gospoda Karla Jakšeta, bivšega člana Kolesarskega kluba Dolenc.

¹⁸ Vsi podatki o Kolesarskem klubu Dolenc so povzeti po zapisu Karla Jakše. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 230.

¹⁴ Glej opombo št. 1, str. 54 in 55.

¹⁵ Glej opombo št. 5.

bila organizirana že leta 1945 ravno na progi Ljubljana - Novo mesto - Ljubljana. Kolesarska zveza Slovenije pa je bila ponovno organizirana leta 1948. Leta 1950 je bilo v Sloveniji po podatkih Draga Stepišnika 15 klubov. Kaj pa v Novem mestu?

Kolesarstvo v Novem mestu od leta 1972 do 1997

Kar lepo število let po končani vojni je minilo, da so se v Novem mestu spet zbrali privrženci kolesarstva in ustanovili svoj klub. Ustanovni občni zbor se je vršil 18. 5. 1972. Prisotni so se dogovorili za ime društva - Kolesarsko društvo Novo mesto. V upravni odbor so bili izvoljeni: kot predsednik Brane Ralijan, podpredsednik Adolf Mavrovič, tajnik Jože Majes, blagajnik Anton Križan, propagandist Albert Lah, tehnični vodja Janez Kump in član Damjan Damjanovič. Predsednik nadzornega odbora je bil Robert Romih, člana Milan Mrvar in Igor Lah. Osnovno usmeritev njihovega dela bi lahko razdelili na tri področja: organizacijske narave v zvezi z organizacijo kluba, ureditev prostorov in pridobivanje finančnih sredstev, organizacija množično-rekreativnih kolesarskih prireditev in seveda na področje tekmovalnega kolesarstva. V prvem letu delovanja je bilo delo usmerjeno v pridobitev in ureditev ustreznih klubskih prostorov, kar se jim je tudi posrečilo. Od Občinske zveze za telesno kulturo Novo mesto so dobili 18. 7. 1972 v upravljanje prostore bivše čolnarne na Loki. Prostori so bili v zelo slabem stanju, a so jih kolesarji z veliko ur prostovoljnega dela in ob finančni pomoči zveze za telesno kulturo že do naslednjega leta uredili. Prvo klubsko dirko so organizirali že junija 1972. Avgusta istega leta so pri zavarovalnici zavarovali naslednje tekmovalce: Franca Antončiča, Zdenka Antončiča, Mirana Štiha, Ivana Turka, Borisa Piletiča, Franca Zrimška in Damjana Damjanoviča. Prvi trener tekmovalcev je bil Majes Jože, ki je bil leta 1965 mladinski prvak SRS in SFRJ in je bil tudi pobudnik ustanovitve Kolesarskega društva v Novem mestu.¹⁹ Leta 1974 je imelo društvo 44 aktivnih tekmovalcev v štirih kategorijah. Pereč problem v društvu je bilo pomanjkanje strokovno usposobljenih delavcev v kolesarstvu, vendar se je stanje izboljševalo, saj je društvo redno pošiljalo svoje člane na izobraževanja trenerjev in sodnikov, ki jih je organizirala Kolesarska zveza Slovenije. Leta 1975 so prijaviili šest svojih članov na tečaj za sodnike kolesarstva, kar je pomembno predvsem zaradi organizacije dirk v Novem mestu v naslednjih letih. V letu 1975 so registrirali 14 tek-

movalcev v treh kategorijah. V tem času si je klub s trdim delom šele gradil ime in vrhunske tekmovalce, zato so ga redno pestile denarne težave. Kolesarstvo je drag šport že zaradi nakupov tekmovalnih koles in prevozov na tekmovanja, da ne omenjamo rednih vsakodnevnih treningov. Iskanje sponzorja je v tem letu obrodilo sadove, saj je tovarna Novoteks prevzela patronat nad društvom, zato so na seji izvršnega odbora društva 23. 7. 1975 sprejeli sklep o preimenovanju društva v Kolesarsko društvo Novoteks Novo mesto. Uradna registracija preimenovanja je bila opravljena naslednje leto. Zaradi povečanega obsega dela so poleg predsednika izvolili tudi dva podpredsednika - enega za gospodarsko-materialna vprašanja, drugega za strokovno usposabljanje. Od leta 1978 do 1982 je društvo vodil predsednik Jože Unetič. Leta 1979 je imelo društvo 13 tekmovalcev. V naslednjem letu so v okviru društva ustanovili veteransko sekcijo, katere naloga je bila predvsem organizacija redne rekreacijske vadbe za starejše kolesarje, kolesarke in pionirje, organizacija množičnih prireditev doma in udeležba na tujih, načrtovali pa so tudi ustanovitev kolesarskih sekcij v različnih krajih Dolenjske, vendar sta bili ustanovljeni le v Straži in Šentjerneju. V osemdesetih letih je društvo zelo razširilo svojo dejavnost na organizacijskem in tekmovalnem področju. Organizacijska shema društva je bila naslednja: predsednik društva, tekmovalna sekcija, ki je imela gospodarski in tehnični odbor ter tajnika društva, veteransko-rekreacijska sekcija in druge sekcije (kolesarska sekcija Straža in Šentjernej). Uredili so zdravniško službo. Z mladimi kolesarji so delali štirje trenerji. Boštjan Kovačič je vodil klub v letih od 1982 do 1983. Na skupščini Kolesarskega društva Novoteks Novo mesto 28. 1. 1981 je prišlo do ponovne reorganizacije društva predvsem zaradi širjenja društvenih dejavnosti in sistema financiranja. Društvo so finančno podpirale številne delovne organizacije in ne le Novoteks, zato so sprejeli sklep, da se spremeni ime društva spet v Kolesarsko društvo Novo mesto, ki bo imelo nov način upravljanja. Najvišji organ je bila skupščina, njen izvršilni organ pa izvršni odbor; ta pa nadzorni odbor, gospodarski, tehnični in veteranski sektor ter disciplinsko komisijo. Izvoljeni so bili referenti za promet, zdravstveno varstvo, tisk in propagando. Spremenili so tudi znak društva. Klub je prijavil na Kolesarski zvezi Slovenije za izdajo licenc 14 tekmovalcev. V začetku tega leta so v klubu ustanovili člansko vrsto z željo, da ima klub stalno člansko vrsto tudi v prihodnjih letih. Ker začnejo z aktivnimi treningi kolesarji že v starosti 11-12 let, se je pogosto dogajalo, da so se po nekaj letih naveličali trdega dela, zato so prenehali s kolesarjenjem ravno v

¹⁹ Glej opombo št. 5.

letih, ko bi lahko dosegali najboljše rezultate. Pa tudi neurejen status tekmovalcev je botroval k večjemu osipu, kar je povzročalo težave zlasti pri sestavi članskih vrst. V tem letu je društvo dobilo tudi prvo lastno vozilo od IMV Novo mesto. Vodja tehničnega odbora Jože Majes je končal poročilo za leto 1981 z naslednjo mislijo: "Vse bomo dosegli - ne naenkrat - če bomo složni, delovni in ambiciozni."²⁰ Tega leta je sprejel dvoletni predsedniški mandat Andrej Andrijanič. V naslednjih letih so boljše rezultate dosegali v kategorijah turistov, mlajših in starejših mladincev, ni pa bilo dobrih rezultatov v članskih vrstah. Vodstvo kluba je iskalo vzrok zlasti v pomanjkanju finančnih sredstev, kajti za razvoj vrhunskih kolesarjev so potrebna znatna finančna sredstva tako za tehnično opremo, kot tudi za treninge in udeležbo na dirkah. Razmišljanja o boljšem financiranju društva v naslednjih letih, še zlasti pa vrhunškega športa so privedla do ustanovitve Dolenjskega kolesarskega sklada in iskanja generalnega pokrovitelja. Ustanovna skupščina Dolenjskega kolesarskega sklada je bila 10. januarja 1984. Namen sklada je bilo združevanje sredstev za vrhunski kolesarski šport na Dolenjskem. Za predsednika skupščine je bil izvoljen Marjan Zupanc, izvolili pa so tudi desetčlanski izvršilni odbor in tričlanski nadzorni odbor. V kolesarski sklad so pristopila podjetja, ki so želela finančno podpreti dolenjsko kolesarstvo, v zameno pa so kolesarji propagirali njihove izdelke na vseh prireditvah, ki so se jih udeleževali, v različnih oblikah: na vozilih društva, športnih oblačilih, kapicah, plakatih, štartnih številkah, nalepkah, v biltenih, panojih in transparentih seveda v določenem sorazmernem deležu z višino prispevka.²¹ V letu 1984 je postal predsednik Kolesarskega društva Novo mesto Marjan Zupanc in je opravljal to funkcijo do leta 1990.²² V tem času je začela s tekmovanji tudi ženska ekipa Kolesarskega društva Novo mesto.

V letu 1985 je bila novomeškim kolesarjem zupana organizacija prvega večjega mednarodnega kolesarskega tekmovanja pri nas sploh: balkanskega kolesarskega prvenstva. Prav v tem letu pa so prizadevanja iskanja glavnega sponzorja društva obrodila sadove. Na izredni skupščini društva 24. 6. 1985 se je Kolesarsko društvo Novo mesto preimenovalo v Kolesarsko društvo Krka Novo mesto. Med balkanskim prvenstvom je bil 4. 7. 1985 tudi slavnostni podpis pogodbe med predstavniki Tovarne zdravil Krka in kolesarskim društvom. Državni organi so uradno registracijo

preimenovanja izvedli v letu 1986. Tekmovalci novomeškega kluba so bili leta 1985 prvič člani članske A reprezentance Jugoslavije in tudi prvič nastopili na najtežji etapni dirki na svetu Berlin - Praga - Moskva - Varšava.²³

Sandi Papež med zmagovalno vožnjo na 18. balkanskem prvenstvu, 1985. Foto: Marko Klinc.

V letu 1986 je imelo Kolesarsko društvo Krka 66 tekmovalcev v šestih kategorijah. Trenersko delo so opravljali 1 profesionalni trener in 6 amaterskih. Stekli so pogovori o kandidaturi za organizacijo svetovnega mladinskega prvenstva v letu 1992 in o izgradnji dirkališča v Novem mestu, ki se prvič omenja v klubskem arhivu že v letu 1981. V naslednjem letu je bila v počastitev 100-letnice kolesarstva v Sloveniji razstava o kolesarstvu na Dolenjskem in cilj dirke ALPE - ADRIA na Glavnem trgu s prireditvijo. V tem letu je društvo pridobilo nove klubske prostore ob športnem igrišču in organiziralo šolanje trenerjev v Novem mestu. V naslednjem letu sta se kar dva novomeška kolesarja - Sandi Papež in Jože Smole uvrstila v reprezentanco Jugoslavije za moštveno vožnjo na olimpijskih igrah v Seulu. V tem obdobju je pri pripravi kolesarjev na tekmovanja morala so-

²⁰ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 230.

²¹ Glej opombo št. 20.

²² Kolesarsko društvo Krka Novo mesto 1972 - 1992, Novo mesto 1992, str. 12.

²³ Glej opombo št. 20.

delovati skupina strokovnjakov različnih strok (zdravnik, psiholog, maser, mehanik itd). Le usklajeno skupinsko delo je lahko obrodilo uspehe v vrhunskem kolesarstvu. Na mednarodnih prireditvah je dosegel največji uspeh leta 1990 Bogdan Fink. Na svetovnem cestnem prvenstvu v Angliji je zasedel tretje mesto. Dobri rezultati tekmovalcev so bili vsa leta spodbuda delavcem v klubu in dolenjskemu gospodarstvu za gmotno podpiranje kolesarstva v Novem mestu. Od leta 1990 je predsednik društva Jože Peterlin. Po osamosvojitvi Slovenije se je spremenila tudi organizacija kolesarskega športa pri nas, kar pa v prvih letih ni drastično vplivalo na delovanje Kolesarskega društva Krka, privedlo pa je do sprememb lani, saj se je društvo ponovno reorganiziralo in je od 24. aprila 1996 profesionalni klub z imenom Kolesarski klub Krka Telekom. Novomeško društvo je želelo organizirati svetovno mladinsko prvenstvo v kolesarstvu že leta 1992, ko je klub praznoval svojo dvajsetletnico delovanja. Načrt se je uresničil štiri leta kasneje, kot tudi izgradnja kolesarskega dirkališča v Češči vasi, o katerem so novomeški kolesarji razmišljali že dobro desetletje prej.²⁴ Arhitekt Marjan Zupanc mlajši je prejel letos Plečnikovo medaljo za projekt novomeškega velodroma.

Februarja 1994 je bila odobrena organizacija mladinskega svetovnega prvenstva v kolesarstvu v Novem mestu, kar je sprožilo ustanovitev Kolesarskega društva Cyklotour, ki je bilo ustanovljeno maja istega leta z namenom: v Novem mestu ustanoviti kolesarski center z velodromom, ga vzdrževati in upravljati, organizirati tekmovanja na dirkališču ter enodnevne in večdnevne dirke. Poleg svetovnega mladinskega prvenstva je Cyklotour organiziral tudi mednarodne kolesarske dirke Po Sloveniji v letih 1993 do 1996.

*Novomeška kolesarja Sandi Papež in Jože Smole pred dirko na olimpijadi v Seulu, 1988.
Original last Sandija Papeža.*

Organizacija pomembnejših dirk Kolesarskega društva Novo mesto

V vseh teh letih je novomeško društvo organiziralo veliko društvenih in meddruštvenih dirk, precej dirk zveznega in tudi nekaj dirk mednarodnega značaja. Predvsem zaradi pomanjkljive dokumentacije, je na tem mestu nemogoče naštetati vse te prireditve, zato se bom omejila le na pomembnejše in tiste, ki so postale tradicionalne. Že avgusta 1972 so postali organizatorji republiškega prvenstva kolesarjev v kategoriji turistov na progi Novo mesto - Draga - Dobrava - Šentjernej - Ratež - Novo mesto. Isto leto so začeli z občinskimi prvenstvi osnovnih šol na katerih so odkrivali kolesarske talente. Leta 1973 so prvič organizirali dirko "Po dolini Krke". V naslednje leto seže začetek tradicionalne in pri Novomeščanih udomačene dirke "Okoli Grma". Dirka poteka po krožni progi grmskih ulic s štartom in ciljem pred osnovno šolo Grm. Leta 1975 je novomeško društvo organiziralo cestno prvenstvo SFRJ v treh kategorijah. V leto 1978 seže začetek ciklokros tekmovanj Po ulicah Novega mesta in spominskih dirk Memorial Milana Novaka, s katerimi je društvo želelo počastiti spomin na njenega tragično preminulega člana, ki se je ponesrečil 1. 8. 1977 med treningom. Dirka se vsako leto organizira za več kategorij. Nekaj let so vozili na progi Novo mesto - Vinica - Novo mesto, od 1983 dalje pa sodi v mednarodno kolesarsko dirko za Veliko nagrado Krke, v sklop katere je štel tudi Nočni kriterij Drska in dirka Okoli Grma. Leta 1983 je dirka Memorial Milana Novaka že potekala

²⁴ Glej opombo št. 20.

*Novomeški kolesar Bogdan Fink, tretjeuvrščen
na mladinskem svetovnem prvenstvu v Angliji, 1990.
Original last Kolesarskega kluba Krka Telekom.*

Okoli Grma. Leta 1983 je dirka Memorial Milana Novaka že potakala po progi Novo mesto - Otočec - Ratež - Novo mesto. Leta 1980 se je organiziral 1. memorial 4. bataljona Cankarjeve brigade v Šentjerneju. Posebnost te dirke je bilo tekmovalništvo v parih. Čez tri leta je novomeški klub povabil kolesarje iz vse Jugoslavije, saj je Novo mesto gostilo člane, mladince in mlajše mladince na prvenstvu SFRJ na kronometer, naslednje leto pa ciklokros za prvenstvo SR Slovenije v vseh kategorijah. In tako smo prišli do leta 1985, ki se ga ljubitelji kolesarstva na Dolenjskem še danes z veseljem spominjajo. Novomeški kolesarski klub je organiziral do takrat največjo mednarodno kolesarsko prireditve v Novem mestu, 18. balkansko prvenstvo v kolesarstvu za mladince in člane, ki so se ga udeležile reprezentance Grčije, Bolgarije, Romunije, Turčije in Jugoslavije. Trajalo je od 4. do 7. julija 1985 v organizaciji kolesarskih društev Novo mesto in Metlika. Bilo je več dirk, ki so potekale po že utečenih progah v Beli krajini in v okolici Novega mesta. Gledalcem in domačim organizatorjem pa je naredil največ veselja Sandi Papež, ki je zmagal v posamični dirki članov na krožni progi Novo mesto - Otočec - Ratež - Novo mesto. Uspešno organizirano balkansko prvenstvo je precej pripomoglo k uspešni kandidaturi Novega mesta za organizacijo mladinskega svetovnega prvenstva v letu 1996, ki je potekalo od 10. do 18. avgusta. V letu 1988 in 1991 je bilo v Novem mestu Prvenstvo Jugoslavije v ciklokrosu. Prav tako pa je bil tu večkrat cilj večjih dirk kot je bila dirka Po Jugoslaviji

in Alpe - Adria.²⁵

Množično-rekreativne prireditve

Že ob ustanovitvi Kolesarskega društva Novo mesto so bile v programu dejavnosti poleg tekmovalnega športa in organizacije samega kluba tudi prireditve množično-rekreativnega značaja. V mislih moramo imeti, da tedaj v našem mestu kolesarstvo še ni bilo poznano tako, kot je danes. Vse prireditve so opozarjale na prisotnost kolesarskega društva v mestu, na kolesarjenje kot zdrav šport za vsakogar in društvo si je tudi na ta način pridobivalo svoj krog privrženecv in vzbujalo zanimanje tudi

pri mladih. Posamezne prireditve pa so bile namenjene tudi za pridobivanje finančnih sredstev. Vseh prireditev se je nabralo v teh letih kar precej, med pomembnejše pa sem uvrstila sledeče. Vsako leto so kolesarji organizirali šolska tekmovalništva, izlete s kolesi, spretnostne vožnje, šaljive polževe dirke itd. Te prireditve so bile namenjene našim najmlajšim. Širše organizirana je akcija Kolo - zdravo telo, ki ima svoj začetek v letu 1974. Maraton Po partizanski magistrali je mednarodna dirka za rekreativce in je zaživela po letu 1980. Že naslednje leto je bila ustanovljena Dolenjska kolesarska transverzala, ki je namenjena kolesarjem, ki želijo na kolesu četudi v potu svojega obraza spoznati Dolenjsko in Belo krajino. Njene poti vodijo v pet smeri: od Novega mesta do Čateža, od Čateža mimo Krškega in po Mirnski dolini do Trebnjega, od Trebnjega preko Šentvida in po zgornji dolini reke Krke do Dolenjskih Toplic, od tu dalje do Vinice in od Vinice do Novega mesta preko gorjanskega prelaza na Vahti.²⁶ Kolesar, ki prevozi vse te smeri opravi približno 300 kilometrsko pot. Večkrat so se organizirali tudi rekreativni vzponi na Bazo 20, Kolesarsko vigrad na Dolenjskem za pionirje, konec osemdesetih let pa v povezavi s Hotelom Grad Otočec treninge z gorskimi kolesi. Toda na množičnih prireditvah se niso samo vozili na kolesih. Društvo je pripravilo

²⁵ Vsi podatki o dirkah so povzeti po arhivskih dokumentih, ki so navedeni pod opombo 20 in dokumentih ki jih še hrani Kolesarsko društvo v svojem arhivu.

²⁶ Prospekt Dolenjska kolesarska transverzala.

Velodrom je začel dobivati končno podobo, 1996. Fotografija last Jožeta Majesa.

Razstava Sto let kolesarstva v Novem mestu v Dolenjskem muzeju, 1997.

Foto: Ludvik Tončič.

tudi sejem športne opreme v OŠ Grm v letu 1981, v svojem okviru je delovala tudi popravljavnica koles za vse občane, priredili so kolesarski ples v gostišču na Loki in vsakoletna srečanja na Gor-

jancih za svoje člane ob koncu sezone. Ena večjih prireditev Kolesarskega kluba pa je bila vsekakor tombola, ki je bila 15. 5. 1988 na novomeškem stadionu. Vsem prebivalcem so bile namenjene

tudi prireditve ob zaključkih ali začetkih številnih dirk, ki so potekale v Novem mestu.²⁷

Kolesarsko društvo v Novem mestu je v dosedanjih letih raslo tako po organizacijski kot tudi strokovni plati. Njegova zasluga je, da se je v tem času kolesarstvo na Dolenjskem povzpelo iz anonimnosti in je postalo poznan šport v naši pokrajini, Novo mesto pa postalo priznano kolesarsko središče. Res pa je tudi, da nudi Dolenjska in Bela krajina idealne pogoje tekmovalcem za treninge.

Uspehi novomeških tekmovalcev so gotovo udejanjanje želja članov prvih kolesarskih klubov v Novem mestu. Najuspešnejši novomeški kolesar je Sandi Papež, ki tekmuje za novomeško društvo že dvajset let. Je 28-kratni državni prvak v raznih tekmovalnih disciplinah na cesti in dirkališčih, dvakratni zmagovalac na dirki Po Jugoslaviji, trikratni prvak na balkanskih igrah, na sredozemskih igrah je bil enkrat četrti in enkrat peti. Trikrat je bil proglašen za najboljšega kolesarja Slovenije in dvakrat Jugoslavije.²⁸ V počastitev stoletnice kolesarstva v Novem mestu smo v Dolenjskem muzeju pripravili razstavo, ki je bila na ogled od junija do oktobra.

ZUSAMMENFASSUNG

Hundert Jahre Radfahrtsport in Novo mesto (1897 - 1997)

Die Anfänge organisierten Radfahrtsports in Novo mesto reichen in das Jahr 1897 zurück. Im vorliegenden Beitrag wird die Entwicklung des Radfahrtsports in Novo mesto bis heute behandelt, mit besonderer Berücksichtigung der Radlervereine bzw. -clubs, die in verschiedenen Zeitspannen im behandelten Zeitraum wirkten. Erwähnt werden auch bedeutendere Wettkampf- und Freizeitveranstaltungen, die vom Radlerverein Novo mesto organisiert wurden. In Novo mesto fanden mehrere gesamtjugoslawische Meisterschaften in verschiedenen Radsportdisziplinen und Kategorien statt, die größten Veranstaltungen waren die 18. Balkan-Radsportmeisterschaft für Junioren und Senioren im Jahre 1985 und die Juniorenweltmeisterschaft im Radsport im Jahre 1996.

²⁷ Glej opombo št. 20.

²⁸ Sto let kolesarstva na Dolenjskem, Novo mesto 1997, Marjan Zupanc, Portreti, str. 47.

Jubileji

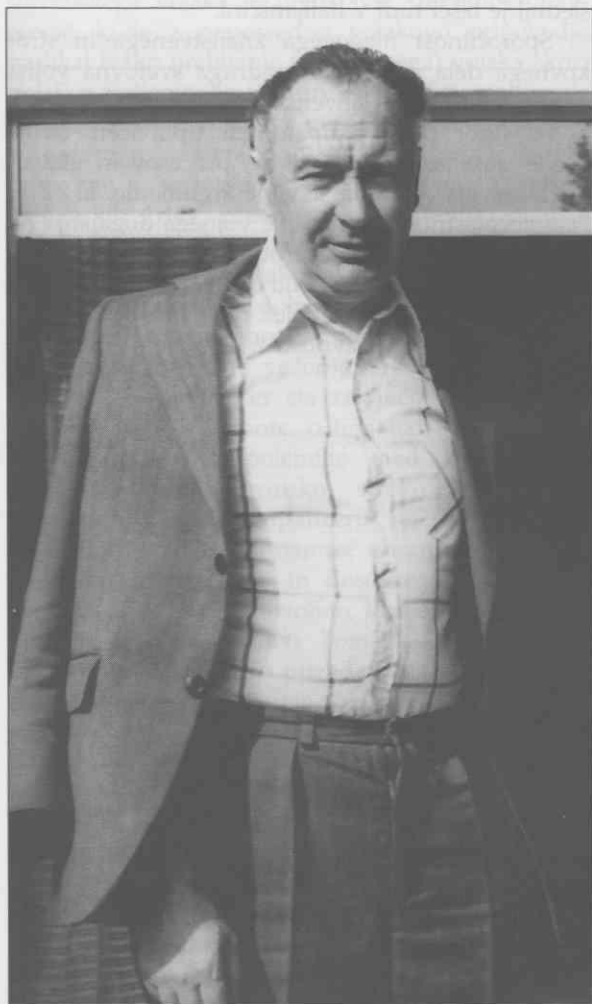

Profesor dr. Tone Ferenc 70-letnik

Prof. dr. Tone Ferenc, upokojeni znanstveni in arhivski svetnik Inštituta za novejšo zgodovino ter redni profesor na zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani, se je rodil na Miklavžev dan leta 1927 v pokrajini vinogradniških klopotcev in mlinov na vodo, v Prlekiji, natančneje v Veržeu. Pravijo, da je od tam izšlo mnogo slovenskih razumnikov, ki jih karakterizirajo posebna prleška trma, vztrajnost, delavnost a tudi radoživost v njenem žlahtnem pomenu. Tudi naš jubilarant v tem ni izjema. Sam dodaja, da sta mu bila takorekoč v zibel poležena dva bogata darova: vedeželjnost in ljubezen do glasbe (in s tem vedrina); prvega mu je poklonil oče, drugega mati, sestra skladatelja Slavka Osterca. Obe nagnjenji sta njegovi stalni spremljevalki, ki sta mu na sicer asketski poti zgodovinarja raziskovalca, spreminjali trdo delo v svojevrstno pesem.

Potem, ko se je odločil zapustiti rodno kmečko okolje in leta 1956 končal študij zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti, se je zapisal proučevanju obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem. Takoj po diplomi se je zaposlil kot arhivist v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani in od vsega začetka poglobljajal prepričanje, kako je za zgodovinarja pomembno široko poznavanje arhivskega gradiva. Temu prepričanju je ostal zvest do danes in si pridobil sloves najtemeljitejšega poznavalca domačih in tujih arhivov. Ker ga je globoko zanimala sporočilnost virov, je hkrati uresničeval svoje raziskovalne ambicije, za kar so se mu odprle širše možnosti z zaposlitvijo v takratnem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja leta 1959, kjer je z nekaj več kot triletno prekinitvijo ostal do upokojitve leta 1997.

Zavzeta in po rezultatih izjemno bogata raziskovalna prizadevanja uvrščajo dr. Toneta Ferenc v vrh slovenskega zgodovinopisja. Njegova bibliografija šteje blizu 700 enot, od tega več kot dvajset samostojnih ali soavtorskih knjig in okoli 150 razprav. Raziskoval je teme splošnoslovenskega in tudi širšega, pokrajinskega in lokalnega značaja ter upošteval celotni slovenski etnični prostor.

Predmet raziskav dr. Toneta Ferenc so predvsem okupacijski sistemi v Sloveniji ter osvobodilni boj z vojaškega, političnega in oblastnega vidika. Med njegovimi deli naj omenimo samo v Beogradu leta 1965 obranjeno doktorsko disertacijo "Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 - 1945", tri knjige "Ljudska oblast na Slovenskem 1941 - 1945" in "Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943". Kot neumoren zagovornik in praktik sintagme "dokumenti naj govore!" je posvetil mnogo energije objavljanju in skrbnemu komentiranju dokumentov; sodeloval je v uredništvih temeljnih edicij

virov (npr. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Zbrana dela Josipa Broza Tita), sam pa je med drugim objavil zbornika dokumentov o okupacijski politiki nemškega in italijanskega okupatorja: "Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941 - 1945" in "Fašisti brez krinke"; slednji je izšel tudi v italijanščini.

Sporočilnost njegovega znanstvenega in strokovnega dela je naslednja: druga svetovna vojna je bila še zlasti za slovenski narod hudo zlo, zato je bil upor proti okupatorjem upravičen. Svoje ocene posameznih dogodkov, procesov in globalnega razvoja opira na številne argumente, ki odražajo večplastnost in specifičnosti vojnega dogajanja na Slovenskem. Kot tak nasprotuje poenostavitvam in preuranjenemu postavljanju sodb.

Ogromen je njegov delež pri seznanjanju mednarodne strokovne javnosti z dogajanjem v Sloveniji

in Jugoslaviji v času okupacije. Nastopil je na številnih mednarodnih posvetovanjih in objavljaj v tujih jezikih. Hkrati je neutrudljivo širil lastna do-
gnanja in izkušnje doma kot mentor mladim raz-
iskovalcem in šestnajst let kot predavatelj na zgo-
dovinskem oddelku Filozofske fakultete v Ljub-
ljani, kot pisec filmskih scenarijev, avtor muzejskih
razstav, urednik pri Enciklopediji Slovenije itd.

Vemo, da ima prof. dr. Tone Ferenc še mnogo raziskovalnih načrtov. Ni še dolgo, ko se je pošalil, da bi šel po arhivske dukumente kamorkoli "tudi po kolenih", da bi jih le dobil. Zato mu zgodovinarji in prijatelji iskreno želimo še vrsto let, polnih uresničenih delovnih načrtov ter obogatitih z osebnim zadovoljstvom v krogu družine, vnukov in sproščujočim delom v dolenskem sadovnjaku in prleškem vinogradu.

Vida Deželak-Barič

Poročila

Ob 80-letnici preboja pri Kobaridu

Obletnica nekega dogodka je vselej priložnost za slavnosti in spominjanje, ako je to zgodovinski dogodek, ki je v marsičem obrnil tok dogodkov, pa bi moral biti predvsem priložnost za tehtno in utemeljeno zgodovinarsko pomenkovanje o preteklem dogajanju.

Takšen dogodek je bila zagotovo 12. soška bitka, ki jo je zgodovinski spomin, zaradi mnogovrstnih vplivov in čustvenih odmevov, "opremil" z ravno tako različnimi oznakami, ki so tudi odraz različnih interpretacij znamenite bitke na Soči v oktobrskih dneh leta 1917. Oznake kot sta *disfatta* ali kar Caporetto so se tako utrdile v vsakdanji italijanski govorici, da jih uporabljajo celo za poraze italijanskega nogometnega moštva, in jih uporabljajo torej kot neprijetne in negativne soznačnice.

Ker se je "zgodovina prelomila" pri Bovcu in Tolminu, so se Klub Nove revije, Slovensko pan-evropsko gibanje in Socialdemokratski narodni forum Slovenije odločili, da v Bovcu pripravijo skupni simpozij zgodovinarjev in ljubiteljev soške fronte, ki se je "zgodil" v Bovcu 12. avgusta 1997. Pod vodstvom dr. Janeza Peršiča, ki je Posočje in reko Sočo predstavil kot mejno deželo in zato križišče ali krožišče različnih narodov, jezikov, kultur, običajev ter političnih interesov in teženj, so se zvrstila zelo različna predavanja, ki so tudi odraz "pestrosti" dogajanj na soškem bojišču in v (prvi svetovni) vojni nasploh. Petra Svoljšak je predstavila italijansko zasedbo Posočja med letoma 1915 in 1917, predvsem na dveh področjih upravljanja, to je uvajanje italijanskega šolskega sistema v šole na okupiranem ozemlju ter poitalijančevanje slovenskih krajevnih imen ter osebnih imen in priimkov. Drago Sedmak je prikazal življenje v neposrednem avstrijskem vojnem zaledju, kot so ga odrejali številni razglasi, ukazi, okrožnice, ki so omejevali življenjski prostor in vsakdanjik na vseh področjih človekovega delovanja. O bojni morali italijanskih vojakov v prelomnem letu 1917 je razmišljal ljubitelj zgodovine soške fronte Simon Kovačič, ki je s pomočjo objavljenih dnevniških in spominskih zapisov želel prikazati mlahav bojni duh italijanskih vojakov, predvsem kot odraz strogega in nadutega odnosa poveljujočih, obenem pa naj bi bil to eden temeljnih razlogov za italijansko "disfatto" pri Kobaridu. Vojaški vsakdan

slovenskega vojaka je predstavil Aleksander Lavenčič, ki je z neposredno vojakovo pripovedjo naslikal težko prebijanje (slovenskega) vojaka skozi vojaško življenje, ko sta utrujenost in pomanjkanje sesala še zadnje vojakeve moči. Janez J. Švajncar je v "udarnem" referatu o preboju pri Kobaridu podvomil v "veličastnost" bitke, kot tudi v število italijanskih žrtev; predavanje je vzbudilo nemalo začudenja tudi zaradi avtorjeve teze o nizki bojni morali italijanskih vojakov kot posledice dejstva, da se ti niso borili za domovino, kar more biti tudi rezultat nekoliko enostranskega branja vojaške literature. Žal pozne večerne ure niso dopuščale diskusije. Bovški večer sta zaključili predavanji o spomenikih soške fronte, o tematiki, ki je povzročila nesoglasja in polemike med (spomeniško-varstveno in zgodovinsko) stroko ter ljubitelji oziroma člani ali simpatizerji različnih društev soške fronte. Slednji si namreč ohranjanje kulture dediščine soške fronte in dosežke zgodovinarjev razlagajo nekoliko samovoljno, kar je pokazalo tudi predavanje z diapozitivi Tomaža Ovčaka, ki je pokazal na sicer veliko prizadevnost ljubiteljev pri odkrivanju ostalin bojev na Soči, obenem pa tudi na nepoznavanje strokovnih pristopov za njihovo ohranjanje. Na drugi strani pa je mag. Damjana Fortunat - Černilogar pokazala na odnos italijanskih in avstrijskih strokovnih služb ter vojsk do takratne kulturne dediščine ter na prizadevanja današnje stroke, da bi ohranila to, kar je "ustvarila" vojna. Neobičajno za podobne simpozije je bilo bovško srečanje zelo odmevno v medijih, za kar so organizatorji, ki obetajo tudi objavo referatov v reviji Nova revija, zelo poskrbeli, čeravno je potrebno na tem mestu pogratiati nekatere novinarje, ki vendarle niso ali niso želeli razumeti nekaterih spoznanj in novosti z bovškega simpozija.

Z veliko manj medijske prisotnosti in zatorej tudi odmevnosti v javnosti, vendar pa vsebinsko bogatejši (čeravno sem morda pljunila tudi v lastno skledo) in izčrpnější, je bil mednarodni znanstveni simpozij "Ob 80-letnici bitke pri Kobaridu" v Kobaridu 25. oktobra 1997. Sodelavcem Kobariskega muzeja je s pomočjo Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije ter Občino Kobarid, uspelo pripraviti vrhunsko srečanje zgodovinarjev prve svetovne vojne iz Italije, Avstrije, Madžarske, Hrvaške in Slovenije, ki se je odlikovalo tako po strokovni kot po organizacijsko-tehnični plati. Simpozij je vodil prof. dr. Jože Pir-

jevec, v "kobariški dan" pa je številne poslušalce uvedel dr. Branko Marušič z zgodovinskim pregledom dogajanj ob Soči v obdobju, katerega začetek označuje 200-letnica miru pri Campoformidu in katerega konec je avtor omejil z kobariškim prebojem. In kot smo mogli spoznati, je bil mir na tem prostoru bolj redkost kot pravilo. Simpozij moremo razdeliti v dva vsebinska sklopa; prvega moremo poimenovati Vojska, drugega pa Odmev. Giorgio Rochat je predstavil vojaški vidik preboja in njegove posledice za italijansko vojsko. Zanj se je uveljavilo "splošno" spoznanje, tako v tujini kot v Italiji, da je bila neučinkovita, česar pa po avtorjevem mnenju ni še nihče znanstveno dokazal. Problem znanstvenega raziskovanja je namreč ravno v tem, kako "izmeriti" učinkovitost neke vojske. Sicer pa je imela vsaka vojska v prvi svetovni vojni, in v vojnah nasploh, svoj Kobarid. O razmerah v italijanski vojski, o propadu discipline in načela avtoritete v "tragičnem letu 1917", kot je v zgodovinski literaturi pogosto označeno leto 1917, je spregovorila Bruna Bianchi, ki je moralno stanje italijanske vojske pokazala v luči dezertacij in drugih načinov odtegovanja vojaškim dolžnostim ter okrepljenega delovanja naglih sodišč kot odgovora na vojaško neposlušnost. Nataša Nemec je predstavila boje na soški fronti kot bitko (bojevanje) narodov, saj jih je naštel skupno čez dvajset na obeh bojujočih straneh, všteti narode, narodnosti ter veroizpovedi, pri čemer je poudarila, da mora tezo v nadaljnjih raziskavah še dodatno dokazati z arhivskih gradivom. Zelo natančen pregled udeležbe in delovanja madžarskih enot na Soči je predstavil častnik madžarske vojske Tibor Balla, podobno pa je za hrvaške in bosanske enote storil hrvaški predavatelj Lovro Galić, dober poznavalec vojaških dogodkov na soški fronti. V drugem sklopu referatov so bili predstavljeni raznovrstni odmevi kobariškega preboja in njegove posledice. Neposredna posledica vojaške zmage avstrijsko - nemške vojske je bila okupacija Furlanije in vzhodnega dela pokrajine Veneto, za katero je bilo značilno, da je v letu velikega pomanjkanja tako v Nemčiji kot v Avstro-Ogrski, okupant želel predvsem izkoristiti naravna bogastva zaselenih ozemelj. O Tolminski med bitko in neposredno po njej, je spregovorila Damjana Fortunat - Černilogar, ki je prikazala vzdušje ob preboju s pomočjo spominskih in dnevninskih zapisov ter kronik, opozorila je na nevarnosti, ki vsled bojnih ostankov še danes grozijo, ter pokazala tudi na ekološke probleme, ki jih je povzročila vojna na Soči. Eden izmed pokazateljev odmevnosti je prisotnost dogodka v zgodovinopisju, publicistiki in spominski literaturi, zato je koroški slovenski zgodovinar Walter Lukan predstavil bogato in izčrpno avstrijsko historiografijo o bitki pri Kobaridu.

Odnos sodobnega slovenskega tiska do zmagovite avstrijsko - nemške ofenzive, ki je osvobodila slovenske kraje in za eno leto združila vse Slovence pod okrilje monarhije je predstavila Petra Svoljšak.

Kobariški poraz je globoko pretresel italijansko javno mnenje, zato je, kot je pokazala Giovanna Procacci, italijansko vodstvo skušalo v državi vzbuditi čustvo domovinske solidarnosti s pomočjo zelo dejavne propagande, ki je ustvarila fanatično ozračje; to pa je bilo tudi posledica samodeljega odziva dela prebivalstva na negotovost in nacionalno ogroženost. Simpozij je zaključil Mario Isnenghi z odmevi v italijanski kulturi in družbi, ki se kažejo skozi dejavno vojno književnost in številne "kobariške" dnevnike, svoje raziskave pa je Isnenghi usmeril na poražence Kobarida (*vinti di Caporetto*) in ne na zmagovalce Grappe. Tudi organizatorji kobariškega simpozija kanijo prispevke objaviti v zborniku.

Kobariški preboj ostaja odprto vprašanje, odprto za raziskovanje tako vojaških dogodkov, kot vseh spremljajočih dejavnikov, kar sta pokazala oba simpozija, čeravno se je zdelo, da je tematika kobariškega preboja v najširšem smislu, že izčrpana. Toda številne nove knjige (Antonio Sema, Camillo Pavan ob sodelovanju slovenskih avtorjev Draga Sedmaka, Željka Cimpriča in Petre Svoljšak) in srečanja zgodovinarjev pričajo o nasprotnem. Morda bo potrebno v mnogočem zgodbo o Kobaridu spisati na novo, predvsem pa jo opremiti s psihološko, propagandistično, in ideološko manj obremenjenimi raziskavami, v katerih ne bo upoštevan zgolj suhoparni vojaški vidik, temveč dejstvo, da je fronta potekala po točno določenem (slovenskem!) ozemlju, kjer je, tudi med vojno, živelo (slovensko!) civilno prebivalstvo, kjer so trčili mnogi interesi, kar velja za celotno obdobje bojev na Soči in njihovih posledic za prihodnost tega dela slovenskega narodnega ozemlja.

Petra Svoljšak

Mednarodna konferenca Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji, Koper, Nova Gorica, 25. - 27. september 1997

Mednarodno konferenco, ki se je odvijala pod pokroviteljstvom predsednika republike Milana Kučana in sopokroviteljstvom občin Koper in Nova Gorica, je organiziralo Znanstveno razisko-

valno središče Republike Slovenije Koper, ob pomoči Inštituta za novejšo zgodovino Ljubljana, Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete Ljubljana, Inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana, Pokrajinskega muzeja Koper in Goriškega muzeja Nova Gorica.

Okrogle obletnice najrazličnejših dogodkov iz naše daljne in bližnje preteklosti, so vedno hvalna priložnost, da se le te s strani zgodovinarjev podrobneje in vsestransko proučijo in to je bila tudi vodilna nit in namen mednarodne konference o pariški mirovni pogodbi podpisani 10. 2. 1947. Zapišimo še, da so se srečanja udeležili zgodovinarji kar iz desetih držav, kar nam potrjuje aktualnost tega vprašanja še danes.

Diplomatska zgodovina, italijanska politika glede vzhodne meje, delež slovenskih politikov na pogajanjih, hrvatski delež v diplomatskih odločitvah Jugoslavije ter stališča ameriške, angleške in francoske politike na pogajanjih, so bile teme obravnavane na prvem delovnem dnevu konference.

V uvodnem referatu je Jože Pirjevec prikazal pot, ki je pripeljala do podpisa pariške mirovne pogodbe in ustanovitve STO (Svobodnega tržaškega ozemlja), od Potsdama dalje. Dotaknil se je bistvenih sklepov zasedanj Sveta zunanjih ministrov, poudaril, da so se začela pojavljati mnoga žarišča v svetu, v katerih sta oba nova bloka, zahodni in vzhodni, hotela ohraniti in okrepiti svoj vpliv. Izpostavil je vlogo jugoslovanske strani in zaključil, da sta bili obe državi, tako Jugoslavija kot Italija odvisni od velikih sil, ki sta zanju odločali predvsem zaradi lastnih interesov, čeprav sta imeli različne statuse, jugoslovanska država je bila zaveznica, italijanska pa poraženka.

Dogajanja z italijanske strani je prikazal Pietro Pastorelli, ki se je oprl predvsem na italijanske diplomatske vire. Po njegovem mnenju v tistem času ni mogoče govoriti o italijanski politiki, temveč le o italijanskih pogledih, ker je bila italijanska vlada pod strogim nadzorom zavezniških sil, ki so bile mnjenja, da mora biti Italija "kaznovana" zaradi fašističnih ozemeljskih pridobitev.

Boris M. Gombač je opisal pot slovenskih intelektualcev v NOB, kjer so politični eliti predstavili nacionalni program združitve vseh Slovencev v eno državo. Ti načrti so postajali vse bolj aktualni po italijanski kapitulaciji in potem, ko so se konec leta 1944 že načrtovali konkretni mejni predlogi. Avtor je nato sledil poti predsednika Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, dr. Frana Zwitterja iz osvobojenega ozemlja v Beograd in Pariz.

Zachary Irvin, ameriški zgodovinar, je govoril o politiki ZDA v odnosu do Jugoslavije po drugi svetovni vojni in izpostavil, da krivda v poslab-

šanju odnosov med bivšima zaveznikoma ni bila samo na strani jugoslovanske politike, ampak tudi v nesposobnosti ameriškega razumevanja nove Jugoslavije takoj po koncu vojne, kar se je delno popravilo, ko je izbruhnil informbirojevski spor.

Gost iz Francije Vladimir Claude Fisera, je svoja razmišljanja podal ob treh pojmi: panslavizem, komunizem in geopolitika in razvil svoje misli o slovenskih mejah kot mejah slovanskega sveta.

Petar Strčić je opisal delež Hrvatov v odločilnih bojih v Dalmaciji, Istri in Trstu ob koncu druge svetovne vojne, kakor tudi delež diplomatov in strokovnjakov na mirovnih pogajanjih. Poizkus članov NDH, da bi prišli v stik z zavezniki ni uspel, svoje predavanje pa je zaključil z mislijo, da je bila Hrvaška zelo zadovoljna z rezultati pariške mirovne pogodbe.

Angleška raziskovalka Ann Lane je svoje predavanje koncentrirala na leto 1945, analizirala zapisnike sestankov angleške vlade o vlogi in pomenu Jugoslavije in poudarila britanske interese, njihov odnos do politike SZ in nasprotovanje Sovjetom predvsem zaradi lastnih interesov.

Jera Vodušek Starič je svoj referat naslonila na poročila angleških in ameriških diplomatov v Jugoslaviji, o tem, kako so oni videli jugoslovansko realno politiko predvsem okoli treh vprašanj in sicer ob notranje političnih sistemskih spremembah v Jugoslaviji, ideoloških opredelitvah te države v kontekstu hladne vojne in jugoslovanskem odnosu do deportacij in do beguncev.

Zadnji predavatelj prvega dne Giampaolo Valdevit pa je govoril o Zavezniški vojaški upravi in vlogi zaveznikov, ki so prišli v cono A vzpostaviti "demokratska pravila igre". Do maja 1945 je bil po njegovem prevladujoč angleški interes. Zavezniki niso bili pripravljeni sprejeti ljudske oblasti, ki je na tem teritoriju že obstajala s Pokrajinskim NOO. V referatu se je omejil v glavnem na mesto Trst, ki je predstavljalo anglo-američanom "zadnji branik proti infiltraciji SZ", medtem ko o ostalih predelih cone A ni govoril.

Po prvem dnevu predavanj, so v avli Pokrajinskega muzeja Koper odprli zgodovinsko razstavo "Pariška mirovna pogodba in zahodna meja 1945 - 1947 - Prizadevanja za oblikovanje slovenske zahodne meje v luči zapuščine Frana Zwitterja". Razstavo, ki je plod sodelovanja Pokrajinskega muzeja Koper, Pokrajinskega arhiva Koper in Arhiva republike Slovenije, sta predvsem na osnovi zapuščine dr. Zwitterja pripravili Vlasta Beltram in Metka Gombač. Na razstavi so predstavljeni arhivsko gradivo in muzealije, ki osvetljujejo delovanje partizanskega Znanstvenega inštituta, ki ga je vodil dr. Zwitter ter vseh drugih institucij, kot so beograjski inštitut za proučevanje mednarodnih vprašanj, Oddelek za mejna vpra-

šanja ter študijska odseka pri Pokrajinskem NOO za Slovensko primorje v Trstu in Gorici in njihovo angažiranost pri prizadevanjih nove jugoslovanske države za nove meje na zahodu. Med drugim so na razstavi predstavljene številne rokopisne študije zgodovinarja Frana Zwittera, ki so nastajale v letih 1944 - 1946 in so predstavljale osnovo predlogov nove slovenske meje proti Italiji. Namen razstave je bil prikazati, kako so se v boj za meje vključili slovenski znanstveniki in strokovnjaki, ki so zbirali in pripravljali raznovrstno gradivo za dokazovanje slovenske etnične meje in na podlagi teh raziskav so nastajali predlogi, ki so jih zastopali in zagovarjali slovenski in jugoslovanski politiki na sestankih Sveta zunanjih ministrov in na pariški konferenci. Poleg Zwitterovih rokopisov lahko vidimo na razstavi Zbirko podpisov za priključitev Slovenskega primorja k Jugoslaviji, kjer je zbranih preko 200.000 podpisov iz Slovenskega primorja in Istre (zbrali so jih v šestih dneh), resolucije in telegrame, ki so po izgledu izredno privlačni, pošiljali pa so jih iz Julijske krajine in vse Slovenije na razne naslove domačih in tujih diplomatov in držav, Spomenico Pokrajinskega NOO, ki so jo izročili mednarodni razmejitveni komisiji ob njenem prihodu v Trst, marca 1946, številne brošure, elaborate in publikacije v domačem in tujih jezikih, plakat razstave, ki so jo pripravili v Parizu junija in julija 1946 in je govorila o boju jugoslovanskih narodov, pariško mirovno pogodbo v cirilici iz leta 1947 in novo, ki je izšla septembra 1997 ter gramofonsko ploščo, ki so jo posneli novembra 1946 v New Yorku, ko je dr. Zwitter na radiu predaval o problemu meje med Jugoslavijo in Italijo.

Drugi delovni dan v Kopru je pričel Dušan Nečak, ki je predaval o propagandi v podporo jugoslovanskim zahtevam na mirovnih pogajanjih. Propaganda je bila raznovrstna, izbral pa je dve kategoriji, resolucije in film. Posebno ob prihodu mednarodne razmejitvene komisije v Julijsko krajino, marca 1946, je ta dejavnost dosegla višek. Predavanje je spremljala videokaseta filmskega arhiva R Slovenije in prikaz resolucij s pomočjo prosojnic.

Gostja iz Beograda Marija Obradović je v naslovu sicer napovedala predavanje o Vojaški upravi jugoslovanske armade v coni B, vendar je govorila predvsem o zaključnih vojaških operacijah v Slovenskem primorju, o položaju v mestu Trstu, izvolitvi Konzulte, beograjskem sporazumu, le malo o coni B in še manj o vojaški upravi. Predvsem slovenske zgodovinarje je močno zanimala usoda gradiva vojaške uprave jugoslovanske armade, ki se nahaja na Vojnoistorijskem institutu v Beogradu in je vsaj začasno slovenskim raziskovalcem nedostopno.

O upravi, kakršno je že jeseni 1944 pričel vzpostavljati Pokrajinski NOO je poročala Metka Gombač. Predstavila je organiziranost tega organa, ki je ob osvoboditvi Slovenskega primorja, Trsta in drugih mest imel svoj sedež v Trstu in je bil pripravljen na prevzem uprave v celotnem Slovenskem primorju, kar je pričel v maju in juniju 1945 tudi uresničevati preko odsekov, oddelkov in komisij. Po vzpostavitvi Zavezniške vojaške uprave, je izgubil oblastno funkcijo, njegovo prisotnost in predvsem aktivnost v prizadevanjih za priključitev Slovenskega primorja in Trsta k Jugoslaviji pa je bilo čutiti do februarja 1947.

Nevenka Troha pa je pripravila predavanje o vlogi primorske duhovščine in o njenem odnosu do novih slovenskih meja. Poudarila je, da je z OF sodelovalo precej slovenskih duhovnikov, čeprav so bile določene zadržanosti vedno prisotne. Predstavila je stališča V. Ščeka in B. Milanovića, spomenico slovenskih duhovnikov ter krog goriških duhovnikov okoli časopisa Slovenski Primorec, ki so nasprotovali režimu, ki se je vzpostavljala v Jugoslaviji.

Stališča KPI do obravnavanega vprašanja je osvetlil Marco Galeazzi iz Rima, ki je izredno zanimivo obdelal nekatere nove dokumente o tej problematiki. V obnavljanju odnosov med KPI, KPJ in SZ, je opozoril tudi na delo ruskega zgodovinarja L. Gibianskega in razložil svoje poglede, ki se v nekaterih odtenkih razlikujejo od stališč ruskega kolega.

Kolegica iz Avstralije Glenda Sluga je v zanimivem posegu v to obdobje razmišljala o etničnem prostoru, ljudeh ki tu živijo in o tvorbi STO, ki je bila posledica neke nerešljivosti v dogovarjanju velesil.

Problematico migracij iz prostora Istre sta obravnavala dva referata. Maruša Zagradnik je v zelo preglednem poročanju opredelila pojem optanti - optant, razložila zakonske akte in uredbe, ki so določali postopek in na osnovi primarnih arhivskih virov dokazala številčne razsežnosti tega pojava, ki je bil po njenem mnenju posledica več faktorjev, med katerimi pa nacionalni ni igral primarne vloge.

Aleksander Volk pa je govoril o naselitvi istrskih beguncev v Tržaški pokrajini in o ukrepih italijanske vlade v zvezi z begunci, njihovo namestitvijo in zaščito.

Marta Verginella je raziskala odnos slovenskega istrskega podeželja do globalnih sprememb. Osnovo referata so ji predstavljali zapisniki krajevnih celic KP Koper za leto 1947.

Milan Pahor pa je proučil obnavljanje kulturno prosvetnega delovanja v Trstu in izpostavil zlasti delo Slovenske prosvetne zveze in slovenskega gledališča.

O odnosu slovenskega tržaškega prebivalstva do ljudske oblasti, ki jo je izvajal Mestni osvobodilni svet za Trst in do oblasti zavezniške uprave v letih 1945 - 1947 pa je poročala Katja Colja, ki je do svojih trditev prišla ob študiranju arhivskega gradiva ter z zbiranjem ustnih pričevanj.

Tretji dan mednarodne konference so se udeleženci preselili v Novo Gorico, kjer je bilo podanih 12 referatov.

Kakšno je bilo stališče avstrijske vlade do tržaškega vprašanja, koliko je bilo in ali so bili na Dunaju načrti o upanju obnovitve nekoč velike Avstrije ter o interesu predvsem do tržaškega pristanišča, je govoril Karl Stuhlpfarrer. Avstrijska vlada, je poudaril Stuhlpfarrer, ni podprla, zlasti zaradi lastnih interesov, ne ene ne druge države.

Izreden pomen ekonomskega vprašanja v coni A je izpostavil Božo Repe, ki je razložil, kako so takoj po osvoboditvi Jugoslovani organizirano prevzeli podjetja, ladjedelnice, pristanišče, da pa v 40 ih dneh nekih daljnoročnih načrtov niso mogli uresničiti, ZVU pa je po prevzemu uprave zelo malo ali nič storila za napredek gospodarstva. Ekonomski položaj je bil zelo težak, brezposelnost je bila velika, vse to pa so zavezniki reševali kratkoročno.

Branko Marušič je v obširnem referatu podrobno opisal novo mejo na Goriškem.

Nataša Nemec je nadaljevala temo, ki jo je v Kopru načel D. Nečak in navedla vzroke za povojne manifestacije, ki so se od maja 1945 spreminjale. Če so ljudje v maju in juniju 1945 pozdravljali zaveznike pa se že julija 1945 začno protesti proti delovanju in ukrepom ZVU. Krajši pregled je namenila tudi proitalijanskim manifestacijam.

Čas po koncu druge vojne tudi ni prizanesel Beneški Sloveniji, ki je bila sestavni del Videmske pokrajine v okviru italijanske države. Miran Komac je izpostavil brutalno italijansko politiko do slovenskega prebivalstva in osvetlil delovanje "trikoloristov". Prav italijansko razvojno politiko je obsodil, da je sprožila emigrantski proces, ki je najbolj prizadel Beneške Slovence.

Prispevka Inge Brezigar Miklavčič in Andreja Mahničja sta z etnološkim odkrivanjem povojnega vsakdana na Goriškem poživila naporno zgodovinsko razpravljanje.

Tone Ferenc in Boris Mlakar sta podrobno orisala poglede narodnoosvobodilnega gibanja in raznih protipartizanskih skupin na mejno vprašanje v času vojne. O načrtih in aktivnostih emigrantov po vojni pa je govoril Janko Pleterski.

Z željo po reviziji dosedanjih ugotovitev je Samo Kristen še enkrat posegel v diplomatske arhive bivše Jugoslavije. Za "neuspeh" jugoslovanske politike naj bi delež krivde nosil komu-

nistični režim, ki ni vzbujal zaupanja pri zahodnih zaveznikih.

Slovenske kulturne ustanove in njihovo obujanje po vojni je predstavil Aleš Gabrič.

Zadnji na sporedu, hrvaški pisatelj Milan Rakovac pa je opisal stanje duha istrskega prebivalstva v času vojne in po njej. V niše spomina iz katerih je zgodovinopisje marsikdaj izrinjeno, literatura lažje prodre in prav zato je bil Rakovčev referat dopolnilo vsemu povedanemu.

V avli novogoriškega kulturnega doma, je bila odprta razstava Slovensko - italijansko časopisje med leti 1945 - 1947, ki jo je pripravila Nataša Nemec.

Zaključimo lahko, da je bila konferenca vsebinsko izredno bogata, mnogo novega je bilo podanega, tudi diskusije, ki so se razvile po vsakem sklopu predavanj so se, včasih v polemičnem tonu, vklaplale v potek dogajanja. Organizatorji so na koncu napovedali, da bodo referati prebrani na mednarodni konferenci, izšli v posebni publikaciji v seriji *Acta Histriae* pri koprskem Znanstveno raziskovalnem središču.

Metka Gombač

Sistemi oblasti in oblasti institucij, teorija in praksa držav evropskega Sredozemlja v novem veku s posebnim ozirom na jadransko območje; Koper, 9. - 11. oktober 1997

Od 9. do 11. oktobra 1997 je v Pokrajinskem muzeju Koper potekala mednarodna konferenca, ki je obravnavala probleme medsebojnih odnosov posameznih sistemov oblasti in odnos oblasti do prebivlastva. Konferenco so organizirali: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Koper, Filozofska fakulteta Univerze v Benetkah (Facoltà di Lettere e Filosofia dell' Università degli Studi di Venezia), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Trstu (Dipartimento di Storia della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Trieste), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Hrvaški inštitut za zgodovino v Zagrebu (Hrvatski inštitut za povijest u Zagrebu), Inštitut za zgodovinske in družbene vede HAZU Reka (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU Rijeka), Italo-germanski zgodovinski inštitut v Trentu (Istituto Storico Italo-germanico di Trento), Italijansko društvo zgodovinarjev institucij (Società Italiana degli Storici delle Istituzioni), Pokrajinski

muzej Koper. Na konferenci so sodelovali strokovnjaki z nekaterih italijanskih univerz, z zagrebške univerze, s filozofske fakultete v Ljubljani ter z Znanstveno raziskovalnega centra SAZU in Znanstveno raziskovalnega središča Koper. Konferenca je vse tri dni potekala v prostorih Pokrajinskega muzeja Koper. Prispevki so bili predstavljeni v treh jezikih, v slovenskem, hrvaškem in italijanskem. Organizirano je bilo simultano prevajanje. Prispevki s te konference bodo objavljeni v zborniku, ki bo izšel v letu 1998.

V imenu gostitelja Zgodovinskega društva za južno Primorsko je udeležence najprej pozdravil prof. Salvator Žitko, v imenu Znanstveno raziskovalnega središča Koper pa dr. Lucija Čok. V imenu italijanskih udeležencev sta prisotne nagovorila gospa dr. Elena Fasano Guarini in dr. Gherardo Ortalli.

Po pozdravnih nagovorih se je začel dopoldanski del zasedanja, ki sta ga vodila dr. Darja Mihelič in dr. Gherardo Ortalli. Dopoldanskih predavanj je bilo pet. Njihov izbor je bil zelo pester, saj je segal od ženskega vprašanja v srednjem veku do vprašanja konfrontacije muslimanskega in krščanskega sveta.

Kot prva je spregovorila dr. Darja Mihelič o Odnosu oblastnih ustanov do žensk v srednjeveških mestih severozahodne Istre. Predstavila je vire – mestne statute Trsta, Kopra, Izole, Pirana in obravnave žensk v njih.

Dr. Ivo Goldstein je v prispevku Bizantinska uprava na Jadranu predstavil čas od 6. do 12. stoletja. Spregovoril je o tem, kako se je ta oblast uveljavljala in razvijala zaradi specifičnih razmer tega časa in relativne oddaljenosti od Bizanca.

O problemih v Istri je spregovoril dr. Giorgio Ravegnani v referatu Bizantinska Istra (L'Istria bizantina). Predstavil je problem odnosa med civilnimi in vojaškimi oblastmi v Istri v času ravskega eksarhata.

Dr. Andrea Zorzi je predstavil Oblike političnega boja v komunski Italiji (I modi della lotta politica nell'Italia comunale). Spregovoril je o pravnih in oblastnih institucijah in o njihovem vplivu na prebivalstvo. Posvetil se je predvsem prebivalcem srednjeveških mest in njihovemu načinu medsebojnega poravnavanja računov (civilne vojne med družinami, socialni in politični boji). Vse to se je odražalo tudi v pravnih razmerah.

Dopoldansko zasedanje je zaokrožil prispevek dr. Janeza Peršiča Muslimani in kristjani: srečanje dveh svetov.

Po zadnjem referatu je sledila bogata diskusija, v kateri se je pojasnilo še marsikatero nerešeno vprašanje.

Popoldanski del konference je bil zamišljen kot okrogla miza. Njena tema pa je bila Sistemi oblasti

in oblasti institucij. Sodelovali so dr. Boris M. Gombač, dr. Zdenka Janeković Römer, dr. Angela de Benedictis, dr. Mario Sbriccoli, dr. Gherardo Ortalli, dr. Elena Fasano Guarini. Vsak od sodelujočih je najprej predstavil svoj pogled na to problematiko. Naslov prispevka dr. Gombača je bil Fevdalne države in nacionalne države: Evropa in Mediteran. Skušal je podati shematiziran prerez dogajanj od frankske države do leta 1848. Dr. Zdenka Janeković-Römer je spregovorila o Oblasti in socialnih razredih v Dubrovniški republiki (Staleška uvjetovanost vlasti u Dubrovačkoj Republici). Dr. Angela de Benedictis se je v svojem prispevku spraševala Kako opisati "politično kulturo" institucij? Prispevek k nekaterim razpravam in najnovejšim knjigam (Come descrivere la "cultura politica" delle istituzioni? A proposito di alcuni dibattiti e di alcuni libri recenti). V svoji razpravi se je omejila na tri knjige treh avtorjev, ki so bili prisotni na konferenci. Dr. Mario Sbriccoli je spregovoril o Pravnih doktrinah in dejanski moči kaznovalne prakse v novem veku (Dottrine giuridiche e poteri di fatto nelle pratiche penali di età moderna). Predvsem ga je zanimalo vprašanje, ki je mučilo tudi pravnike tedanje dobe: kako priti do resnice. Kako doseči ravnotežje med tožiteljem in pričami, vprašanje mučenja. Dr. Gherardo Ortalli je spregovoril o Oblikah državnosti in sistemih oblasti: beneški primer (Forme di statualità e sistemi di potere: il caso veneziano). Vse to bogastvo referatov in mnenj sta usmerjala dr. Ortalli in dr. Gombač. Vsebinsko okroglo mizo je povzela dr. Elena Fasano Guarini. Bogastvo in raznovrstnost referatov, ki so bili predstavljeni, sta izzvala diskusijo med samimi udeleženci okrogle mize in med publiko v dvorani.

V petek se je konferenca začela s pozdravnimi besedami italijanskega vicekonzula. Dopoldansko zasedanje sta vodila prof. Salvator Žitko in dr. Giorgio Chittolini, sodelovalo pa je osem referentov.

Prvi je nastopil dr. Giorgio Chittolini z referatom Oblike lokalnih konfliktov v vojvodini Sforza (Forme di conflittualità locale nel ducato sforzesco). Govoril je o drugi polovici 14. stoletja in predstavil obračune med dvema družinama ter širše med gvelfi in gibelini.

Dr. Anamari Petranović je v referatu Določila rimskega in beneškega prava o kupoprodaji v Reškem statutu (Naznake rimskog i mletačkog prava u kupoprodaji Riječkog stauta) primerjala tržaški statut 14. stoletja s statutarnim pravom na reškem področju.

Dr. Marta Verginella je v referatu Konflikti med klerom in skupnostjo na istrskem podežlju predstavila razmere ob koncu 19. stoletja in prvih desetletjih 20. stoletja na področju krkvške fare.

Mag. Irena Benyovsky je v referatu Reguliranje mestnega prostora v dalmatinskih komunah poznega srednjega veka (Reguliranje gradskega prostora u dalmatinskim komunama kasnog srednjeg vijeka) spregovorila o tem, kako se je ta življenjska problematika odražala ne le v statutih pač pa tudi v drugih dokumentih in v vsakdanjem življenju.

O podložnikih in zemljiških gospodih v Furlaniji, ki je bila najbolj oddaljena posest Beneške republike, je spregovoril dr. Giuliano Veronese v referatu Zemljiška gospoda in podložniki na fevdalnih posestvih Beneške republike v 16. stoletju (Signori e sudditi nelle terre feudali della Repubblica Veneta nel '500). Čeprav so bile tu razmere precej drugačne kot v Benetkah, so vsi prizadeti iskali zadoščenje v Benetkah.

Cerkveno politiko in cerkvene razmere v Beneški republiki 15. stoletja je predstavil dr. Giuseppe Del Torre v prispevku Oblast, vodstveni razred in cerkvene institucije v Beneški republiki 15. stoletja: velike nadarbine (Governo, classe dirigente e istituzioni ecclesiastiche nella Venezia del '400: i benefici maggiori). Govora je bilo predvsem o odnosu Benetk do papeža in papeške kurije ter o beneškem vplivu na imenovanja papežev.

Dr. Angelo Torre je v svojem referatu Pozabiti imperij (Dimenticare l'Impero) razpredal filozofske spekulacije o tem, kako pozabiti neko obliko oblasti. Prišel je do spoznanja, da je pozaba le konstrukt. Le domišljamo si, da nam nekaj ni več potrebno.

Dr. Luciano Pezzolo je v referatu Institucije in finančni sistemi v Italiji med 16. in 17. stoletjem: primerjalni pregled (Istituzioni e sistemi finanziari in Italia tra Cinque e Seicento: uno sguardo comparativo) jedrnat in pregledno predstavil svojo tezo. Ni se zapletal v razne filozofske dileme kot njegovi predgovorniki. Bil je eden redkih italijanskih referentov, ki je upošteval odmerjeni mu čas.

Popoldanskemu zasedanju, na katerem je bilo predstavljenih sedem referatov, sta predsedovala dr. Elena Fasano Guarini in dr. Boris M. Gombač.

Prva je nastopila dr. Elena Fasano Guarini z referatom Država in mesto v Italiji v zgodnjem novem veku (Stato e città in Italia nella prima età moderna). Pri razreševanju odnosa med državo in mestom v zgodnjem novem veku se je oprla predvsem na razvoj obeh besed v italijanščini.

Dr. Marco Bellabarba je v referatu Norme in običaji na mejah med Cesarstvom in Beneško republiko (Norme e consuetudini ai confini tra Impero e Repubblica di Venezia) spregovoril o pomenu meja in o tem, da ob mejah naraščajo pritiski na obeh straneh.

Dr. Claudio Povoło je v prispevku Skrivna poroka v Beneški republiki (Il "matrimonio segreto" nella Repubblica di Venezia) predstavil del dru-

žinskega življenja. Poroke so bile stvar cerkve in jih ta ni izpustila iz rok. Pri skrivnih porokah so bili prisotni le ženini in nevesta, duhovnik ter dve priči. Javnost je bila izključena, poroka je potekala brez vsakršnih formalnosti. Vse 16. stoletje so tako poroko preganjali in ni šela za veljavno.

Mag. Lovorka Čoralić je v referatu Beneška inkvizicija in vzhodnojadrska obala (analiza procesov od 16. do 18. stoletja) (Mletačka inkvizicija i istočnojadranska obala (analiza procesa od XVI. do XVIII. stoljeća) spregovorila o tem, da beneška inkvizicija na tem prostoru v začetku ni imela večjega odmeva. Ob koncu 16. stoletja so se razmere zaostrele, v 17. stoletju pa zopet omilile.

Mag. Darko Darovec je v preglednem referatu Odvzemi revežu, daj bogatašu: Monte di Pietà v Kopru predstavil gospodarske in družbene okoliščine, ki so pogojevale nastajanje posojilnic.

Dr. Roberto Sabbadini je v referatu Družbene in institucionalne poti novega beneškega patricijata (1650 - 1750) (Percorsi sociali e istituzionali del nuovo patriziato veneziano (1650 - 1750) povedal, da je bilo bogastvo glavno merilo za sprejem nove družine v beneški patricijat.

O razmerah na podeželju je spregovoril dr. Mauro Vigato v referatu Beneško plemstvo, vaše skupnosti in komuni pred problemom melioracij zemljišč: primer za spodnje Padovansko med 16. in 17. stoletjem (Nobiltà veneziana, comunità e comuni rurali di fronte al problema delle bonifiche: un esempio per il Basso Padovano tra XVI e XVII secolo).

Dr. Ivan Pederin je v referatu Vloga avstrijske tajne policije pri oblikovanju političnih in intelektualnih elit (Avstrijska tajna policija u izgradnji političkih i intelektualnih elita) spregovoril o vohunstvu v 19. stoletju na področju Dalmacije.

Na koncu sta nastopili še dve italijanski študentki, ki sta v kratkih, preglednih in zelo dobro sestavljenih referatih spregovorili o stiskah, v katere so zlahka zašle ženske v srednjem veku.

Diskusija, ki je sledila, se je dotaknila večine referatov.

Sobotno zasedanje je vodil dr. Piero Del Negro. Zvrstilo se je šest referatov.

Prof. Salvator Žitko je spregovoril o Sistemih oblasti v Istri v prehodnem obdobju (1797 - 1815). Prikazal je težave in probleme, ki se pojavijo, če se v razmeroma zelo kratkem času zamenjata dva upravna sistema. Spregovoril je tudi o tem, kako so ti pretresi vplivali na prebivalstvo.

Dr. Eva Holz je v referatu Uradništvo v avstrijskem delu Istre v 18. stoletju predstavila dve leti (1740 - 1742) samovoljnega uradovanja pazinskega glavarja, reakcije na tako uradovanje in kazni, ki je zadela glavarja.

Dr. Michele Gottardi je v prispevku Denarne

zlorabe, podkupovanja in javni red: policija v Benetkah med 1. avstrijsko vladavino (1798 - 1806) (Peculati, corruzione e ordine pubblico: la polizia a Venezia nel I. governo austriaco (1798 - 1806) spregovoril o tihotapstvu ob beneški meji in o podkupovanju sodnikov.

Dr. Alfredo Viggiano je v referatu Beneške skupnosti nasproti Napoleonovi upravni ureditvi. Spori in posredovanja (Le comunita venete di fronte all'ordinamento amministrativo napoleonico. Conflitti e mediazioni) spregovoril o napoleonski ozemeljski organizaciji Benečije, o gospodarskih razmerah in o naravnih mejah.

Dr. Cecilia Nubola je v zelo jasnem in preglednem referatu Ljudski pravni zastopniki med skupnostjo in škofom (I giuspatronati popolari tra comunita e vescovo) predstavila razmere v goratih predelih.

Dr. Grazia Tatò je v referatu Mik in vpliv moči ekonomske politike v Trstu v luči dokumentov Deputacije trgovske borze, kasneje Trgovske zbornice (Prestigio e influenza politica del potere economico a Trieste nelle carte della Deputazione di Borsa poi Camera di commercio) predstavila razvoj denarništva in borze v Trstu.

Tridnevno uspešno zasedanje mednarodne konference o Sistemih oblasti in oblasti institucij je zaključil predsednik Zgodovinskega društva za južno Primorsko prof. Salvator Žitko, ki se je vsem sodelujočim zahvalil in napovedal novo srečanje, ki bo čez dve leti.

Eva Holz

Hrvaškega Zagorja. V imenu organizatorja je simpozij otvoril hrvaški zgodovinar dr. Neven Budak, ki je bil tudi sicer spiritus agens celotnega dogajanja. Simpozij so pozdravili v imenu zagrebške univerze njen rektor in v imenu mariborske univerze rektor dr. Franc Toplak. Sledili so še pozdravi predstavnikov avstrijske dežele Štajerske, dežele Gradišanske in madžaske županije Vas.

Uvodni referat z naslovom Vpliv migracij na spremembo etnične samoidentifikacije na območju srednjeveške Slavonije je predstavil zagrebški zgodovinar **Neven Budak**. V svojem zelo zanimivem referatu je opozoril na številna vprašanja povezana s procesom migracij na območju Slavonije, zlasti na makroenomske spremembe kot posledico slabšanja položaja kmetov ob ogrsko turški meji. Posledice migracij so bile socialne, verske, gospodarske, jezikovne itd. Opozoril je ne le na problem Vlahov, Rašanov, uskokov, na pojav uniatsva, na vlogo hrvatskega plemstva v zvezi z migracijami, temveč tudi na dejavnost hrvatske inteligence, vlogo kajkavskega knjižnega jezika in na postopno združevanje hrvatskega in slavonskega prostora z enim saborom in enim banom, kar je bila tudi posledica etničnih premikov.

Za udeležence simpozija je bil še isti večer organiziran sprejem na gradu Trakošćan in koncert v bližnji kapeli.

V naslednjih treh dneh se je zvrstilo še devet referatov in sicer so še en referat prispevali Hrvatje, po dva pa delegacije iz Slovenije, iz avstrijske Štajerske, Gradišanske in madžarske županije Vas.

Tudi drugi hrvaški referent **Nenad Močanin** je govoril o migracijah na območju Slavonije in Srema v 16. stoletju. Opozoril je na podatke v turških virih in zlasti na dejstvo, da turški davčni popisi ne povedo ničesar o kraju iz katerega prihajajo priseljenci. Precej točno pa so zabeležena osebna imena ljudi in na podlagi tega je mogoče sklepati od kod prihajajo, oz. ali gre za doseljene poljedelce, za Vlahe ali za kakšno drugo kategorijo prebivalstva. Migracije deli na individualne, na priselitve majhnih skupin ter na migracije velikih razmerij, dalje na motivirane zaradi gospodarskih razlogov in tiste, ki so posledica prisile.

Prvi slovenski referent **Vasko Simoniti** se je predstavil z referatom Migracijski procesi na Slovenskem v 16. in 17. stoletju, v katerem je najprej povzel nekatere dosedanje ugotovitve v zvezi s to problematiko nato pa opozoril, da vojne in turški vpadi od 16. stoletja dalje niso več neposredno ogrožali osrednjega slovenskega prostora, še vedno pa so prizadele obmejna območja, zlasti Kranjske, v 17. stoletju pa je še vedno bilo precej izpostavljeno Prekmurje. Poleg migracijskih gibanj, ki so bila posledica vojnih dogajanj, je obravnaval

Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci 1997 Trakošćan, 1. - 4. julij 1997

Letošnji, 27. mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci, ki se sestaja vsako leto v eni od petih dežel, oz. držav udeleženk, je bil tokrat na Hrvaškem. Zadnjikrat smo se na Hrvaškem srečali pred devetimi leti v Osijeku, potem pa zaradi vojnih dogodkov nič več. Tudi zato je verjetno bila udeležba tako polnoštevilna.

Tema letošnjega simpozija je bila Utrjevanje in sprememba etničnih struktur v panonskem prostoru od 1520 - 1790 in je v nekem smislu pomenila nadaljevanje leta 1994 obravnavane tematike (Utrditev in spremembe etničnih struktur v panonskem prostoru v poznem srednjem veku).

Svečano odprtje simpozija je bilo 1. julija 1997 ob 17. uri v hotelu Trakošćan v idiličnem okolju

tudi tista gibanja, ki so imela vzroke v verskih (Judje) in gospodarskih razlogih. Opozoril je na pojav pustot, na pojav novih naseljencev-uskokov, na izgubo Žumberka, na močan številčni upad prebivalstva v notranjeavstrijskih deželah, na socialno in demografsko podobo Prekmurja, kjer so nekateri trgi postali vasi, nekateri pa so celo izginili. Ob koncu 15. stoletja je v slovenskih deželah živel okrog 400.000 prebivalcev, v 18. stoletju, ko se je stanje umirilo, pa že 800.000. Opozoril je še na imigracijo italijanskega trgovskega življa v obravnavanem obdobju.

Referat odsotnega **Franceta M. Dolinarja** Vpliv cerkvene organizacije v severovzhodni Sloveniji kot območju dotika več jezikov, je prebrala Darja Mihelič. Avtor je v njem podal sliko cerkvene organiziranosti na stičišču slovenskega, hrvaškega, nemškega in madžarskega jezika v letih 1520 - 1790 in izpostavil predvsem spremenjeno strukturo verske pripadnosti v času protestantizma, dalje spremembo cerkvenoupravne ureditve ob ukinitvi oglejskega patriarhata v 18. stoletju in ob reformah Marije Terezije in Jožefa II.

Oba avstrijska referenta **Norbert Weiss** in **Helfried Valentinitisch**, ki sta obravnavala etnične premike na Štajerskem, sta precej posegla tudi v naš slovenski prostor. N. Weiss je z referatom O problematiki etnične pripadnosti na Štajerskem na primeru mariborskega meščanstva v 16. stoletju (primerjava z mestoma Gradec in Judenburg) vzbudil precej zanimanja poslušalcev in tudi nekaj nasprotnih mnenj. Avtor je opozoril na priseljevanje v Maribor iz drugih regij, pa tudi iz podeželske okolice. Na na vzorcu 800 imen (v 200 letih) mariborskih prebivalcev s statusom pravih meščanov (torej le gornje plasti prebivalstva) proti koncu srednjega veka je zaključil, da je slovenskih imen sorazmerno malo in da se % povečuje čim bolj gremo proti 16. stoletju. Zankal je tudi možnost, da bi nemški pisarji imena prevajali v nemščino, ker je bila nemščina uradni jezik. Diskutanti so opozorili predvsem na dejstvo, da je vzorec premajhen in da bi bilo treba proučiti vse mestno prebivalstvo.

Zaradi bolezni odsotni **Helfried Valentinitisch** žal sam ni mogel predstaviti svojega odličnega referata z naslovom Polietničnost in asimilacija vodilnih slojev na območju Štajerske. Referat je prebral dr. Roth, ki je celo odgovoril na nekaj zastavljenih vprašanj. Valentinitischev referat je predvsem povedal veliko zanimivega o Ptuj in njegovih prebivalcih, seveda pa tudi o drugih štajerskih mestih. Osredotočil se je zlasti na italijanske priseljence tako plemiškega kot meščanskega porekla (trgovci, obrtniki, umetniki). Ugotovil je, da so se ti priseljenci sorazmerno hitro asimilirali. Dotok italijanskih doseljencev je bil največji v 16.

in prvi polovici 17. stoletja, nato je bil prekinjen.

Madžarska referenta sta predstavila problematiko etničnih sprememb na Ogrskem. Najprej je bil prebran referat **Ferenca Szakalyja** (referent je bil odsoten) o etničnih in demografskih spremembah na Ogrskem v času Turkov. Avtor je naglasil, da je edino v gorskih predelih madžarsko prebivalstvo nekako preživelo, medtem ko je drugod zaradi dolge vojne (1591 - 1606) bilo veliko opustošenega in na prazen prostor so prihajali Srbi, Slovaki, Romuni, medtem ko so Hrvatje že prej utrdili svoje pozicije na zahodnem delu države. Po izgonu Turkov je prišlo še do novega naseljevanja Nemcev in Judov. Tako je nastala etnično pisana podoba nekaterih predelov Ogrske. O posledicah habsburške politike na naseljevanje prekodonavskega prostora v 18. stoletju je zelo suvereno spregovoril dolgoletni znanec simpozija **Modinci Istvan Bariska** iz Kőszega. Na osnovi podatkov v virih je statistično prikazal demografske spremembe v obravnavanem obdobju in se ob koncu vprašal ali je pri vsem tem res šlo samo za gospodarske vzroke ali so bili po sredi tudi politični razlogi.

O problematiki Gradiščanskih Hrvatov sta podrobneje govorila referenta iz Gradiščanske in sicer najprej **Felix Tobler** o spremembah v etnični sestavi prebivalstva na gospodarstvu v madžarskem Altenburgu od začetka 16. do konca 17. stoletja. Tu so v zahodnem delu živeli Nemci, v vzhodnem pa Madžari. V 16. stoletju je na tem območju prišlo zaradi znanih vzrokov do priselitve hrvaških priseljencev. V prispevku **Robertja Hajszana** pa je bilo govora o naseljevanju Hrvatov na južnem Gradiščanskem in v zahodni Ogrski. Pri svoji raziskavi se je avtor naslonil na pisma grofa Batthyanyja, na ohranjene urbarje in na davčne popise, obstajajo pa še drugi viri. Skušal je ugotoviti poreklo priseljenih Hrvatov in sicer na podlagi priimkov in prišel do zanimivih zaključkov.

Ob skoraj vseh referatih so bile zanimive diskusije.

Poleg izrazito delovnega dela simpozija, je bilo poskrbljeno tudi za dve lepi ekskurziji. Ena nas je vodila v Krapino na ogled muzeja in mestnih znamenitosti, imeli smo sprejem pri županu ter zelo uspel koncert v očarljivi baročni cerkvi Marije Jeruzalemske. Druga ekskurzija nas je popeljala v Čakovec in Varaždin na ogled obeh mest, ki sta bili nekoč zaradi pripadnosti Celjanom, precej povezani z našo zgodovino in od katerih nas je zlasti Varaždin očaral s svojo baročno arhitekturo in lepo urejenim muzejem v grajski stavbi. Sledil je sprejem pri varaždinskem županu na slikovitem grajskem dvorišču in koncert v jezuitski cerkvi.

Simpozij se je končal s sklepno diskusijo, kjer so vse delegacije izrekle zahvalo in priznanje

organizatorjem simpozija in prevajalcem, izrečenih je bilo tudi nekaj kritičnih misli, zlasti ob dejstvu, da tokrat kar štirje referenti osebno niso prišli na simpozij, ampak so referate le poslali. Izvedeli smo tudi, da bo naslednji organizator simpozija Slovenija, obravnavana pa bo podobna tematika le da bo zajela čas od konca 18. stoletja do leta 1918. Vodja slovenske delegacije dr. Franc Rozman je povedal, da bo v kratkem odločeno ali bo simpozij v Laškem ali na Ptuj.

Vsekakor je tudi letošnji simpozij potrdil, da so taka srečanja koristna, tako za medsebojno spoznavanje in sodelovanje zgodovinarjev, kot tudi za spoznavanje dežele organizatorice.

Olga Janša-Zorn

4. Mednarodni medievistični kongres (IMC), Univerza v Leedsu, Anglija (14. - 17. julij 1997)

Mednarodni medievistični kongres v Leedsu, že četrti? Še nikoli nisem slišal zanj. No, prvič šele lani poleti. Po namigu prijatelja Tomaža Nabergoja sem si šel ogledat reklamni plakat na oddelku za germanistiko na Filozofski fakulteti. Na oddelku za zgodovino o tem žal ni bilo ne duha ne sluha. Kljub informacijski dobi, v kateri menda živimo, informacije očitno še vedno ne tečejo kot bi morale. Vsaj v krogih naših zgodovinarjev ne (arheologi imajo dosti boljše "informacijsko mrežo"). Kot sem kasneje izvedel, je to drugi največji tovrstni dogodek na svetu za vsakoletnim kongresom zgodovinarjev srednjega veka v Kalamazoju v ZDA. A saj ne gre za superlative in poudarjanje megalomanskosti. Gre za to, da je videti, kot da smo slovenski zgodovinarji preveč arogantni, da bi se zanimali za takšna srečanja, ali pa zaplankani. Ne gre nam (jim) očitati, da nismo dovolj aktivni. Redna udeležba na simpozijih in kongresih pri nas in v sosednjih deželah je dokaz, da energije ne manjka. Res so manjša in ožje strokovno usmerjena srečanja bolj konstruktivna in nedvomno bolj domačna in prijateljska. Vendar nam indiferenten odnos do takšnih večjih mednarodnih dogodkov ne koristi in je zamujena priložnost za predstavitev dosežkov našega zgodovinskega širši strokovni javnosti. Še posebno to velja za specialistične kongrese, kot je medievistični v Leedsu. Kot je že pred leti zapisal pokojni dr. Vilfan "znanstveno sodelovanje s tujino ni le nujno zlo". Tega se očitno bolje zavedajo naši sosedje Avstrijci, ki so se IMC-ja udeležili s kar 18

udeleženci, ali Hrvatje, ki so pripravili sekcijo s sponzorstvom svojega ministrstva za znanost. Eden od vzrokov za manjše zanimanje slovenskih medievistov je gotovo tudi dejstvo, da sta oba velika kongresa organizirana v anglo-saškem svetu in (domnevno) usmerjena bolj v zahodnoevropske zgodovinske teme, medtem ko smo mi tradicionalno vezani na bližnji germanski in romanski krog. Vendar je takšno gledanje negativno za razvoj stroke. Seveda so na IMC prevladovali udeleženci z Britanskih otokov, ZDA, Kanade, očitno pa je, da si kongres s širokim in pestrim izborom tem vztrajno širi ugled in gravitacijski radij, kar dokazuje udeležba iz Nemčije (43), Nizozemske (41), Francije (26), Izraela (21), Avstrije (18), Španije (16), Italije (12), Madžarske (11), Japonske (11), Švice (10), Švedske (9), Danske (8), Belgije (8), Poljske (8), Bolgarije (7), nekaj iz Rusije, nekaterih arabskih držav idr. Konec koncev smo se letos Slovenci v Leedsu nenadejano še kar dobro odrezali - s petimi udeleženci iz različnih institucij. Upam da bo v bodoče še bolje, očitno pa je, da bo temeljilo na mlajši generaciji zgodovinarjev in arheologov. Omeniti pa je potrebno še drug vidik, ki ga znova in znova ponavljamo - tudi pri takšnih srečanjih gre za možnost promocije naše mlade države, k čemur lahko pripomoremo zgodovinarji. Potem se pa čudimo, kako so tujci "zabiti", če nas še vedno večina sveta ne pozna, nas zamenjuje s Slovaško in podobno. Naj bo to razumljeno kot dobronamerna kritika.

Kongres v Leedsu je vsekakor največji vsakoletni dogodek medievistike v Evropi. V organizaciji Mednarodnega medievističnega inštituta (IMI) pri Univerzi v Leedsu se odvija v prijetnem in zelenem območju enega od kampusov tamkajšnje univerze - v osrednjem večnamenskem poslopju ter posameznih študentskih blokih, ki so opremljeni s predavalnicami (mimogrede, IMI je med drugim odgovoren za vodilno svetovno bibliografijo srednjeveških študij - *International Medieval Bibliography* - ki izhaja dvakrat letno, tudi na CD-romu). Efektivno delo kongresa traja tri dni in pol, v katerih se je letos odvrtelo fantastičnih 293 sekcij s po 3 - 4 referati in s precej čez 1000 referenti. Priprava vsebinskih sklopov in oblikovanje sekcij sta izjemno precizni in v ta namen se prijave za naslednji kongres s povzetki pobirajo že leto prej. Za to plat organizacije skrbi 30-članski organizacijski komite, ki ga sestavljajo specialisti za posamezna področja medievistike iz Anglije, Nizozemske, Amerike, Kanade, Italije, Avstrije (W. Pohl), Avstralije in trije s Srednjeevropske univerze (CEU) v Budimpešti (G. Jaritz, J. Laszlovszky, B. Nagy). Ta institucija oziroma njen Oddelek za srednjeveške študije, v katerem so ob sodelovanju zahodnih strokovnjakov (J. Le Goff idr.) zelo de-

javni zlasti Madžari, Avstrijci in tudi Hrvatje (N. Budak; Slovencev kljub temu, da so toplo vabljeni in dobrodošli, ni), se je v zadnjih letih zaslužen uveljavil kot pomembno izobraževalno in znanstveno središče in zato njegova vloga pri IMC ni presenetljiva. Osnovni namen kongresa v Leedsu je pritegniti najširši krog strokovnjakov s področja srednjeveških študij in je zato zasnovan karseda interdisciplinarno. Spekter prispevkov je neverjeten, o čemer priča že zasnova vsebinskih sklopov (s številom predvidenih sekcij oz. zasedanj):

- arheologija (6)
- zgodnesrednjeveške študije (6)
- anglo-saške študije (16)
- keltske in vikinške študije (2)
- islamske in sredozemske študije (14)
- srednje- in vzhodnoevropske študije (5)
- križarske vojne, latinski vzhod in Bizanc (12)
- kulturni stiki (Skandinavija - Baltik) (10)
- konverzija (26)
- družbeno-ekonomska zgodovina (8)
- geografske študije in poselitve (3)
- znanost in tehnologija (in vojskovanje) (7)
- vladanje in administracija (11)
- odnosi med spoloma (9)
- ženske v literaturi in družbi (15)
- srednjeveška kultura in družba (2)
- umetnost in arhitektura (29)
- poustvarjajoče umetnosti (14)
- cerkvena zgod. in kanonsko pravo (11)
- cerkveni redovi in versko življenje (12)
- cerkveno pismenstvo (7)
- hagiografija (5)
- monastika (6)
- biblična teologija (6)
- teologija in filozofija (6)
- srednjeveško zgodovinarstvo (7)
- arhivi in viri (5)
- vsakdanje življenje (12)
- delo z viri (8)
- računalništvo za medieviste (6)

Ena bistvenih kvalitiet kongresa je v tem, da je kljub masi referatov ob natančno sestavljenem programu in smiselni časovni razporeditvi možno slediti določenemu vsebinskemu sklopu skozi vse dni kongresa, oziroma prisostvovati vsem referatom na določeno temo. Informativna brošura s programom in vsemi ostalimi izčrpnimi informacijami, ki smo jo vsi udeleženci prejeli že pet mesecev pred kongresom, je bila dobrodošel pripomoček pri načrtovanju. Delavni dnevi kongresa so bili razdeljeni na dopoldanski in popoldanski del z uro in tričetrt trajajočim odmorom za kosilo (12.15 - 14.00), ki je bilo organizirano v študentski menzi na licu mesta (mimogrede, ob (za Angleže presenetljivo) dobri hrani in prijaznem strežnem osebju smo se počutili kar domače, kar je ugodno vplivalo tudi na

strokovne debate, ki so se razvile po jedi - druženje v skupni jedilnici je bilo vsekakor dobra poteza in bolje, kot da bi se udeleženci raztepli v času kosila na vse vetrove; vedno si vedel, kje boš našel ljudi, če si imel še kako vprašanje ipd.). Posamezne uro in pol trajajoče sekcije s 3 - 4 dvajsetminutnimi referati so bile smiselno razporejene preko dneva (10.45 - 12.15, 14.00 - 15.30, 16.15 - 17.45) z vmesnimi odmori, tako da delavni dnevi niso bili pretirano nabiti in naporni ter je ostalo energije še za večerne družabnosti. Seveda pa je slaba stran tega izjemno število (po 25) vzporedno tekočih zasedanj in zato majhna možnost obiska več različnih in hkrati povprečno majhna obiskavnost posameznih zasedanj. Dejansko je bilo malo cirkuliranja med sekcijami in s tem motečega odpiranja in zapiranja vrat. Očitno so se udeleženci obnašali disciplinirano in se vnaprej opredelili za določeno zasedanje, na kar je verjetno vplivalo tudi to, da so bila zasedanja v številnih različnih objektih študentskega naselja, kar je kljub temu, da je med njimi redno krožil službeni kombi, pomenilo določeno izgubo časa. Dopoldanske ure pred rednimi zasedanji (9.00 - 10.00) so bile rezervirane za okrogle mize, večerne (19.30 - 20.30) pa za delavnice ("workshope"). Vzporedno so bile za vsak dan organizirane pol-dnevne ekskurzije - ogled mesta Leeds, Kraljevih orožarn, krasnega srednjeveškega Yorka, gradov Pontefract in Skipton, znamenitih yorkshirskih cistercijanskih samostanov Kirkstall, Rievaulx, Byland, Fountains, ki so eni največjih dosežkov cistercijanske romansko-gotske arhitekture v Evropi (dva sem si tudi sam ogledal).

Če se posvetimo vsebinskemu pregledu prevladujočih tem na kongresu, je potrebno najprej omeniti, da je za vsakoletno srečanje izbrana naslovna tema - letos je bila to "konverzija" ob 1300-letnici prihoda sv. Avgušтина na angleška tla. Zato je bil seveda zelo velik del prispevkov namenjen vprašanju pokristjanjevanja v različnih delih tedanjega sveta (tudi Bližnjega Vzhoda in poskusov v Aziji). Vendar pa to nikakor ne omejuje širine kongresa, ki vključuje tudi vse ostale najrazličnejše medievistične teme. Kot običajno je bilo povabljenih nekaj eminentnih gostov za slavnostna predavanja ob posebnih terminih - letos sta bila to znameniti francoski akademik Emmanuel Le Roy Ladurie in Nemec Arnold Angenendt. Prvi si je kot velika avtoriteta očitno lahko privoščil predavanje, ki ni imelo nobene zveze s temo konverzije in celo ne s srednjim vekom, vrhu vsega še v francoščini (razočaranje zame) - prikazal je kvantitativno analizo tiska oziroma izhajanja knjig v Franciji v 16. stoletju in vpliva zgodovinskih pretresov nanj. Drugi pa se je osredotočil na letošnjo rdečo nit kongresa in predstavil temo

"Konverzija ter njen pomen in vpliv na srednji vek" (nisem poslušal). Ob izrednem številu predavanj sem se seveda lahko (žal) udeležil le peščice po subjektivnem izboru. Seveda si potem nad nekaterimi dolgočasnimi predstavitvami sicer zanimivih tem razočaran in si misliš, da bi lahko obiskal na stotine bolj zanimivih. Na žalost referati na dosedanjih kongresih niso bili objavljeni, ker je to za vsako leto očitno preveliko finančno in organizacijsko breme. Tako ti ostanejo le imena raziskovalcev in atraktivni naslovi prispevkov, od katerih jih je bilo nedvomno precej tudi izvrstnih. Osredotočil sem se na tematski sklop predavanj o cerkvenih (zlasti viteških) redovih, s katerimi sem se tudi sam nedavno ukvarjal. Bil je dober zadetek. Sicer manjša skupina poslušalcev skupaj s predavatelji se je izkazala za krog poznavalcev, ki se tudi med sabo že dlje časa poznajo in sodelujejo. Ta krog pa nikakor ni bil ekskluzivističen in sem lahko navezal poznanstvo in možnosti sodelovanja npr. s profesorjem Anthonyjem Luttrellom, vrhunskim izvedencem evropskega ranga za red ivanovcev (hospitalcev oz. malteških vitezov), Nemcem Karlom Borchardom in ciprskim Grkom Coureasom (kasneje je predstavil odnose med pravoslavno in katoliško cerkvijo v času latinskega gospostva na Cipru, o čemer bo v Angliji kmalu izdal knjigo). Prva dva sta tudi pobudnika in vodji projekta o evidenci (katalogu) posesti in organizaciji domene ivanovcev po celi Evropi, kjer lahko sodelujemo slovenski zgodovinarji (ivanovci so imeli pri nas tri redovne hiše oz. komende: v Melju pri Mariboru, na Polzeli in v Komendi na Gorenjskem).

Poslušal sem tudi sekcijo "Podobe vsakdanjega življenja v srednjem veku" s predavanjem Gerharda Jaritza z avstrijskega Inštituta za proučevanje materialne kulture (Institut für Realienkunde) v Kremsu. Ob popestritvi z bogatim slikovnim gradivom je predstavil koncepte upodabljanja vsakdanjega življenja v srednjeveški (zlasti slikarski) umetnosti. Jaritz, v zadnjem času vrhunski strokovnjak za to področje, je na diapozitivih prikazal številne detajle s fresk v Hrastovljah in Crngrobu. Pri nas smo na tem novejšem polju zgodovinopisja, vsaj kar se medievistike tiče, šele na začetkih in mnoge oblike naše bogate kulturne dediščine, ki smo jo doslej proučevali predvsem z umetnostno-zgodovinskega vidika, kot vir nudijo še cel spekter drugih spoznanj, česar se zavedajo tuji eksperti. Sploh se je izkazalo, da je bil precejšen del referatov na kongresu namenjen različnim vidikom vsakdanjega življenja, tako materialnim kot mentalnim, kamor sodijo na primer številne študije "o aspektih spola" (Gender studies) ali proučevanja vloge in položaja žensk v srednjeveški družbi. Na tem neizčrpnem področju

inventivnosti in domiselnosti pri izboru tem ni manjkalo, kot npr. "vizualizacija moškosti v srednjem veku", "teorija devišstva", "transvestizem v nemški srednjeveški literaturi", in celo drznih študij, kot je bila sekcija "Čustvovanje in strast med moškimi v srednjem veku" (v organizaciji Društva za proučevanje homoseksualnosti v srednjem veku) s prispevki "Menihi in seks" ter "Ljubosumje med prijatelji".

Po številu največ sekcij je bilo namenjenih srednjeveški kulturi, in sicer jeziku in literaturi (31), umetosti in arhitekturi (29), poustvarjajočim umetnostim (drama, glasba, ples - 14). Žal se prvotno najavljena dr. Nataša Golob s prispevkom o stiških inkunabulah, kjer bi lahko dostojno predstavila svoje široko znanje s tega področja in naše dragoceno tovrstno kulturno bogastvo, ni mogla udeležiti kongresa. Nas je pa zato pet drugih predstavljalo slovenske barve in tudi po družabni plati smo se izkazali za odlično ekipo. Tomaž Nabergoj iz Narodnega muzeja je predstavil temo z naslovom "Na začetku je bil meč - o pomenu znakov in napisov na srednjeveških mečih Slovenije 12. - 15. stoletja", obetavni Andrej Komac pa je v okviru projekta CEU iz Budimpešte (kjer je preživel delavno leto) v sekciji "Plemstvo v Srednji Evropi" prikazal karakteristike ministerialnega sloja na Koroškem. Ostali trije smo nenadejano in nenačrtovano (po izpadu Špancev) dobili čisto slovensko sekcijo z naslovom "Oživitev urbanih naselbin v srednjeveški Evropi". V njej je Brabara Ravnik-Toman iz Gorenjskega muzeja v Kranju prikazala zgodnjekrščansko naselbino Ajdna nad Potoki, "slovenski Anglež" Phil Mason z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu je predstavil izsledke svojih večletnih arheoloških raziskav poznorimske naselbine in srednjeveškega mesta v Črnomlju, Miha Kosi z Zgodovinskega inštituta ZRC SAZU pa sem orisal nastanek in zgodnji razvoj srednjeveških mest na Slovenskem. Naša predavanja s področja poselitve (temu so bile letos namenjene le tri sekcije) so pritegnila relativno majhen krog zainteresiranih, kar pa ob množici vzporednih zasedanj ni bilo nobena izjema. Večje zanimanje za to tematiko bo vsekakor naslednje leto, ko bodo glavna tema kongresa prav aspekti srednjeveške poselitve (Settlements) ob 50-letnici odkritja in začetka pionirskega raziskovanja opuščene srednjeveške vasi Wharram Percy v Yorkshiru (1948), ki je trajalo vse do 1990 in spodbudilo raziskovanja podobnih pustot tudi drugod po Evropi.

Kot sem že omenil, je bilo iz Avstrije kar 18 udeležencev z raznih institucij, pripravili pa so tudi tri zasedanja. Walter Pohl z Avstrijske akademije znanosti in umetnosti je oblikoval sekcijo "Meje in različnosti v zgodnjem srednjem veku", katere pri-

spevki so se ukvarjali z vprašanji opredeljevanja etnične pripadnosti v zgodnjem srednjem veku in organizacije meja karolinške države v Srednji Evropi. Tudi Oddelek za srednji vek z Zgodovinskega inštituta Univerze v Gradcu ja pripravil samostojno zasedanje z zanimivo temo "Nasilna smrt: vsakdanje doživljanje v srednjem veku?" Toliko za stimulacijo slovenskih strokovnih ustanov.

Vsekakor je potrebno kot eno pomembnejših spremljevalnih prireditev na IMC omeniti še resnično enkratno sejem medievistične literature, ki je že sam po sebi vreden obiska. Na njem se je predstavljalo več kot 30 svetovnih založb s področja humanistike vključno z nekaj antikvariati, kjer se je poleg anglo-ameriške našla tudi dostojna mera nemške in druge tujejezične produkcije, kar nam je dodobra osušilo žepe.

Na koncu še malo kritike. Glavna slabost kongresa, ki je sicer kljub masi udeležencev v glavnem organizacijsko dobro izpeljan, je velika razdrobljenost. Že na začetku smo pogrešali kakšno uvodno otvoritveno prireditev, ki bi zbrala vse udeležence skupaj, in vsaj pozdravno besedo z osnovnimi informacijami. Tudi uradnega zaključka kongresa ni bilo. Tega za čuda (in ne vem zakaj) ni bilo na programu. V teku delavnih dni si nato kljub stalnemu in živahnemu dogajanju prepuščen sam sebi in sploh ni vtisa o neki celovitosti, enotnosti cele prireditve. Druga in najbolj šibka točka celega kongresa na srečo nima veze s stroko, temveč s - transportom. Ko smo se dan pred začetkom uradnega dela kongresa odpravili na organizirano ekskurzijo proti samostanu Rievaulx in Byland, nam je že prvo križišče, kjer je na zunaj povsem normalen avtobus začel kašljati, dalo slutiti, da stvar ne bo tekla gladko. To se je čez kakšne pol ure počasne vožnje tudi potrdilo, ko je avtobus crknil sredi lepih žitnih polj. Po neuspešnih poskusih vžiga, očitno brez radiozveze in kakšnega mobitela, jo je voznik po opravičilu udeležencem ekskurzije prizadevno ucvril čez drn in strn in se čez pol ure vrnil s pet-litrsko kantico goriva. Zmanjkalo mu je goriva !!! Česa takega nisem doživel niti v naših najhujših časih stabilizacije v stari Jugi. Moramo priznati, da so bili izletniški avtobusi pri nas, pa tudi če je šlo le za šolsko ekskurzijo, kot se šika - polni goriva. Po nadaljevanju poti je sledila še avantura v največji (ampak res veliki) strmini, kjer je vozilo spet crknilo (in z njim tudi zavore - še dobro da obstaja ročna). Ampak samostani so bili zares lepi. Še en nasvet. Nikar se ne zanašajte na vozne rede angleških mestnih avtobusov, vsaj v Leedsu ne. Pa na postaji je potrebno na vse pretege kriliti z rokami, ko se približuje avtobus, drugače te sploh ne šisa in pelje mimo.

Pa bodimo še malo "moderni", saj smo v dobi

informatike, ali ne. Vse informacije o IMC in posebej o kongresu leta 1998 dobite tudi na Internetu - <http://www.leeds.ac.uk/imi/imc/imc.htm>

Miha Kosi

Kolokvij Mednarodne komisije za zgodovino mest Rušenje in vnovično izgrajevanje mest, Kallithea - Halkidiki, 12. - 16. september 1997

V dneh od 12. do 16. septembra 1997 se je Mednarodna komisija za zgodovino mest (*Commission Internationale pour l'Histoire des Villes* oz. *International Commission for the History of Towns*) sestala ob kolokviju Rušenje in vnovično izgrajevanje mest (*Destruction and reconstruction of towns*). Kraj snidenja je bil luksuzni obmorski hotel Athos Palace hotel (s petimi zvezdicami) v Kallithei na grškem polotoku Halkidiki (Kassandra).

Hotel je precej oddaljen od letališča pri Solunu (Thessaloniki). Ljubezni gostitelji so vsakega člana komisije ob prihodu njegovega letala pričakali s panojem, na katerem je bilo zapisano njegovo ime, in ga v zasebni režiji "dostavili" v 90 kilometrov oddaljeni hotel, ki leži ob obali Kasandrijskega zaliva v Egejskem morju. Povedano že daje namig o ambientu kolokvija, ki si ga dovoljujemo še podrobneje predstaviti.

Hotelske sobe so bile izjemno razkošne, vsaka je imela veliko teraso. Soba, ki so jo dodelili avtorici, pravzaprav ni bila soba, ampak *apartement* med prvim in drugim nadstropjem. Za vhodnimi vrati je bila majhna, opremljena kuhinja, ki je vodila v dnevni prostor z dvema kavčema in sedežno opremo. Celostensko stekleno okno in vrata sta se odpirala na veliko teraso s sedeži in mizico iz bambusa. Zunaj ograje terase pa je bil še pas kamenja z dvema velikima kamnitima posodama, v katerih je raslo sredozemsko rastlinje. Iz dnevnega prostora so polžaste stopnice vodile v zgornje nadstropje: tam so bile predsoba z omaro in razkošna kopalnica s straniščem ter spalnica z dvojno posteljo, katere celostensko okno je gledalo na teraso dnevnega prostora.

Najraznovrstnejša hotelska hrana, s katero so si gostje med obroki stregli iz samopostrežnega buffeta, je bila izjemno okusna, čeprav ni vsebovala tipičnih krajevnih jedi - razen belega vina *retsine*. V vročih dneh so se zelo prilegle zlasti raznovrstne solate (od zelene, prek paradižnikove, mešane s slanim belim sirom, brstičnega ohrovt,

pese, zelja, zelenega in luščenega fižola, leče, koruze, oliv, feferonov itd.), sladice (tortice, želatine, kompoti in sladoledi) in sadje (lubenice, dinje, grozdje, breskve itd.).

Slabost hotela je bila, da so ob 22. uri zaključili s strežbo: zakasneli gostje so lahko naročili le še pijačo v nočnem klubu, kjer so zlasti ob koncu tedna neutrudno do zgodnjih jutranjih ur (do 3. in enkrat celo do 6. ure) vrteli hrupno glasbo, ki je številnim gostom preprečila nočni počitek.

Do večera v petek, 12. septembra, so se počasi "nakapljali" vsi udeleženci kolokvija. Sledila je skupna večerja iz bogato založenega samopostrežnega buffeta ob glasbeni spremljavi. Ob njej so si udeleženci zbrano nabirali moči in ostrili duha za naslednji dni.

Prvi delovni dan (sobota, 13. septembra) se je začel ob 9. uri zjutraj. Grčija ima drugačen čas kot zahodna in srednja Evropa. Prišleki od tam so morali ure pomakniti naprej. (Avtorica prispevka z grškim časom ni bila seznanjena in je zato uvodni del kolokvija zamudila.)

Pozdravne besede in otvoritev kolokvija je pripravil predsednik Mednarodne komisije za zgodovino mest **Adriaan Verhulst** iz Belgije. Dopolanski del delovnega dne, ki je obravnaval temo Rušenje in vnovično izgrajevanje mest s strani oblasti in ob notranjih nemirih (*Destruction and reconstruction of towns by lordship and after internal troubles*) se je odvijal pod predsedstvom danskega kolega **Thomasa Riisa**.

Prvi prispevek Uničevanja s strani oblasti in notranji mestni nemiri v srednjeveških mestih na primerih Poljske, države Nemškega viteškega reda in Pomorjanske (*Zerstörungen durch Herrschaft und innerstädtische Unruhen in den mittelalterlichen Städten an Beispielen aus Polen, dem Ordensland Preussen und Pommern*) je predstavil **Antoni Czacharowski** iz Poljske. Potem ko je opisal razloge za nemire v mestih, ki so izvirali iz nasprotja med meščani in mestnim plemstvom, je opozoril, da je tovrstne nemire občasno spremljalo tudi podiranje zgradb. Med najhujšimi takimi uničenji je omenil porušenje rotovža, kovnice nemškega viteškega reda in nekaterih patricijskih hiš v Gdansk 18. junija 1416. Tudi v času reformacije je prihajalo do nemirov, ki so imeli včasih za posledico rušenje stavb, pogostejše pa ropanje cerkva in samostanov. Na začetku 13-letne vojne (v letih 1454 - 1466) so zaradi političnih razlogov meščani podrli številne gradove Nemškega viteškega reda v mestih (Thorn, Gdansk, Elbing). Predavatelj je kot zanimivost omenil tudi porušenje hiše upornega *vogta* Alberta na ukaz vojvoda Vladislava Ellenbogenskega leta 1312. Mesto Nessau pri Thornu so podrli leta 1460 na zahtevo mestne oblasti v Thornu in na ukaz kralja Kazimirja Jagi-

elonskega.

Martina Stercken iz Švice je predavala o nasprotjih, nemirih, rušenjih mest v poznem srednjem veku s strani deželnih gospodov ob morilskih nočeh v Švici (*Konflikte, Unruhen, Stadtzerstörung im Spätmittelalter durch Landesherren und durch Mordnächte in der Eidgenossenschaft*).

Do 15. stoletja so vojne z zunanjimi sovražniki povzročile propad številnih švicarskih mest. Pojavi, ko bi mestni gospodje ali meščani podirali mesta, so za Švico izkazani v 13. in 14. stoletju. Rušenja, ki so jih izvajali mestni prebivalci, so prizadela majhna mesta; pogosto so bila posledica nasprotovanja zahtevam gospostva. Habsburžani so svoja mesta na švicarskih tleh uničevali iz različnih razlogov: zaradi strateških ciljev, z namenom razkazovanja gosposke moči. Rušenje so včasih vključevale mirovne zahteve. Ponovna izgradnja mest je bila odvisna od gospodove volje, spodbudil pa jo je s privilegiji.

Marc Boone iz Belgije je predaval o rušenju in ponovni izgradnji mesta na primeru nizozemskih burgundsko habsburških mest 14. do 16. stoletja (*To destroy and reconstruct the city: the incultation and arrogation of princely power in the Burgundian-Habsburg Netherlands /14th-16th centuries/*). Ko so burgundski vojvode iz družine Valois zavladali v Flandriji, so se morali soočiti z veliko politično močjo tamkajšnjih mest. Dinastiji je uspelo prevesti ravnovesje sil v svojo korist. Pri tem se ni obotavljala rušiti nekatera mesta (Bruges, Ghent, Malines, Dinant, Liège). Svoja dejanja je ideološko opravičevala s primeri iz antike in biblije, s pravnimi elementi, s simboličnimi posegi, ki so mesto poniževali (rušenje mestnih vrat, prepoved manifestacij). Ponovna izgradnja mesta je tudi temeljila na (tokrat dobrih) odnosih med knezi in mesti.

Častni član komisije, Anglež **Geoffrey H. Martin** je govoril o vsiljenem načrtovanju mest v srednjeveški in zgodnjem novoveški Angliji (*Imposed planning in medieval and early modern England*). Ob sklicevanju na raznovrstno literaturo je dokazoval, da so angleška mesta v obravnavanem razdobju rasla iz notranje potrebe, medtem ko oblastni pritiski od zunaj (s strani kralja) kakor tudi notranji pritiski znotraj mesta pri tem niso imeli močnejšega vpliva.

Diskusija, ki je sledila po odmoru, se je sukala okrog vprašanja presaditve mesta s strani oblasti iz ene lokacije na drugo in okrog posledic ikonoklazma, ki je sprožil ritualno rušenje cerkvenih zgradb v mestih.

Danec Thomas Riis je na srednjeveških in novoveških danskih primerih opisoval pravno uničenje mest, ki je imelo za postopno posledico fizični propad mesta (*La perte du statut urbain*:

destruction juridique et destruction physique). Razvoj mest je razdelil v tri faze: v srednjem veku so mesta nastajala s podelitvami privilegijev, v 16. stoletju pod vplivom geografskih okoliščin, kasneje je prišlo do diferenciacije mest in do ograjevanja velikih mest.

Jean-Pierre Kintz iz francoskega Strasbourga je obravnaval posledice pogodbe v Ryswicku za mesto Brisach (*Une consequence du traité de Ryswick: destruction du premier Neuf-Brisach et sa reconstruction*). Brisach je bilo utrjeno mesto v meandrih Rena. Tu je bil prehod iz Francije v Nemčijo. Mirovna pogodba po devetletni vojni, sklenjena v Ryswicku (leta 1697), od katere letos poteka 300 let, je vsebovala določilo o rušitvi mesta Brisach, ki pa so ga kasneje ponovno zgradili na drugem mestu, da bi na francoski strani varoval prehod med državama. Tako je nastal Neuf-Brisach, ki zaradi naravnih katastrof nikdar ni gospodarsko zaživel.

Francoz **Jean-Pierre Poussou** iz Pariza je predaval o politični oblasti ter rušenjih in izgrajevanjih Pariza v 18. in 19. stoletju (*Pouvoir politique, destructions et reconstructions a Paris aux XVIII et XIX siècles*). Politična oblast mesta se je redko odločila v manjšem ali večjem obsegu rušiti dele mesta. V obdobju drugega cesarstva pa je prišlo do tovrstnih posegov v Parizu. Veliki deli mesta so bili podrti s ciljem obnove in modernizacije njegove urbane strukture. Te spremembe so bile zaključek dolgega procesa, ki se je začel že v obdobju italijanske renesanse. Ideje celotne revizije, ki bi zahtevale rušenja zaradi ponovne izgradnje, so se množile v 18. in začetku 19. stoletja, vendar niso bile celovito uresničene. Številni posamezni tovrstni posegi niso naleteli na odpor Parižanov, saj so izboljšali življenjske pogoje v osrčju Pariza.

Diskusija je zadevala vprašanja financiranja izgradnje Pariza. Spremenjena struktura mesta ni izzvala nasprotovanja političnih oblasti, katerih ugovori so jemali pod drobnogled le finančne nepravilnosti pri izvajanjih del. V diskusiji je bilo izraženo mnenje, da pravno uničenje mest ni primerljivo s fizičnim; referent ga je zavrnil, češ da ima odvzem mestnih pravic v posledicah enak destruktivni učinek kot fizični posegi v mesto.

V skladu s programom je delovnemu dopoldnevu sledilo razkošno kosilo in večurna (!) siesta, po želji pa tudi kopel v toplem grškem morju. Zrak je imel okrog 30°C, morje pa ne dosti manj.

Popoldanskemu delu kolokvija sta izmenoma predsedovala Francesca Bocchi iz Italije in Martin Körner iz Švice. Španka **Carmen Battle** je povzela nekatere španske izsledke o rušenju Barcelone v posledicah španske nasledstvene vojne (1701 - 1713/14). Avstrijski nadvojvoda Karel je dal porušiti del mesta in obzidja Barcelone in na nju-

nem mestu zgraditi utrdbo. V letih 1715 - 1718 je bila uničena četrt ob morju z žitnim skladiščem, prebivalstvo pa so nameravali načrtno preseliti drugam. To se ni obneslo: ljudje, ki jim je morje omogočalo existenco, so deloma odšli živeti k sorodnikom, deloma v druga mesta, deloma pa so ostali in si ob podrtem delu mesta postavili barakarsko naselje. Sredi stoletja je bilo to naselje pozidano z novimi stavbami in je dobilo ime mala Barcelona (Barcelonette). Mestno trdnjavo so porušili sredi 19. stoletja.

Sintezo prispevkov je nato v nemščini in francosčini povzel **Martin Körner** iz Švice. Uničenja mesta je razdelil na štiri tipe: delno, popolno, začasno in dokončno. Razčlenil je motive uničenja mest s političnimi cilji (uničenje tekmece, kazni za neposlušnost, strateški in urbanistični motivi). Poleg materialnih so bila uničenja mest lahko le simbolična in pravna. Ugotovil je, da je bil večji poudarek prispevkov na rušenju kot na vnovični izgradnji mest. Izpostavljene so bile prezidave mest v zvezi s prevlado novih stilov in novostmi v urbanistiki. V srednjem veku je pri oblikovanju mest prevladoval pragmatizem, kasneje pa ideološki motivi.

Živahna diskusija je zadevala vprašanja italijanskih mest (ki rušenj skoraj niso doživljala). Omenjeno je bilo tudi, da je bilo ravnanje osmanske države in Habsburžanov do mest na osvojenih področjih Ogrske različno. Prva je bila bolj praktična in je mesta preprosto vključila v svoj okvir, drugi pa so iz ideoloških razlogov izvajali sistematična rušenja mestnih naselbin.

Sledila je seja o upravnih zadevah komisije s poročili o opravljenem delu na področju objav izborov starejših virov za zgodovino mest, zgodovinskih atlasov mest (predstavljeni so bili atlas za švicarska mesta Frauenfeld, Neunkirch in Weesen, za irski Downpatrick ter za poljski Grudziądz). Na izpraznjeni mesti v odboru (Rusija, Irska) sta bila izvoljena nova člana. Potrjen je bil načrt, da se bo leta 1998 komisija sestala v belgijskem kraju Spa.

V nedeljo, 14. septembra dopoldan so se razvrstili prispevki, ki so obravnavali rušenje in vnovično izgrajevanje mest grške Makedonije (*Destruction and reconstruction of towns in Greece /Macedonia/*). Delovnemu delu je predsedovala glavna organizatorica, **Basiliki** (po naše Vasilka) **Papoulia**. Sama je pripravila prvi prispevek *Fizične katastrofe in zgodovina, pomen "fragmentarnega" (Physische Katastrophen und Geschichte: die Bedeutung des "Fragmentarischen")*, v katerem je skušala predstaviti nekdanje razumevanje rušenja mest pod vplivom višje naravne sile. Pogani v takem uničenju mest niso našli pravila, včasih so ga imeli za delo bogov, judovsko krščanstvo pa ga je pripisalo svojemu Bogu. V času razsvetljenstva je

skušala znanost razložiti naravo in njene zakone ter naravne katastrofe. S stališča raziskovalke je referentka opredelila vire (materialne, pisne) in posebej poudarila raznovrstno povédnost materialnih ostalin umetniškega ustvarjanja.

Prispevek seizmologov **Basiliosa C. Papazachosa** in **Georgia F. Karakaisisa** o potresih v Makedoniji (*The earthquakes of Macedonia and their macroseismic effects*) je poudaril pomen zgodovinskih spoznanj za seizmologe. Zgodovinske podatke o potresih danes proučujejo *in situ*. Z novimi seizmološkimi metodami morejo ugotavljati epicentre potresov in njihovo moč za tisočletja nazaj.

Polyxeni Adam-Veleni je v referatu o ustanovitvi in rušenju malega helenističnega mesta Petres (*Petres: the foundation and the destruction of a small hellenistic town*) ob diapozitivih opisala arheološke izkopanine ruševin mesta Petres in tamkajšnjih drobnih inventarnih najdb: svetilk, vrčev, posod, kipcev, orodja. Mesto je propadlo po sredi 1. stoletja pred našim štetjem. Izkopavanja kažejo, da so mesto prebivalci v naglici zapustili. V 1. stoletju našega štetja so nekoliko stran zgradili novo naselje, staro pa se ni obnovilo.

Charalabos Bakirtzis je vzel pod drobnogled drugo naselje, Amphipolis (*The end of Early Christian Amphipolis*). Mesto je od dvajsetih let našega stoletja doživelo tri faze izkopavanja. Sprva je bilo večje, v prvi polovici 6. stoletja našega štetja pa so ga pregradili z obrambnim zidom s stolpi. Tedaj so v mestu podrli več javnih zgradb. Razlogi za prezidave in rušenja niso znani. Mesto je v 6. stoletju nedvomno doživljalo upad.

Po odmoru je **Philippos Orepoulos** na osnovi antičnih grških avtorjev ob številnih citatih razčlenjeval mistična pojmovanja mesta in njihove apokaliptične razsežnosti (*Les conceptions eschatologiques de la ville et leur dimension apocalyptique dans l'Orient grec*). Predavanje je bilo v grškem jeziku, prisotni pa so dobili njegov francoski prevod.

Alexandra Yerolympos je govorila o vidikih otomanskega načrtovanja izgradnje mest po požarih (*Urban space as "field": Aspects of late Ottoman townplanning after fires*). Turčija se je v 18. stoletju zavedala, da imajo zahodne sile boljše orožje od nje. Skupnosti muslimanov, kristjanov in Judov v mestih so zato v svojih rezervatih mirno živele druga poleg druge. Mestna struktura je bila ponekod že zastarela in je oteževala vsakdanje življenje, kar je vzbujalo želje po prenovah. V turški državi pa je veljalo načelo, da je potrebno ob poškodbah mestnih objektov stremeti za vzpostavitvijo starega stanja. To je onemogočalo obnove po zahodnem vzoru. Pač pa je bilo prostor, na katerem je bilo uničenih nad deset hiš, mogoče obravnavati kot na novo zazidljiv. Zanimivo je, da so se v drugi

polovici 19. stoletja v najmanj bivalnih predelih turških mest vrstili požari, ki so imeli vzdevek *replanning fire*. Čeprav ni mogoče dokazati, da je šlo za načrtne požige, je bila posledica požarov izgradnja modernih mestnih predelov.

Kyriaki Kafkoura je govorila o načrtu vnovične izgradnje porušениh vasi vzhodne Makedonije po prvi svetovni vojni (*The reconstruction plan for the destroyed villages of Eastern Macedonia after World War I: modernisation and radical thought in an emergency programme*). Poseben oddelek, ki je deloval v ta namen, je na mestu podrhtih vasi načrtoval izgradnjo blizu 150 novih vasi, vendar načrti niso bili uresničeni. Problem je bil v lastništvu zemlje, v spremenjenih potrebah, ko so se v deželo vračali emigranti, pa tudi v novih zahtevah, ki jih je v dvajsetih letih zastavljala prodirajoča elektrifikacija.

Po kosilu, siesti in plavanju so se udeleženci ob 16. uri z avtobusi odpravili v Solun. Tam so po krajšem vodenem obvozu po mestu obiskali Muzej bizantinske civilizacije. V njem je bila razstava Zakladi Atosa (*Treasures of Mount Athos*); razstavljeni predmeti so bili tokrat prvič izpostavljeni očem javnosti. Osupljivo je bilo bogastvo listin, kodeksov, ikon, liturgičnih predmetov in predmetov vsakdanje rabe.

Udeleženci kolokvija so nato obiskali stari mestni glavni trg - *agora*. Odkrit je bil slučajno pred dobrima dvema desetletjema, ko so hoteli v središču mesta postaviti nekaj poslovnih zgradb. Pod vodstvom **Georgiosa Velenisa** (ki je tokrat ljubeznivo vodil ogled) so arheologi izkopali gledališče, javno kopališče in pokrite arkade, kjer je zdaj nameščen tehniški muzej. Na trgu je bila tudi "kovnica" denarja, kjer so v posebej za ta namen izdelane opeke vliвали novce. V gledališču so zdaj na prostem kulturne prireditve. Po ogledu tehniškega muzeja so udeleženci kolokvija v gledališču poslušali koncert uglasbenih grških srednjeveških in modernih pesmi.

Ponedeljek, 15. septembra je bil namenjen izletu v olimpijski kraj Dion pod Olimpom in v prvo prestolnico stare makedonske države, Vergino. V Dionu so si obiskovalci najprej ogledali muzej z modelom mesta in izkopanimi predmeti: novci, kipci, nagrobniki, grobnim inventarjem, predmeti vsakdanjega življenja (stiskalnica za sadje, mlinski kamen). Muzej jim je razkazal vodja arheoloških izkopavanj v Dionu **Dimitrios Pandermalis**. Sledil je obisk arheološkega parka Dion. Gre za veliko naselbino pod Olimpom, kjer so se odvijale olimpijske igre. Njeni začetki segajo v 5. stoletje pred našim štetjem, v 5. stoletju našega štetja pa je doživela rušilni potres. Prebivalci so skušali naselje obnoviti, vendar jim je to preprečila poplava bližnje reke, ki je Dion dokončno uničila.

Arheologi so tu izkopali obzidano naselbino s cestami, več templjev, dva amfiteatra (enega opečnatega), kopališča in javna stranišča.

Ko so si obiskovalci ogledovali Dion, vreme ni bilo najbolj lepo in z Olimpa je bilo slišati oddaljeno grmenje, kot da bi ožak "mrmral". Glasno izrečeno misel, da je kaj lahko razumeti nekdanje tukajšnje prebivalce, ki so verjeli, da se na Olimpu pripravljajo bogovi, pa je takoj presekala gromoglasna strela, ki je udarila v neposredno bližino. Obiskovalcem je nagnala spoštljiv strah v kosti, Olimp pa si je v njihovi zavesti utrdil avtoriteto.

Naselje Vergina, ki je propadlo v prvem stoletju našega štetja, še ni odkopano, čeprav se po obliki terena že dajo slutiti njegovi sestavni deli (npr. amfiteater). Na obrobju Vergine so odkrili prahistorično pokopališče iz obdobja 1000 - 700 let pred našim štetjem. Najznamenitejša najdba te prestolnice pa so grobovi kraljev, med njimi očeta Aleksandra Velikega - Filipa II. Makedonskega (živel v letih od okrog 382 - 336 pred našim štetjem) in njegove žene ter morda Aleksandrovega sina. Grobovi imajo obliko templjev, nad masivnim marmornim vhodom v Filipovo grobnico in grobnico njegovega vnuka (?) sta bili naslikani freski. Grobovi so bili bogato opremljeni z raznovrstnim inventarjem, posodjem, orožjem, z iz zlata oblikovanimi venci. Vergino in kraljevske grobove je obiskovalcem razkazala Chrys. Saatsoglou-Paliadeli.

V torek, 16. septembra je večina udeležencev kolokvija imela odhode letal šele popoldan, zato so jih organizatorji zjutraj peljali na ogled solunske trdnjave (od 12. stoletja), v kateri je bila od okrog leta 1890 do 1990 ječa, nato pa je zgradba prešla izpod ministrstva za sodstvo pod ministrstvo za kulturo. Po ogledu cerkve Sv. Dimitrija so gostitelji udeležence kolokvija popeljali še v arheološki muzej, kjer so si poleg nagrobnikov, predmetov grške umetnosti, keramike, okrasja lahko ogledali tudi izvirni inventar kraljevskih grobov iz Vergine. Gostitelji so iz končne postaje v muzeju svoje goste postopno dostavljali na letališče, od koder so ti poleteli domov.

Darja Mihelič

Ustanovitev in dejavnost *Mednarodnega združenja za zgodovino Alp*

Leta 1991 je v Švici nastala ustanova *Akademie 91 Zentralschweiz* ("Akademija 91 osrednja Švica") s sedežem v Lucernu, ki si je zadala za cilj pospeševati znanstveno dejavnost v notranjem švi-

carskem prostoru. Zasnovala je oblikovanje posebne fakultete za kulturo prostora in posebnih tovrstnih institutov. Ti naj bi v Švici zavirali odmiranje podeželske švicarske kulture pod vplivom mestne.

Ustanova je kmalu zatem prevzela pokroviteljstvo za osnivanje "Mednarodnega združenja za zgodovino Alp" (*Association Internationale pour l'Histoire des Alpes, Associazione Internazionale per la Storia delle Alpi, Internationale Gesellschaft für historische Alpenforschung*). Njegov cilj je vzpodbujati in usklajevati mednarodna prizadevanja za raziskave alpskega prostora. Pobuda za njegov nastanek se je porodila na zgodovinskem inštitutu "Zvezne tehniške visoke šole" (*Eidgenössische Technische Hochschule*) Zürich.

Ustanovna skupščina "Mednarodnega združenja za zgodovino Alp" je bila 7. oktobra 1995 v Lucernu. Uvod vanjo je dan prej, 6. oktobra, predstavljal mednarodni kolokvij "Raziskave o zgodovini Alp" (*Les recherches sur l'histoire des Alpes*). Temeljni prispevek zanj je pripravil prof. dr. Jean-François Bergier (Švica, Zürich), sledila pa so poročila o poteku, izsledkih in dosežkih raziskav o preteklosti Alp za Nemčijo (Uta Lindgren, Bayreuth), Francijo (René Favier, Grenoble), Italijo (Gauro Coppola, Trento), Avstrijo (Franz Mathis, Innsbruck), Slovenijo (Darja Mihelič, Ljubljana), Švico (Jon Mathieu, Bern/Lucern). Naslednjega dne je bilo "Mednarodno združenje za zgodovino Alp" formalno ustanovljeno s predstavitev njegove izjave in pravilnika ter potrditvijo odbora združenja v sestavi: Jean-François Bergier (predsednik), Brigitte Mazohl-Wallnig, Innsbruck, in Luigi Zanzi, Pavia (podpredsednika), Jon Mathieu (glavni tajnik), René Favier (blagajnik), Gauro Coppola, Laurence Fontaine, S. Domenico di Fiesole/Firenze, Uta Lindgren, Franz Mathis, Darja Mihelič (člani).

Izjava združenja in pravilnik se v prevodu glasita:

Manifest mednarodnega združenja za zgodovino Alp

Alpe in njihovi prebivalci iščejo svojo identiteto, da bi bolje vplivali na svojo prihodnost, blagostanje in ugled ter na spoštovanje bogate, vendar ogrožene Narave. Ta identiteta temelji na poznavanju zgodovine: tega, kar je alpski svet doživljal tekom stoletij, njegovega mesta v usodi dežel, ki si ga delijo, in celotne Evrope.

Zato alpski svet vse bolj priteguje pozornost zgodovinarjev. Ti poudarjajo njegovo vlogo pregrade, ki pa vendar povezuje južne in severne civilizacije. Tako odkrivajo prostor, v katerem je živelo posebno in brez prestanka dejavno hribovsko prebivalstvo.

"Mednarodno združenje za zgodovino Alp", ki so ga 7. oktobra 1995 v Luzernu pod pokroviteljstvom "Akademije 91" ustanovili zgodovinarji šestih alpskih dežel (Nemčija, Avstrija, Francija, Italija, Slovenija in Švica), želi spodbuditi raziskave ob zagotavljanju povezav in sodelovanja vseh, ki jih zadeva in zanima zgodovina Alp. Ob primerjalnem pristopu želi zblížati zgodovinarje vseh dolin alpskega loka. Odprto je za vse stroke, ki jih zanima preteklost: za zgodovino političnih oblik in ustanov, gospodarstva, miselnosti, verskega življenja, umetnosti in literature, arhitekture in ureditve ozemlja, za arheologijo, etnologijo, ekologijo itd. Pritegne lahko tudi zgodovino drugih goratih območij v Evropi ali drugod po svetu.

Novoustanovljeno združenje prinaša novosti in na široko povezuje različne stroke. Opira se na dosežke prejšnjih generacij in znanstvene erudicije. Navdih pa dobiva predvsem v novih metodah raziskav in zgodovinskega tolmačenja.

Združenje bo imelo redne kolokvije, objavljalo bo glasilo za obveščanje in povezavo; razvilo bo dokumentacijsko središče s sedežem v Lucernu. Sprejemalo bo pobude, kolikor mu bodo sredstva omogočala njihovo uresničitev.

Združenje je ne glede na to, kje so, odprto vsem, ki jih zanimajo njegove dejavnosti: univerzitetnim raziskovalcem, lokalnim učenjakom, arhivistom, konservatorjem ali preprostim ljubiteljem; vsem, ki se pod tem ali onim naslovom ukvarjajo z zgodovino Alp, najdejo v njej veselje in jo želijo vzpodbujati.

"Mednarodno združenje za zgodovino Alp" Statut

Čl. 1

Ime in sedež

Pod imenom "Mednarodno združenje za zgodovino Alp" se ustanovi neprofitno združenje s sedežem v Lucernu/Švica.

Čl. 2

Cilji

- pospeševanje raziskav zgodovine celote alpskega masiva,
- vzpostavljane mednarodnih povezav med raziskovalci in raziskovalnimi ustanovami za področje raziskav zgodovine Alp,
- zastopanje interesov raziskav zgodovine Alp proti splošnim organizacijam in znanstvenim ustanovam,
- vzbujanje javnega interesa za načrte "Mednarodnega združenja za zgodovino Alp".

Čl. 3 Sredstva

Cilje uresničuje s pomočjo članov, kakor tudi s sodelovanjem drugih.

- Pripravlja posvetovanja in druga delovna srečanja, kot tudi objave o zgodovini Alp.
- Lahko oblikuje posebne komisije.
- Vzdržuje stike in sodelovanje z organi in ustanovami, ki jih zadevajo njeni cilji: z univerzami, raziskovalnimi inštituti, javnimi uradi na vseh stopnjah in v vseh deželah alpskega loka.
- Skrbi za izgraditev javno dostopnega dokumentacijskega središča.
- Opravlja redno delo z javnostjo in obvešča navznoter in navzven.

Čl. 4 Financiranje

Združenje se financira iz

- osnovnega kapitala in dohodkov od njega,
- letnih prispevkov članov,
- donacij, prispevkov pokroviteljev, subvencij in drugih podpor.

Združenje je zavezano samo s svojim premoženjem.

Čl. 5 Članstvo

Redni član združenja more postati

- posameznik,
 - pravna oseba javnega ali zasebnega prava.
- Poleg rednih članov, ki plačujejo letni prispevek v višini, kot jo določi občni zbor,¹ ima združenje lahko še
- člane-pokrovitelje,
 - častne člane.

Čl. 6 Sprejem

Na osnovi pisne prijave upravni odbor odloča o sprejemu v združenje. Prijavitelj prejme pisno potrdilo o sprejemu in statutu.²

Član more izstopiti s pisnim pojasnilom upravnemu odboru.

¹ Članarina znaša 30 švicarskih frankov v tolarški protivrednosti. Člani za to prejajo informacije o prireditvah in dejavnosti združenja ter revijo "Zgodovina Alp".

² Slovenski interesenti, ki se želijo včlaniti v združenje, naj se obrnejo na Darjo Mihelič, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 4/III, Ljubljana.

Čl. 7 Izključitev članov

Upravni odbor s sklepom odloča o izključitvi.

Čl. 8 Organi

So

- občni zbor,
- upravni odbor,
- nadzorni odbor.

Čl. 9 Kompetence občnega zbora

Občni zbor članov je najvišji organ združenja. Ima sledeče pristojnosti:

- volitev predsednika, enega ali dveh podpredsednikov, glavnega tajnika, blagajnika,
- volitev nadaljnjih članov odbora in nadzornega odbora,
- pregled letnega dohodka in letnega obračuna,
- potrditev poročila nadzornega odbora,
- razrešitev vodstvenih organov združenja,
- določanje višine letnega članskega prispevka,
- sprememba ali dopolnitev statuta,
- sklepanje o razpustitvi združenja,
- posvetovanje in glasovanje o vseh predlogih, o katerih mora sklepati upravni odbor ali članstvo,
- imenovanje častnih članov.

Čl. 10 Potek občnega zbora

- Redni občni zbor se sestane vsaki dve leti na sklic upravnega odbora.
- Izredni občni zbor se skliče s sklepom upravnega odbora, s sklepom občnega zbora ali na pisno zahtevo petine članov.
- Pisno vabilo na občni zbor z dnevnim redom je treba poslati članom 30 dni prej.
- S pridržkom drugih uredb statuta zadošča za sklepe občnega zbora običajna večina glasujočih. Pri enakem številu glasov je odločilen glas predsednika.

Čl. 11 Upravni odbor

- Upravni odbor ima vsaj 9 članov. Njegova sestava mora upoštevati mednarodne in interdisciplinarne vidike združenja.
- Mandatna doba članov upravnega odbora je 4 leta. Možna je ponovna izvolitev.
- Upravni odbor je odgovoren za vse zadeve in sklepe, ki niso v pristojnosti drugega organa združenja; odgovarja za obveščanje članov.

Čl. 12 Nadzorni odbor

Nadzorni odbor je iz dveh nadzornikov in namestnika. Dva nadzornika preverita letne obračune kot tudi priložnostne poslovne račune in podata upravnemu odboru vsako leto in občnemu zboru vsaki dve leti predlog pisnega poročila. Letni obračun zadeva koledarsko leto.

Čl. 13 Razpustitev združenja

Občni zbor lahko z dvotretjinsko večino prisotnih glasovalnih upravičencev sklene razpustiti združenje. V primeru razpustitve pripade imetje združenja organizaciji ali ustanovi, ki zasleduje podobne cilje in ki jo določi občni zbor.

Čl. 14 Zaključna določba

Ta statut stopi v veljavo na dan, ko ga sprejme ustanovni občni zbor.

Lucern, 7. oktobra 1995.

Upravni odbor se je naslednjič sestel 20. aprila 1996 v italijanskem kraju Varese. Odborniki so se dogovorili o izgledu, obsegu, vsebini nove revije "Mednarodnega združenja za zgodovino Alp" z naslovom "Zgodovina Alp" - *Histoire des Alpes - Storia delle Alpi - Geschichte der Alpen*. Za prvo številko revije, katere izid je bil načrtovan za jesen 1996 (in tudi uresničen), je uredništvo zbralo in oddalo v tisk prispevke kolokvija v Lucernu. Ker je odbor ugotovil, da še najmanj pozna raziskave, ki jih opravljajo raziskovalci v Sloveniji, je soglasno sklenil, da bo druga številka revije (načrtovana za junij 1997) imela regionalni značaj in bo posvečena prispevkom o preteklosti slovenskih Alp.

Druga akcija združenja, o kateri je bilo govora na srečanju, je bila priprava mednarodnega posvetovanja na temo "Mobilnost in meje v Alpah" (*Mobilité et frontières dans les Alpes*), načrtovanega za september 1997 v francoskem Grenoblu. Za to priložnost naj bi v omenjeno "slovensko" številko revije "Zgodovina Alp" vključili tudi izbor relevantne bibliografije na temo mobilnosti v alpskem svetu.

Tretji sestanek upravnega odbora je bil 30. novembra 1996 v avstrijskem Innsbrucku. Odbor je na njem odobril načrtovano vsebino "slovenskega" zvezka revije "Zgodovina Alp", razpravljal pa je tudi o potrebnih dopolnilih njegovega bibliografskega dodatka o mobilnosti v Alpah. Prispevke o slovenskih Alpah za drugi zvezek revije "Zgodovina Alp" so pripravili sodelavci Znanstvenoraz-

iskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Narodnega muzeja. Podajajo okvirno podobo raziskav, ki zadevajo različne vidike preteklosti slovenskega alpskega prostora in ki jih izvajamo v Sloveniji.

Odbor je pretresel tudi načrtovano vsebino, prispevke in udeležbo na mednarodnem kolokviju "Mobilnost in meje v Alpah" v Grenoblu. Določil je datum kolokvija 25., 26. in 27. septembra 1997. Za to priložnost sta bila predlagana in sprejeta dva prispevka iz Slovenije: doc. dr. Petra Štiha in dr. Vincenca Rajšpa.

Več o reviji "Zgodovina Alp" in o posvetovanju v Grenoblu pa v posebnih poročilih.

Darja Mihelič

Mednarodni kolokvij Mednarodnega združenja za zgodovino Alp Mobilnost in meje v Alpah, Grenoble, 25. - 27. september 1997

Mednarodno združenje za zgodovino Alp (*Association Internationale pour l'Histoire des Alpes*), ki ga sestavljajo raziskovalci in ljubitelji Alp in njihove preteklosti, pretežno iz "alpskih" držav Francije, Švice, Italije, Avstrije, Slovenije in Nemčije, je med 25. in 27. septembrom v francoskem Grenoblu pripravilo svoje prvo znanstveno srečanje, kolokvij Mobilnost in meje v Alpah (*Mobilité et frontières dans les Alpes*). Neposredna organizatorja kolokvija sta bila univerza *Pierre Mendès France* in *Musée Dauphinois* iz Grenobla.

Mesto Grenoble leži ob reki Isère v široki dolini, na katere obeh straneh se dvigajo visoki alpski vršaci. Mesto, nad katerim se vzpenja impozantna utrdba, je izjemno snažno in urejeno. K prijetnemu vtisu prispevajo živahen utrip številnih lokalčkov zlasti v starem mestnem jedru, pešcem pridržani mestni predeli, ter ekološko neoporečni, urejeni javni prevoz s tramvaji in trolejbusi. Česar pri nas nismo vajeni, pa je izjemno strog varnostni sistem v bankah, med katerimi niso vse pristojne za menjavanje valut, kar je posameznim udeležencem kolokvija nakopalo precej težav.

Grenoble je univerzitetno mesto, kar je očitno na vsakem koraku. Učinkuje kot mlado mesto, v katerem živijo pretežno mladi ljudje. To je posledica dejstva, da je od okrog 170.000 prebivalcev ožjega mesta kar slaba četrtina študentov.

Kolokvij se je odvijal v univerzitetnem "kampusu" Grenobla, imenovanem Saint-Martin-d'Hè-

res, v zgradbi humanističnih umetnosti in znanosti (*Bâtiment Arts et Sciences humaines*). Univerzitetno okolje posvetovanja je zelo očarljivo. Okolica univerzitetnih zgradb daje vtis velikega parka s številnimi športnimi igrišči. Zgradba, kjer je bil kolokvij, privlači zlasti s svojo asketsko učinkovitostjo: je nizka, ima betonska tla in zidove, najpreprostejše možne (lesene) mize in klopi v predavalnicah, celostenska okna, ki pa jih je mogoče avtomatično zastreti. V predavalnici, kjer je bil kolokvij, sta bili tudi dve prevajalski kabini z ustreznim ozvočenjem.

Študentska menza, kjer jedo tudi profesorji (!) in kjer je bilo poskrbljeno za kosila udeležencev posvetovanja, je svetla, preprosta in učinkovita. Leži tik ob pokritem teniškem igrišču. V hladnejšem delu leta jedo njeni uporabniki znotraj zgradbe, v toplejšem pa na dvorišču pred njo.

Udeležencem posvetovanja in gostom so v opisani menzi postregli kar na mizah za igranje namiznega tenisa (!), ki pa so bile seveda prekrite s snežno belimi prtii. Kosila so bila skromna, a okusna. Glavne jedi treh dni so bile: kozliček v curryjevi omaki s praženim krompirjem, ki ga v Grenoblu ponudijo politega s smetano in zapečenega v pečici, ter kuhan stročji fižol, naslednji dan lasagna in tretji dan musaka. Zeleno solato so ponudili kot predjed, ne kot prilogo. Glavni jedi je sledil zavitek, jogurt s sadjem oz. enkrat samo sadje. Gostje so poplakovali hrano s točenim beaujolaisom in vodo z ledom. Obredi kosila so bili zgledno kratki in so se natančno držali predvidenega dnevnega reda kolokvija, ki se je lahko ob vsakem času postavil z zgledno udeležbo. Med odmori so se udeleženci posveta krepčali s francoskim pecivom (roglički in žepki) iz listnatega testa ter s sokovi in kavo.

In zdaj k opisu resnobne plati znanstvenega srečanja. Na njem je 29 referentov iz šestih "alpskih" držav (deset francoskih, sedem italijanskih, štirje avstrijski, po trije švicarski in nemški ter dva slovenska) spregovorilo o treh tematskih sklopih: Zapore, meje in prehodi (*Barrières, frontières, passages*), Selivci (*Migrants*) in Predstavitev in historiografija (*Représentations et historiographie*).

Program posvetovanja v četrtek, 25. septembra, so vpeljali pozdravi. Udeležencem sta spregovorila predsednik univerze-gostiteljice kolokvija **François Petit** in predsednik Mednarodnega združenja za zgodovino Alp **Jean-François Bergier** iz Züricha v Švici. Potem je o delovnem srečanju govoril njegov glavni organizator **René Favier**, podpredsednik univerze-gostiteljice posvetovanja in član odbora združenja za zgodovino Alp.

Dopoldanskemu delu kolokvija, ki je obravnaval prvi tematski sklop, je predsedoval **Daniel Grange** z univerze-gostiteljice srečanja. Prva dva

prispevka sta vlogo in pomen pojma meja obravnavala s širšega zornega kota. **Wolfgang Kaiser** (*Université de Provence, Aix-en-Provence*) iz Francije je svoj prispevek naslovil "Razmišljati o meji - pojavu in pojmu" (*Penser la frontière en histoire et dans les sciences sociales*). V njem je opozoril na to, da meja ni le prostorski pojav, ampak pojem, ki ima v humanističnih vedah raznovrsten družbeni pomen, zato so vidiki raziskav tega pojma zelo raznoliki. **Luigi Zanzi** z univerze v italijanski Paviji je predaval o historični ekologiji in meji (*Écologie historique et frontière*). Omenil je razne vrste mej, od geometrične, prek matematične, pravno-politične, pravno-ekonomske do pravno-antropološke. Posebej se je pomudil pri pojmu ekološke meje in ugotovil, da ekozgodovina ne deli ozemlja po geografsko-opisnih načelih, ampak so meje v njej prehodne in ne izključujoče. Konkretnější od predhodnikov je bil prispevek **Rolanda Paulerja** z univerze v Münchnu (Nemčija) o cesarski mejni politiki v zvezi z obvladovanjem alpskih prelazov (*Kaiserliche Grenzpolitik im Herrschaftsgefüge um die Alpenpässe /14. Jahrhundert/*). Nemški cesarji so se hodili kronat v Rim. Vsak od njih si je zato moral zavarovati pot, kar je dosegel s sklepanjem porok in mirovnih pogodb. Predavatelj je svojo razlago podkrepil s primeri iz 14. stoletja.

Po odmoru bi moral kot prvi predavati slovenski referent Vincenc Rajšp, vendar je v tehničnem pogledu učinkovitost organizatorjev odpovedala: najprej so iskali diaprojektor, nato pa so ga tako dolgo usposabljali, da so med tem časom najprej poklicali k mikrofону drugega referenta **Gabriela Audisija** (*Université de Provence, Aix-en-Provence*) iz Francije, ki je predstavil temo "Nadziranje alpskih prehodov 1685" (*Surveiller les passages alpins en 1685*). V tem letu je bil namreč preklican Nantski edikt iz 1598, ki je francoskim hugenotom podelil verske svoboščine; preklic je imel za cilj nasilno katolizacijo hugenotov, dejansko pa je povzročil beg protestantov iz Francije, ki ga zlasti v Alpah (Dauphiné) ni bilo mogoče nadzorovati in zajezi. Vincenc Rajšp (Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana) je nato ob diapozitivih, ki so prikazovali slovenske Alpe in njihove nekdanje uprizoritve na kartah, govoril o razvoju prebivalstva na območju Julijskih Alp pod vplivom obsoške ceste (*Bevölkerungsentwicklung des Gebietes der Julischen Alpen unter dem Einfluß der "Isonzo-Straße" /Tarviso-Tolmein/*).

Popoldanskemu (poobednemu) delu posvetovanja je predsedoval **Jean-François Bergier**. Prvi trije prispevki so še vedno zadevali nadaljevanje prve teme kolokvija. **Furio Bianco** z univerze v italijanskem Trstu je predaval o tihotapstvu tobaka na tleh beneške republike v 18. stoletju (*La*

frontière comme ressource: la contrebande du tabac a l'époque moderne dans la république vénitienne). Opozoril je, da so v alpskih dolinah živele generacije in generacije tihotapcev. **Casimira Grandi** z univerze v Trentu (Italija) je predstavila vidik izseljevanja iz alpskega prostora s stališča ženskega dela prebivalstva (*Emigrazioni alpine al femminile: lo spazio del possibile /secc. XVII-XX/*). **Michel Contini** (univerza *Stendhal* iz Grenoble) je ob diapozitivih govoril o dialektih v Franciji in prehodnih območjih med njimi, ki nimajo oblike ostro začrtanih meja (*"Frontières" linguistiques dans les Alpes*).

Po odmoru so se začela predavanja na drugo temo (*Migrants*). Francoska referenta **Thierry Tillet** (univerza *Pierre Mendès France*) iz Grenoble in **Pierre Bintz** (univerza *Joseph Fourier*) iz Grenoble sta govorila o pogojih selitev v Alpah v predzgodovinskih obdobjih (*Migrations et gestions saisonnières dans les Alpes aux temps préhistoriques*). Predzgodovinsko obdobje je obravnaval tudi nemški referent iz Münchna **Stefan Winhardt**. Naslov njegovega prispevka je bil "Obdelava in širjenje brona. Razmišljanje o predzgodovinski organizaciji preskrbe s surovinami in o izgrajevanju političnih struktur na obrobju Alp" (*Verarbeitung und Verbreitung von Bronze. Überlegungen zur vorgeschichtlichen Organisation der Rohstoffversorgung und zur Ausbildung politischer Strukturen am Alpenrand*). **Bernard Rémy** (univerza *Pierre Mendès France*) iz Grenoble je za temo predavanja izbral priseljevanje v zahodne Alpe v času rimskega cesarstva (*L'immigration dans les Alpes occidentales sous l'Empire romain*). Dve rimski koloniji v Alpah, Aosta in Nyon sta bili prostor načrtnega naseljevanja, vendar je referent v svojih raziskavah naletel le na štiri konkretne doseljence, ki so bili vsi rimski državljani.

Sledil je občni zbor Mednarodnega združenja za zgodovino Alp s poročili o opravljenem delu, ki je obsegalo pripravo in objavo dveh zvezkov revije Zgodovina Alp (*Histoire des Alpes*), katerih drugi je posvečen slovenskim Alpam, ter organizacijo posvetovanja v Grenoblu. Po dogovoru naj bi se člani združenja leta 1998 srečali na posvetovanju v Italiji. Po občnem zboru je udeležence kolokvija sprejel in pogostil (s kanapéji, majcenimi picami, sladicami, sadjem in penečim vinom) župan Grenoble v *Hôtel de Ville*. Predsedniku združenja za zgodovino Alp Jean-Françoisu Bergieru je ob tej priložnosti podelil odlikovanje.

V petek, 26. septembra, je dopoldanskemu delu kolokvija predsedoval **René Favier**. Ves program drugega dne je nadaljeval obravnavo druge teme kolokvija. **Franz Mathis** z univerze v avstrijskem Innsbrucku je predaval o mobilnosti v alpski zgodovini in skušal opredeliti rezultate in smeri

raziskav (*Mobilität in der Geschichte der Alpen. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*). Po pregledu različnih oblik mobilnosti v Alpah, ki so bile doslej predmet raziskav, se je referent omejil na gibanja znotraj Alp. Oblike premikov je razporedil glede na njihovo trajanje in motive (gospodarski, politični, verski, kulturni, družinski). Slovenski referent **Peter Štih** z univerze v Ljubljani je govoril o srednjeveški kolonizaciji in migraciji na slovenskem alpskem obrobju (*Kolonisation und Migrationen in dem Alpenraum in Mittelalter /der Fall Sloweniens/*). Potem ko se je dotaknil antične poselitve tega prostora in slovanske naselitve v zgodnjem srednjem veku, je opisal tamkajšnjo visoko- in poznosrednjeveško agrarno kolonizacijo. Omenil je migracije v alpskem svetu in opozoril na etnični in družbeni sestav prebivalstva. Podrobnejše dopolnilo k njegovemu izvajanju je nudil prispevek **Gertrud Thoma** iz univerze v Münchnu (Nemčija). Govorila je o mobilnosti kot posledici razdrobljene strukture srednjeveških posesti, pri čemer je posebej vzela pod drobnogled stike freisinske škofije z njenimi alpskimi posestmi na Slovenskem (*Räumliche Mobilität von mittelalterlichen Streubesitz: die Beziehungen des Bistums Freising zu seinen alpinen Besitzungen*). **Pierette Paravy** (univerza *Pierre Mendès France*) iz Grenobla je predavala o vplivu religije na srednjeveške migracije v Alpah (*Migrations et religion dans les Alpes au Moyen Âge*), pri čemer se je poglobila v primer sekte valdenzov v pokrajini zgornja Dauphiné.

Po odmoru je predsedovanje posveta prevzela **Laurence Fontaine**, Francozinja, ki dela na evropskem inštitutu v Firencah in je članica odbora združenja za zgodovino Alp. **Giorgio Ferigo** iz Tolmezza v Italiji je predstavil sistem selitev v karnijskih Alpah v 17. in 18. stoletju (*La natura de Cingani. Il sistema migratorio dalla Carnia in età moderna*). Opisal je sezonske selitve ljudi, ki so se vračali domov v času poletja, se tedaj poročali in poskrbeli za potomstvo. **Alain Belmont** (univerza *Pierre Mendès France*) iz Grenobla je govoril o sezonskih selitvah grebenarjev konoplje v francoskih Alpah od poznega srednjega veka do začetka 19. stoletja, ki so dosegle vrhunec v 17. in 18. stoletju (*L'artisan et la frontière. L'exemple des peigneurs de chanvre du Briançonnais /XVIIe-XVIIIe siècles/*). Transhumantno pašo drobnice v francoskih Alpah je obravnaval v svojem prispevku (*La transhumance dans les Alpes Françaises*) **Jean-Claude Duclos** iz *Musée Dauphinois* v Grenoblu.

Popoldanskemu nadaljevanju kolokvija je predsedovala **Uta Lindgren**, z univerze v nemškem Bayreuthu, tudi članica odbora združenja za zgodovino Alp. **Anne Radeff** iz univerze v Lausanne

v Švici je spregovorila o problematiki premikov ljudi med hribovitim svetom in ravnino (*Montagnes, plat pays et remues d'hommes au début du XIXe siècle*). Njen zaključek je bil, da ni ves švicarski hriboviti svet podvržen izseljevanju, ampak da so nekateri njegovi deli celo privlačni za doseljevanje. Razlogi zapuščanja rodni kraj pa še zdaleč niso le v trdih prirodnih razmerah, ampak so vzroki zanj politični, gospodarski, družbeni. **Anne-Marie Granet-Abisset** z univerze *Lumière* v francoskem Lyonu je v prispevku "Trgovina in izobraževanje ali organizirana mobilnost: primer Queyras" (*Commerce et instruction, ou la mobilité organisée: l'exemple du Queyras*) razčlenila pravila preseljevanja prebivalstva na primeru Queyrasa v visokogorskih francoskih Alpah. Predavanje Avstrijca **Helmuta Alexandra** z univerze v Innsbrucku je obravnavalo mobilnost duhovščine v brixenški škofiji v 19. stoletju (*Mobilität des Tiroler Klerus im 19. Jahrhundert*). Njegov rojak **Thomas Hellmuth** s salzburške univerze pa je predstavil politične in družbene vidike potovanja obrtniških pomočnikov v avstrijskih Alpah v drugi polovici 19. stoletja (*Politische und soziale Aspekte der Gesellenwanderung im österreichischen Alpenraum in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*). Obrtniki so bili nosilci liberalnih, predvsem social-demokratskih ideologij.

Po odmoru je **Herman Kuprian** z innsbruške univerze v Avstriji predaval o beguncih in pregnancih v Alpah v prvi svetovni vojni (*Flüchtlinge und Vertriebene im Alpenraum während des Ersten Weltkrieges*). Opisal je težave preskrbe na deželi ter avstrijske poskuse za vzpostavitev oskrbovalnega sistema. Omenil je ruske ofenzive, ki so pognale v beg proti zahodu monarhije pisane množice ljudi. Naseljevanja prebegov so sprožila številne spore in sovraštvo do tujcev, njihova posledica pa so bile etnične spremembe prebivalstva. **Sabine Schweitzer** iz evropskega inštituta v italijanskih Firencah je pripravila svoj prispevek na osnovi pogovorov z Južnotirolkami, ki so se v času nacizma preselile v Nemčijo. Skušala je opredeliti, zakaj je do selitev prišlo, kaj so objektivno pomenile za življenje preseljenk in kako so jih le-te subjektivno dojemale. Referat je naslovlila s citatom ene od svojih pričevalk (*"Und dann sind wir herausgekommen, aber gelitten haben wir nicht..."*). *Biographische Selbstpräsentationen von Südtiroler Umsiedlerinnen*).

Zvečer drugega dne kolokvija je sledil (po ponudbi na mizah) veličasten sprejem na vrtu *Musée Dauphinois*, ki ima prostore v opuščnem samostanu. Poleg raznovrstnih narezkov suhomesnih specialitet in francoskih sirov, so udeležence gostili z najrazličnejšimi pečenkami, od rostbifa, pečenih svinjskih ribic, polnjenih pečenk, do

na razne načine pripravljene perutnine. Na razpolago je bilo slano in sladko pecivo, zlasti mamljive so bile tortice. Marsikomu je v želodcu ostalo le malo prostora za raznovrstna "navadna" in pe-neča črna in bela vina.

Za interesente so gostitelji kljub pozni uri odprli muzejska vrata in omogočili ogled razstavljenih zbirk. V muzeju sta bili prav tedaj razstavi razvoja metalurgije in smuči. Med razstavljenimi primerki druge razstave so bile tudi bloške smuči, kar je nam, prišlekom iz Slovenije, s posebnim ponosom zaupala kustodinja iz muzeja.

Dopoldan v soboto 27. septembra je bila na sporedu tretja tema kolokvija (*Représentation et historiographie*). Delu kolokvija je predsedoval Italijan **Gauro Coppola**, član odbora združenja za zgodovino Alp iz univerze v Trentu. **Laurence Fontaine** je kot prva govorila o selitvenih vzorcih in o podatkih, ki jih vključuje izdelava takih vzorcev (*Données implicites dans la construction des modèles migratoires*). **Andreas Bürgi** z univerze v Zürichu (Švica) je govoril o odkrivanju in dojemanju alpskega visokogorja konec 18. stoletja (*La peur des montagnes, la plaisir des montagnes. A propos de la figure du chasseur de chamois a la fin du XVIIIe siècle*). V pripovedovanjih in domišljiji ljudi iz doline je prebivalca visokogorja posebljal lik lovca na gamse. **Christian Abry** in **Alice Joisten** iz alpskega in ronskega etnološkega središča pri *Musée Dauphinois* v Grenobleu sta poslušalcem postregla z izzivom raznovrstnih

ljudskih bajk in povesti o divjih možeh in ženah, valdenzih, blodečem Judu, procesiji mrtvih, ki so razširjene povsod v Alpah. **Bernard Crettaz** iz etnografskega muzeja v švicarski Ženevi je s svojim prispevkom, v katerem se je vprašal "Ali trenutno obstoja prostor za novo alpsko problematiko?" (*Y a-t-il actuellement la place pour une nouvelle problématique des Alpes?*) vzbudil živahno razpravo. Opozoril je, da turizem in mitiziranje neokrnjene alpske narave ustvarjata v Alpah ponarejeno lažno idilo. **Pier Paolo Viazzo** z univerze v Torinu v Italiji je kot zadnji predaval o gibanju alpskega prebivalstva pod vplivom demografskih in sociokulturnih činiteljev in o metodologiji tovrstnih raziskav (*Migrazione e mobilità in area alpina: scenari demografici e fattori socio-strutturali*).

Kolokvij je zaključila popoldanska okrogla miza, na kateri so udeleženci, pretežno muzealci, spregovorili o vlogi alpskih muzejev v raziskavah. Razgovor je usklajeval **Jean Guibal** (*Musée Dauphinois*, Grenoble), sodelovali pa so **Jean-Claude Duclos** (*Musée Dauphinois*, Grenoble), **Urs Kneubühl** (švicarski alpski muzej, Bern), **Herlinde Menardi** (tirolski etnografski muzej, Innsbruck), **Inja Smerdel** (Slovenski etnografski muzej, Ljubljana) in **Roberto Togni** (univerza v Trentu v Italiji).

Darja Mihelič

Ocene

Nabrežina skozi stoletja, Nabrežina 1996, 350 strani

Že sam naslov knjige nam nakaže, da je njen namen prikazati zgodovinski prerez Nabrežine, oziroma živahen utrip na domala vseh področjih njenega življenja. To zahtevno nalogo si je zastavila skupina zanesenjakov, ki so se zbrali pod okriljem Slovenskega kulturnega društva Igo Gruden iz Nabrežine, družilo pa jih je mnenje, da je marsikaj v zgodovini Nabrežine še neraziskano. Sklenili so zapolniti bele lise na različnih področjih, kot so zgodovina, kronologija, arhitektura, gospodarstvo, vsakdanje življenje...

Tako nam 13 avtorjev s svojimi prispevki razgrne življenje te kraške vasi od njenih začetkov, pa vse do leta 1945. Ker se jim zdi, da dogodkov po tem letu še ne morejo gledati z ustrezne zgodovinske distance, bodo še malo počakali z raziskavo le teh.

In o čem govorijo avtorji prispevkov? Najprej nam Aleš Breclj poda nekaj osnovnih zgodovinskih podatkov o Nabrežini in okolici.

Prve dokaze o bivanju človeka v okolici Nabrežine so arheologi odkrili v Jami pod Kalom in segajo v srednji paleolitik. Številna arheološka najdišča nam kažejo, da je bila Nabrežina z okolico poseljena tudi v času mezolitika, neolitika, zgodnje in srednje bronaste dobe in železne dobe, ki se konča z prihodom Rimljanov. Ti speljejo skozi te kraje Vio Gemino, ki je povezovala Trst z Oglejem, zgodaj pa so tudi ugotovili, da je kraški marmor izredno kvaliteten in v okolici Nabrežine zrastejo številni kamnolomi. Po številnih barbarskih upadih, propadu zahodnorimskega cesarstva in selitvi Langobardov se naselijo na to področje Slovani.

V srednjem veku je to področje ob severnem Jadranu spadalo pod Sveto rimsko cesarstvo Nemške narodnosti, delijo pa si ga goriški grofje, devinski graščaki in oglejski patriarhi. Benečani in Habsburžani, ki so se spopadali zaradi Trsta, so prav tako tem krajem vtisnili močan pečat. V začetku novega veka je te kraje z Nabrežino vred čakalo več nesreč: huda gospodarska kriza ob koncu 14. stoletja, turški vpadi, kobilice, potres in beneško-habsburški spopadi so bili vzrok za težke življenske razmere. A počasi se stanje izboljša.

Reformacija vpliva na ljudi precej manj kot protireformacija, saj je prva namenjena predvsem plemičem in meščanom, druga pa zajame tudi preprostega človeka.

Za 18. stoletje so značilni novi davki na meso in vino, živinska kuga in kmečki upori na Tolminskem. Napaden je bil tudi Devinski grad, a napad se je za kmete neuspešno končal.

Reforme Marije Terezije so ob koncu 18. stoletja dosegle tudi Kras. Z njimi se je položaj kmečkega človeka tod izboljšal, če pač ne štejemo obvezne vojaške službe. Važno je bilo, da so se popisala zemljišča. Jožef II. je nadaljeval z reformami v maminem duhu.

Revolucija leta 1848 je prinesla Nabrežini razen vojne tudi Zakon o zemljiški odvezi. Kmetje so morali odkupiti zemljo od fevdalcev, odškodnine pa je določala posebna komisija. Marsikateri Nabrežinec je plačeval odkupnino s pomočjo odškodnine, ki jo je prejel pri odkupu zemlje za Južno železnico. Nabrežina je takrat dobila tudi dva nova zvona.

V Nabrežinskem predvojnem zlatem snu nam Matej Caharija na zanimiv in kar malo nostalgичen način prikaže vsakdanje življenje v Nabrežini, ko Evropa in svet še nista razmišljala o vojni.

Nabrežina je takrat živela mirno življenje, vsakdan pa so predstavljala kmečka opravila, ribolov in vinogradništvo.

Nato je v vas prišla Južna železnica. Čez drzni viadukt z dvainštridesetimi oboki je pripeljal vlak, se na postaji v Nabrežini odžejal, nato pa v širokem loku začel svoje spuščanje proti Trstu. Nov način transporta je obudil obrt, ki so jo tod uvedli že Rimljani. Kamnoseštvo je namreč ponovno vzcvetelo, kamnoseki so odpirali nove in nove kamnolome, trgovci pa so nabrežinski marmor prodajali po vsem svetu.

V kamnolomih so delali ročno, kasneje pa s pomočjo parnih strojev. Težke kamnite bloke so do delavnic in od tam na vlak vlekli voli.

V vasi so se pojavili novi poklici: brivec, uslužbenec pošte in železnice, zavarovalniški agent. Stari poklici so dobili nov zagon: gostilničar, pek, donosno pa je postalo tudi oddajanje sob.

Vas je zaživela novo, drugačno življenje. A ta zlati sen je prekinila prva svetovna vojna.

Fenomen Južne železnice se posveti tudi Ivan Vogrič, ki nam opisuje železniško progo od leta 1857 pa do leta 1914. Ko so avstroogrske inženirji

pri Brojenci odkrili bogate vodne vire, so se odločili, da bo Nabrežina dobila železniško postajo. Hlaponi so si tu lahko postregli z vodo in jim ni bilo treba voziti do Devina, kot je predvideval prvotni plan. Ker pa je bil teren na tem delu Krasa neprikladen, so zgradili 646 metrov dolg in 19 metrov visok viadukt, kar je bil za tiste čase zahteven gradbeni podvig. Poslednji kamen je položil nadvojvoda Ferdinand Maksimiljan, ta pa je bil, kot vsi ostali kamni v tem viaduktu, izkopan v manjših kamnolomih v okolici Nabrežine.

Postaja v Nabrežini je bila odlično opremljena. Imela je velik rezervoar za vodo, garažo za lokomotive, 110 metrov dolgo halo in svojega policijskega inšpektorja.

Leta 1860 so dogradili odsek Nabrežina - Videm in na postajo so začeli prihajati tudi vlaki iz Italije. Pomen postaje se je s tem še povečal, postala je okno v svet.

Čez nabrežinsko postajo so se peljale številne znane osebnosti kot Franc Jožef, Theodor Roosevelt in še nekateri. Mrtva sta se skozi njo peljala Ferdinand Maksimiljan, nesojeni mehiški cesar in prestolonaslednik Franc Ferdinand.

Z razpadom Avstro-Ogrske je bila Južna železnica razdeljena med tri države, zato je njen pomen upadel.

Vzporedno z železnico in postajo pa so v Nabrežini gradili tudi vodovod v Brojenci. Ta z vodo ni oskrboval le Nabrežine, ampak tudi Trst, ki se je takrat naglo razvijal. Voda je iz izvirov tekla do zbiralnega bazena, od tam skozi črpalke v na kraškem robu stoječ stolp, od tu pa v dveh litih ceveh ali v Nabrežino ali pa v Trst. Inženir Junker, ki ga je zgradil, se je pred tem proslavil že z Južno železnico in gradom Miramar.

Ker sta obe naselji naglo rasli, so morali vodovod kmalu razširiti. Tako je Trst leta 1900 iz Brojence prejemal 20.000 kubičnih metrov vode na dan.

Da bi bolje prikazali gospodarsko-socialno sliko v Nabrežini v začetku tega stoletja, so se avtorji zbornika odločili objaviti prepis Ročnega Kažipota po Goriški in Gradiščanski in koledarja za leto 1908, ki je po njihovem mnenju vrhunec zlatega obdobja Nabrežine, še posebej na gospodarskem področju.

Da pa bi se lahko seznanili z delovanjem hranilnic v Nabrežini, najdemo tu povzetek iz knjige Marka Waltritscha, Posojilnice na nabrežinskem Krasu (Gorica 1988) in povzetek iz Primorskega dnevnika (22. 10. 1989).

Ko je Mihael Vošnjak leta 1883 ustanovil v Celju Zvezo slovenskih posojilnic, prvo združeno zvezo, sta se vanjo vključili tudi dve posojilnici, ki spadata pod današnjo Primorsko. To sta Goriška ljudska posojilnica in Notranjska posojilnica v Po-

stojni. Kot tretji so se vanjo vključili Nabrežinci, ki so tako za tri leta prehiteli Tržačane. Vzrok za to je seveda denar, ki ga prinese Južna železnica in pa neodločnost slovenskih investorjev v Trstu. Leta 1888 so tako ustanovili Hranilno in posojilno društvo v Nabrežini.

Ko je sredi devedesetih let devetnajstega stoletja prišlo v Slovenijo na področju gospodarstva in združništva do ločitve med liberalci in klerikalci, so v Nabrežini zrasle tri nove posojilnice, ki so jih vodili klerikalci. Ena od njih je bila tudi Ljudska hranilnica in posojilnica, katere boter je bil župnik Jožef Vodopivec.

Med prvo svetovno vojno je bilo delo posojilnic ohromljeno. Podpišejo le vojna posojila in s tem podpro Avstro-Ogrsko. Tudi po vojni se stanje ne izboljša bistveno, saj so se italijanske oblasti trudile razbiti slovenske posojilnice. Leta 1929 se pojavi načrt fašistične oblasti o združitvi posojilnic v Nabrežini, Šempolaju in Devinu v eno samo. Pri življenju tako pustijo le še Ljudsko hranilnico in posojilnico v Nabrežini, ki jo preimenujejo v Cassa rurale di prestiti di Aurisina - Società cooperativa in nome collettivo.

Drago Sedmak se loti zanimive, a zahtevne teme, Nabrežina med prvo svetovno vojno.

Uvod v vsako vojno je za normalnega državljanca prav gotovo mobilizacija. Z njo se začne vojna tudi v Nabrežini. Nabrežinci so bili mobilizirani in odposlani v raznih enotah na različne fronte. Od tam so se v pismih javljali domov, v najslabšem primeru pa je to namesto njih storil cesar.

Ko maja 1915 v vojno stopi še Italija, se z ruske in srbske fronte vojne grozote preselijo tudi v Nabrežino, važno železniško križišče takoj za frontno linijo. Italijani jo začnejo napadati s topništvom, letali in baloni. Žrtve so bile tako med vojaštvom kot tudi med civilnim prebivalstvom, generalštab pa je najbolj skrbela materialna škoda.

Prebivalci Nabrežine so se seznanili še z eno tragedijo vojne, z begunstvom. Številni so zapustili svoje domove in odšli v varnejše kraje. Večino so z vlaki odpeljali v Lipnico (Leibnitz), nekateri pa so zašli tudi v Ljubljano in Litijo.

Ko se oktobra 1918 začne razpad Avstro-Ogrske vojske, se začne čez Nabrežino valiti vojaštvo na poti domov. Prebivalci, ki so se v vas vrnili po preboju pri Kobaridu, so le stežka ohranjali red in mir. Za Avstro-Ogrsko pridejo Italijani z belo zastavo miru in od Nabrežincev takoj zahtevajo tri ugledne talce. Belo zastavo miru kmalu zamenja italijanska trobojnica.

Prebivalci so v Nabrežini našli porušene in oropane domove, gospodarstvo je popolnoma zastalo, vladalo je pomanjkanje. Začele so se pojavljati tudi prve provokacije fašistov, ki so post-

poma prerasle v šikaniranje in nasilje. V Nabrežini so ustanovili Nabrežinsko sekcijo Fašistične nacionalne stranke, ki je bila sestavljena predvsem iz italijanskih železniških delavcev.

Že leta 1923 se Nabrežina uradno preimenuje v Aurisino, začne se uveljavljati tudi Gentilejeva reforma šolstva, ukinili so Javno ljudsko knjižnico in slovenska kulturna dejavnost v vasi je bila obglavljena. Časopis Edinost je oktobra 1926 objavil, da je nabrežinski ravnatelj Angoro učiteljem ukazal, da morajo poitaljančiti priimke šoloobveznih slovenskih otrok.

Fašizem še bolj pritisne na Nabrežince v tridesetih letih. Z aretacijami razbije antifašistični tabor in se vrine v vse pore javnega življenja, z Dopolavorom tudi v prosti čas. Na pokopališču porušijo stare slovenske nagrobnike, da bi naredili prostor za nove. Ko junija 1940 Italija vstopi v vojno, pozaprejo še zadnje slovenske antifašiste.

Kot nam pove prof. Milan Pahor, se je OF na Primorskem oblikovala drugače, kot drugod po Sloveniji. V organizacijo so vstopali člani KPI, člani narodno revolucionarne organizacije TIGR, člani razpuščenih kulturnih in mladinskih društev, narodno zavedni in protifašistično usmerjeni Slovenci. Zato odbori OF niso bili sestavljeni na podlagi enakopravnih ustanovnih skupin, temveč so bili enotni. Organizatorji so lahko računali na visoko narodno zavest slovenskega prebivalstva, ki je ostala živa tudi po več kot dvajsetih letih fašističnega režima v Italiji. Medvojni protifašistični odpor se je prevesil v oboroženi boj.

Zaradi pomanjkanja kadra je vodstvo OF začelo pošiljati na Primorsko Primorce, ki so že pred vojno prebežali v Jugoslavijo. Ti so začeli s pomočjo domačinov graditi mrežo OF. Vanjo so se začeli vključevati tudi mladi, ki še niso bili v evidenci fašistične policije.

V drugem tržaškem procesu sta bila na hudo zaporno kazen obsojena tudi dva Nabrežinca, kar kaže na močno protifašistično usmerjenost Nabrežine. V vas so hitro prodirale ideje OF prek njenih aktivistov, vendar pa do nastanka odbora OF ni prišlo.

Karabinijeri so kmalu začutili, da se dogaja nekaj novega in so o svojih sumih redno obveščali nadrejene institucije. Konec leta 1942 so Italijani začeli načrtno in dosledno mobilizirati letnike 1924, 1925 in 1926. S tem naj bi preprečili njihov vstop v partizanske enote. Mobiliziranci so odšli v "bataglioni speciali", v katerih so brez orožja opravljali pomožna dela.

8. septembra 1943 je Italija kapitulirala. Za Primorsko je bil to dan veselja in sreče. Po petindvajsetih letih fašističnega zatiranja so se karabinierji, policija in vojska iz tiranov spremenili v demoralizirane, ponižane begunce, ki so si priza-

devali čim hitreje oditi iz teh krajev. Primorci so jim pri tem pomagali s hrano in krmo, ne pa z nasiljem.

Terenski odbori so organizirali razoroževanje italijanske vojske in odstranjevanje fašističnih organov oblasti. V dveh dneh je postalo svobodno vse ozemlje Primorske. A že 11. septembra pridejo v Trst, Gorico in Tržič Nemci in z ofenzivo na spodnjem Krasu zasedejo položaje, ki so jih zapustili Italijani. Vendar pa se je narodnoosvobodilno gibanje med ljudmi močno zakoreninilo. Nabrežino se dokončno osvobodi maja 1945, po hudih bojih Vojkove brigade z umikajočimi se nemškimi enotami.

Urbanizma, arhitekture in arhitekturnih elementov v Nabrežini se loti Ivan Pertot. Mnenja je, da je ta dediščina izredno bogata in raznovrstna ter da je o njej vredno razpravljati. Razvoj vasi razdeli na štiri obdobja, vsako pa ima svoje značilnosti in posebnosti in je v vasi jasno razvidno.

Prvo obdobje sega od začetkov vasi pa vse do 18. stoletja. To je čas, ko se razvije zgodovinsko jedro vasi.

Drugo obdobje traja od 18. stoletja do prve polovice 19. stoletja. V tem času se razvije ožja vas, obstajajo pa tudi že narisani viri.

Tretje obdobje sega od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne. To obdobje je posebno pomembno za urbanizem in s tem tudi za arhitekturo. V vas pride Južna železnica, začne se priseljevanje zaradi gospodarskega razcveta. Velika potreba po bivališčih sproži živahno gradnjo novih bivanjskih prostorov.

Za četrto obdobje je značilno nastajajoče urbano središče Kamnolomi.

Če se želimo seznaniti z arhitekturnimi elementi v Nabrežini, pa tudi drugod po Krasu, najdemo v tem članku natančne opise balkonov, dimnikov, kaminov, baladurjev, konzol, lokov, portalov, stopnic, streh, tlakov, vhodnih stebrov...

Celoten tekst je bogato opremljen tudi s številnimi načrti in fotografijami, ki nam tako tudi vizualno predstavijo bogastvo Nabrežine.

Jože Markuža nam predstavi cerkev in župnijo sv. Roka v Nabrežini. To je, po zapisu iz urbarja leta 1779, posvetil tržaški škof Ursino septembra 1604. Posvetil je tudi oltar svete Helene, decembra istega leta pa je blagoslovil še pokopališče in zvon. Od tedaj se je cerkev večkrat širila in se še nekajkrat blagoslovila.

Ko goriški nadškof maja 1764 ponovno posveti cerkev, ga cerkveni ključarji naprosijo, naj poskrbi za stalnega duhovnika. Ta pooblasti štivanskega župnika, da poskrbi za redno vzdrževanje duhovnika v Nabrežini. Ob koncu tega stoletja se ob cerkvi postavi kaplanija in Nabrežina postane kuracija s stalnim duhovnikom. Leta 1810 postane vikarijat, župnija pa leta 1935.

Nada Pertot nam v treh prispevkih predstavi urbar nabrežinske cerkve leta 1779, nekaj zanimivosti iz starih virov in prve zabeležene nabrežinske družine. Iz njih lahko dobimo sliko o važnosti pisanih virov, ki nam pomagajo razumeti dogodke, ki si jih po ustnih pričevanjih lahko le megleno predstavljamo, ali pa so že davno pozabljeni.

Prvi podatki o slovenski šoli v Nabrežini segajo v leto 1822, nam ve povedati Mariza Škerk Kosmina. Šola je bila župnijska, otroke pa je poučeval nabrežinski kurat Florancig. Učil je otroke branja, pisanja, računanja in verouk, vsak dan po dve uri. Župniki so otroke poučevali vse do leta 1866, ko se z dekretom zahteva ustanovitev nove šole z laičnim učiteljem. A šele 1872 v vas prispe novi učitelj, ki začne voditi tudi pevski zbor.

Po propadu Avstro-Ogrske je Nabrežino zasedla Italija. Pouk je še naprej potekal v slovenščini, a z Gentillejevo reformo leta 1923 se italijanščina usodno vrine v slovenske šole. Do leta 1927 poučuje v Nabrežini učiteljica Rozalija Čučat, nato pa zasledimo le še italijanske učitelje. Učenje v slovenščini se takrat prenese iz šole v zavedne slovenske družine.

Nada Pertot nadaljuje s temo šolstva v letih 1943/44. Slovenske šole na Primorskem so se pojavile takoj po padcu fašizma, tudi na ozemlju, ki so ga nadzorovali Nemci. V Nabrežini so nemškim oblastem predložili prošnjo za odprtje slovenske osnovne šole. Pod vodstvom učiteljice Marije Ažman je pouk že stekel novembra 1943. Nemci so šolo tolerirali, kar pa ni bilo všeč OF, ki je imela tako šolo za sodelovanje z okupatorjem. Julija 1944 tako ta šola zapre svoja vrata.

Iz številnih arhivskih in časopisnih virov izhaja, da je bilo kulturno delovanje v Nabrežini v preteklosti zelo živahno. Zato si ga je podrobno ogledal Ivan Vogrič in opisal delovanje čitalnice bralnega društva, tamburaškega zbora Narod, Prostega pevskega zbora, moške in ženske podružnice družbe sv. Cirila in Metoda, Slovenskega katoliškega izobraževalnega društva, splošne delavske zveze Vzajemnost, kluba Tolstoj in ljudskega odra. Posebno podrobno se je lotil raziskave Godbenega društva Nabrežina in Javne ljudske knjižnice. Našteje tudi vidne kulturne delavce, članek pa tudi bogato opremljeno fotografijami.

Ker se je Nabrežina pogosto pojavljala v slovenski književnosti, je Nada Pertot sklenila najti dela, ki jo omenjajo. Našla je pesmi in prozo raznih avtorjev, upravičeno pa je poudarila Iga Grudna, ki v svojih pesmih ohranja spomin na tiste lepe, nostalgične čase v Nabrežini.

Walter Stanissa je s pomočjo raznih virov raziskal kmečko dejavnost v Nabrežini. Obdelovalne površine je bilo malo in zaradi tega je bila dra-

gocena. Če so hoteli ohraniti minimalno površino za preživetje so se morali Nabrežinci stalno boriti proti vremenskim dejavnikom. Erozijski veter in vode sta bila njihova glavna sovražnika.

Najrodovitnejše so bile doline, sledile so ravninske površine, nazadnje pa so prišli globoki požiralniki. Breg je bil v glavnem posajen s trtami in z oljko. V vasi ni bilo trgovanja, ker ni bilo presežkov v proizvodnji. Domačini so se morali z žitaricami zalagati v Trstu ali pa v Trzinu. Na svoji revni zemlji je kmet pridelal največ rži, ječmena in pirjevce. Krompirja skorajda niso poznali.

V hlevih najdemo krave, vole, osle, mule, ovce, konj pa ne. Zaradi pomanjkanja paše so vole gonili na pašo proti Štivanu in Devinu.

Nabrežina je imela tudi 40 borovcev, od katerih jih je 25 zgorelo med požarom leta 1939.

Nada Pertot se je lotila ribištva v Nabrežini predvsem na podlagi ustnih pričevanj, ki nam odkrivajo vse skrivnosti v zvezi z ribolovom v Tržaškem zalivu. Bruno Volpi Lisjak dopolni ta prispevek z popisom ladij, ki so sestavljale nabrežinsko ribiško floto.

Knjigo zaključijo prispevek Neve Godnič, ki je raziskala nabrežinsko narečje. Kot sama pravi, je seznam izposojenk skop in poenostavljen, saj je skušala nanizati samo tiste, ki so mlajšim generacijam še razumljive. Tako se je lotila germanizmov, romanizmov in ribiške terminologije. Srečamo se z celo vrsto zanimivih izrazov, ki kažejo, da je bila Nabrežina prav na meji romanskega in germanskega jezikovnega, pa tudi kulturnega področja.

Zbornik Nabrežina skozi stoletja je zanimiva in predvsem uporabna publikacija, ki nam pojasni mnoge skrivnosti Nabrežine in Krasa. Klub trdim razmeram se je to razvilo življenje, se zadržalo in začelo ustvarjati zgodovino. Ta je specifična, kot je specifičen Kras sam.

Jure Gombač

France Štukl, Knjiga hiš v Škofji Loki III: Stara Loka in njene hiše, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 17, Ljubljana 1996, 329 strani

Če za kakšno delo velja, da je napisano o ljudeh in za ljudi, potem to zagotovo velja za Štukljeve Knjige hiš. 15 let je minulo od tedaj, ko je izšla prva knjiga, ki obsega loška predmestja. Leta 1984 je izšla druga knjiga in govori o hišah in

prebivalcih škofjeloškega mesta. Celoto pa tvori še tretja knjiga, ki je prav tako izšla v isti zbirki kot prejšnji dve, namreč v zbirki *Gradiva* in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana, obsega pa Staro Loko. To je naselje, za katerega ugotavlja avtor v predgovoru knjige, da ni pravo mesto, predmestje ali trg, pa mu prav tako ne smemo reči vas. Njena pomembnost je bila predvsem v tem, da je bil tu sedež župnije, tudi za škofjeloško mesto, vse do leta 1804.

Dr. Štukl je imel na razpolago malo del, po katerih bi se lahko zgledoval. Josip Žontar je svoji Zgodovini mesta Kranja, ki je izšla leta 1939, dodal "meščanske hiše" s seznam lastnikov in raznimi drugimi podatki. Za Kamnik je sestavil seznam hiš Janko Polec, ki je tudi ocenil pomen takoga dela: "Seznam in vrstni red hiš z navedbo njihovih lastnikov ter označbo njihovega poklica, z razvidnostjo njihove in njihovih rodov menjave v hišni posesti je važen prispevek za krajevis in zgodovino vsakega kraja, posebno mesta, za lokalizacijo pomembnejših dogodkov, za spoznavanje gibanja prebivalstva, poklicnega sestava in gospodarskega stanja. Naravno je slednjič živo zanimanje vsakega lastnika za zgodovino hiš in njegove posestne prednike". (Kamniški zbornik 1955)

Tudi v monografiji dr. Štukla je seveda glavni del, ki zajema več kot polovico celote, seznam hiš in njih lastnikov. Vendar to ni zgolj seznam, saj obsega številne, večkrat zelo obširne podatke in zanimivosti o posameznih lastnikih, družinah, domačih imenih, hišni posesti, ustanovah, samih zgradbah, njihovih arhitekturnih kvalitetah, starinskem inventarju v njih, itd. Hiše so popisane po sedanji hišni numeraciji, navedene pa so tudi vse bivše numeracije. "Vsi se hitro staramo, hiše in ljudje in prav zaradi tega je pričujoča razprava nekakšna inventura na tem področju" je zapisal avtor o tem delu svoje knjige.

V drugem, nekoliko manj kot polovico knjige obsegajočem delu pa se dr. Štukl loteva zanimivih tem, povezanih s preteklostjo Stare Loke. Tu najdemo prikaz razvoja občine, župnije in šol, avtor razpravlja o cerkvah, kapelah, nagrobnikih, pokopališču, o starološki graščini in njeni posesti, pa še o volitvah, političnih strankah in društvih, hranilnici in posojilnici, gasilcih, navadah in običajih. Nadaljnje teme so romanja, darovanja živinskih figuric, aleluja in loška smojka ter številne druge, pri čemer smo omenili samo najbolj izstopajoče. Med osebnostmi bodo pozornost bralcev pritegnili starološka graščaka Edvard in Karel Strahl, ter škof Andrej Karlin. Sklepnim mislim je dodal še ekskurz o slovenščini v preteklosti, prikaz urbanistične rasti naselja, podložnost staroloških hiš, nekaj statistike, ter prikaz razvoja hiš po dokumentaciji in stilnih elementih. Tudi v tem delu o

staroloških ustanovah in Staroločanih se avtor ni izneveril zanj značilnemu zanimivemu podajanju materije, kot ga poznamo iz vrste razprav in člankov ter poročil v Loških razgledih, Kroniki in drugod.

Na ta način je dobilo delo dr. Štukla posebno širino, saj se uvršča v lokalno zgodovino, umetnostno zgodovino, v etnologijo in ne na zadnje tudi arhivistiko, ki se ji je Štukl zapisal po diplomi pred tridesetimi leti. Ni mogoče prikriti, da je avtor pogosto razmišljal kot arhivist, ki kot v svojem poklicnem delu najprej pomisli na institucije, ki so delovale na obravnavanem območju in v obravnavanem času ter na pomembnejše osebe, ki so bile po rojstvu ali po svojem delovanju navezane na to ozemlje. Pri tem se je pogosto dotaknil tudi vprašanj, ki se navezujejo na njihovo arhivsko zapuščino. Zgledno je prikazal arhivsko gradivo, ki ga je pri svojem delu uporabljal. Posebno pozornost pa zasluži poglavje o stari zemljiški knjigi, ki prinaša številne nove podatke, pomembne ne le za obravnavano območje. Avtor pa ni črpal le iz gradiva, ki je v loškem arhivu (enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana), marveč tudi v Arhivu Republike Slovenije in v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

Kot je zapisal prof. Vasilij Melik v oceni tega dela, ki ga je predložil Štukl kot doktorsko disertacijo, razodeva Knjiga hiš avtorja, ki je ustvarjal z veliko potrpežljivostjo in veliko natančnostjo, ki je zaljubljen v svoj kraj in njegovo preteklost in ki želi spoznati vse podrobnosti te preteklosti. Dodamo naj kot primer iz knjige naslednji opis: "pri hiši Stara Loka 6 je v podaljšku stanovanjskega dela hlev, ki je obokan na traverze, omembe vredna pa so zadnja hišna vrata s staro ključavnicco. Prenesli so jih iz podrte farne cerkve po letu 1863." Posebno pohvalo zasluži tudi notranja urejenost dela, zlasti še prijeten, neizumetničen jezik, ki ga popestrijo še avtorjeve ali njegovih virov domislice in anekdote.

Naj za zaključek poudarim, da je po zaslugi raziskav dr. Pavleta Blaznika, ki je zapustil bogato literaturo za mesto Škofjo Loko in loško gospodstvo, ki pa se zaključuje z letom 1803, s podržavljenjem freisinškega gospodstva, sedaj pa po zaslugi dr. Franceta Štukla, Škofja Loka in njena okolica zgodovinsko eno najbolj obdelanih območij v Sloveniji.

Jože Žontar

Brane Kozina, Republiški upravni organi v LRS od 1945 do 1953, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1996, 223 strani

Arhiv Republike Slovenije, ki hrani fonde republiških upravnih organov, si že dalj časa prizadeva, da bi bilo to gradivo čim prej urejeno, popisano in s tem dostopno za uporabo. Da so strokovna dela že precej napredovala, dokazujejo - ne le skorajšnja objava Vodnika po fondih arhiva - marveč tudi magistrske naloge, ki so ob strokovnem delu nastale. Ena teh je tudi delo mag. Braneta Kozine.

Kot naslov pove, je avtor posegel v obdobje t.i. administrativnega socializma, ki ga je opredelil z leti 1945 do 1952 oz. 1953. Glede na obravnavano tematiko, bi to obdobje morda bolje označili s časom od nastopa nove oblasti do ustavnega zakona iz leta 1953, ki je v precejšnjem in osrednjem delu razveljavil ustavo iz leta 1946 oz. 1947. Da je bilo to obdobje nabito z zgodovinskimi dogodki, ni potrebno posebej poudarjati, saj je šlo za popolno spremembo političnega oz. družbenega sistema in prav tako za popolno spremembo sistema oblasti. Izoblikuje se, na podlagi odločitev sprejetih med vojno, oblastna enota republika, katere organizacija je po formalni plati izgledala kot klasičen parlament z vlado in ministrstvi, torej z organi, ki jih do tedaj še nismo poznali v Sloveniji (če izvajamo nekaj elementov oblastnih organov pred in po letu 1918). Po drugi strani pa se je povojna oblast sama označevala kot negacija parlamentarne demokracije. Državni aparat se je naglo razraščal ob načelu tim. demokratičnega centralizma ter pogosto doživljal spremembe, v skladu s potrebami politike. Moramo pa poudariti, da je bila republiška uprava tedaj tudi uprava najpomembnejšega podržavljenega slovenskega gospodarstva.

Republiški državni aparat je ustvaril velike količine arhivskega gradiva, ki pa je ob vsaki naslednji upravni reorganizaciji postalo odveč, in je pogosto - skoro bi lahko rekli v razsutem stanju - prišlo v arhiv. Poleg tega je bilo to zelo mlado gradivo, pri katerem še ni bilo mogoče izvajati pravega odbiranja. Morda je bila to sreča v nesreči, da se je tako ohranilo gradivo, ki je še kako pomembno. Spomniti pa se moramo velikih problemov, ki so nastajali za arhiv ob tem, spričo zelo skromnih prostorskih zmogljivosti in ne posebnega razumevanja za njihovo rešitev.

V uvodu je avtor opozoril na nekatere okoliščine in dogajanja, ki so po njegovi oceni najbolj značilna za obravnavano tematiko. Tu zasluži posebno pozornost primerjava med zveznimi in republiškimi ministrstvi ter sovjetsko ustavo iz leta

1936 z jugoslovansko iz leta 1946, oziroma slovensko iz naslednjega leta. V nadaljevanju govori mag. Kozina o tem, kako se je ohranilo arhivsko gradivo in o njegovih glavnih značilnostih. Sledi poglavje, v katerem povzema teoretična razmišljanja o pojmihi uprava, državna uprava in javna uprava iz let 1961 do 1981.

Osrednji in najboljšežnejši del knjige pa je namenil avtor analizi organizacijskega razvoja republiških organov. Najprej govori o Narodni vladi Slovenije, oziroma o vladi Ljudske republike Slovenije ter o organih v njenem sestavu (bile so to različne komisije, oziroma kasneje komiteji), sledi poglavje o Predsedstvu Narodne vlade Slovenije oz. vlade LRS in o organih v njenem sestavu (nosili so zelo različna imena kot komisije, uradi, uprave). Zatem pa sledijo organi za posamezna upravna področja. Predvsem zahteva po preglednosti je narekovala delitev na 8 takih področij. Našteli jih bomo zato, ker nam ponazarjajo širino avtorjevega dela: 1) pravosodje, 2) finance, 3) notranje zadeve, 4) zdravstvo, socialno skrbstvo in delo, 5) industrija, rudarstvo, elektrogospodarstvo, 6) kmetijstvo, gozdarstvo, lesna industrija in državna posestva, 7) trgovina in preskrba, 8) gradbene in komunalne zadeve ter lokalni promet. Časovno konča pregled z reorganizacijo svetov vlade LRS decembra 1951 in z ukazom o ukinitvi glavnih direktij in uprav, ki je začel veljati julija 1952. Informacije o slehernem organu so zelo obsežne. Poleg ustanovitvenega datuma in vsakokratnega naziva, je avtor predstavil še podroben ustroj vsake organizacijske enote, prikazal personalne spremembe ter opisal mesto in naloge, ki jih je imela v sistemu državne uprave. Na koncu knjige so še sklepne ugotovitve in priloge. Zlasti bi opozoril na shematske prikaze, ki bodo prišli zelo prav raziskovalcem republiških arhivskih fondov ter seznam republiških gospodarskih podjetij.

Obravnava strukture organov se drži standardov, ki so v uporabi v arhivistiki. Zato se le tu in tam ali pa zelo splošno omenjajo vzroki in posledice nastanka in sprememb organov. Pač pa navaja avtor pri vsakem poglavju - za kar zasluži posebno pohvalo - zelo izčrpno pripadajočo literaturo.

Knjiga mag. Kozine ni samo pomemben prispevek k zgodovinski rekonstrukciji povojnega obdobja v Sloveniji, kar je brez dvoma aktualna naloga slovenske historiografije. Obenem pa je to tudi zelo koristen pripomoček za uporabnike arhivskega gradiva. Zanje je dober pregled nad ustvarjalci gradiva sploh pogoj za uspešno delo. Brez poznavanja organizacije in organizacijskih sprememb uprave, ki so bile v tem času izredno številne, je to gradivo, lahko rečemo, le pogojno dostopno.

Jože Žontar

Darja Mihelič, France Mihelič, Jasna Pocajt: *Piran, mesto in ljudje pred sto leti. Pirano, la città e i suoi abitanti cent' anni fa. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1996 (Knjižnica Annales; 12). 190 strani, ilustr.*

V knjigi je dvojezično objavljena raziskava zgodovinarke Darje Mihelič, matematika Franceta Miheliča in družboslovne informatičarke Jasne Pocajt. Pri interdisciplinarnem delu so bila v ospredju vprašanja zgodovinarke, iskanje odgovorov nanje pa sta omogočila strokovnjaka za računalniško obdelovanje podatkov. Zanimal jih je Piran z okolico pred sto leti, kot ga je možno prikazati s podatki iz formularjev o sklepanju zakonskih zvez v piranskih cerkvah. Ker se je delo začelo leta 1989, so izbrali kar leta med 1889 in 1992.

V Piranu je v obravnavanih štirih letih stopilo v katoliški zakon 320 moških in žensk, skupaj 640 ali 5,2% od celotnega števila tedanjega piranskega prebivalstva. Poročni formularji vsebujejo določene podatke o mladoporočencih in (redno moških) pričah. Število (živih in pokojnih) oseb z različnim imenom in priimkom, ki so jih raziskovalci našli v zapisih, je znašalo 1738, vendar je bilo dejansko število oseb, ki so nosile ta imena, večje, saj so bili pogosti primeri različnih oseb z identičnim imenom in priimkom, tako da so avtorji po preverjanju in najnujnejših korekcijah sklenili, da se v zapisih skriva najmanj 1867 različnih oseb, vsaj 1569 od teh živih, se pravi 13% celotnega tedanjega prebivalstva (12.326 po štetju leta 1890).

Poglavja v knjigi so razdeljena po vsebini podatkov, ki so bili računalniško obdelani, prikazani na grafikonih in spremljani s komentarjem zgodovinarke. Naj po vrsti navedem nekaj najzanimivejših zaključkov:

Po številu sklenjenih porok prednjačita prva dva meseca v letu, kar ne preseneča, saj so se ljudje radi poročali v predpustnem času. Več porok je bilo sklenjenih ob sredah in sobotah, medtem ko se na petek, za katerega je veljal post, ni poročil noben par. Pirančani so se poročali v 13 cerkvah, največkrat v cerkvi sv. Jurija. Sovpadanje imena patrona in ženina so bila le pri ženinih Jurijih, vendar pa porazdelitev porok Jurijev po piranskih cerkvah samo potrjuje prioriteto cerkve sv. Jurija, ne pa tudi zastavljene teze o povezavi ženinevega in patronovega imena. Neveste Marije se niso načrtno in zavestno odločale za poroko v cerkvi svoje zaveznice. Poročne obrede je opravilo 11 duhovnikov. Vsi kandidati za zakon niso bili že po rojstvu Pirančani. Kar 24% kandidatov za zakon je bilo rojenih drugod, kar kaže odprtost in

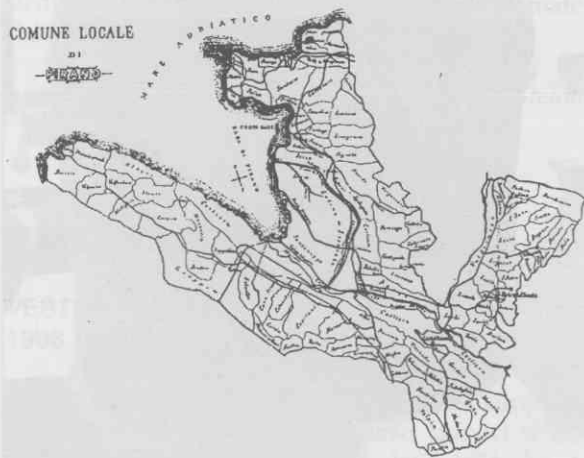
privlačnost Pirana in mobilnost tedanjih ljudi. Kar 13% od vseh nastopajočih staršev se v zapisih v vlogi staršev omenja po večkrat, v družinah pa so bile tudi poroke več generacij, tako da so se v kratkem časovnem razmaku nekajkrat poročili tako otroci kot ovdoveli roditelji. Pirančani so veljali za polnoletne šele z dopolnjenim 25. letom. 36% mladoporočencev se je poročilo pred doseženo polnoletnostjo. Med mladoporočenci so bili številni vdovci in vdove. Mladoporočencev, ki niso bili rojeni poročenim staršem, oziroma katerih starši so bili neznani, je bilo 9. Največ ženinov se je poročilo med 23. in 30. letom starosti, največ nevest je bilo starih od 19 do 25 let. Starostne razlike so bile zelo pestre. V skrajnih primerih sta bili nevesti 17 let starejši oziroma 28 let mlajši od ženina. Ženin je bil navadno starejši, običajna starostna razlika je bila 10 let. Zanimivo je odstopanje mesečne gostote rojstev mladoporočencev po spolu, izrazito predvsem v avgustu, ki je za neveste četrti največkrat omenjeni mesec, pri ženinih pa zadnji. V dveh primerih sta se poročala ženin in nevesta v tretjem oziroma četrtem kolenu sorodstva in sta zato potrebovala posebno dovoljenje. Ljudje, ki so stanovali bližje, so se pogostejše poročali.

Marsikaj zanimivega izvemo o piranskih imenih, priimkih in etnični sestavi prebivalstva v luči priimkov in štetij. Zanimivo je, da je 12 moških imen zavzemalo 66% vseh omenjenih v poročnih formularjih, daleč najobičajnejše ime pa je bilo Janez (Joannes, Giovanni). Največ dekletc je ob rojstvu dobilo glavno ali drugo ime Marija. Četrtnina v zapisih omenjanih oseb je nosila le 13 priimkov. Najbolj razširjen je bil Fonda. Stari piranski priimki, po izvoru romanski, skupaj s tipičnimi italijanskimi statistično močno prevladujejo nad slovenskimi in nemškimi. Na slovanski izvor je moč sklepati pri približno dveh petinah priimkov. Če pa pritegnemo v oceno tudi različno razširjenost priimkov, se tehtnica še močnejše prevesi v korist romansko-italijanskih priimkov. Jezikovna struktura obravnavanega območja, kot jo odsevajo pregledani izvirniki, je bila pred sto leti v pretežni meri romansko-italijanska. V mestu je praktično 100% ljudi govorilo italijansko. Okolica je bila bolj slovenska, čeprav slovenski jezik tudi tam ni bil v rabi niti pri tretjini prebivalcev. Glede na priimke v formularjih preseneča majhno število oseb, ki so se izrekle za "srbsko-hrvaški" pogovorni jezik.

O splošni podobi Pirana so dali zelo zanimive rezultate pregledi hišnih števil, skupin stotin hišnih števil (do 999) in v njih stanujočih kandidatov za zakon. Največja "gostota" mladoporočencev na hišo se omenja med hišami od 600 do 699, sledijo hiše s številkami do 99 itd. Hišne številke in družinska imena omogočajo tudi zaključke o sta-

novanjski "pravici" nad hišami v mestu. Najopaznejša priimka sta Fonda in Petronio, ki sta tudi najpogostejša piranska priimka. Sicer pa so poglavja o hišah in priimkih in o razpršenosti družin v njih, po mojem, najzanimivejša. Nakužejejo odgovore na izredno zanimiva vprašanja "ali so v mestu obstajala "legla" hiš določenih družin, ki so imele isto naselbinsko prazihodišče, kar se kaže - če že ne v bližnjem sorodstvu - vsaj v enakem priimku?" (str. 97). Pogled na zemljevid Pirana kaže, da so nižje hišne številke, ki jih je številčno dosti, locirane blizu mestnemu jedru (v tej smeri bo najbrž veliko razjasnila raziskava Daniele Milotti-Bertoni in Alje Brglez o piranskem katastru, ki jo avtorica zgodovinarica napoveduje v ena od opomb pod tekstom).

Poklicna struktura Pirančanov je v poročnih formularjih široko zajeta. Poklic, ki daleč prednjači pred drugimi, je poljedelec, če k njim prištejemo še posestnike, znaša njihov skupni delež med poklici polovico, sledijo pa mornariški poklici in ribiči, se pravi tradicionalna piranska poklicna struktura. Med ostalimi so zelo številni obrtniki in uradniki. Poklici so pogosto prehajali od očeta na sina, zato se je poklicna struktura spreminjala počasi. Avtorji so si zastavili vprašanje, ali sta bila povezana poklic ženina in nevestinega očeta. Razširjenost kmečkega poklica je vplivala, da sta pogosto bila oba kmeta. Tudi mornarji so se razmeroma pogosto poročali s hčerkami pomorščakov. Zanimiva so tudi opažanja o spremembah v poklicni strukturi med generacijama, saj se je mlajša generacija preusmerjala od tradicionalnih poklicev kmetov in ribičev v (verjetno) donosnejši mornariški in druge poklice.

Piransko komunalno območje pred koncem 18. stoletja, po: L. Morteani, Pirano per Venezia, Trieste 1906. (Zemljevid je dodala dr. Darja Mihelič in s tem korigirala napako na str. 27)

Bralec bo verjetno presenečen, da poklicna struktura ne odseva velikega pomena solinarstva za gospodarstvo Pirana, kajti poklic solinarja ni obstajal, ampak so bili Pirančani v solinah ali lastniki ali najemniki. Sama avtorica me je naprosila, naj to posebej pojasnim.

Knjiga daje slikovit izsek iz življenja Pirančanov. Nekatere njegove podrobnosti so same na sebi zanimive, druge odpirajo vprašanja za prihodnje raziskave. V nekaterih poglavjih so avtorji posegli tudi po drugih arhivskih virih, popisih prebivalstva in objavljenih razpravah. V zvezi s priimki, na primer, je prišla do izraza seznanjenost Darje Mihelič z arhivskimi viri, saj je za vse najpogostejše priimke napisala, kje in kdaj se prvič pojavijo v njih in kdo so bile dotične osebe. Neljuba napaka pa se ji je prikradla pri zemljevidu, objavljenem na str. 27, na kar me je sama opozorila in tudi prosila, naj tu navedem. Piransko komunalno območje okrog leta 1900 je namreč v resnici segalo globlje v zaledje, saj je zajelo tudi Sv. Peter, Novo vas in Padno.

Ob koncu še povejmo, da so se pisci posebej potrudili, da bi se približali miselnosti današnjega bralca in omilili strokovnost besedila. To so storili na tri načine, mislim pa, da ne vsakič posrečeno. Najprej so nas potegnili v preteklost z domišljijo zgodovinarjev, češ, kdo se še spomni, kako je bilo, ko še nismo imeli današnjih prometnih sredstev, orožja, telegrafa, telefona, računalnikov itd. S ponatisom Soldaške in Črkarske pravde so priklicali v zavest še Prešernov čas, se pravi pol stoletja pred tem, ki ga obravnavajo v knjigi, ker se jim je zdelo primerno bralce spomniti, da so takrat veljale še stare mere čevlji in palci in ko so se še prepirali o ustreznih pismenkah za slovenščino. Za začetek obravnave piranskih poročnih formularjev pa so navedli poroke šestih Marij Fonda med 1889 in 1892, ki pa "ne razkrivajo zastarelih zločinov po zgledu kriminalne zgodbe Agathe Christie 'Sloni si zapomnijo'" (str. 14). Medtem ko tako nagovarjanje bralcev lahko sprejmemo kot lahkoten sestanek z visokega strokovnega podstavka in nekakšno vzgajanje k zgodovinskemu razmišljanju, pa bi, po mojem lahko odpadle prispodobе, kot je npr. tista o cerkvi na Punti, ki naj bi "s svojo izpostavljeno lego ponazarjala tveganost in odgovornost koraka, ki sta ga storila mladoporočenca" (str. 14) ali o trnjava poti (str. 32) zakonskega stanu; tudi ne vem, zakaj naj bi bila "zakonskost" rojstva mladoporočencev, ki je poročni formularji sicer ne navajajo, "pikantna posebnost" (str. 42). Mislim, da besedilo marsikdaj bralcu prav vsiljuje neko ozko miselnost in moralistične komantarje, ki bi mu samemu sploh ne padli na pamet. Tako je tudi s "šalo" o možni razlagi pogostejših ponovnih porok vdovcev kot vdov, da so morda "vdove raje - ali

pa po sili 'razmer', ki so bile bolj naklonjene 'mlademu mesu', ostajale neporočene? Ali so bili moški, ki so jih žene v zakonu razvadile, prenebogljene za samski stan, ali je bil zanje čar zakonske postelje (ne pozabimo, da tedanji čas ni odobral 'koruzništva') neubranljiv?" (str. 41). Ne bi bile ponovne poroke vdovcev razložljive drugače, recimo vsaj z lastnino nepremičnin in s strukturo družine? Najhujša pa je tista o najstarejši "koki", ki da "so jo zamikale zakonske radosti" (str. 44). Res jih je imela že 83, njen mož pa 16 manj, je pa vprašanje, če je to zvezo sploh možno ali potrebno pojasniti, če nimamo druge razlage, kot je ponujena.

Avtorji so z raziskavo zasledovali "dva cilja: formalno gledano, gre pri njej za prostorsko, časovno in tematsko ozko zasnovano, minuciozno študijo, ki naj bi v okviru izbranega prostora in časa postregla z novimi spoznanji. Drugi cilj raziskave je pokazati novo metodo raziskovalnega dela in širino sodobnih možnosti zgodovinarja v sodelovanju s spoznanji drugih, matematično-računalniških strok in njihovih "orodij". V ta namen ustrezno služi tudi majhen prostorski in časovni vzorec" (str. 10, 12). Namen so v celoti izpolnili.

Ob tej knjigi in drugih, v katerih so bile tudi objavljene raziskave z računalniško obdelavo podatkov, lahko ugotovimo, da je bil pri nas na tem torišču v zadnjem času storjen velik napredek, zahvaljujoč zasebnim povezavam z računalničarji ali obiskovanju tečajev o novih metodah v Avstriji ali kje drugje zunaj. Najbrž bi že bilo možno, doma prirediti podobne tečaje, študente zgodovine in etnologije pa naučiti teh metod v okviru rednega študijskega predmeta.

Mojca Ravnik

Puhovi: od biologije do kuhinje = Dormice: in biology and the kitchen: katalog izložbe, Zagreb, Hrvatski prirodoslovni muzej, 1997, 32 strani

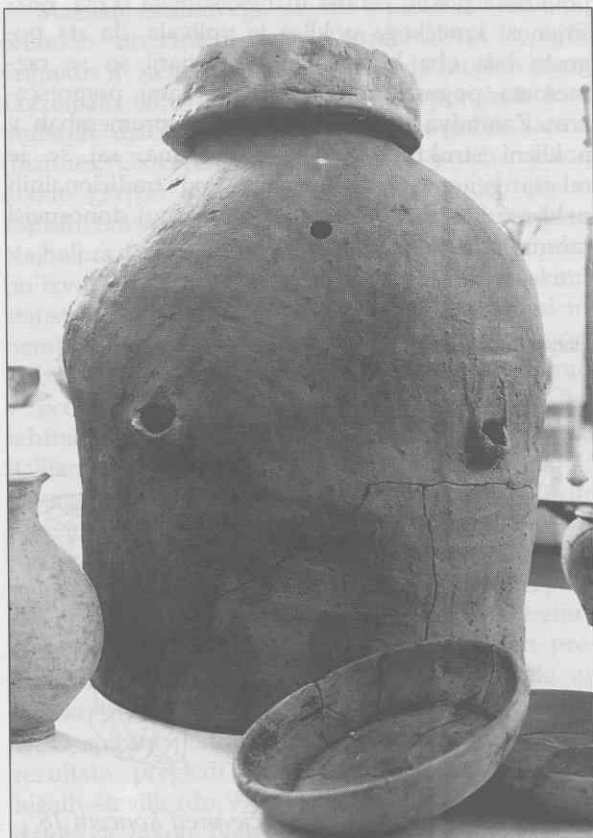
V mesecu juniju je bila v Zagrebu razstava o polhih. Razstavo, ki jo je spremljal katalog, je pripravil Hrvatski prirodoslovni muzej. Ker je polh značilnost območja v katerega sodi tudi Slovenija je razumljivo, da so bili na razstavi zastopani tudi nekateri predmeti iz Slovenije (pasti in kapa Polharskega društva "Krim", "glirarium" iz ptujskega muzeja, na slovenski prostor pa se vežejo tudi ilustracije iz Valvazorjevih del in akvareli, ki pri-

kazuje sivega polha in je tudi nastal v Valvazorjevi delavnici).

Katalog vsebuje dva prispevka in seznam (katalog) razstavljenih predmetov. Prvi prispevek je delo Nikole Tvrtkovića, govori pa o poreklu in posebnostih polha, o vrstah in o tradiciji lova na polhe ter o zaščiti polhov. Polhi sodijo v družino glodalcev in so ena od redkih skupin sesalcev, ki ima evropski izvor. Svoj vrh bi naj polhi dosegli v miocenu (pred 26 milijoni do pred 5 milijoni let), ko so dominirali med glodalci, bilo pa jih je čez 35 vrst (danes jih od dvanajst poznanih vrst v Evropi živi samo pet).

Zaradi okusnega mesa, uporabnega krzna in pogosto velike številčnosti, je bil sivi polh v Italiji, Avstriji, Sloveniji in na Hrvaškem tradicionalna lovna divjačina. O načinu lova na polhe je pisal tudi Valvazor v znameniti Slavi vojvodine Kranjske.

Polhi se lovijo jeseni, ko so najdebelejši, v preteklosti je bilo zanimivo, da so imeli pravico lova na polhe vsi, za razliko od "plemenite" divjačine, ki je bila rezervirana samo za gospode. To pa pomeni, da so si lahko preprosti ljudje v bogatih poljskih letinah pripravili dovolj mesa in masti za zimo.

Antična posoda za gojenje polhov iz ptujskega muzeja.

Ker so polhi ena od evropskih posebnosti, so pa v zahodni Evropi že relativno redki, ponekod pa celo izumirajo, jih je Evropska skupnost prav letos s posebno konvencijo v celoti zaščitila. Na območjih kjer je poljšja populacija bogata pa je popolna zaščita že zaradi škode, ki jo povzročajo polhi na nasadih lešnikov, orehov itd. vprašljiva. V tem kontekstu je zelo pomembna iniciativa slovenskega polharskega društva Krim, ki zagovarja samo lov velikih, odraslih osebkov, v ta namen so skonstruirali tudi več tipov pasti.

Josip Balabanič je za katalog pripravil prispevek "Polh v svetovni kulturni dediščini". Začne se seveda pri Grkih, ki pa poljšega mesa niso jedli?, za razliko od njih pa so ga Rimljani visoko cenili in je veljal celo za poslastico, ženske pa so imele rade polšje krzno. Prav v rimskem kontekstu nastopa ptujski glirarij (gre za rariteto širšega prostora saj npr. na Hrvaškem ali v Avstriji nimajo nobenega ohranjenega, nekaj jih je znanih iz Italije), v tej veliki glineni posodi z malimi odprtini za zrak, so gojili polhe. Rimljani so polhe postregli v medu in posute z makom, menili pa so celo, da je polšje meso afrodiziak.

Škoda je, da avtor nadaljnji del od antike do danes ni obdelal temeljiteje, še enkrat je omenjen Valvazor in njegova Slava vojvodine Kranjske, polh bi naj bil naslikan tudi v vatikanski dvorani živali. Prav vatikanske dvorane, ki jih je poslikal Rafael imajo pogosto ta motiv, vendar pa nekateri menijo, da ni naslikan polh ampak veverica. Resnična pa je avtorjeva trditev, da so bili v preteklosti polhi popularnejši (ker so bili z gospodarskega vidika pač pomembnejši) kot so danes.

Za konec je zbranih še nekaj hrvaških narodnih pregovorov in toponimov na temo polh, temu pa sledi spisek vsega na razstavi prikazanega materiala (skupaj 101 enota).

Martin Šteiner

VESTNIK UNIVERZE V LJUBLJANI, leto 1996, letnik 27, številke 1 - 2 do 11

Začetki izdajanja univerzitetne publikacije, ki naj bi informirala delavce in širšo javnost o dogajanjih na Univerzi segajo v leto 1954, ko je splošni zakon o univerzah določil, da morajo biti vsi razpisi za univerzitetne učitelje in sodelavce fakultet in univerzitetnih ustanov objavljeni, življenjski podatki in podatki o znanstvenih ter strokovnih delih kandidatov pa morajo biti dostopni

javnosti pred volitvami. Univerzitetni svet in univerzitetna uprava na novo združene Univerze v Ljubljani sta tako sklenila naj se določi zakon uresniči v posebni publikaciji. Leta 1955 so začele izhajati Objave Univerze v Ljubljani, ki so prinašale biografske in bibliografske podatke o kandidatih za univerzitetne učitelje in sodelavce, po volitvah pa so bila objavljena imenovanja in poročila komisij o izvoljenih kandidatih. V Objavah so bili objavljeni tudi sklepi univerzitetnega sveta in univerzitetne uprave, ter važnejši sklepi fakultetnih organov.

Biografske in bibliografske podatke najdemo v Objavah do leta 1964, od leta 1965 dalje so objavljene le še razpisi. Objave pa so postale glasilo univerze, fakultet in inštitutov, ki seznanja z vsemi važnimi dogodki na univerzi, ter občasno prinaša tudi članke z aktualno vsebino z vseh univerzitetnih področij. V Objavah tako najdemo sklepe univerzitetnih in fakultetnih organov, sporočila o personalnih zadevah, nagradah univerzitetnim delavcem in študentom, odlikovanjih, sezname diplomantov in novih doktorjev znanosti, nekatere statistične podatke in kratka poročila različnih univerzitetnih in fakultetnih komisij. Izšli sta tudi dve posebni številki Objav, prva ob praznovanju petdesetletnice Univerze v Ljubljani v študijskem letu 1968/69, druga pa ob podelitvi univerzitetnih in fakultetnih Prešernovih nagrad v študijskem letu 1978/79.

Leta 1972 je začel izhajati tudi Vestnik Univerze v Ljubljani, predvsem z namenom dobro in hitro obveščati o dogajanjih na univerzi in fakultetah. Prva dva letnika Vestnika sta izšla v skromni obliki biltena, tretji letnik pa je bil zasnovan že obsežneje, vendar se je vsebinsko pokrival s temi, ki so jih objavljale tudi Objave, zato je bil v študijskem letu 1979/80 sprejet Sklep o ureditvi izdajateljskih razmerij. Objave so postale publikacija, ki izhaja dvakrat letno, po potrebi tudi večkrat in objavlja: samoupravne akte, Prešernove nagrade, imena diplomantov fakultet in poročila o stikih s tujino. Vestnik pa je glasilo univerze, ki skrbi za čimprejšnje posredovanje najvažnejših informacij in prinaša kratka obvestila iz družbenopolitičnega, kulturnega, strokovnega in znanstvenoraziskovalnega področja. V Vestniku najdemo poročila o organiziranih seminarjih in prireditvah, o izvolitvah v nazive, novih doktorjih znanosti, mednarodnem sodelovanju, nekrologe in drugo. Vestnik je izhajal enkrat mesečno, vendar je sčasoma postajal vedno manj aktualen in vse bolj tematsko obarvan, zato je univerzitetni svet leta 1991 sprejel sklep o njegovi novi zasnovi. Novi Vestnik se je omejil na kratke in jedrate vesti in dogodke, prispevki so razdeljeni v stalne ali občasne rubrike, v vsaki številki več prostora pa namenjenega aktualni temi.

V letu 1996 je izšlo enajst števil 27. letnika Vestnika od tega 4 dvojne. Najobsežnejša rubrika v Vestniku je rubrika z naslovom Aktualno, ki spremlja delo Sveta za visoko šolstvo RS in redno objavlja nove sestave komisij Senata Univerze v Ljubljani, poleg tega pa prinaša tudi druge aktualne prispevke. V prvi dvojni številki je Marjana Šoukal Ribičič predstavila Razpis za vpis v študijsko leto 1996 - 1997. Naslednja številka prinaša analizo prijav na Razpis za vpis, Študijski koledar za študijsko leto 1996/97, Poročilo o obisku komisije CRE na Univerzi v Ljubljani, prispevka dr. Matjaža Žaucerja in dr. Matjaža Omladiča o univerzitetnem knjižničnem sistemu, ter članek o pripravi pete knjige ULBB, ki bo zajela obdobje od leta 1987 do leta 1996. V peti številki je objavljeno besedilo Poslanstva Univerze v Ljubljani, ki ga je 7. maja 1996 sprejel Senat Univerze v Ljubljani in Erfurtska deklaracija o avtonomiji univerze, Marjan Korez pa je prispeval članek o preoblikovanju oddelka za oblikovanje na ALU. Delo Upravnega odbora UL, ki odloča o zadevah materialne narave in skrbi za nemoteno finančno poslovanje na Univerzi je v Vestniku številka 6 - 7 predstavil dr. Milan Pogačnik. V osmi številki Vestnika je dr. Meta Grosman v prispevku Vloga lektorjev pri univerzitetnem študiju tujih jezikov, opozorila na neurejen status lektorjev v veljavni zakonodaji; v naslednji številki pa je ista avtorica pisala o novem programu univerzitetnega študija prevajalstva in tolmačenja, ki ga s študijskim letom 1997/98 uvaja Filozofska fakulteta. V zadnji številki je Nekaj misli o opravljenem delu v letu 1996 prispeval mag. Primož Južnič vodja Informacijsko razvojne službe pri Upravi Univerze v Ljubljani.

V rubriki Razno spremlja Vestnik druge dogodke iz univerzitetnega življenja. Tradicionalne prireditve so Dan Pravne fakultete in Teden Univerze v Ljubljani s podelitvijo priznanj, častnih doktoratov in razglasitvijo novoimenovanih rednih profesorjev, ter podelitev Prešernovih nagrad in Jesenkovih priznanj. Leto 1996 pa je potekalo v znamenju nekaterih obletic, tako je Vestnik zabeležil tudi proslave 50. letnic Ekonomske fakultete, Fakultete za družbene vede in Inštituta za patološko fiziologijo. O mednarodni dejavnosti Univerze pričajo zapisi o Informativnem sejmu o študijih in poklicih marca 1996 na Dunaju, o Tempusovem projektu CME - 1141 - 95, o obiskih predstavnikov ALU na tujih univerzah, ter o udeležbi študentov Fakultete za elektrotehniko in Fakultete za računalništvo na mednarodnem športnem srečanju študentov v Zagrebu. V rubriki Razno najdemo še prispevke Julijana Staniča o športu na Univerzi, dr. Dušana Nečaka o slovenskem znanstvenem središču na Dunaju, Mije Grandovec o novih prostorih Visoke šole za socialno delo, dr. Bogomirja

Mihevca o drugem letu uvajanja študentskih tutorjev na Univerzi v Ljubljani in o ustanovitvi Slovenskega društva za visokošolsko didaktiko, ter govor ki ga je imel dr. Marijan Pavčnik o življenju in delu Leonida Pitamica ob odkritju njegovega spomenika pred poslopjem Univerze. Vestnik nas seznani tudi s predstavitveno brošuro, ki jo je izdala Visoka policijsko-varnostna šola, Pridružena članica Univerze v Ljubljani, kot je nov naziv Visoke šole za notranje zadeve.

Novi doktorji znanosti, naslovi disertacij in mentorji doktorandov so objavljeni v rubriki Obvestila, ki nas sproti obvešča tudi z dogodkih iz rektorjevega urnika. Rubrika Seje, sestanki, predavanja nas seznani z pomembnejšimi sejami na Univerzi in s predavanji, ki se vrstijo v okviru svobodne katedre Univerzitetni forum, rubrika Posvetovanja, seminarji, razstave, šole pa spremlja tovrstno dejavnost na Univerzi.

V rubriki Če ste prezrli so iz dnevnega časopisa ponatisnjeni članki o aktualnih dogodkih na Univerzi. Od v letu 1996 umrlih univerzitetnih profesorjev in sodelavcev: prof. dr. Janeza Orla, akademika prof. dr. Sergija Vilfana, doc. dr. Milene Kocijančič, prof. Alfonza Ledineka, prof. dr. Draška Vilfana, Prof. dr. Adolfa Bibiča, prof. dr. Ludvika Čarnija, prof. dr. Rudolfa Kladnika, prof. dr. Jožeta Lokarja in Janeza Pokovca so se njihovi sodelavci posloveli z zapisi v rubriki In memoriam.

Pretežno aktualno zasnovano vsebino Vestnika občasno popestrijo prispevki "iz sveta v katerem živimo" ali pa utrinki iz že nekoliko pozabljenega zgodovine Univerze. V 27. letniku se je s takimi prispevkoma dvakrat oglasil prof. dr. Ramovš, ki je opisal zahteven postopek svoje habilitacije na Naravoslovni fakulteti leta 1958, v drugem članku pa je predstavil knjigo Hotaveljčan skozi čas.

Tatjana Dekleva

Sašo Radovanovič, "Bog se usmili uboge grešne duše. Amen." Čarovniški procesi na slovenskem Štajerskem v letih 1546 - 1746. Murska Sobota: Pomurska založba, 1997, 160 strani

Morda bo kdo porekel, da so knjige o "čarovnicah" in procesih proti njim v zadnjem času postale že kar moda. Vendar jih z kakšnimi modnimi trendi v zgodovinske pisarje lahko poveže samo nepoznavalec. Z zgodovinskimi temami je pač tako, da so nekatere dolgo časa prezrte ali celo iz

različnih razlogov zamolčane, največkrat pa zaradi domnevne nezanimivosti oz. zato ker pač niso "velike teme". Čarovniških procesov pisci zgodovine tudi do sedaj niso zamolčali, omenjali so jih v vseh pregledih vendar so bili to le drobci, ni pa bilo časa, da bi se jih sistematično lotili. Prav iz tega razloga je dobrodošla vsaka nova knjiga o tej problematiki, saj zapolnjuje precejšnjo vrzel v zgodovinske pisarje in to velja tudi za Radovanovičevno knjigo.

Knjigo lahko razdelimo na dva dela. V uvodnih poglavjih so podani splošni zgodovinski okvirji v katerih je čarovništvo eksistiralo (družbene razmere, cerkev in vera ...) saj se je le to lahko tako na široko razmahnilo le v posebnih okoliščinah, ki so plod fantazije in praznovernosti tistega časa. Avtor opisuje še čarovniške shode, čarovnije, uroke ... ali drugače povedano "človeško domišljijo 15., 16. in 17. stoletja, ki je rojevala in ohranjala vero v čarovništvo". Opiše pa tudi sodne postopke proti čarovnicam, zakonsko podlago in mučilno orodje ter prijeme. Čarovniške procese so vodila posvetna in ne cerkvena sodišča, vendar pa pri vsej zadevi vpliva cerkve le ne gre zanemarjati. Najbolj grozljivo pa je, da je bil lahko za čarovništvo obtožen kdor koli in za kar koli (za različne telesne značilnosti, za brezdomstvo, za prepogosto zahajanje k obhajilu ali pa za neredno zahajanje itd.). Vsak obtoženec je moral dokazati svojo nedolžnost (danes je to obratno). Za dokazovanje čarovništva so uporabljali različne preizkuse (npr. preizkus z iglo, krvnik je poiskal na obtoženih hudičeva znamenja - bradavice, materina znamenja - ter jih prebadal z iglo, če ni bilo krvi in obtoženi niso čutili bolečine, je bil to zanesljiv dokaz za čarovništvo).

Obtoženec v procesu je bil dolžan povedati resnico, če tega ni hotel so ga prisilili k priznanju "resnice" (in to z vsemi sredstvi, saj je bilo potrebno s priznanjem rešiti vsaj nesrečnikovo dušo, če se že telesa ni več dalo). Priznanje so največkrat pridobili s pomočjo mučenja. Nekateri sodniki in krvniki so bili pravi sadisti. Mučenje so ponavadi pričeli s "palčnicami" (stiskanje palcev med ploščici), ga nadaljevali z vezavo (do dlani, do komolcev in do ramen) in z natezalnico (posebno huda je bila natezalnica sestavljena iz škripca in vrvi pritrjene na strop) ali španskimi škornji (posebna naprava za stiskanje gležnjev). Posebno trdovratne čarovnice pa so mučili na čarovniškem stolu, z vrelim oljem, puljenjem nohtov itd. Pogosto so tudi kombinirali več načinov, ker so bili prepričani, da čarovnice ne čutijo nobenih bolečin. Mučili so vse stare in mlade, moške in ženske, celo otroke in nosečnice. Uradne osebe pri procesih so bili sodniki, prisodniki, sodni pisarji, tožilci, odvetniki in rablji.

Drugi, sicer daljši del knjige, se podrobno ukvarja s čarovniškimi procesi na slovenskem štajerskem (procesji so obdelani tudi statistično). Priказani so procesi v Hrastovcu, Mariboru, na Ptuj, pri Sv. Trojici pri Podlehniku, v Radgoni, Ormožu, Ljutomeru, Celju in za primerjavo še edini znani čarovniški proces v Gradcu (razlika med današnjo avstrijsko in slovensko štajersko glede čarovniških procesov je ogromna).

Nekako v času vladavine Marije Terezije so čarovniški procesi ponehali (razsvetljenstvo, reforme na področju pravnega sistema in šolstva so dvignile splošno vednost pri ljudeh, s tem pa je bilo vse manj prostora za praznoverje). Najbolj prizadeta populacija v čarovniških procesih so bile ženske (iz različnih razlogov so se zdele nekako najbolj primerne za kuhanje toče, plesanje in spolno občevanje s hudičem itd.) iz kmečkega in podložniškega stanu.

Radovanovičeva knjiga prispeva k temu, da je še ena temna lisa manj temna, čeprav sramota za človeštvo, ki uspe v vsakem obdobju sproducirati absurdne nesmisle kakršen je tudi čarovništvo ni nič manjša.

Martin Šteiner

UNIVERZITETNA REVIJA, I, 1994 (1). Maribor: Univerza v Mariboru, 1994, 42 strani
UNIVERZITETNA REVIJA, I, 1994 (2). Maribor: Univerza v Mariboru, 1994, 57 strani
UNIVERZITETNA REVIJA, II, 1995 (1 - 2). Maribor: Univerza v Mariboru, 1995, 64 strani
UNIVERZITETNA REVIJA, III, 1996 (1). Maribor: Univerza v Mariboru, 1995, 42 strani
UNIVERZITETNA REVIJA, III, 1996 (2). Maribor: Univerza v Mariboru, 1996, 55 strani
UNIVERZITETNA REVIJA, IV, 1997 (1). Maribor: Univerza v Mariboru, 1996 56 strani

V novembru leta 1994 je izšla prva številka Univerzitetne revije, ki jo izdaja Univerza v Mariboru. Doslej je v štirih letih izšlo šest številk glasila, ki prinaša novice predvsem iz mariborskega univerzitetnega življenja, spremlja pa tudi aktualna dogajanja, ki se dotikajo obeh slovenskih univerz. Prva dva letnika revije je uredila odgovorna urednica mag. Lučka Lorber.

V uvodniku k prvi številki prvega letnika je dekan Pedagoške fakultete dr. Jože Pogačnik spregovoril o smislu humanističnega študija. Več

prispevkov seznanja bralce z dilemami, ki jih je univerzi prinesel Zakon o visokem šolstvu: dr. Ludvik Toplak je prispeval članek o avtonomiji univerze, Jasna Kontler je objavila razgovora z državnim sekretarjem dr. Pavlom Zgago in dr. Ivanom Svetlikom in prispevek o dosedanjem delovanju sveta za visoko šolstvo. Mario Kostal v svojem prispevku ugotavlja, da je Univerza v Mariboru na pravi poti, Sodobna univerza - izziv konvencionalnemu razumu, je naslov prispevka Božidarja Merca, o problemski konferenci o razvoju visokih strokovnih programov je pisal Rasto Ovin.

Tanja Bezič je predstavila vpis na UM v študijskem letu 1994/95, Jože Zorman je poročal o četrti mednarodni konferenci o razvoju informacijskih sistemov, Sandra Fras je pripravila pregled mednarodnega sodelovanja Univerze v Mariboru, Elizabeta Zorman se je po volitvah v študentski parlament pogovarjala z nekaj izvoljenimi študentskimi poslanci in objavila prispevek o tednu slovenske znanosti. S sej sveta UM o ustanovitvi univerzitetne fundacije in raziskovalnega zavoda je poročala Breda Malenšek, ki je tudi avtorica članka o projektu "skupna predavalnica".

Ob petintridesetletnici delovanja Ekonomsko poslovne fakultete v Mariboru Revija predstavlja njene dodiplomske in podiplomske študijske programe, različne projekte, študentsko organizacijo, knjižnico, prve doktorande, dr. Danila Vezjaka, ki je bil eden od ustanoviteljev fakultete in nekaj njenih nekdanih uspešnih študentov.

Med drugimi aktualnimi dogodki iz fakultet najdemo poročilo Martina Lipičnika o njegovih aktivnostih v okviru katedre za prometne gradnje Tehniške fakultete, Breda Malenšek je napisala prispevek o trgatvi na posestvu Meranovo, ki ga je dobila v upravljanje Visoka kmetijska šola, o izobraževanju medicinskih sester na Višji zdravstveni šoli je pisala Bojana Filej, o prvi podelitvi diplom na Pravni fakulteti pa dekan Franc Pernek.

Namesto uvodnika je v drugi številki objavljen slavnostni nagovor predsednika SAZU akademika Franceta Bernika ob 35 letnici Tehniške fakultete v Mariboru. Ob obletnici Tehniške fakultete je pregled njenega razvoja od ustanovitve do danes pripravil dekan Ludvik Trauner. Prodekani fakultete so predstavili njene dejavnosti po področjih, ki jih zastopajo, razvoj posameznih oddelkov pa so prikazali njihovi predstojniki. Breda Malenšek je predstavila Milivoja Rajiča nekdanjega direktorja in predavatelja Višje tehniške šole, iz sedanje generacije profesorjev pa je Jasna Kontler predstavila Karla Jezernika. Ob jubileju TF sta predstavljena tudi njena projekta Štajerski tehnološki park in Eksperimentalna sončna vas v Kamnici.

Drugi sklop člankov v tej številki je posvečen

knjižničarstvu: Tomaž Seljak govori o avtonomiji knjižničnega informacijskega sistema Univerze v okolju sistema COBISS, Irena Sapač predstavlja Univerzitetno knjižnico Maribor, kot osrednjo knjižnico knjižničnega sistema Univerze, Metka Brkan v svojem prispevku sprašuje kakšna bo usoda knjižnice Tehniške fakultete ob njeni delitvi na štiri samostojne fakultete. Zdenka Petermanec pa je spregovorila o vlogi in položaju fakultetnih knjižnic na mariborski univerzi. O mariborski univerzitetni knjižnici piše tudi dr. Bruno Hartman, Jasna Kontler pa razmišlja o dilemah, ki se porajajo ob gradnji nove knjižnice v Ljubljani.

Druga številka prinaša še prispevke Elizabete Zorman o novi šolski zakonodaji in peti obletnici podiplomskega MBA študija, Edvarda Kobala o poslanstvu in aktivnosti slovenske znanstvene fundacije, Alenke Horvat o otvoritvi nove čitalnice na Ekonomsko - poslovni fakulteti, Marka Robnika o centru za uporabno matematiko in teoretično fiziko, Borisa Zupančiča o RIP delavnicah, Nataše Fras o bivanju študentov v študentskih domovih in Ivana Gerliča o multimedijah v izobraževanju. Breda Malenšek se je ob izidu knjige Akademsko kultura pogovarjala z njeno avtorico Sonjo Kump, Sandra Fras pa je predstavila ŠOU v Mariboru.

Uvodno besedo k dvojni številki drugega letnika je napisal dr. Anton Trstenjak, ki je 1992 leta ustanovil inštitut za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno v Ljubljani. Ob tem je Anton Petelinšek spregovoril o dejavnostih za razvoj humanistike na univerzi v Mariboru, Edvard Kovač pa je dodal svoje razmišljanje o filozofiji. Sodelavci rektorata univerze v svojih prispevkih predstavljajo tekoča dogajanja na univerzi. Breda Malenšek se je ob delitvi Tehniške fakultete pogovarjala z v.d. dekani štirih novih fakultet in v razgovoru z Petrom Mikekom predstavila podiplomski študij v ZDA. O statusnih spremembah na Višji zdravstveni šoli je spregovoril njen dekan Viljem Brumec. Objavljen je razpis štipendij za raziskovalno delo na avstrijskih univerzah. Ob petintridesetletnici Fakultete za organizacijske vede v Kranju Univerzitetna revija predstavlja njen razvoj in bogato razvejano dejavnost. Obširno je predstavljena tudi Pedagoška fakulteta in študentski šport na Univerzi v Mariboru.

Po nekajmesečnem premoru je v oktobru 1996 leta izšla nekoliko prenovljena prva številka tretjega letnika, ki ga ureja Vanja Borovac. V uvodniku z naslovom Slovenski univerzi v evropski perspektivi rektor mariborske univerze prof. dr. Ludvik Toplak ugotavlja, da se univerze v post-socialističnih sistemih srečujejo s podobnimi problemi, ter da razvojni trendi univerz vodijo k novim protislovjem, vendar se sodobna evropska univerza vrača k izvirnim vrednotam. V rubriki

Razvojni vidiki je spregovoril dr. Andrej Umek o osnovah znanstvene politike Republike Slovenije. Odgovorna urednica je pripravila povzetek z okrogle mize Visokošolsko izobraževanje in znanost v Sloveniji v evropski perspektivi in nekatere odprte dileme, ki jo je ob tednu univerze organizirala Univerza v Mariboru. O novih možnostih financiranja znanosti, ki jih omogoča 1995 leta sprejet Zakon o ustanovah je pisala dr. Verica Trstenjak. Prof. dr. Bogomir Horvat je predstavil Center za interdisciplinarne in multidisciplinarne raziskave in študije, ki je bil ustanovljen pri Univerzi v Mariboru in njegove naloge. Prof. dr. med. Zoro Janžekovič je ob priznanju za njeno življensko delo predstavil dekan Visoke zdravstvene šole Viljem Brumec. Zapis ob sedemdesetletnici izredno uspešnega in plodnega življenja akademika prof. dr. Mihe Tišlerja je pripeval Branko Stanovnik. Ob smrti akademika dr. Antona Trstenjaka, častnega doktorja Univerze v Mariboru, Univerze v Ljubljani in častnega predsednika fundacije dr. Antona Trstenjaka se je Ludvik Toplak spomnil njegovega bogatega življenja in dela. V letu 1996 je Univerza v Mariboru izgubila svojega prvega rektorja in zaslužnega profesorja dr. Vladimirja Bračiča. Tudi pod prispevek v njegov spomin se je podpisal dr. Ludvik Toplak.

V rubriki Mladi znanstveniki je objavljen seznam štiriindvajsetih novih doktorjev znanosti Univerze v Mariboru. Posebej sta predstavljena prva dva doktoranda Pravne fakultete v Mariboru in delo mlade raziskovalke mag. Avrelije Cenčič, mariborčanke po rodu, ki se na Fakulteti za kmetijstvo v Ljubljani zelo uspešno udejstvuje z raziskavami na področju interferonov. Dr. Monthy Lynn redni profesor managementa na Abilene Christian University v Texasu pa v sestavku z naslovom Nepozabno potovanje poroča o svojem osemmesečnem obisku na Univerzi v Mariboru v okviru Fulbrightovega programa. Irena Sapač in Breda Brezovšek opisujeta nove možnosti za raziskovalno delo na univerzi v Mariboru preko baz na CD-ROM-ih, ki jih je mariborska univerzitetna knjižnica pričela nabavljati že ob koncu leta 1989. Rubrika Poletne šole prinaša poročila o mednarodnih šolah, ki jih je organizirala univerza (poletna šola prava in mednarodna šola, ki je obravnavala slovenska obmejna narečja).

V uvodniku k drugi številki tretjega letnika je državni sekretar za šolstvo dr. Pavel Zgaga spregovoril o uvajanju novosti, ki jih je prinesel Zakon o visokem šolstvu in o pripravah na sprejem nacionalnega programa visokega šolstva. Prispevek prorektorja Univerze v Mariboru Bruna Cvikla v rubriki Razvojni vidiki obravnava vlogo in pomen znanstveno - raziskovalne dejavnosti na Univerzi v Mariboru, rubrika Aktualno pa prinaša prispevek

z naslovom Slovenska akademija znanosti in umetnosti in slovenski univerzi. Razgovor z direktorjem Slovenske znanstvene fundacije dr. Edvardom Kobalom o programu dela in finančnemu načrtu fundacije za leto 1997 in delovnem programu do leta 2000, ko se izteka delo njenega zdajšnjega sveta je pripravila Vanja Borovac. Glavna urednica je pripravila tudi povzetek referata ki ga je imel Jacques Delors, vodja unescovega projekta "Izobraževanje za enaindvajseto stoletje", na mednarodnem znanstvenem forumu na Bledu. Objavila je pogovor s prof. dr. Marijanom Šunjićem rektorjem Univerze v Zagrebu z naslovom Priprave na sporazum z Univerzo v Zagrebu in predstavila dr. Petra Šemrla s Fakultete za strojništvo UM, dobitnika državne nagrade za vrhunske dosežke na področju matematike.

Univerzitetna revija predstavlja dva nova doktorja znanosti, dr. Roberta Vodopivca in dr. Alenka Kajzer. Po predlogu predlagateljev za podelitev častnega doktorata dr. Alojziju Suštarju je Vanja Borovac pripravila njegov portret.

Dan Univerze je UM praznovala s svečano akademijo na gradu Betnava in podelitvijo priznanj. Univerzitetna revija objavlja zahvalni nagovor Zore Janžekovič ob podelitvi ji častnega doktorata, obrazložitve k podelitvi nazivov zaslužni profesor, ter dobitnike zlate srebrne in bronaste plakete univerze in dobitnike Perlachove nagrade za študente in rektorjeve nagrajence.

Dekan in prodekanka za raziskovalno dejavnost Fakultete za strojništvo sta predstavila sedem inštitutov v okviru katerih poteka raziskovalno delo.

V rubriki Posvetovanja je objavljen članek v katerem je Danilo Požar prikazal posebno obliko pomoči gospodarstvu z organiziranjem posvetovanj o perečih gospodarskih problemih, ki jih organizira Inštitut za transport in logistiko Ekonomsko poslovne fakultete. Poročilo o mednarodnem simpoziju z naslovom Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru - mestni statut iz leta 1376 je pripravil Borut Holcman, Stanko Ojnik pa je v svojem prispevku prikazal interese salzburske nadškofije, deželnega kneza in Ptujskih gospodov v omenjenem statutu. Tradicionalnega simpozija Decus v Barceloni, že tridesetega po vrsti, se je udeležil mag. Tomaž Kložnik in bralce Univerzitetne revije seznanil z novostmi v računalniški, strojni, programski in komunikacijski opremi. Članek o poteku tretje mednarodne konference STIQUE - 96, ki je namenjena povezovanju sistemskega razmišljanja, inoviranja, kakovosti podjetništva ter okolja sta prispevala Miroslav Rebernik in Matjaž Mulej. Ob simpoziju o Leopoldu Volkmaierju objavlja Majda Potrata članek v katerem ga predstavlja kot začetnika posvetnega

pesništva na slovenskem Štajerskem, objavljen pa je tudi govor rektorja dr. Ludvika Toplaka ob otvoritvi spominske plošče Leopoldu Volkmerju.

Ob smrti prof. Brede Filo je Irena Sapač predstavila njeno plodno dejavnost na bibliotekarskem področju, od Franceta Venturinja, prvega direktorja Višje pravne šole v Mariboru pa se je s spominskim zapisom poslovil dekan Pravne fakultete.

Ob koncu Irena Sapač predstavlja bavarske univerzitetne knjižnice, še posebej univerzitetno knjižnico v Bayreuthu s katero sodeluje mariborska univerzitetna knjižnica.

V uvodniku prve številke četrtega letnika Univerzitetne revije rektor prof. dr. Ludvik Toplak napoveduje gostovanje Podonavske rektorske konference v Mariboru in pomembnejše teme o katerih bodo razpravljali na njenem štirinajstem zasedanju. Prorektor UM Dušan Radonjič v svojem prispevku razmišlja o kreditnem sistemu študija, ki ga kot nekaj običajnega poznajo na zapadnih univerzah.

Pod naslovom "Zakaj nismo bolj uspešni?" je Vanja Borovac objavila intervju z dr. Borisom Pleskovičem v.d. direktorja raziskovalno svetovalnega oddelka Svetovne banke iz Washingtona, ki je bil na obisku na Pravni fakulteti v Mariboru in intervju z prof. dr. Stanetom Pejovnikom direktorjem Kemijskega inštituta ob 50 letnici delovanja inštituta.

Ob promociji častnega doktorja Univerze v Mariboru dr. Alojzija Šuštarja so svoje misli zapisali Ludvik Toplak, France Bernik, Janko Musek in Stanko Ojnik.

Dr. Jože Lipnik v svojem prispevku piše o programu CEEPUS in o mreži za slovenistiko, ki je bila izbrana na mednarodni konferenci v Krakovu in jo organizira UM. Franci Hauc predstavlja tri raziskovalne centre Fakultete za strojništvo, ki delujejo v okviru sedmih inštitutov, predstavljenih v predhodni številki, objavlja intervju z prof. dr. Petrom Senčarjem ob njegovi šestdesetletnici, ter predstavlja knjigo Francija Čuša: Znanost in izobraževanje, gonilni sili našega razvoja. O novem študijskem programu zdravstvene nege piše dekan Visoke zdravstvene šole Viljem Brumec; Marko Razinger, Jure Zupan in Darinka Brodnjak Vončina pa objavljajo prispevek o kemometriji, vedi, ki uporablja statistične in računalniške metode umetne inteligence za reševanje problemov v kemiji, kemijski tehnologiji in sorodnih področjih. Nenaadne oblike učenja skozi študijske igre je predstavila študentka EPF Karidia Toure. Z Milanom Lavrenčičem podpredsednikom in tajnikom Fundacije Antona Trstenjaka se je pogovarjala Tamara Čučnik, Lučka Lorber pa poroča o svojem strokovnem obisku na visokošolskih institucijah v

ZDA. Revija je ponatisnila tudi sestavek, ki ga je Jože Mlinarič objavil v Katalogih 7 ob posvetovanju o Židih v Mariboru. Vlasta Stavbar je pripravila poročilo o razstavi raritet in rokopisov v Univerzitetni knjižnici v Mariboru. Univerzitetna revija predstavlja tudi dva nova doktorja znanosti, kroniko dogodkov od začetka leta 1997 in nekaj drugih zanimivosti iz mariborskega univerzitetnega življenja.

Tatjana Dekleva

Les Alpes de Slovénie = Die Alpen Sloweniens. Histoire des Alpes = Storia delle Alpi = Geschichte der Alpen. 2. Zürich 1997, 171 strani

Revija Histoire des Alpes = Storia delle Alpi = Geschichte der Alpen, ki enkrat na leto izide v Zürichu, je tokratno številko posvetila Alpam v Sloveniji. Deset slovenskih avtorjev je predstavilo naše Alpe. Članki obravnavajo vprašanja s pomočjo katerih predstavljajo dogajanje v naših Alpah od geološke zgodovine preko arheologije, etnologije in zgodovine življenja in delovanja prebivalcev tega področja. Članki so pisani v nemščini, francoščini in italijanščini, imajo francoske ali nemške povzetke, na koncu knjige pa so še povzetki v angleščini.

Miha Kosi je v članku Slowenien - ein Alpenland, geographische und historische Einführung predstavil Slovenijo kot alpsko deželo. Najprej je spregovoril o geografskih razmerah, ki uvrščajo Slovenijo med alpske dežele; nato pa je predstavil prerez zgodovinskega dogajanja v našem alpskem prostoru od rimske dobe do 80. let 20. stoletja.

O arheološki podobi slovenskih Alp so v obširnem poglavju L'image archéologique des Alpes Slovènes spregovorili trije arheologi: Drago Svoljšak, Ivan Turk in Slavko Ciglencečki.

Drago Svoljšak je v podpoglavju Sites archéologiques des Alpes de Slovénie predstavil alpski in predalpski svet kot ga vidi arheolog. Spregovoril je o najdiščih tega področja. Njegov pregled zajema čas od paleolitika do 10. stoletja po Kristusu in predstavlja bogastvo arheoloških najdišč v gorskih dolinah.

Ivan Turk je v podpoglavju Découverte d'une flute en os et autres vestiges importants du site paléologiques de Divje Babe I. predstavil izkopavanje paleolitskega materiala v višavju Divje Babe v dolini reke Idrijce. Spregovoril je o samem

najdišču in izkopavanju v njem, še posebej pa o najdbi koščene piščali. Leta 1995 sta jo izkopala z Janezom Dirjecem. Po sedaj znanih podatkih bi to lahko bil najstarejši umetno izdelani glasbeni instrument.

V podpoglavju *Un habitat fortifié de l'antiquité tardive*, Toncov grad près de Kobarid je Slavko Ciglenečki predstavil utrjeno višinsko naselbino pri Kobaridu. Najprej je kratko spregovoril o posameznih višinskih utrdbah iz pozne antike, ki jih najdemo na slovenskem ozemlju, nato pa podrobneje predstavil utrdbo Toncov grad, kjer so začeli z izkopavanji leta 1992. Naselbina je imela štiri cerkve in je bila ena od zelo pomembnih naselbin iz pozne antike.

Vincenc Rajšp je v članku *Die Julischen Alpen auf alten Landkarten vom 16. bis zum 19. Jahrhundert* predstavil delo Dizme Florjančiča, Janeza Vajkarda Valvasorja in jožefinska ter franciscejska merjenja, kolikor so se ukvarjali s tem področjem.

Darja Mihelič je v članku *Wirtschaftsgeschichte der slowenischen Alpen* spregovorila o tem, kako so se razvijale gospodarske značilnosti tega dela Slovenije od srednjega veka do 20. stoletja. Predstavila je najzanimivejše gospodarske panoge in sicer lov in ribolov, živinorejo, poljedelstvo, gozdarstvo, obrt in industrijo.

O kulturi prebivalcev alpskega sveta, še posebej pa o naselitveni kulturi tega prostora govori članek Toneta Cevca *Die Volkskultur in den slowenischen Alpen*. Članek predstavi vzročno povezanost med večplastnostjo gospodarskih dejavnosti in naselitveno kulturo. Tako spregovori o naselitvi in stavbah, o glavnih značilnostih prehrane, o oblačilih ter o družabni in duhovni kulturi.

O prvi svetovni vojni na slovenskem gorskem področju govori članek Petre Svoljšak *La prima guerra mondiale e le sue ripercussioni sul margine occidentale dell'area alpina slovena*. Prva svetovna vojna je bila na mejnih področjih najbolj surova. Bitke na soški fronti niso terjale le 300.000 žrtev med vojaki pač pa so zelo prizadele tudi slovensko civilno prebivalstvo tega področja. Članek opisuje predzgodovino in potek spopada ob Soči ter posledice, ki so prizadele civilno prebivalstvo.

O Triglavu kot simbolu govori članek Boža Otorepca *Triglav - ein Symbolberg*. Članek predstavi prvo omembo Triglava v virih leta 1320, prvo omembo kot najvišjega vrha naših Alp leta 1612, kot slovenski simbol pa je bil Triglav prvič uporabljen v letu 1934 na plašču Matere Božje na Bledu. Nato sledimo predstavitev Triglava kot simbola slovenstva do najnovejše dobe.

O geološki zgodovini slovenskih Alp spregovori Stanko Buser v članku *Die geologische Geschichte der slowenischen Alpen*.

Na koncu je še bibliografija o mobilnosti v alpskem svetu. Žal ne izvemo, kdo jo je sestavil. Omejena je le na novejšo literaturo tako, da so dela z letnico izida 1960 že izjema.

S to številko revije *Histoire des Alpes* se je Slovenija dostojno predstavila znanstvenemu svetu. Vsi članki so dopolnjeni tudi z risbami in reprodukcijami fotografij. Risbe so lepo uspele, nad reprodukcijami fotografij pa smo lahko razočarani.

Eva Holz

UDK 336.717:336.745(497.4)"12/14" Darja MIHELIČ, dr., znanstvena svetnica SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13 K razmerju denarnih enot v Primorju in notranjosti slovenskega srednjeveškega prostora Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 1-5 Prispevek skuša postreči z nekaj konkretnimi podatki o razmerju med denarnimi enotami na naših tleh od 13. do 15. stoletja.	UDK 7.041:246(497.4 Sv. Anton na Pohorju)"1700-1750" 246(497.4 Sv. Anton na Pohorju)"1700/1750":7.041 Ana LAVRIČ, dr., višja znanstvena sodelavka, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi rg 4 Blaž RESMAN, mag., strokovni sodelavec s specializacijo, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi rg 4 Slike pri Sv. Antonu na Pohorju - najobsežnejši cikel zgodb o sv. Antonu Padovanskem na Slovenskem Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 6-21 Prispevek obravnava slikani cikel, ki je nastal v prvi polovici 18. stoletja v dveh fazah. Prvi anonimni umetnik je naslikal 15 podob, zadnje 3 pa so bržčas nastale v slovenjegraški Straussovi delavnici. Umetnika sta se, včasih s precejšnjo svobodo, zgledovala po ilustracijah v Antonovem življenjepisu, ki ga je 1698 na pobudo Johanna Kauffmanna po risbah znanega salzburskega slikarja Johanna Friedricha Perreti s 53 bakrorezi opremil avsburski mojster Andreas Matthäus Wolffgang, pomagala pa sta si seveda tudi z drugimi grafičnimi predlogami.
UDK 94(497.4 Ljubljana)"16":929 Vertaš I. Maja ŽVANUT, doc. dr., muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20 Ljubljanski župan Jurij Vertaš pl. Scharffenegk in njegovi Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 22-28 Članek spremlja življenjsko pot Jurija Vertaša, ki je bil okoli srede 17. stoletja v Ljubljani najprej kramar, nato trgovec, zatem nosilec javnih funkcij - med temi sodnika in župana -, končno pa je dosegel želeni družbeni cilj, plemenitenje. To je bila v mnogočem značilna kariera sposobnih ljudi tistega časa, za nas pa je zanimiva predvsem zato, ker je bil Vertaš pa materi stari oče prve žene znamenitega zgodovinarja Kranjske Janeza Vajkarda Valvasorja in je del svojega nakopičenega premoženja zapustil tej svoji vnukinji - kar gotovo ni bilo brez pomena za Valvasorjevo delo.	UDK 339.166.8(497.4 Vel. Lašče)"17":636 929 Kožar V.: 339.178.2 Boris GOLEC, mag. zgodovine, stažist-raziskovalec, Pedagoška fakulteta Maribor, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160 Velikolaška živinska trgovina na debelo v drugi polovici 18. stoletja Zgodba kmečkega povzpelnika Valentina Kožarja Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 29-37 Prispevek obravnava življenjsko pot preprostega četrtinskega kmeta Valentina Kožarja (1734 - 1793) s Pušč pri Velikih Laščah, ki se je uveljavil kot priznan živinski prekupčevalec in posojilodajalec. Njegovi trgovski posli so segali od Hrvaške do Furlanije, pri čemer si je nabral premoženje nad 10.000 goldinarjev pasivnih dolgov in 3.000 goldinarjev gotovine, večje od letnih prihodkov celotne grofije Turjak, katere podložnik je kljub bogastvu ostal vse do smrti. Primer tega kmečkega povzpelnika je toliko zanimivejši, ker je šlo za skromnega in nepismenega človeka.

UDC 7.041:246(497.4 Sv. Anton na Pohorju)"1700-1750" 246(497.4 Sv. Anton na Pohorju)"1700/1750":7.041 LAURIČ Ana, Ph.D., Senior Scientific Associate, France Stele Institute of the History of Art, Scientific and Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4 RESMAN Blaž, M.A., Associate Specialist, France Stele Institute of the History of Art, Scientific and Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4 The Paintings in the Church of Saint Anthony in the Pohorje Hills - The Largest Cycle of Stories About Saint Anthony of Padua in Slovenia Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 6-21 The article deals with the cycle of paintings, originating from the first half of the 18th century. The paintings were done in two phases. The first, consisting of fifteen paintings, is ascribed to an anonymous painter, and the second, with three works, probably originates from the Strauss workshop in Slovenj Gradec. Both artists more or less strictly followed the example of illustrations in the Biography of Saint Anthony, published in 1698 by Johann Kauffmann and illustrated with fifty-three copper engravings by a master from Augsburg, Andreas Matthäus Wolfgang (which were styled after the drawings of the famous painter Johann Friedrich Peretti from Salzburg). They also styled their work after some other graphics.	UDC 336.717:336.745(497.4)"12/14" MIHELČ Darja, Ph.D., Scientific Adviser, Milko Kos Institute of History, Scientific and Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13 The Relationship of Monetary Units in the Coastal Region and the Inland Part of Slovenia Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 1-5 The article presents some examples of the relationship of different monetary units in the territory of present-day Slovenia from the 13th to the 15th century.
UDC 339.166.8(497.4 Vel. Lašče)"17:636 929 Kožar V.: 339.178.2 GOLEC Boris, M.A., Researcher, Pedagogical Faculty of Maribor, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160 The Livestock Market in Velike Lašče in the Second Half of the 18th Century The Story of the Rural Entrepreneur Valentin Kožar Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 29-37 The article describes the life story of a simple small farmer Valentin Kožar (1734 - 1793) from Pušče by Velike Lašče, who established himself as a well-known retailer and loaner in livestock trade. His business stretched from Croatia to Friuli. Kožar's wealth rose to over 10,000 guilders of recoverable debts and 3,000 guilders in cash. The sum was higher than the yearly income of the whole Turjak County, where Kožar remained a serf until his death despite his wealth. The example of this rural entrepreneur is all the more interesting since Kožar was a humble and illiterate man.	UDC 94(497.4 Ljubljana)"16":929 Vertaš J. ŽVANUT Maša, Ph.D., Senior Lecturer, Museum Adviser, National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20 Jurij Vertaš, the Noble Scharfeneck, Mayor of Ljubljana and His Family Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 22-28 The article describes the life story of Jurij Vertaš, who lived in the mid-17th century and was at first a pedlar, then a merchant, and later on a judge and a mayor, positions in which his social status rose dramatically. Finally, he acquired the status he had aspired to and became a nobleman. In many aspects, his career was similar to the careers of other capable individuals of the time. His career, however, is particularly important because he was the grandfather of the first wife of Janez Vajkard Valvasor, the famous historian of Carniola. The noble Scharfeneck bequeathed part of his wealth to his granddaughter - this fact is of great importance to Valvasor's work.

UDK 392(497.4 Ribnica)"1848/1878":347.61 347.61(497.4 Ribnica)"1848/1878":39 Renata LESAR, prof. zgodovine, SI-1310 Ribnica, Gorenjska cesta 69 Družina v Ribnici 1848 - 1878 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 39-53 Na osnovi podatkov o rojstvih, porokah in smrtih v obdobju 1848 - 1878 v krajih, ki so bili v tistem času del župnije Ribnica, je avtorica proučevala razlike med trgov Ribnica ter okoliškimi vasi. Rezultati so potrdili domnevo, da je na življenje družine, na datume porok, rojstev in tudi smrti vplival predvsem način življenja. V raziskavi so zajete tudi druge zanimive podrobnosti - stan in izvor ženinov in nevest, najpogostejši vzroki smrti, najpogostejša imena novorojencev, pogostnost ponovnih porok ovdovelih.	UDK 027.3(497 Šiška)"1878/1978" Tatjana MAVRIČ, prof. zgodovine in sociologije kulture, bibliotekar, Knjižnica Šiška, SI-1000 Ljubljana, Celovška cesta 161 Prvih sto let knjižnice v Šiški 1878 - 1978 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 54-73 Besedilo obravnava razvoj javne knjižnice v Šiški od njene ustanovitve leta 1878 do leta 1978. Prvih petdeset let je delovala v okviru Narodne čitalnice v Spodnji Šiški, od leta 1928 pa kot javna knjižnica, a še vedno pod okriljem čitalnice. V letih 1950 - 1955 je bila podružnica Mestne ljudske knjižnice, nato pa samostojen zavod s podružnicami v: Sentvidu od leta 1963 (ustanovljena kot čitalnica leta 1866), Medvodah od 1968, Dravljah od (1965, nekaj let) in Vodichah od 1978.
UDK 342.5(497.4 Primorska)"1944/1947":341.222 341.222(497.4 Primorska)"1944/1947" Metka GOMBAČ, višja svetovalka v Arhivu republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1 Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor in njegovo delovanje v zvezi s problematiko meje med Italijo in Jugoslavijo 1945 - 1947 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 74-81 V članku je obravnavano delovanje Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst, ki je deloval od 15. 9. 1944 do 23. 2. 1947. Postavljen je bil kot najvišji upravni in oblastni organ v Slovenskem primorju in po koncu vojne tudi v Trstu in drugih mestih. Po beograjskem sporazumu, 9. 6. 1945 in vzpostavitvi zavezniške vojaške uprave v coni A Julijske krajine, je sicer izgubil oblastno funkcijo, svoje delo pa je zato usmeril predvsem v prizadevanja k priključitvi Slovenskega primorja in Trsta k Jugoslaviji.	UDK 349.222.4(497.4)"1920" France KRESAL, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 82-86 Razprava prikazuje razvoj kolektivnih pogodb na Slovenskem od prvih pojavov konec 19. stoletja v okviru avstrijske delavskozaščitne zakonodaje, podrobnejši razvoj v okviru stare Jugoslavije in nov sistem kolektivnih pogodb po letu 1990. Razvoj kolektivnih pogodb je umeščen v evropski okvir z upoštevanjem specifičnih gospodarskih in družbenih razmer na Slovenskem.

UDC 027.3(497 Šiška)"1878/1978" MAVRIČ Tatjana, History and Sociology of Culture Teacher, Librarian, Library of Šiška, SI-1000 Ljubljana, Celovška cesta 161 The 100th Anniversary of the Library of Šiška (1878-1978) Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 54-73 The article deals with the development of the public library of Šiška from its opening in 1878 to 1978. In the first fifty years of its existence, the library was operated by the National Reading Society in Spodnja Šiška, and from 1928 as a public library, although still under the auspices of the National Reading Society. From 1950 - 1955, it operated as a branch of the Municipal People's Library. Later on, it became an independent institution with its own branches in Šentvid after 1963 (which was established as a reading society in 1866), in Medvode after 1968, in Dravlje after 1965 (it operated for only a few years), and in Vodice after 1978.	UDC 392(497.4 Ribnica)"1848/1878":347.61 347.61(497.4 Ribnica)"1848/1878":39 LESAR Renata, History Teacher, SI-1310 Ribnica, Gorenjska cesta 69 The Family in Ribnica in the Period 1848 - 1878 Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 39-53 Based on the data of births, marriages and deaths in the period 1848 - 1878 in the places belonging to the Ribnica parish, the author examines the differences between the town of Ribnica and its surrounding villages. The results obtained confirm the hypothesis that the major factor influencing family life, marriages, births and deaths was the way of life. The research also highlights some interesting details about family history, such as the social status and origin of the brides and grooms, the most common causes of death, the most common baby names, how often widows and widowers remarried, etc.
UDC 349.222.4(497.4)"1920" KRESAL France, Ph.D., Scientific Adviser, Institute of Modern History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 The History of Collective Labour Agreements in Slovenia Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 82-86 The article follows the development of collective labour agreements in Slovenia from the late 19th century, when they first appeared in the workers' protection legislature in Austria, to more detailed developments in pre-World War II Yugoslavia, and finally to the new system of collective labour agreements established after 1990. The author places the development of collective labour agreements into a European context and pays special attention to particular economic and social conditions in Slovenia.	UDC 342.5(497.4 Primorska)"1944/1947":341.222 341.222(497.4 Primorska)"1944/1947" GOMBAČ Metka, Senior Adviser, Archives of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1 The Regional National-Liberation Committee and Its Activities Regarding the Border Question Between Italy and Yugoslavia in the Period 1945 - 1947 Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 74-81 The article describes the activities of the Regional National-Liberation Committee for the Slovene Primorska region and Trieste, which operated from September 15, 1944 to February 23, 1947. It was established as the highest administrative and authoritative body in the Slovene Primorska region and, after the end of World War II, in Trieste and other cities as well. After the Belgrade Agreement of June 9, 1945, and after the establishment of the allied military administration in zone A of the Giulia Region, the committee lost its authoritative function. Thus, it concentrated most of its activities toward the effort to cede the Slovene Primorska region and Trieste to Yugoslavia.

	UDK 06.09(497.4 Novo mesto)"1897/1997":796.61 796.61(497.4 Novo mesto)"1897/1997":06 Majda PUNGERČAR, prof. zgodovine in geografije, kustodinja, Dolenjski muzej Novo mesto, SI-8000 Novo mesto, Muzejska 7 Sto let kolesarstva v Novem mestu od 1897 do 1997 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 45, št. 3, 1997, str. 87-96 V članku je opisan razvoj organiziranega kolesarstva v Novem mestu od leta 1897, ko je bil ustanovljen prvi kolesarski klub, do leta 1997. poleg organizacije društev so omenjene tudi tekmovalne in rekreativne kolesarske prireditve v Novem mestu v obravnavanem času.

UDC 06.09(497.4 Novo mesto) "1897/1997":796.61 796.61(497.4 Novo mesto) "1897/1997":06 MAJDA, Majda. History and Geography of Culture Heritage Landmark Library of Novo Mesto. <i>Magazine for Slovene Local History</i>, 45, No. 3, 1997, pp. 87-96. The article deals with the development of the public library of Novo Mesto from its opening in 1897 to 1997. In the first stage of its existence the library was operated by the National Reading Society, or Reading Club, and from 1925 as a public library, although not under the auspices of the National Reading Society. From 1991, with a significant contribution with its own resources, the library was established as a public library in Novo Mesto, in 1997, in Novo Mesto after 1997, it operated as a public library, and in Novo Mesto after 1997.	UDC 06.09(497.4 Novo mesto) "1897/1997":796.61 796.61(497.4 Novo mesto) "1897/1997":06 PUNGERČAR Majda, History and Geography Teacher, Custodian, Museum of the Dolenjska Region in Novo Mesto, SI-8000 Novo Mesto, Muzajska 7 The 100th Anniversary of Cycling in Novo Mesto (1897 - 1997) Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 87-96 The article describes the development of organised cycling in Novo Mesto, which began in 1897 when the first cycling club was established, to 1997. Beside examining the organisation of cycling clubs, the author also examines competitions and recreational cycling in Novo Mesto during this period.
UDC 06.09(497.4 Novo mesto) "1897/1997":796.61 796.61(497.4 Novo mesto) "1897/1997":06 MAJDA, Majda. History and Geography Teacher, Custodian, Museum of the Dolenjska Region in Novo Mesto, SI-8000 Novo Mesto, Muzajska 7 The 100th Anniversary of Cycling in Novo Mesto (1897 - 1997) Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 87-96 The article describes the development of organised cycling in Novo Mesto, which began in 1897 when the first cycling club was established, to 1997. Beside examining the organisation of cycling clubs, the author also examines competitions and recreational cycling in Novo Mesto during this period.	UDC 06.09(497.4 Novo mesto) "1897/1997":796.61 796.61(497.4 Novo mesto) "1897/1997":06 MAJDA, Majda. History and Geography Teacher, Custodian, Museum of the Dolenjska Region in Novo Mesto, SI-8000 Novo Mesto, Muzajska 7 The 100th Anniversary of Cycling in Novo Mesto (1897 - 1997) Kronika, Magazine for Slovene Local History, 45, No. 3, 1997, pp. 87-96 The article describes the development of organised cycling in Novo Mesto, which began in 1897 when the first cycling club was established, to 1997. Beside examining the organisation of cycling clubs, the author also examines competitions and recreational cycling in Novo Mesto during this period.